T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KLASİK DÖNEM ŞÎA TEFSİRİNDE İSRÂÎLİYÂT (I-VII. YY.)

Hüseyin ZAMUR
14932312

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KLASİK DÖNEM ŞÎA TEFSİRİNDE İSRÂÎLİYÂT (I-VII. YY.)

Hüseyin ZAMUR
14932312

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Klasik Dönem Şîa Tefsirinde İsrâîliyât (I-VII. YY.)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

23/ 08/ 2019

Hüseyin ZAMUR

T.C

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Hüseyin ZAMUR tarafından yapılan “Klasik Dönem Şîa Tefsirinde İsrâîliyât (I-VII. YY.) ” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Unvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Abdülhamit BİRİŞK

Üye: Doç. Dr. Metin YİĞİT

Üye: Doç. Dr. Hayrettin KIZIL

Üye: Doç. Dr. Necmettin ÇALIŞKAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 23/ 08/ 2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için indiği dönemin ve o dönemin kültürünün karakteristik özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Zira Kur'an'ın evrensel mesajları o dönemin insanlarının anlayacağı bir dil ile indirilmiş ve onlar da kültürel birikimleriyle Kur'an'ı anlamaya çalışmışlardır. Arap toplumunun sözlü bir kültüre sahip olması ve Ehl-i kitap'la birlikte yaşaması, kendilerine inen vahye aşina olmalarına vesile olmuştur. Ehl-i kitab'ın Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan müteşabih âyetler ve peygamber kıssalarıyla ilgili teferruata vakıf olmaları, bunları öğrenmek isteyen sahâbenin onlara müracaat etmesine neden olmuştur. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların teferruatını İsrâîlî haberler üzerinden anlama çabaları sahâbe döneminde başlamış ve sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. İlk dönem müfessirlerin bu tür rivayetleri eserlerine almaları, müslümanların bunların sahih olduğuna inanmalarına neden olmuştur.

Ehl-i sünnet tefsirlerinde çok sayıda İsrâîlî rivayetin varlığı bilinmektedir. İslâm dünyasında büyük bir çoğunluğa sahip olan Şîa'nın İsrâîlî rivayetlere yaklaşımı, rivayetlerin Şiî tefsirlerdeki miktarı ve Kur'an tefsirine etkisi dikkatimizi çeken bir konu olmuştur. Bu nedenle özellikle klasik dönem rivayet ve dirayet tefsirlerinde Şiî müfessirlerin İsrâîliyât'a yaklaşımını, Şiî âlimlerin yazdıkları kaynaklardan yararlanarak bu konuda bütüncül ve objektif bilgiler sunmak ve bunları değerlendirmeye tabi tutmak istedik. Bu minvalde Yahudilik ve diğer kültürlerden genelde İslâm'a, özelde ise Şiî tefsirlere girmiş olan ilk yaratılış, peygamberler, eski kavimler ve melekler ile ilgili rivayetleri inceledik.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Arapların İsrâîlî rivayetler ile tanışma sürecini ve İsrâîlî rivayetlerin tefsirlerde bulunmasının nedenlerini belirlemeye çalıştık. Bu amaçla öncelikle Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelişini, yaşam biçimlerini ve tarihi süreç içerisinde Araplar ile

kurdukları sosyal, kültürel, ticarî ve siyasî ilişkilerini irdeledik. İlişkiler neticesinde İsrâîliyât'ın Arap kültürüne, İslâm'a ve özellikle tefsire girişine sebep olan ve bu süreci hızlandıran faktörleri ele aldık. Ardından Şiî tefsirlerde İsrâîliyât'ın kullanılmasında etkili olan faktörleri ve Şîa'nın İsrâîliyât'a yaklaşımını inceledik. İkinci bölümde I-VII. yüzyıl arasındaki Şiî rivayet ve dirayet tefsirlerinde Peygamberlere dair nakledilen İsrâîlî rivayetleri belirli konular etrafında topladık ve ardından bunları değerlendirmeye tabi tuttuk. Üçüncü bölümde ise belirlenen asırlar arasında Şiî tefsirlerde Muhtelif konulara dair nakledilen İsrâîlî rivayetleri aktardıktan sonra incelemeye çalıştık.

Gerek araştırma konusunun seçilmesi ve yazılması sürecinde gerekse çalışmanın şekillenmesinde ve olgunlaşmasında her türlü katkıyı sağlayan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Abdullah Temizkan'a, çalışmanın okunması ve tashihinde kendilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Metin Yiğit'e ve Doç. Dr. Hayrettin Kızıl'a, çalışmamı okuyarak desteklerini sunan hocalarıma, arkadaşlarıma ve son olarak kendilerini çok ihmal ettiğim halde bunu sabırla karşılayan eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hüseyin ZAMUR

Diyarbakır 2019

ÖZET

İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girmesi Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına yerleşmesi ve Araplarla kurdukları münasebetlerle başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in peygamberler ve eski kavimlere dair bazı anlatılar içermesi, Ehl-i kitap'tan bilgi alışverişini hızlandırmıştır. Arapların ümmi bir toplum oluşu, Kur'ân kıssalarının muhtevası, Hz. Peygamber'in söz ve davranışları; sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin uygulamaları, kutsal kitapların tercüme edilmesi ve kıssacıların İsrailî rivayetlere teveccühü bu gibi anlatıların İslâm kültürüne ve tefsire girmesinde etkili olmuştur.

Ehl-i sünnet kaynaklarında olduğu gibi Şiî kaynaklarda da çok sayıda İsrâîlî rivayet bulunmaktadır. Bu durum, Şiî âlimlerce de kabul edilmekte ancak bu tür rivayetlerin daha az olduğu iddia edilmektedir. Şîî âlimler, Râşid Halifeler ile Emevî Sultanlarının tutumlarının İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde belirleyici olduğunu belirtmekte ve Ehl-i sünneti İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görmektedirler.

Şîa'nın; Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden, sahâbeden ve tabiînden gelen İsrâîlî rivayetlere ihtiyatla yaklaşması, 'ismet konusundaki katı tavrı ve mezhepsel yaklaşımının Şîî kaynaklardaki İsrâîlî rivayetlerin nispeten daha az olmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak Ehl-i sünnet ile Şîî anlatılar arasında İsrâilî rivayetler bağlamında yapılacak bir kıyaslamada bu rivayetlerin dayandığı şahısların değiştiği (sahâbe ve tabiîn yerine masum imamlar) ancak metnin baki kaldığı görülecektir.

Anahtar Sözcükler

Şîa, Tefsir, Ehl-i kitap, İsrâîliyât, Arap, Rivayet

ABSTRACT

The introduction of Isrâîlîyat into the Arab culture began with the settlement of the Ahl al-Kitâb (People of the Book) on the Arabian Peninsula and the relations with the Arabs. The fact that the Qur'an contains some narratives about the prophets and ancient tribes accelerated the exchange of information from the People of the Book. The fact that the Arabs are a illiterate society, the content of the stories of the Qur'an, the words and behaviors of the Prophet, the practices of the companions, tâbiîn and tâbi' al-tabi'în, the translation of the holy books, and the narrators' dependence on Israeli narratives were influential in the introduction of such narratives into Islamic culture and commentary.

As in the Ahl al-Sunnah sources, there are many Israeli narrations in the Shi'ite sources. This situation is accepted by the Shi'ite scholars, but these rumors are claimed to be less. The Shi'ite scholars state that the attitudes of the Rashidun Caliphate and the Umayyad Caliphates are decisive in the transition of Isra'iliyyat to Islam, and they see Ahl-i Sunnah as the gateway to Isrâliliyyât.

It can be thought that Shia's cautious approach to the Israeli narratives coming from the Ahl-i book scholars, Companions and tabiîn, and then its strict attitude about the ismat of Muhammed's successor ve its sectarian approach contributed to the relatively lesser Israeli narratives in the Shiite sources. However, in a comparison between the Ahl-i Sunnah and the Shiite narratives in the context of the Israeli narratives, it will be seen that the individuals on which these narratives are based (the innocent imams instead of the Companions and tabiîn) remain the text.

Keywords

Commentary, Prophets, Isra'iliyyat, Shia, Rumor

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
İÇERİK VE YÖNTEM **1**
I. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI **1**
II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ **2**
III. ÇALIŞMANIN AŞAMALARI VE YÖNTEMİ **3**
IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI **4**

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂÎLİYÂT'IN TARİHİ SEYRİ

1.1. İSRÂÎLİYÂT'IN TANIMI **7**
1.2. İSRÂÎLİYÂT'IN KAYNAKLARI **9**
1.3. İSRÂÎLİYÂT'IN ARAP KÜLTÜRÜNE GİRİŞİ **12**
1.3.1. Arap Yarımadasında Ehl-i Kitâp 13
1.3.2. İslâm Öncesi Arap- Ehl-i Kitâp Münasebeti 17
1.3.3. İslâmî Dönemde Arap Ehl-i Kitâb Münasebeti 21
1.4. İSRÂÎLÎ RİVAYETLERİN TEFSİRE GİRİŞİ **26**
1.4.1. Rivayet Dönemi 28
1.4.2. Tedvin Dönemi 33
1.5. İSRÂÎLİYÂT'IN İSLÂM KÜLTÜRÜNE GİRMESİNİ HIZLANDIRAN FAKTÖRLER **36**
1.5.1. Kur'ân Kıssaları 36
1.5.2. Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a Karşı Söz ve Davranışları 38

1.5.3. Ehl-i Kitâp Âlimlerinin Müslüman Olması 41
1.5.4. Ehl-i Kitap Kaynaklarının Arapçaya Tercüme Edilmesi 43
1.5.5. İslam Düşmanlığı 44
1.5.6. Kıssacılar 46
1.6. ŞÎA'DA İSRÂÎLİYÂT 48
1.6.1. İsrâîliyât'ın Değerlendirilmesinde Etkili Olan Faktörler 52
1.6.2. Şiî Tefsirlerde İsrâîliyât 63
1.6.2.1. Klasik Dönem Şiî Rivayet ve Dirayet Tefsirleri 65
1.6.3. Şiî Kaynaklara Göre İsrâîliyât'ın İslam Kültürüne Girişi 75
1.6.3.1. İsrâîliyât'ın İslâm Kültürüne Geçmesine Zemin Hazırlayan Faktörler 77
1.6.3.2. İsrâîliyât'ın Yayılmasının Nedenleri 78
1.6.4. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in İsrâîliyât'a Karşı Tutumları 87
1.6.5. İsrâîliyât'ın Tasnifi 89
1.6.6. İsrâîliyât'ı Nakletmenin Hükmü 92

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ TEFSİRLERDE PEYGAMBERLERE DAİR İSRÂÎLÎ RİVAYETLER

2.1. HZ. ÂDEM 94
2.2. HÂBİL VE KÂBİL 105
2.3. HZ. İDRÎS 112
2.4. HZ. NÛH 115
2.5. HZ. HÛD VE ÂD KAVMİ 123
2.6. HZ. İBRAHİM 130
2.7. HZ. YAKÛB 146
2.8. HZ. YÛSUF 148
2.9. HZ. MÛSÂ, İSRÂİLOĞULLARI VE FİRAVUN 155
2.10. HZ. EYYÛB 179
2.11. HZ. YÛNUS 182
2.12. HZ. DÂVÛD 187
2.13. HZ. SÜLEYMAN 199
2.14. HZ. ÜZEYİR 219

2.15. HZ. İSA 223

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİÎ TEFSİRLERDE MUHTELİF KONULARA DAİR İSRÂÎLÎ RİVAYETLER

3.1. YER VE GÖKLERİN YARATILMASI 231
3.2. DÜNYANIN BULUNDUĞU YER VE BALIK 240
3.3. GÖKLERİN YERYÜZÜNDEN AYRILMASI 245
3.4. GÜNEŞ VE AY'A DAİR RİVAYETLER 246
3.5. YERYÜZÜNÜN HZ. ÂDEM'DEN ÖNCEKİ SAKİNLERİ 250
3.6. KAF DAĞI 255
3.7. BULUT, ŞİMŞEK VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ 258
3.8. HÂRÛT VE MÂRÛT 261
3.9. ZÜLKARNEYN 267
3.10. YE'CÛC VE ME'CÛC 278
3.11. CENNETE GİRECEK HAYVANLAR 284
3.12. PEYGAMBERLERİN AĞLAMALARI 285
3.13. İBLÎS'İN AİLESİNDEN MÜMİN OLANLAR 286
3.14. BEL'AM B. BÂÛRÂ 286
3.15. MESH (EYLE HALKI) 288
SONUÇ 292
KAYNAKÇA 299

KISALTMALAR

b.	Bin (oğlu)
bkz.	Bakınız
Bty.	Basım tarihi yok
Byy.	Basım yeri yok
(cc.)	Celle celaluhu
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
hş.	Hicrî Şemsi
Hz.	Hazreti
M. Ö.	Milattan Önce
M. S.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
(sav.)	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
v.b.	Ve Benzeri

GİRİŞ

İÇERİK VE YÖNTEM

I. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Kur'ân-ı Kerîm'de eski kavimler ve peygamberlerinin başından geçen olaylardan öğüt vermek maksadıyla kesitler verilmiştir. Bunlar aktarılırken genellikle veciz ifadeler kullanılmıştır. Kur'an'ın indiği dönemde yaşayan Arapların ümmî bir toplum olması ve Ehl-i kitab'ın bu kavimler ve peygamberleri hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olması, Arapların Ehl-i kitab'a başvurmasında ve İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesinde etkili olmuştur.[1] Bu nedenle Şîa'da İsrâîliyât konusunu ele almadan önce Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelişi, Araplar ile kurdukları münasebetleri, İsrâîliyât'ın Arap kültürünü ve İslam'a giriş nedenleriyle birlikte tarihi süreci inceleyeceğiz. Daha sonra İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olan Şîa'nın tefsir kaynaklarında Ehl-i kitap'tan alınan rivayetlerin miktarı ve mezhebî saiklerin bu rivayetlerin aktarılmasındaki etkilerini değerlendirmeye çalışacağız.

İsrâîliyât konusu, oldukça geniş olduğundan çalışmanın konusu Şîa'nın hicrî I-VII. yüzyıl arasında yazılan tefsirleri ile sınırlandırılacaktır. Söz konusu tefsirlerde yer alan İsrâîlî rivayetler belirli başlıklar altında toplanıp değerlendirilecektir. Bu tür rivayetlerin menşei, kimlere dayandırılarak nakledildiği, Şiî tefsirlere giriş yolları ve nedenleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca dönemsel ve mezhebî etkilerin Şiî müfessirler üzerindeki etkileri, İsrâîlî rivayetlerin Şiî tefsirlere girişini kolaylaştıran faktörler ve İsrâîliyât'ın eleştirilmesinde etkili olan nedenler, objektif bir bakış açısıyla nakledilip değerlendirilecektir.

[1] İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Mukaddime,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2001, c. 1, s. 554-555.

II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

İsrâîliyât kavramı, başta Yahudi kültürü olmak üzere diğer kültürlerden İslâm kültürüne geçmiş bilgilerin genel adı olarak kullanılmıştır. Çünkü Müslümanların bilgi kaynakları sadece Yahudiler ile sınırlı kalmamıştır. Müslümanlar, İslâm'ın ortaya çıktığı bölge olan Arap yarımadasına yakın olan yerlerdeki kültürlerden de önemli miktarda etkilenmişlerdir. Çoğu efsanevi bir nitelik arz eden bu bilgiler, insanların hayâl dünyasını süslediği için halk tarafından büyük ilgi görmüştür. Ehl-i sünnet ve Şîa'dan birçok müfessir, kendilerine ulaşan çoğu rivayeti tenkide tabi tutmadan eserlerine almıştır. Bu rivayetler, insanları Kur'an kıssalarının asıl maksadından uzaklaştırmakla kalmayıp insanların zihinlerini gereksiz bilgilerle meşgul olmasına ve İslâm kültürüne birçok hurafenin geçmesine sebep olmuştur.

İlk dönemden itibaren İsrâîlî rivayetlerin genelde İslâm kültürüne ve özelde tefsirlere girdiği görülmektedir. Bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e, sahâbeye, tâbiîne ve imamlara isnad edilerek aktarılması, tarih, siyer, hadis ve tefsir kitaplarında yer alması tehlike oluşturmuştur. Rivayetlerin özellikle Hz. Peygamber'e, sahâbeye veya bir Şiî imama dayandırılması bunların sahih olarak algılanmasına, sahih kabul edilmeleri de şüphelerin oluşmasına ve özellikle İslâm inancına aykırı olan birçok hurafenin İslâm kültürüne girmesine neden olmuştur.

İsrâîliyât konusuyla ilgili olarak hem Müslüman âlimler hem de Batılı ilim adamları tarafından önemli çalışmalar yapılmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri yaptıkları çalışmalarda İsrâîliyât'ın konularını ve İsrâîliyât'ın yer aldığı kitapları tespit etmeye çalışmış ve söz konusu kitapların bu tür rivayetlerden arındırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Modern dönemde (1980'lerden sonra) Şiî âlimlerce de bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu mezhebî saiklerle yapıldığından ilim dünyasında yeterince kabul görmemiştir. Şiî tefsirlerde İsrâîlî rivayetler hakkında olan bu çalışmamızın, ilk dönemde Şîa'nın İsrâîliyât'a yaklaşımını ve modern dönemdeki Şiîlerin bu konuyla ilgili düşüncelerini ortaya koyacağını, Ehl-i sünnet eserleri hakkında yapılmış çalışmalara da bir katkı sunacağını ve İslâm kültüründe İsrâîliyât'a bütüncül ve objektif bir gözle bakılmasına vesile olacağını umut etmekteyiz. Öte yandan ülkemizde daha önce Şîa

tefsirinde İsrâîliyât'a dair müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden amillerden biri olmuştur.

III. ÇALIŞMANIN AŞAMALARI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın konusu temelde daha çok yazılı literatürün incelemesine dayanmaktadır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu hakkında yazılı materyallerin aktarılması ve değerlendirilmesi şeklinde olmalıdır. Bu nedenle Şiî tefsirlerin taranıp bunlardaki İsrâîliyât'a yaklaşım tarzının tespit edilmesi, İsrâîlî rivayetlerin tasnif edilip değerlendirilmesi ve Şîa'ın bu konuda takındığı tavrın belirlenmesi ciddi bir çalışma gerektirmektedir.

Şiî tefsirlerin tümünü incelemek çalışmanın sınırlarını genişleteceğinden sadece ilk dönem rivayet ve dirayet tefsirlerini kapsayacak şekilde hicrî I-VII. yüzyıl tefsirlerini ele aldık. Ortaya konulan hedeflere ulaşmak için Arapça ve Farsça yazılmış birçok eseri incelemeye çalıştık. Bu bağlamda Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Hasan el-Askerî (ö. 260/874), Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî (ö.320/932), Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî (ö.329/941), Furât b. İbrâhim el-Kûfî'nin (ö. 352/963) tefsirlerini baştan sona okuyarak ilk yaratılış, peygamberler ve diğer konular ile ilgili rivayetleri üç kısımda topladık. Ardından belirlenen konular ve ilgili bütün âyetler çerçevesinde Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,* Tûsî (ö. 460/1067) 'nin *et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân* ve Ebü'l-Futûh Razî'nin (ö. 556/1161?) *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân fî tefsîr'il-Kur'an* adlı tefsirlerini inceledik. Rivayetlerin Arapçalarıyla birlikte aktarılması çalışmayı oldukça hacimli bir hale getireceğinden Arapçalarına yer vermeden doğrudan çevirilerini vermekle yetindik. Yine çalışmanın hacminin artmaması için uzun olan rivayetlerin sadece ilgili bölümünü veya bu rivayetlerin özetini vermekle yetindik. Söz konusu rivayetleri naklederken tefsirlerin tarihi kronolojisini göz önünde bulundurmaya çalıştık. İlk tefsirde geçen rivayetin diğer tefsirlerde varsa değişik versiyonlarını verdik. Bunu yaparken mevzu bahis tefsirlerde geçen ortak rivayetleri vermekten kaçındık. Ayrıca rivayetlerin zikredildiği âyetlerin de sadece meallerini bazen metinde bazen de dipnotta vermeye gayret ettik. Ancak bazı konularda ilgili bütün âyetleri aktarmak mümkün olmadığından, âyetlerin meallerini vermekten vazgeçtik. Âyetlerin meallerini de Türkiye Diyanet Vakfı'nın mealinden vermeyi uygun gördük.

Bunların yanı sıra rivayetleri senetleriyle beraber vermemiz konuyu karmaşık hale getireceğinden senetleri zikretmekten kaçındık. Ayrıca bir tefsirde bulup naklettiğimiz rivayetin aynısı veya bir benzeri diğer tefsirlerde varsa buna da değinmeye çalıştık. Ayrıca Şiî müfessirlerin zikrettikleri İsrâîlî rivayetler hakkındaki eleştirilerini de naklettik.

İsrâîliyât, Şîa ve Ehl-i sünnet'in ortak sorunu olduğundan ve her iki mezhebin kaynaklarına giren bu türden rivayetler büyük ölçüde birbirine benzediğinden hem Sünnî hem de Şiî âlimlerin görüşlerini kaydederek bu rivayetleri değerlendirmeye tabi tuttuk. Zira bir rivayetin İsrâîlî olup olmadığını belirleme konusunda mezhebî bir ayırıma girmenin bir fayda sağlamayacağı kanaatindeyiz. Bu konunun özellikle İbn Kesîr (ö.774/1373) gibi Sünnî âlimlerce daha çok irdelenmiş olması Sünnî âlimlerin yorumlarını da çoğaltmıştır. Rivayetleri genellikle metin yönünden ve nadiren de senet yönünden tenkid ettik. Rivayetleri metin yönünden değerlendirirken Kur'ân-ı Kerîm'e, sahih hadise İslâm'ın temel ilkelerine, tarihsel gerçekliğe, bilimsel doğrulara ve akla arz metotlarını kullandık. Bununla birlikte bazı yerlerde bu rivayetlerin Tevrat'tan ve İncillerden referanslarını da aktardık.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

İslâmî kaynaklarda Ehl-i kitap âlimlerinden nakledilen birçok İsrâîlî rivayet yer almıştır. Özellikle Tarih, hadis ve tefsir kaynakları bu rivayetler ile dolmuştur. Rivayetlerin Tefsirde kullanılmasını eleştiren İslâm âlimleri olmuşsa da[2] bu âlimler de yazdıkları tefsirlerde bu tür rivayetlere yer vermişlerdir. Müteahhir dönemde İslam âlimlerinin bu rivayetlere karşı olumsuz tutum takındıklarını söylemek mümkündür. Ancak buna rağmen bu dönemde İsrâîliyât konusunda müstakil bir eser yazılmamıştır. Modern dönemde ise müslüman âlimlerin, İslâm'ın temel kaynaklarını incelemek suretiyle İsrâîliyât'ın Kur'ân-ı Kerîm tefsiri başta olmak

[2] İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî **el-Bidâye ve'n-nihâye,** Muhyiddîn Dîb Müsto-Ali Ebû zeyd (Thk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2015, c. 1, s. 8; İbn Teymiyye Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** Dâru İbn Hazm, Beyrût 1997, s. 90-91; İbn Atiyye Ebû Muhammed Abdullāh b. Atiyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî, **el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz,** Abdusselam Abduşşâfi Muhammed (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001, c. 4, s. 412; 498-501.

üzere diğer İslâmî ilimlerdeki etkisini azaltma çabaları büyük ölçüde fayda sağlamıştır. Bu dönemde özellikle Arap âleminde Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1398/1977) "*el-İsrâîliyât fi'tefsîr ve'l-hadîs",* Remzi Na'na'ın "*el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr"* Muhammed Yûsuf el-Atyer'in *"el-Bidâyetu'l-ûlâ li'l-İsrâîliyât fi'l-İslâm"* Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe'nin "*el-İsrâîliyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr"* adlı eserleri ön plana çıkmaktadır. Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalardan Abdullah Aydemir'in "*Tefsirde İsrâîliyât",* Ali Kuzudişli'nin "*İsrâîliyât'ın Hadise Girişi",* Ertuğrul Döner'in "*Tefsirde İsrâîliyât'ın Kaynak Değeri",* Mesut Kaya'nın *"Çağdaş tefsirlerde İsrâiliyat'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı"* ve Özcan Hıdır'ın "*Yahudi kültürü ve hadisler"* adlı çalışmaları oldukça önemlidir. Ülkemizde bunların dışında birçok makale, ansiklopedi maddesi ve kitap bölümü yazılmıştır. İsrâîliyât hakkındaki çalışmalarda genellikle İsrâîliyât'ın tanımı, kısımları, İsrâîlî rivayetleri nakletmenin hükmü, kutsal kitaplar ile benzerlik arz eden hususlar, İsrâîliyât'ın kaynakları ve İsrâîliyât'ın kaynak değeri gibi konular Ehl-i sünnet perspektifinden ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Daha önce yapılan bu tür çalışmalardan yola çıkarak Şiî müfessirlerin ve âlimlerin konuya yaklaşımını ortaya koymak mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda İsrâîlî rivayetleri Şiî tefsirler özelinde ele almaya gayret ettik. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Remzi Na'na', Ebû Şehbe, Abdullah Aydemir ve Ali Kuzudişli'nin eserleri ile Aslan Habibov'un *"İlk Dönem Şiî Tefsirinin Kaynakları"* ve Cevâd Ali*'nin "el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm"* eserleri çalışmamızın şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca rivayetlerin değerlendirilmesinde Cârullah ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) "*el-Keşşaf an hakaiki't-Tenzîl ve 'uyunu'l-ekâvili fî vucuhi't te'vîl",* İbn Atiyye el-Endülüsî'nin (ö. 543/1148), *"el-Muharreru'l-vecîz fî tefsrî'l-Kitâbi'l-'Azîz",* Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *"Mefâtihu'l-gayb",* İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) "*Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm"* ve Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'nin (ö. 1322/1904) *"el-Mîzân, fî tefsîri'l-Kur'ân"* gibi tefsir kaynakları; eş-Şerîf el-Murtazâ'nın (ö. 436/1044) "*Tenzîhu'l-enbiyâ"* ve Fahreddin er-Râzî'nin "*'İsmetu'l-enbiyâ"* adlı akaid eserleri; İbn Hişâm el-Mısrî'nin (ö. 218/833) "*es-Sîretu'n-nebeviyye",* Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) "*Tarihu'l-ümemi ve'l-mulûk",* İbn Kesîr'in "*el-Bidâye ve en-nihâye"* ve Muhammed Hâdî Ma'rife'nin (ö. 1427/2006) "*et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî*

sevbihi'l-keşîb" adlı kitapları önemli kaynaklarımızdan olmuştur. Bunların dışında birçok tefsir, hadis ve tarih kitapları ve modern dönemde İsrâîliyât üzerine yazılan eserler kaynaklarımız arasında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂÎLİYÂT'IN TARİHİ SEYRİ

1.1. İSRÂÎLİYÂT'IN TANIMI

İsrâîliyât konusu birçok alimin ilgisini çekmiş ve bu konuda hayli tez, makale veya kitap yazılmıştır. Konunun anlaşılması için bu terimin ne anlama geldiği ve ne zaman ortaya çıktığı irdelenmiştir. İsrâîliyât kelimesi İsrâîliyye kelimesinin müennes çoğuludur. İsrâîliyye kelimesi ise İsrâîl kelimesinin ism-i mensubudur. İsrâ (kul) ve îl (Allah) kelimelerinin terkibi olan İsrâîl kelimesi Allah'ın kulu, Allah'ın dostu, seçkin kulu ve sağlam yaradılışlı anlamında Hz. Yakup için ikinci isim veya lakap olarak kullanılmıştır.[3] İsrâîliyât kelimesi, ilk üç asırda İslâmî ilimlerde "el-Kütüb" "Şer'u men kablenâ" ve "Ulûmü'l-evâil" gibi terimlerle de ifade edilmiştir. Bu kelimeyi ilk defa kullananın Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) olduğu söylenmiştir. Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) İsrâîliyât adında bir kitap isnad edilmiş ancak kimi âlimler bunu şüpheyle karşılamıştır.[4] İslâm âlimleri,

[3] İsrail kelimesi yabancı kökenli bir kelime olup:
"اِسرائیلَ, اِسرائیِل اِسرائیِیل اِسراییِل, اِسراِیل, اِسرائِل, اِسراءَل, اِسرائِین," kıraatleriyle yedi şekilde okunmuştur. Süheylî (ö. 581/1185) ise bu kelimenin Arapça gece yürümek anlamında "سرا" kökünden geldiğini ve "اسرائیل" kelimesinin gece Allah'a yürüyen anlamında olduğunu söylemiştir. Bazıları ise "ایل" kelimesinin bir cinin ismi olduğunu ve Hz. Ya'kûb'un da onu yakaladığını ve bu yüzden bu isimle anıldığını söylemişlerdir. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi'u lî ahkâmi'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1998, c. 1, s. 226; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî el-İfrîkî, **Lîsânu'l-'Arab,** Dârü's-Sadr. Beyrût Bty. c. 1, s. 623; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-muhît,** 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2010, c. 1, s. 325-326; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, **Tefsiru'l-Kur'ân,** Darü'l-Vatan, Riyâd 1997, c. 1, s. 70.

[4] Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, **Murûcü'z-zeheb ve me'âdînu'l-cevher,** Mısır 1964, c. 2, s. 228-229; Katib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** Dârü'l-Fikr, 2010, Beyrût c. 2, s. 342; İsmail b. Muhammed Emin el-Bâbâi el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-'ârifîn esmau'l-müellifin** Dâru İhyai Turasi'l-'Arabî, Beyrût 1955, c. 2, 501; Ali Kuzudişli, "**el-Kütüb'ten İsrâîliyât'a Bir Kavramın**

İsrâîliyât kelimesini Ehl-i kitap'tan gelen rivayetler için kullanmışsa da ıstılahî anlamı farklı şekillerde açıklanmıştır. Ahmed Emîn, Hristiyan kaynaklı bilgiler için "Nasrâniyât", Yahudi kaynaklı rivayetler için de "İsrâîliyât" terimlerini kullanmıştır.[5] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'ye göre bu kelime, İbrânice olup daha çok Yahudilik ve diğer dinlerden İslâm kültürüne girmiş bilgiler için kullanılmaktadır. Ona göre bu rivayetler Yahudiler üzerinden İslâmî kaynaklara girdiğinden bunlara İsrâîliyât denilmiştir.[6] Bazı akademisyenler; münafık, zındık, oryantalist ve misyoner gibi şahsiyetlerin sözlerinin de İsrâîliyât kapsamına alınması gerektiğini savunmuştur.[7] Bazılarına göre İsrâîliyât kavramı İslâm âlimlerince İslâm dışı inançlar ve hikâyeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Kimi araştırmacılara göre ise bu kavram Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâmî kaynaklara girmiş kıssa ve hikâyeler için kullanılmıştır.[8] İsrâîliyât kavramı İslâm âlimleri tarafından Garânîk hadisesi ve Zeynep binti Cahş meselesini de kapsayacak bir şekilde aslı bulunmayan ve diğer kültürlerden hadis ve tefsire giren bütün rivayetler için kullanılmıştır.[9] Bu rivayetler çoğunlukla İsrâiloğulları yani Yahudi kaynaklı olduğundan bunları ifade etmek için İsrâîliyât kelimesi seçilmiştir.[10]

Câhiliye döneminden itibaren Ehl-i kitab'ın Arapların üzerindeki etkilerini anlamak için onların Araplar ile kurdukları ilişkileri ve ilmi konularda başvurdukları kaynakları bilmek gerektirmektedir. Bu nedenle İsrâîliyât kelimesinin tanımından sonra Ehl-i kitap âlimlerinin İsrâîlî rivayetleri naklederken başvurdukları kaynaklara yer verilmesi yerinde olacaktır.

Tarih İçindeki Yolculuğu", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, c. 17, s. 136; Roberto Tottoli, "**İslâmî Literatürde İsrâîliyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı",** Çev. Mesut Kaya, Marife, Konya 2010, c. 10, s. 201-207)

[5] Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2009, s. 159.

[6] Muhammed Hüseyn ez-Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr**, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2005, s. 18.

[7] Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâîliyât meselesine farklı bir yaklaşım", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî İlimler Dergisi**, 2014, sayı 1, Bahar, s. 13.

[8] Remzi Na'na', **el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** Dârü'l-Kalem, Beyrût 1970, s. 73;

[9] Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 18; Muhammed b. Muhammed, Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l Mevdû'ât, fî kütübi't-tefsîr,** Kahire 2006, s. 14; Na'na', **el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 73.

[10] Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr**, s. 18.

1.2. İSRÂÎLİYÂT'IN KAYNAKLARI

İsrâîlî rivayetler birçok kaynaktan alınmıştır. Bunlar bazen Ehl-i kitap kaynakları iken bazen eski Arap kültürü veya diğer medeniyetlerin sözlü kültürü olmuştur. Ancak rivayetlerin ekseriyeti Yahudi kültüründen alınmıştır. İlk dönem Müslümanları Tevrat kelimesini geniş anlamda yani Yahudi kültüründe bulunan birçok kitabı kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Nitekim İbn Kesîr, selef âlimlerinin Tevrat kelimesini Ehl-i kitab'ın tüm kaynaklarını kapsayacak şekilde kullandıklarını söylemiştir. Bu ifadelerle Tevrat kelimesinin anlam genişlemesine uğramış olabileceğine ve nakillerin Yahudilerin birçok kaynağından yapılmış olabileceğine dikkat çekmiştir.[11] Ayrıca çoğu rivayetlerde "el-kitab" veya "el-kütüb" diye ifade edilen kitapların ismi dahi zikredilmemektedir. Bu da İsrâîlî rivayetlerin sadece kutsal kitaplardan değil, Ehl-i kitap kültüründe bulunan birçok eserden alınmış olabileceğini ortaya koymaktadır.[12]

İsrâîliyât olarak nitelenen rivayetlerin bazılarının Ehl-i kitap âlimlerinden alındığı, bazılarının ise tarihi süreç içerisinde oluşan ve Arapların kendi kültürlerine ait olan rivayetler olduğu görülmektedir. Zira Yemen'in Ahkaf bölgesinde yaşamış olan 'Ad kavmi; Şam'da yaşamış olan Semûd ve Medyen kavimleri; Ölü Deniz civarında yaşamış olan Lût kavmi; Yemen'de yaşamış olan Sebe' kavmi gibi toplulukların Arapların ataları oldukları düşünüldüğünde bunlar hakkında nakledilen anlatıların Araplara dayandırılması mümkündür. Kur'an kıssalarının Araplar tarafından biliniyor olması ve Kur'ân'ın Arapların bildiği bu kıssalardan örnekler vermesi de bazı İsrâîlî rivayetlerin Arapların kendilerine dayandığını göstermektedir.[13] İzzet Derveze konuyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

"İlk dönem tefsir kitaplarında Kur'ân-ı Kerîm kıssaları, şahıslar ve olaylar hakkında birçok bilgi, ayrıntılı bir şekilde Ehl-i kitap âlimlerinden olmayan İbn

[11] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 138; Ahmed Emîn, **Duha'l-İslâm,** thy. 1, 34

[12] M.J. Kister, "İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunma meselesi", Cemal Ağırman (Çev.), **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. 5, sayı,1, Sivas 2001, s. 139-140

[13] İzzet Derveze, "Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr", **Mecelletu'l-va'yi'l-İslâmî,** Kuveyt 1386, say.19, s. 41-42; Muhammed Âbid el-Cabirî, **Kur'ân'a Giriş,** Muhammed Coşkun (Çev.), Mana Yayınları, İstanbul, 2011, s. 182,183; Enes Büyük, "Tefsirde İsrâîliyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** c. 14, sayı 2, 2014, s. 97-102.

Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû Zer (ö. 32/653), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Mesrûk (ö. 63/683 [?]), İbn Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Câbir (ö. 78/697), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mücâhid (ö. 103/721), 'İkrîme (ö. 105/723), Dahhâk (ö. 105/723), Tâvûs (ö. 106/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ(ö. 114/732), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), 'İbn İshâk (ö. 151/768) ve diğer sahâbî ve tâbiîne nispet edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalar, bazı şahsiyetler ve olaylar hakkındaki rivayetler içinde akla, mantığa, tarihsel gerçekliğe dayanmayan hayali, enteresan ve abartılı hikâyelere benzeyen bilgiler yer almaktadır. Muteber hadis kitaplarında bulunmayan bu rivayetlerin bazıları merfû hadis olarak nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerin tümüyle İsrâîliyât olarak adlandırılması doğru değildir. Zira bu tür rivayetlere İsrâîliyât denilmesi tağlib babındandır. [14] Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hûd, 'Ad, Tubbe', Salih ve kavmi, Şuayb ve halkı, Medyen halkı, Ashâb-ı Eyke, Ashab-ı Ress, Lokman, Zülkarneyn ve Ashâb-ı Kehf ile ilgili rivayetler Kutsal kitaplarda, özellikle de Eski Ahit'te bulunmamaktadır. Bu kavim ve şahsiyetler Arap'tır veya en azından İsrail milletinden değildir. Örneğin Hz. İbrâhim hakkında zikredilen bazı rivayetler İsrâîlî metinlerde bulunmamaktadır." [15]

Derveze, ayrıca sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere dayanarak bu insanların kutsal kitaplarda bulunmayan haberleri rivayet ederken kendi birikimlerine dayandıklarını belirtmiştir. Onların bu bilgileri bize ulaşmayan bazı kitaplardan almış olabileceklerini ve bu rivayetleri uydurmuş olmalarının ihtimal dâhilinde olmadığını söylemiştir.[16] Muhammed 'Âbid el-Câbirî (ö. 1431/2010) de buna benzer bir görüşü dile getirmiş ve Arapların 'Âd, Semûd gibi toplulukların hatta Hz. Nûh ve İsrâiloğulları'ndan birçok peygamber hakkındaki bilgilere dahi sahip olduklarını, Arapların bu kavimlerin başına gelmiş birçok bilgiyi kendi düşünsel ve kültürel hafızalarında muhafaza ettiklerini savunmuştur.[17] Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Mekkî sûrelerde geçen birçok kıssa ve olay da bunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân-ı

[14] Tağlib, Bilinen iki şeyden birisin diğerine tercih edilerek her ikisi için aynı ismin kullanılmasıdır. (Bkz. Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, **Ta'rîfât,** Dârü'n-Nefâis, Beyrût 2012, s. 125.)

[15] Derveze, "Tefsir Kaynaklarındaki İsrâilîyât Üzerine" Hüseyin ZAMUR (Çev.), Şarkiyat, Byy, 2018, c. 10, sayı 1, s. 519-520.

[16] Derveze, "Tefsir Kaynaklarındaki İsrâilîyât Üzerine" s. 519-522.

[17] Cabirî, **Kur'ân'a Giriş,** s. 182,183,296,485.

Kerîm'in öncelikle Araplara inmiş olması, onların kendilerine indirilen kitaptaki kıssalardan haberdar olmalarını ve inen vahyi anlamalarını gerektirir. Bu durum Arapların değişik vesileler ile İslâm'dan önce bu kıssalardan bir şekilde haberdar olmuş olduklarını göstermektedir.[18] Ehl-i kitap âlimlerinin de bu konuda Araplara birçok bilgi naklettiği bilinmektedir. Zira Hristiyan ve Yahudi nüfusunun çok az olduğu Mekke'de ticaret, zanaatkârlık gibi çeşitli amaçlarla gelenlerin yanında köle olarak getirilen Hristiyanlar da bulunmaktaydı. Bu kölelerden bazıları okuma yazma biliyorlar ve okudukları veya bildikleri hikâye ve kıssaları Mekkelilere aktarmaktaydılar.[19] Yukarıda anlattıklarımızın ışığında İsrâîlî rivayetlerin kaynakları şöyle sıralanabilir:

a- Tevrat, İncil ve Zebûr gibi kutsal kitaplar ve bu kitapların şerhleri,

b- Ehl-i kitab'ın apokrif (Kitâb-ı Mukaddes'in dışında tutulan kitaplar) türü kitapları,

c- Arap yarımadası ve çevresinde yaşayan kavimlere ait mitolojik hikâyeler,

d- Arapların tarihi süreç içerisinde toplumsal hafızalarında biriken bilgiler ve mitolojik hikâyeler,

İsrâîlî rivayetlerin çoğu Ehl-i kitap âlimlerine dayandığından yani birçok rivayet onlar üzerinden Arap/İslâm toplumuna girdiğinden birinci bölümde Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi ve tarihi süreç içerisinde Araplar ile kurdukları münasebetler ele alınacaktır.

[18] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** Dâru İbn Hazm, Beyrût 2013, c. 10, s. 231.

[19] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm,** İntişarâtu'ş-Şerîf er-Redî, Byy. 1380, c. 6, s. 603.

1.3. İSRÂÎLİYÂT'IN ARAP KÜLTÜRÜNE GİRİŞİ

Tarih boyunca her millet, sosyal, ticarî ve siyasî ilişkiler ile kendi döneminde yaşayan milletler ile etkileşime girmiştir. Farklı alanlardaki bu etkileşim, milletlerin kültürlerinin karışıp kaynaşmasına vesile olmuştur. Bunun neticesinde bir kültür, diğerinden aldığı bir takım örf ve bilgileri kendi içinde eriterek değişime uğratmış veya hiç değiştirmeden kendi bünyesine katmıştır. Aynı şekilde ilâhi dinlerin mensupları da etkileşimde oldukları milletlerin kültüründen etkilenmişlerdir.[20] İslâm medeniyeti için de böyle bir şeyden bahsetmek mümkündür.[21] Diğer kültürlerin özellikle de Ehl-i kitap ve daha özelinde Yahudilerin İslâm kültürü üzerindeki etkisini anlayabilmek için İslâm öncesi ve İslâm sonrası Arap yarımadasında yaşayan milletlerin etnik ve kültürel yapısının ve İslâm medeniyetinin diğer medeniyetler ile olan ilişkisinin anlaşılması gerekmektedir. Bu milletlerin Müslümanlar üzerindeki etkisinin anlaşılması, onların Arap/İslâm coğrafyasındaki kültürel ağırlıkları, dinî bilgi düzeyleri, gelenek ve göreneklerinin bilinmesi ile mümkün olacaktır. Hz. Peygamber, putperest olan Arapları İslâm'a davet ettiğinde, onlar herhangi bir kitap bilgisine sahip olmadıkları halde onun davetini ve kullandığı kavramları anlamaktaydılar. Zira onlar, Peygamberlerden, semavî dinlerden haberdarlardı ve bu peygamberlere saygı göstermekteydiler.[22] Bu da Arapların komşusu oldukları milletler ile kurdukları ilişkiler sayesinde onlardan birçok şey öğrenmiş olduklarını ve diğer kültürlerin Araplar üzerindeki etkisini göstermektedir. Arapların/Müslümanların diğer topluluklar ile kurdukları ilişkiler neticesinde kültürel ilerleme kaydettikleri ve rivayetlerin kültürler arasında bilgi akışını sağlayan bir köprü görevi gördüğü meselesi su götürmeyen bir gerçektir. Ancak bizim asıl amacımız diğer kültürlerden İslâmî kaynaklara girmiş ve İslâm kültürünü olumsuz şekilde etkilemiş rivayetlerin incelenmesi olacaktır. İsrâîliyât'ın Arap/İslâm kültürüne girmesini belirli bir dönemle sınırlamanın veya İslâmî dönemle

[20] Abdullatîf Abdurrahmân el-Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa,** Mektebetu Abikân, Riyâd 2014, s. 107.

[21] Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa**, s. 321-326; Muhammed Hüseyn Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** Dârü'l-hadîs, Kahire 2005, s. 19; Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm,** s. 35; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Mukaddime,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2001, c. 1, s. 554-555.

[22] Ali Kuzudişli, **İsrâîliyâtın Hadise Girişi**, Kitap & Cafe Serüven, Byy. 2016, s.23-24.

başlatmanın doğru olmadığı, bunun tarihi bir süreç içerisinde süregelen etkileşimin bir sonucu olduğu kanaatindeyiz. Zira İsrâîlî rivayetler öncelikle Arap kültürüne ve ardından İslâm kültürüne geçmiş, İslâmî dönemde dönemsel faktörlerin etkisiyle kültürel etkilenme de çoğalmıştır.

1.3.1. Arap Yarımadasında Ehl-i Kitâp

Arap yarımadasını Güneyde Yemen, Kuzeyde Mezopotamya, Doğuda İran, kuzeybatıda Mısır çevrelemekteydi. Cahiliye döneminde birden fazla din ve inancın hâkim olduğu bu coğrafyada Araplar çoğunluktaydı. Ehl-i kitap buraya tarihi süreç içerisinde yerleşmişlerdi. Ehl-i kitap, İsrâîliyât'ın Arap/İslâm kültürüne sirayet etmesinde etkili olduğundan onların Arap yarımadasına geldikleri dönemler ve yerleştikleri bölgelerin incelenmesi önem arz etmektedir. Ehl-i kitap, Arap yarımadasının Kuzey, Güney ve Hicaz bölgelerinde yaşamaktaydı. Şam ve Yemen, Ehl-i kitab'ın nüfusunun yoğunlukta olduğu yerlerdi. Hicaz bölgesinde de Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbiîlik gibi semavî dinlerin müntesipleri bulunmaktaydı. Ancak onlar bölgenin tümüne hâkim değillerdi.

Kuzey Arabistan'da Hristiyanlık, Suriye bölgesinde yer alan Hîre ve Gassân kabileleri başta olmak üzere zamanla birçok Arap kabileleri üzerinde etkili olmuştur. Yahudiliğe nazaran Hristiyanlığın Kuzey Arabistan'da daha çok yayıldığı görülmektedir. Hristiyanlığın Hîre, Gassân, Tağlib, Tayy, Lahm, Tanûh, Selîh, Behrâ, Mühic, Benû İmruülkays,[23] Süleyh, Bekr, İyâd, Kudâ'a, Cüzzâm ve 'Âmile gibi kabileler arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Bu kabilelerin yaşadığı bölgeler dışında Hristiyanlık, Dûmetülcendel, Eyle ve Vâdilkurâ gibi yerlere de nüfuz etmiştir.[24] Kuzey Arabistan'ın yukarısında yer alan Kudüs de o dönemde Ehl-i kitab'ın yaşadığı önemli bir merkezlerden biridir.[25]

---

[23] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh Ya'kûbî, **et-Târîh,**, Abdulemir, Mehennâ (Thk.),Şirketu'l-İ'lâmî li'l-Metbû'ât Beyrût 2010, c. 1, s. 311; Carl Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,** Abdulhalim en-Neccâr, (Çev.) Dârü'l-Me'ârif, Kahire h.1119, c. 1, s. 123.

[24] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 591-601.

[25] Jerusalem (Yeruşelm) veya Beytu'l-Makdis diye bilinen Kudüs, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkıştan sonra vatan edindikleri ve burada tapınak inşa ettikleri şehrin adıdır. (Buradaki Yahudi varlığı için bkz. 2. Samuel 5/1-6; 2. Krallar, 25/1-30; Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** Dârü'l-

Yemen bölgesinin Hicaz bölgesine nazaran büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması bu coğrafyadaki insanların kültürel olarak ilerlemelerine vesile olmuştur. Ma'in, (M.Ö. 1400- 700?),[26] Sebe (M.Ö. 700-115?)[27] ve Himyer (M.Ö.115-M.S. 525)[28] devletleri buranın kalkınmasında büyük öneme sahip olmuşlardır. Hristiyanlık daha çok Necrân ile Güney Arabistan'ın Ma'rîb, San'a ve Aden gibi bölgelerinde yayılmıştır.[29] Yahudilik ise bizzat Yemen idarecileri tarafından teşvik edilmesine ve halkın zorla Yahudileştirilmek istenmesine rağmen Hristiyanlığa nisbeten daha az yayılma alanı bulabilmiştir. Ancak Yahudilik ve Hristiyanlığın etkisine rağmen halkın çoğu hâlâ putperest idi. Yukarıda bahsettiğimiz yerlerin dışında Necrân, Necd ve Bahreyn'de de Yahudi nüfusu bulunmaktaydı.[30] Ayrıca İslâm'dan önce Yemen'deki İran hakimiyeti, Zerdüştlüğün de bölgede yayılmasına ve dolayısıyla Farslıların buraya yerleşmesine neden olmuştur.[31]

Güney Arabistan bölgesinde iktisadi hayat hareketliydi ve birçok panayır düzenlenmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber'in de gençlik yıllarında bu panayırlardan

---

Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2012, c. 1, s. 326,335; c. 2, s. 448-449; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 9, s. 31-32; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 511-519; Kuzudişli, **İsrâîliyât'ın Hadise Girişi,** s. 31;

[26] Ma'in, (M.Ö. 1400- 700?) devleti için (Bkz. Neşet Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, AÜİF, Yayınları, Ankara 1957, s. 9-10)

[27] Sebe Devleti (M.Ö. 700-115?) hakkında ayrıntılı bilgi için (Bkz. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 2, s. 262-265; İsmail Yiğit, "Sebe", **DİA,** İstanbul 2009, c. 36, s. 242; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı,** s. 10-13; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullāh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **el-Medârik,** Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2017, c. 2, s. 600; Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, s. I 241.

[28] Himyer Devleti, ve hüküm sürmüş devletler hakkında ayrıntılı bilgiler için (Bkz. Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **Kitâbu'l-ma'ârif,** Dârü'l-'me'ârif, Kahire Bty. s. 637; Mes'ûdî **Murûcü'z-zeheb,** c. 1, s. 70; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** Şirketu Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Arkam, Beyrût Bty, s. 22-38; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemu'l-buldân,** Dâru Sadr, Beyrût 1977, c. 5, s. 268; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, **Ravdu'l-unûf,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty, c. 1, s. 87-90; Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, 310; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 586-589,600-615; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** Salih Tuğ (çev.), Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2003, c. 1, s. 281-282; Hüseyin Algül, "Himyerîler", **DİA,** İstanbul 1998, c. 18, s. 63; Cengiz Tomar, "Yemen", **DİA,** İstanbul 2013, c. 43, s. 402; Algül

[29] Himyerî kralı Zûnüvâs'a (ö. M.S. 525) ve Ebrehe (ö. M.Ö. 570 [?]) ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-ma'ârif**, s. 637-638: İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 1, s. 25-38; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 281-282; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 541-542612-616; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye**, c. 1, s. 45.

[30] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 541-542. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 541-542.

[31] Hüseyin Algül, "Himyerîler", **DİA,** İstanbul 1998, c. 18, s. 63; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye**, c. 1, s. 45.

bazılarına katıldığı bilinmektedir.[32] İktisadi hareketlilik beraberinde kültürel zenginliği de getirmiştir. Burada Babiller, Sümerler ve kutsal kitaplardan bolca hikâye nakledilmekteydi.[33] Nitekim Hemedânî (ö. 501/1127) burada yaşayan halkın kültür seviyelerinin yüksek olduğunu söylemiştir.[34] Hz. Peygamber'in, "İman Yemen'dedir. Hikmet Yemen'dedir..." "Fıkıh Yemen'dedir. Hikmet Yemen'dedir."[35] Şeklindeki sözleri de İslâm öncesi dönemde Yemen'in kültürel ve ilmî birikimini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yemen Yemendeki panayırlar ve buradaki halkın değişik vesileler ile Hicaz'a gelmeleri onların kendi kültürlerini Hicaz bölgesine aktarma fırsatı tanımıştır.[36] Nitekim Yemen asıllı râviler, İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne geçmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır.[37] Yukarıda naklettiğimize istinaden söz konusu dönemde Yemen'deki Ehl-i kitap âlimlerinin Hicaz'dakilere nazaran daha âlim oldukları ve buradaki ilmî kültür ve birikimin daha fazla olduğu söylenebilir.

Câhiliye döneminde Hicaz bölgesinde hatırı sayılır oranda Ehl-i kitap nüfusu yaşamaktaydı. Ancak klasik İslam tarihçileri burada yaşayan Hristiyanlar hakkında kayda değer bir bilgi vermemişlerdir. Siyer kitaplarında burada yaşayan Hristiyanların Hz. Peygamber'e mukavemeti hakkında veya Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir çekişmenin meydana geldiğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Hristiyanların Medine'de Nabat Pazarı diye bilinen bir yerde ikamet ettikleri nakledilmiştir.[38] Medine dışında Vâdilkurâ, Medyen, Tanûh, Surân ve Zebed gibi yerlerde Hristiyan nüfusu bulunmaktaydı.[39]

Hicaz bölgesinde İslâm dininin inmesine yakın bir zamanda Yahudilerin iki önemli merkezi Yemen ve Kudüs olmasına karşın, Medine ve civarında da hatırı

[32] Algül, "Himyerîler", **DİA,** İstanbul 1998, c. 18, s. 63; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 1, s. 45.
[33] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 555.
[34] Kannûcî, Sıddîk b. Hasen, **Ebcedu'l-'ulûm**, Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dımaşk, 1889, c. 1, 175.
[35] Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısrî el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Darü's-Selâm, Riyâd 2000, Meğâzî, 74 (c. 8, s. 123-124); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-sahîh,** Dârü'l-Âfâku'l-'Arabî, Kahire 2005, İman, 21 (s. 42).
[36] Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 243.
[37] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 554. Ahmed Emîn **Duhâ'l-İslâm,** 354; **Fecru'l-İslâm,** s. 34.
[38] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 601-603.
[39] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 647.

sayılır bir Yahudi nüfusu yaşamaktaydı.[40] Hicaz bölgesindeki Yahudi kabileleri sadece Hayber,[41] Fedek,[42] Teymâ [43]ve Vâdilkurâ[44] gibi bölgelerde yaşayan putperest Araplara üstünlük kurabilmişlerdir.[45] Hicaz da Yahudiliğin önemli merkezleri arasında yer almaktadır. Yahudiler Medine'de Benû Kaynuka, Benî Nadîr ve Benû Kurayza diye bilinen üç büyük kabile halinde yaşamaktaydı.[46] Bu üç kabile Hz. Peygamber'den önce ve sonra Medine'de yaşayan Araplar ile sıkı ilişkiler kurmuş, onları ciddi şekilde etkilemiş ve birçok âyetin inmesine sebep olmuşlardır.[47] Hicaz bölgesinin en önemli yerleşim yerlerinden olan Mekke'de ise kayda değer bir Ehl-i kitap nüfusundan söz etmek de mümkün değildir. Ancak Mekke'ye ticaret yapmak, dine davet etmek ve zanaatkarlık yapmak için uğrayan Hıristiyanların yanı sıra buraya köle olarak getirilen Hristiyanlar da olmuştur. Bu kölelerden bazıları okuma yazma bildikleri için öğrendikleri hikâye ve kıssaları Mekkelilere aktarıyorlardı.[48] Ayrıca Mekke'de birçok yabancı cariye bulunmaktaydı. Mekkeli bazı Arapların da Hristiyan olduğu ve Varaka b. Nevfel'in (ö. 610 [?]) de bunlardan biri olduğu nakledilmiştir.[49] Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettikten sonra Kâbe'de bulunan Hz.

[40] Arap yarımadasına göç eden Yahudilerin buraya geldikleri dönemler hakkında ayrınılı bilgi için bkz. Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 5, s. 82-86; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **Kitâbu'l-eğânî,** Dârü'l-Kutubi'l-Mısrîye, Kahire 1950, c. 22, s. 77-82; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 513,517,524; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 552-616; Kuzudişli, **İsrâîliyât'ın Hadise Girişi,** s. 24-25.

[41] Hayber ve burada yaşayan Yahudiler için (Bkz. Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 2, s. 409-411; Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 374; Hamîdullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 590-596; Muhammed Hamîdullah, "Hayber", **DİA,** İstanbul 1998, c. 17, s. 21.Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 525-527.)

[42] Fedek ve burada yaşayan Yahudiler için (Bkz.Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 4, s. 238; İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-târîh,** Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1987, c. 2, s. 105; Hüseyin Algül, "Fedek", **DİA,** İstanbul 1995, c. 12, s. 294.)

[43] Teymâ ve burada yaşayan Yahudiler için (Bkz.Yaratılış, 25/15; 1. Tarihler 1/30; Eyyûb 6/19; İsfahânî, **Kitâbu'l-eğânî,** c. 22, s. 77-82; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 527; Elnure Azizova, "Teymâ", **DİA,** İstanbul 2012, c. 41, s. 53-54.)

[44] Vâdilkurâ ve buraya yerleşen Yahudiler için (Bkz.Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 4, s. 338; c. 5, s. 345.)

[45] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** s. 12; Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 5, s. 36,82-86; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 4, s. 133-140; İsfahânî, **Kitâbu'l-eğânî,** c. 22, s. 77-82.

[46] Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 370; İbn Hişâm, **es-Sîretu'l-Halebiyye,** c. 2, s. 356; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", **DİA,** Ankara 2003, c. 28, s. 305.

[47]İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** s. 303-347.

[48] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1312; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2005, c. 8, s. 5019; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 603.)

[49] İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-ma'ârif, s.** 59; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 605-607.

Îsâ ve Hz. Meryem motiflerine dokunmadığını nakleden rivayetler[50] Mekke'de Hristiyanların yaşadığına işaret etmektedir.

1.3.2. İslâm Öncesi Arap- Ehl-i Kitâp Münasebeti

Arap yarımadasının asırlar boyu ticarî bir güzergâh olması, ona büyük bir önem kazandırmıştır. Araplar ile diğer milletler arasında yapılan ticarî alışverişin yanında kültürel alışverişin olmadığını söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Ehl-i kitab'ın Araplardan etkilenmiş olabileceğini, Arapların ise Ehl-i kitap'tan etkilenmediğini savunmak pek makul görünmemektedir. Arapların yaşadıkları bölge itibariyle büyük devletler ve büyük medeniyetler kuramamış olması onların diğer milletlerden habersiz bir şekilde yaşamış oldukları anlamına gelmez. Zira İslâm öncesi dönemde Araplar, komşu milletler ile siyasî, sosyal, ticarî ve kültürel alışveriş içindeydiler. Nitekim Hristiyan ve Yahudilere komşu olmaları ve onlar ile yapılan kültürel alışveriş neticesinde Yahudiliği ya da Hristiyanlığı benimseyen Araplar da olmuştur.[51]Arapların Ehl-i kitap ile kaynaşması, birçok efsane ve hikâyenin Araplar tarafından bilinmesine ve birçok hurafenin Arap kültürüne geçmesine neden olmuştur.[52] Zira Arapların, adetli kadının evini terk etmemesi gerektiği, recm cezası ve sihir gibi bazı konularda Yahudilerden etkilenmeleri,[53] Yahudi kültürüne aşina olduklarını göstermektedir.

Câhiliye döneminde Hicaz bölgesindeki Hristiyan nüfus azınlıktaydı. Yahudiler burada daha yoğun bir şekilde yaşamaktaydı.[54]İslâm öncesi dönemde Yahudiler ile Yahudileşen Arap kabileleri günlük yaşamlarında Araplardan pek farklı davranmıyorlardı.[55] Yahudiler diğer Arap kabileleri gibi kabile halinde yaşamaktaydı. Semavî bir dine mensup olmaları ve değerli menkıbelere sahip

---

[50] Muhammed b. Abdullah el-Ezrûkî, **Ahbâru Mekke ve mâ câe fîhâ mine'l-âsâr,** Ruşdî Sâlih (Thk.), Dârü'l-Endülüs, Beyrût 1983, c. 1, s. 169.

[51] İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-ma'ârif**, s. 637-638: İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 1, s. 25-38; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 281-282,552,570,574; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 531-536, 612-616; Cengiz Tomar, "Yemen", **DİA,** İstanbul 2013, c. 43, s. 402-403.

[52] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 531-532.

[53] Levililer 15/19-30; Tesniye 22/21-24. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 560-561; 567-568

[54] Cahiliye döneminde Arap yarımadasındaki Yahudilerin, Araplar ile münasebetleri hakkındaki bilgiler, İslâmî dönem kaynaklara dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 565.

[55] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 531-536; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 552,570-574.

olduklarından kendilerini Araplardan üstün görmekteydiler.[56] Hatta bazı Yahudi kabileleri kendilerini diğer Yahudi kabilelerinden de üstün saymaktaydı.[57] Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin, Araplarla siyasî ve ticarî ilişkileri vardı. Mesela Medine'deki Yahudi kabileleri Hazrec ve Evs ile komşuluk ve ticarî ilişkilerinin dışında siyasî anlaşmalar yaptıkları da rivayet edilmektedir.[58]

İslâm öncesi Arap yarımadasında ticaret cazip bir meslekti. Araplar, ticaret mallarını korumak için belirli bölgeler ile ticarî anlaşmalar yapmaktaydı. Bu anlaşmalar neticesinde Hicaz Arapları özellikle Mekkeliler, İslâm'dan önce ticaret için Irak, Suriye, Habeşistan, Mısır ve Yemen bölgelerine kervanlar göndermekte,[59] ticarî amaçla birçok panayır düzenlemekte ve çarşı kurmaktaydılar.[60] Bunlara çeşitli milletlerden insanlar gelmekte ve kültürel etkinlikler yapılmaktaydı.[61]

Güney Arabistan, panayırlar bakımından zengin bir bölge olması hasebiyle burada kurulan "Suhâr, Debâ, Sıhr, Aden, Saba' ve er-Rabiyy'e" gibi panayırlara Arapların yanı sıra Hintliler ve Çinliler de katılmışlardır.[62] Hz. Peygamber'in de çeşitli sebeplerle Hubâşe,[63] Suhâr ve Deba panayırlarına katıldığı nakledilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Şam'a yolculuk ettiği rivayet edilmiştir.[64]

Arapların ticarî münasebette bulundukları milletlerin dillerini bilmediklerini de söyleyemeyiz. Onlar, Yemen Hîre ve Gassân gibi kültürel alışverişin merkezi olan yerlere giderek ve buralardan birçok hikâye ve kıssayı Arap yarımadasına taşımışlardır. Ancak Araplara ulaşan bilgiler bazen değişikliğe de uğrayabilmiştir.[65]

---

[56] Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 572.

[57] Ebû Abdurrahman Şerefu'l-hak Muhammed Eşref es-Sadîkî, el-'Azîm Âbâdî, **'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd,** Dârü'l-Fayha, Dımaşk, 2013, Kitâbu'l-Akdiye, 9/3590, (c. 9, s. 349); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned,** Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008, c. 2, s. 439.

[58] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 533; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** s. 317; Kuzudişli, **İsrâîliyât'ın Hadise Girişi,** s. 51; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 571.

[59] Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 956.

[60] Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, 325-326.

[61] Sa'îd el-Afgânî, **el-Esvâk fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm**, Dârü'l-Fikr, Beyrût 1974, s. 205-207; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 7, s. 369-384; Ahmet Turan Yüksel, **İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat**, Beyan Yayınları, İstanbul Bty, s. 24-27.

[62] Afgânî, **el-Esvâk fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm,** s. 182-407; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 7, s. 369-387.

[63] Afgânî, **el-Esvâk fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm,** s. 258;

[64] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 86,133.

[65] Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm,** s. 24-40.

Aynı şekilde Arap kıssacıların da Fars/Hîre topraklarına gidip geldiği ve orada kıssalar öğrendikleri nakledilmiştir.[66]

İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesindeki Arapların Mısır/Şam ile Yemen/Habeşistan arasında ticaret yolu üzerinde bulunan bir yerde yaşamaları onların Yunan, Roma, Fars ve Hint kültürüne vakıf olmalarını sağlamıştır. Komşu milletler ile siyasî, ticarî ve kültürel münasebetleri sonucunda bu milletlerden çok etkilenmişlerdir. Örneğin: 'Amr b. Luhay adında birinin Şam bölgesinden getirdiği bir putu Kâbe'ye yerleştirmesi Arapların putperest olmasına neden olduğu söylenmiştir.[67] Bu ilişkiler, birçok Arap kabilesinin Hristiyanlığı benimsemesinde de etkili olmuştur.[68] Bu dönemde Hristiyanlar, ibadet mekanları olarak Arap yarımadasında birçok savâmi' (manastırlar) ve biya' (kliseler) inşa etmiş ve[69] onların Uskuf, Rahib, Vâkıf[70] ve Kıssîs [71]adıyla bilinen dinî liderleri olduğu bilinmektedir. İslâmî dönemden önce bazı Haniflerin zahitlik ve inzivayı Hristiyan rahiplerinden öğrendikleri kabul edilmektedir.[72] Araplar kültürel ilişkileri sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden ve diğer milletlerden birçok hikâye öğrenmekteydi.[73]

Bu dönemde Yahudiler üzerinde Sahip, Hibr ve Rabbânî denilen oldukça etkili âlimleri[74] ve Beytülmidrâs adıyla bilinen çok amaçlı ibadet yerleri vardı.[75] Yahudilerin genel olarak kendi dinleri hakkında çok bilgiye sahip olmadıkları,[76]

---

[66] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 6, s. 288.
[67] Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 2015, s. 497.
[68] Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 311; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 590-592. Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,** c. 1, s. 123-124.
[69] Sevâmi' Biya' kelimeleri Hac 22/40 âyetinde de geçmektedir. (Bkz.Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 650-651.)
[70] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 641.
[71] Mâide 5/82.
[72] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 645.
[73] Kannûcî, **Ebcedu'l-'ulûm**, c. 1, 175; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 557.
[74] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 551,557.
[75] (Midras, kutsal kitapların tefsiri anlamında kullanılmıştır. Beytülmidrâs ise bu işin yapıldığı yer yani Yahudilerin ibadet ve eğitim yeri olarak bilinir.) Ahmet Önkal, "Beytülmidrâs", **DİA,** İstanbul 1992, c. 6, s. 95.
[76] Bakara 2/78.

ancak aralarında hem Arapça hem de İbrânîceyi iyi bilen bazı âlimlerin olduğu[77] ve en bilginlerinin ise sonradan Yahudileşen Himyerîler olduğu bilinmektedir.[78]

Yahudiler, Hicaz bölgesinde özellikle Medine ve çevresindeki Hristiyanlara nazaran Araplar ile daha sıkı ilişkiler kurabilmişlerdi. Onlar, bilginlikleri ve kâhinlik mesleğini icra etmeleriyle Arapların ilgisini üzerlerine çekmeyi başarabilmişlerdi. Onların bu bilgileri kutsal kitaplarından okudukları düşüncesi onlara bir nevi üstünlük sağlamaktaydı.[79] Nitekim Abdülmuttalib'in meşhur yemininde çaresizliğe düşmesi sonucunda Hayberli bir kadın kâhine danışıp ona göre amel ettiği söylenmektedir.[80] Arapların Yahudilere olan ilgisi ve onlardan etkilenmeleri İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) nakledilen şu rivayette açık bir şekilde görülmektedir: " Medine'de Ensar'dan putperest olan bir Arap kabilesi ile Ehl-i kitap'tan Yahudi olan bir kabilesi vardı. Araplar Yahudileri ilim bakımından kendilerinden üstün görürlerdi ve birçok konuda onlara uyardı."[81] Bu durum Arapların yaşantısının birçok yönüne sirayet etmiştir. Öyle ki Medine Araplarında, her alanda Yahudilerin etkisini görmek mümkündür.[82] Arap-Yahudi münasebetleri sonucunda Hicaz bölgesinde bazı Arapların Yahudileştiği görülmüştür.[83] Medine'deki bazı Arapların, çocuklarını veya Yahudi sütannelerine vermek suretiyle Yahudileştirdikleri bazı kadınların da hastalanan çocuklarını iyileşmeleri durumunda Yahudileştirecekleri yönünde yemin ettikleri ve çocukları iyileştiğinde onları Yahudileştirdikleri nakledilen rivayetler arasındadır.[84]

Câhiliye döneminde Arapların Yahudilerden bazı kıssalar hakkında bilgi aldıkları[85] Kimi Yahudilerin bazı kitaplar uydurarak bunların Allah'tan geldiğini

[77] Şuara 26/197. ayetinde alimlerine vurgu yapılmaktadır.
[78] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 555; Kannûcî, **Ebcedu'l-'ulûm**, c. 1, 175; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 552,557. Kuzudişli, "el-Kutupten İsrâîliyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", s. 131-164.
[79] Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 552, 572; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 561.
[80] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** s. 92.
[81] Azîm Âbâdî, **'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd,** Kitâbu'n-nikâh, 46/2164, (c. 6, s. 145)
[82] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 299; Remzî Na'na, **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 109.
[83] Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 310, 367,370; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 514.
[84] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 514; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 3, s. 20-23; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 353.
[85] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 557.

iddia ederek ve Araplara ucuz bir fiyata sattıkları bilinmektedir.[86] Mekke, Tâif ve Medine çevrelerinde bazı kölelerin Tevrat İncil gibi kitapları Araplara okudukları ve onlara kıssalar anlattıkları aktarılmaktadır.[87] Araplar, kendilerinden ilim bakımından üstün gördükleri[88] Ehl-i kitap alimlerinden gelecekle veya geçmiş milletler ile ilgili haberler hakkında bilgi almışladır. Haliyle ümmî bir toplumun kıssalara ilgi duyması ve bunları bu kıssaları bilenlerden alması gayet doğaldır.

Arapların sözlü bir kültüre sahip olmaları hasebiyle hikâye anlatımı ve şiir oldukça yaygındı.[89] Araplar arasında yaşayan diğer milletler de Araplar gibi bu dili hem günlük hayatlarında hem de edebî konuşmalarında kullanıyorlardı. [90] Bu durum, birlikte yaşayan milletlerin kültürel açıdan ilişki kurmalarını kolaylaştırıyordu. Hicaz bölgesinde yaşayan Ehl-i kitab'ın hem günlük hem de edebî konuşmalarında Arapçayı kullanmaları Araplar ile aralarındaki ilişkiyi güçlendirmişti. Bu dönemde Arapların, Hristiyan şairlerin şiirlerini dinledikleri ve onlardan hoşlandıkları söylenmektedir. O dönemde birçok Yahudi[91] ve Hristiyan şairden[92] söz edilmektedir. Aynı şekilde Nabiğa (ö. 604 [?]), Züheyr (ö. 609 [?]), A'şâ (ö. 83/702[?]) ve Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661) gibi şairlerin şiirlerinde birçok Hristiyanlık öğretisini bulmak mümkündür. Bütün bu veriler Arapların İslâmî dönemden önce de Hristiyanlardan etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Hatta birçok Arap şairinin Hristiyanlaştığını iddia edenler dahi olmuştur.[93]

1.3.3. İslâmî Dönemde Arap Ehl-i Kitâp Münasebeti

Câhiliye döneminde olduğu gibi İslâmî dönemde de Mekke, Medine, Yemen ve diğer bölgelerde bulunan Arapların Ehl-i kitap ile olan münasebetleri devam

[86] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 1, s. 498.
[87] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 586-589,603.
[88] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 1, s. 122; Remzî Na'na; **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 109 ; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 299.
[89] Şevkî Dayf, **Târîhu'l-edebi'l 'Arabî,** Dârü'l-me'ârif, Kahire 1960, c. 1, s. 398-399.
[90] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 569-570.
Bkz. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 570-571,581
[91] O dönemdeki Yahudi şairler ve Araplar ile ilişkileri için (bkz. İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 3, s. 463-467; Mehmet Ali Kapar, "Kâ'b b. Eşref", **DİA,** İstanbul 2001, c. 24, s. 3-4Bkz. Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 321; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 571-572,578.)
Bkz. Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 570-571,581
[92] İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-ma'ârif, s.** 59-60; Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, 318; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 512-528.
[93] Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,** c. 1, s. 123-127.

etmekteydi. Arapların Ehl-i kitap ile olan münasebetleri, Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasıyla başka bir evreye geçti. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in semavî bir kitap olması insanların gözlerini diğer semavî kitaplara çevirmelerine de neden olmaktaydı.[94]

Mekke döneminde bölgedeki Arapların, Ehl-i kitap ile olan münasebetleri devam etmiştir.[95] Bilindiği üzere İslâm'ın zuhur ettiği Mekke'de bir Hristiyan nüfusundan söz etmek mümkün değildir. Burada sınırlı sayıda bulunan Hristiyanların çoğunluğu kölelerden oluşmakta ve bunların okur yazar oldukları da anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in İslâm'ın ilk yıllarında bu Hristiyanlar ile görüştüğü bilinmektedir. Onun bu görüşmelerde bilgi alışverişinde bulunmuş olması muhtemeldir. Nitekim bu durum, kimi müşriklerin Hz. Peygamber'in bu kıssaları veya bütün vahyi Addâs, Ya'îş, Yesâr ve Cebr gibi Hristiyanlardan aldığını iddia etmelerine neden olmuştur.[96] Ancak bu iddia pek tutarlı olmadığından bizzat müşrikler tarafından da önemsenmemiş ve konunun üzerine gidilmemiştir. Furkân 25/4. ve Nahl 16/103. âyetlerinde geçtiği üzere Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in bu kişiler ile görüştüğünü inkâr etmemiş, kendisine inen âyetlerin kaynağının bu kişiler olduğunu reddetmiştir.

Hz. Peygamber'in Süveyd b. Samit (ö. M.S. 617) adında Medineli bir Ehl-i kitap şaire Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğu ve onu da Kur'ân-ı Kerîm'i beğendiği nakledilmiştir.[97] Ayrıca Mekke döneminde 20 kişilik Hristiyan bir grubun Hz. Muhammed'e (sav.) geldiği, onunla görüştüğü ve Kur'an'ı dinledikten sonra Müslüman olduğu rivayet edilmiştir.[98] İlaveten Cessâse ve Cin hadisesi ile meşhur Temîm ed-Dârî (ö. 40/661) adlı Hristiyan bilgininin ticaret amacıyla bir heyetle Mekke ve Medine'ye gittiği, Müslüman olduğu ve Hz. Muhammed'den (sav.) fethedildiği takdirde Filistin dolaylarında bazı köylerin kendisine verilmesini istediği

[94] Nitekim Hz. Ömer bile Ehl-i kitap âlimlerinden bir kitap temin edip bunu Hz. Peygamber'e okuduğunda Hz. Peygamber ona büyük tepki gösterdi. (Bkz. İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 6, s. 279.)

[95] Nitekim daha önce de kimi müşriklerin Hîre ve Fars topraklarına gidip orada İncil okuyanları dinlediği ve onlardan öğrendiği kıssaları Mekkelilere anlattığını aktarmıştık. Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 6, s. 288.

[96] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 8, s. 5019; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1312; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 603.

[97] Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, s356-357; Süheylî, **Ravdu'l-unûf,** c. 2, s. 241-243.

[98] Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 617-618.

de rivayet edilmiştir.[99] Yukarıdaki âyetler ve rivayetler en azından Hz. Peygamber'in Mekke döneminde Ehl-i kitap ile iyi münasebetleri olduğunu göstermektedir.

Mekke döneminde Müslümanların karşılaştıkları Hristiyanlar, Tağlîb ve Necrân Hristiyanlarıdır. Onlar ise nassa dayanan bir Hristiyanlığı benimsemişlerdi.[100] Bu dönemde Müslümanlar, Yahudiler ile doğrudan veya dolaylı olarak bir münakaşaya girmemiştir. Bu dönemde A'raf ve Zümer sureleri dışında[101] Yahudileri doğrudan muhatap alan Kur'an âyetlerine rastlamak da mümkün değildir.[102] Ancak bu durum o dönemde Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerden hiç bahsedilmediği anlamına gelmemektedir. Nitekim "Ashâb-ı Uhdûd" gibi, Yahudileri doğrudan ilgilendiren ve onları tenkid mahiyetinde zikredilen bazı konular Mekkî sûrelerde geçmektedir.[103] Bununla birlikte Kureyşlilerin Yahudileri ilim bakımında kendilerinden üstün gördüklerinden Hz. Peygamber ile mücadele edebilmek için Medine'deki Yahudilerden yardım istedikleri onların da Hz. Peygamber'e üç soru sormalarını tavsiye ettikleri bilinmektedir.[104]

Yukarıda aktardıklarımız, Arapların İslâmî dönemden önce olduğu gibi İslâmî dönemde de Hristiyan ve Yahudiler ile kurdukları münasebetleri devam ettirdiklerinin, zaman zaman onlardan etkilendiklerini ve onlardan bazı bilgiler aldıklarını ortaya koymaktadır. Ancak Mekke döneminde Yahudilerin veya Hristiyanların Müslümanları doğrudan etkilemeleri söz konusu olmamıştır. Aynı şekilde bu dönemde İslâm'a giren herhangi bir Yahudi'ye rastlamak da mümkün değildir.

---

[99] İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Târîhu medineti Dımaşk,** 'amr b. Ğurâme el-'Umerî (Thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrût 1995, c. 11, s. 52-81; Halit Özkan, "Temîm ed-Dârî", **DİA,** İstanbul 2011, c. 40, s. 419,

[100] Bu dönemde Suriye ve Irak bölgelerinde yaşayan Hristiyanlar arasında ise kelamî ve felsefî akımlar yaygındı. Müslümanlar, buraları fethettiklerinde bu akımlardan oldukça etkilenmişlerdir. Özellikle Basra ve Kûfe ekollerinin ortaya çıkmasında Hîre'nin etkili olduğu iddia edilmiştir. (Ayrıntlı bilgi için Bkz. Ahmed Emîn, **Fecru'l-İslâm,** s. 38, 132-133; İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâîliyât'a Kısa bir Bakış", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,** 1963, c. 2, sayı, 3-4. s. 5-6.)

[101] Araf 7/157; Zümer 39/67

[102] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 554.

[103] Burûc, 85/3-8

[104] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** 3, s. 260-261; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 2022-2023; Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 108.

Mekkeli müşrikler ile yaşanan sıkıntılardan ötürü Müslümanlar peyderpey Medine'ye hicret etmeye başlamış ve burada bulunan Ehl-i kitap ile komşu olmuşlardır. Hz. Peygamber Medine'nin ilk yıllarında Ehl-i kitab'a oldukça nazik davranarak onlarla Medine vesikasını (antlaşmasını) imzalamıştır.[105] Antlaşma maddeleri, Hz. Peygamber'in Medine'de bir uzlaşı toplumu oluşturmak istediğini ve bu amacını anayasal bir çerçeveye oturtmak istediğini göstermektedir. [106] Bu dönemin ilk yıllarında Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi sahâbenin ileri gelenleri Ehl-i kitab'ın meclislerine ve ibadet yerlerine giderek onlar ile sohbette bulunmuşlardır.[107] Hz. Muhammed (sav.) onların cenazeleri önünde ayağa kalkmış,[108] hastalarını[109] ziyaret etmiş, hatta rehin karşılığında onlardan borç almıştır.[110] Dolayısıyla Ehl-i kitap ile ilişkiler olumlu geçmiş ve onlar Müslümanlar tarafından herhangi bir hakaret ve zulme maruz kalmamışlardır. Medine döneminde Âşûrâ orucu,[111] kıblenin değişimi,[112] gibi olaylardan sonra ve Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in bazı konularda[113] Yahudileri düzeltmesi[114] Yahudiler ile Müslümanların arasının bozulmasına neden

---

[105] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 292-293; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 504-506.

[106] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 295; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 202-206; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 505.

[107] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 531, 550-551; Hamidullah, **İslâm Peygamberi,** c. 1, s. 570-571; Remzî Na'na; **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 107-108; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 301-302.325.

[108] Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu'l-Cenâiz, 24/78-81, (s. 372).

[109] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu'l-Merdâ, 11/5657, (c. 10, s. 148);'Azîm Âbâdî, **'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd,** Kitâbu'l-Cenâiz, 5/3093, (c. 8, s. 261).

[110] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu'r-Rehn, 4/2513, (c. 5, s. 179); Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 535.

[111] Âşûrâ orucu hakkında nakledilen rivayetler ve görüşler için (Bkz. Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu's-sevm,19, (s. 442-445); Kitâbu's-sevm, 20, (s. 445**),** Kitâbu's-savm, 69, (c. 4, s. 310); İbn Hanbel, **el-Müsned,** Müsned, 2, 57/143 (c. 2, s. 235); Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu's-savm, 69, (c. 4, s. 310-311) Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", **DİA,** İstanbul 1991, c. 4, s. 24-26; Kuzudişli, **İsrâîliyât'ın Hadise Girişi,** s. 75; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 443; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 2196; İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz,** c. 1, s. 218.)

[112] Hz. peygamber'in Mekke ve Medine'deyken yöneldiği yer va daha sonra ayetlerin inmesiyle Kâbe'ye yönelmesi hakkındaki rivayetler için (Bkz. Ebü'l-Hasan Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîr,** Ahmed Ferîd (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2003, c. 1, s. 82; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 2, s. 7-10,19; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 324.361; Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 361; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 2, s. 850-851, 868; İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 2, s. 326; Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, el-Bağdâdî, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008, c 1, s. 89; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 4, s. 31; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 221; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 472-475)

[113] Levililer 15/19-30; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 316.

[114] Bakara 2/80; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 316.

olmuştur. Zamanla Hz. Peygamber'in kendilerine oldukça nazik davrandığı Yahudiler, Müslüman olmamakla birlikte bazı münafıkları ve müşrileri kışkırtarak Müslümanlar ile olan ilişkilerinin bozulması için ellerinden geleni yapmışlardır.[115] Ancak Yahudilerin bu tutumlarına rağmen Müslümanlar ile ticarî ve sosyal ilişkileri devam etmiştir. Bunun neticesinde Yahudi âlimlerinden Abdullah (el-Husayn) b. ez-Zübeyr b. Bâtâ en-Nadrî el-İsrâîlî (ö. 3/625) ve Abdullah b. Selâm Müslüman olmuşlardır.[116] Yahudilerin daha da ileri giderek söz ve davranışlarıyla Müslümanları aşağılamaları ve gizlice Mekkelilerle iş birliği yapmaları[117] onların Medine'den sürülmelerine neden olmuştur.[118]Aynı şekilde Medine'de bulunan kimi Hristiyanların da Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ardından Mekke'ye gittiği, burada müşrikleri Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı kışkırttığı rivayet edilmiştir.[119]

Medine döneminde Müslümanlar Necrân bölgesinde yaşayan halk ile de ilişki kurmuştur. Nitekim Necrân bölgesinden bir grup Hristiyan, Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve onunla tartışmaya girmiş ardından Hz. Peygamber ile siyasî bir anlaşma yaparak Yemen'e geri dönmüşlerdir.[120] Daha sonra Müslüman olanlar ve Hz. Peygamber'i ziyaret edenler de olmuştur.[121]Ayrıca Ebû Kubeys b. Ebi Enes adında bir rahibin Hz. Peygamber Medine'de iken yanına geldiği, Müslüman olduğu ve birçok şiir inşad ettiği aktarılmıştır.[122] Aynı şekilde Bahreyn'den Cârûd b. 'Amr önderliğinde bir grubun Hz. Peygamber'i ziyaret ettiği ve Müslüman olduğu rivayet edilmiştir.[123] Hristiyanlardan Müslüman olan sahâbilerin ruhban gibi davranması nedeniyle Mâide 5/87. âyeti inmiştir.

---

[115] İbn Hişâm el-Mısrî (ö. 218/833) bu âlimlerden 67 kişinin ismini vermektedir.İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 463-464; c. 3, s. 599; Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 2, s. 52-68.

[116] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, 301-303,308-310.

[117] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 301-310,463,549,563.

[118] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 3, s. 549-362,575-582; Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 2, s. 48,83-85, 98-104; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** c. 2, s. 33-34. 60-61. 75-76; Ya'kūbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 370.

[119] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 3, s. 473; c. 2, s. 347-348.

[120] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 339-347; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** c. 2, s. 162; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 414-417.

[121] İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** c. 2, s. 162.

[122] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 297.

[123] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 621-622.

Mekke ve Hz. Medine dönemiyle ilgili nakledilen rivayetler, Müslümanların muhtelif konularda Ehl-i kitab'a danıştıklarını göstermektedir. Ancak bunlar İslâmî kaynaklarda yer alan İsrâîlî rivayetlerin, Mekke ve Medine döneminde Ehl-i kitap'tan alındığını gösterecek mahiyette değildir. Nitekim daha sonra ayrıntıları ile anlatacağımız üzere Kur'ân-ı Kerîm'in bu kavmin peygamberleri hakkında sınırlı bilgiler aktarması, Ehl-i kitap'tan bazı şahsiyetlerin Müslüman olması ve Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler Müslümanların Ehl-i kitab'a daha çok başvurmalarına neden olmuştur.

1.4. İSRÂÎLÎ RİVAYETLERİN TEFSİRE GİRİŞİ

Daha önce detaylı bir şekilde anlattığımız üzere Arapların İslâmî dönemden önce de Ehl-i kitap'la birlikte yaşamış olması, kültür ve medeniyetlerinden haberdar olmalarını sağlamış ve onlar ile bilgi alışverişinde bulunmalarına sebep olmuştur. Ancak İslâm'dan önceki bu alışveriş islâmî döneme nazaran daha sınırlı kalmıştır. Zira islâmî dönemde Yahudiler Müslümanlar ile rekabete girmiş ve Hz. Peygamber'e meydan okuyup onu sınamak amacıyla sorular yöneltmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm bununla ilgili pek çok örnek zikretmektedir.[124] Bununla beraber Ehl-i kitap âlimlerinden İslâm'a girenler de olmuştur. Müslümanlar da bilmedikleri konuları bu âlimlere sormuş ve onların bilgilerini doğru telakki etmişlerdir.[125] Hatta kıraat konularında bile Ehl-i kitap âlimlerinden bilgi aldıklarıyla ilgili rivayetler mevcuttur.[126] Rivayetlere istinaden bazı İslam âlimleri İsrâîlî bilgilerin çoğunun Ehl-i kitap'tan soru-cevap şeklinde alındığını öne sürmüştür.[127] Arapların ümmî bir toplum oluşu, Kur'an'da geçen kıssaların teferruatından habersiz olmaları ve bu kıssaların ayrıntılarını merak etmeleri, onların bu kıssaları Ehl-i kitab'a sormalarına vesile olmuştur. Ehl-i kitap âlimlerine yapılan müracaatlar, İsrâîlî haberlerin Müslümanlar arasında yayılmasında etkili olmuştur. Ayrıca Araplar arasında yaşayan Yahudi ve

[124] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** s. 303-347; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 19-20.
[125] Said Nursi**, Muhâkemat,** Rnk Neşriyat, İstanbul 2005, s. 17.
[126] Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubarkefûrî, **Tuhfetu'l-ahvezî Şerhu Câmi'u't-Tirmizî,** Dârü'l-fayha,,Kitâbu'l-Kıraat, 3/2933 Dımaşk 2011 (c. 8, s. 255).
[127] Derveze, "Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr", s. 41.

Hristiyanların tümü de bilgin değildi.[128] Bu da Tevrat ve İncil'de olmayan bilgilerin bile onda varmış gibi nakledilmesine sebep olmuştur.

İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girişindeki tarihi süreç göz önünde bulundurulduğunda Câhiliye döneminde Arapların Ehl-i kitap kültüründen nakledilen tarihi olay ve hikâyelere karşı olumsuz bir tavır takınmadıkları görülmektedir. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde de İsrâîliyât'a karşı topyekûn bir olumsuz tavırdan bahsetmek mümkün değildir. Mütekaddimûn âlimlerinin bu kelimeyi fazla kullanmadıkları ve İsrâîliyât'a karşı olumsuz bir tavır takınmadıkları görülmektedir. Müteahhir dönemde özellikle İbn Atiyye, Ebû Hayyân, İbn Teymiyye ve öğrencileri tarafından İsrâîliyât'a karşı bir çıkıştan bahsedilse bile, bu dönemdeki olumsuz tutumun herkes tarafından benimsendiğini söylemek de mümkün değildir.[129] ilk dönemden modern döneme kadar İsrâîliyât'a sürekli bir karşı çıkıştan ve bu konunun sürekli gündemde kaldığından söz edilemez. Modern dönemde durum değişmiş ve İslâm âlimleri, İsrâîlî rivayetlerin bulunduğu tefsir ve hadis kitaplarını tekrar gözden geçirip bunları ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutmuşlardır.[130] Günümüzdeki İsrâîliyât'a karşı olumsuz tavrın bu konudaki çalışmaların çoğalmasına vesile olduğu söylenmiştir.[131] Ancak sırf iktisadî, askerî, fikrî ve ilmî bir yenilgi sonucunda bu savunmacı tutumun sergilendiğini ve Müslümanların tümden reddiyeci bir tutum takındığını söylemek de zordur.

İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara geçmesinin Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına mâni olduğu hatta onun yanlış anlaşılmasına neden olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, bu rivayetlerin İslâm'ı geriletmiş olduğunu düşünmek de doğru değildir. Zira İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girdiği dönem veya Müslümanların bu rivayetleri kitaplarında zikrettiği dönem, deyim yerindeyse İslâm'ın da altın çağını yaşadığı bir dönemdir.[132] İslâm âlimleri bu kelimenin daha çok anlamı, kısımları ve hükmü hakkında kafa yorarken, batılı araştırmacılar bu kelimenin arka planında yatan

[128] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 554-555.
[129] İsrâîlî rivayetlerin aktarılmaları bakımından tefsirler için Bkz. Birışık, Abdulhamit, "İsrâiliyat", **DİA,** İstanbul, 2001, c. 21, s. 199-201.
[130] Hatipoğlu, **DİA,** c. 23, s. 197; Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında…", 11-68
[131] Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâîliyât meselesine farklı bir yaklaşım", s. 45-52.
[132] Nihat Uzun, "Sahâbenin Tefsirde İsrâîliyâta Bakışı", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015. c. 2, sayı.1, s. 9.

Yahudilik ve Hristiyanlığın İslâm ve Kur'ân-ı Kerîm üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalışmışlardır.[133]

1.4.1. Rivayet Dönemi

Medine'ye hicret ettikten sonra Siyasî istikrarı sağlamak ve Yahudiler ile iyi geçinmek isteyen Hz. Peygamber, Evs ve Hazrec kabilelerini bir araya getirmiş, Yahudileri de içerecek şekilde bir antlaşmayı hayata geçirmiştir.[134] Onun bu gayreti Abdullah b. Selâm gibi bazı kimselerin Müslüman olmasına vesile olmuştur.[135] Böylece İslâm'a giren Ehl-i kitap âlimleri kendi kültürlerini rahatlıkla Müslümanlara aktarabilmişlerdir. Onların İslam'a girmesi, sonraki dönemlerde kendilerinden gelen rivayetlerin kabul edilmesinde oldukça etkili olmuştur. Zira Hadis âlimleri Müslüman olmayanların sözlerinin kabul edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Râvinin adaleti için belirledikleri şartların başında "Ravinin Müslüman olması" gelmektedir.[136]

Çağdaş İslâm âlimlerinden Muhammed Hüseyin Zehebî gibi birçok ilim adamı İsrâîliyât'ın sahâbe döneminden itibaren tefsire girdiğini ileri sürmüştür.[137] Ancak İsrâîliyât'ın Arap kültürüne Câhiliye dönemiyle girmeye başladığını ve ardından artarak devam ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır. Zira Câhiliye dönemindeki ilişkiler neticesinde Ehl-i kitap'tan etkilenmeler Hz. Peygamber döneminde devam ettiği, sahâbenin Ehl-i kitap'tan bazı şeyler öğrendikleri[138] Hz. Peygamber'den sonra öğrenme sürecinin artarak devam ettiği görülecektir. Kuşkusuz İsrâîliyât'ın tefsire girişinde sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinin etkisi

---

[133] Ertuğrul Döner, "**İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci",** Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, sayı 4, s. 9.

[134] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 292-293; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 504-506.

[135] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 2, s. 301-302.

[136] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 2014, s. 153; Kâdı İyâz, **el-İlmâ' ila Ma'rifeti usûli'r-rivayeti ve takyidi's-semâ'**, Ahmed Sakar (Thk.), Dârü't-Turâs, Kahire 1970, s. 58; Fuat İstemi, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 90-91..

[137] Muhammed Hüseyn ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn,** Mektebetu Vehbe, Kahire 2000, c. I s. 123.

[138] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** Müessesetu'r-Reyyân, Beyrût 2014, c. 2, s. 1180.

büyüktür. Zira bu dönemlerde nakledilen rivayetler daha sonraları sahih kabul edilmiş ve kitaplarda nakledilmiştir.

4.1.1. Sahâbe Dönemi

İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) ve İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) gibi sahâbiler, Müslüman olmuş Ehl-i kitap âlimlerine birtakım sorular sormakla meşhur olmuşlardır. Mesela İbn Abbâs'ın değişik konularda Kâ'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]), Abdullah b. Selâm ve Ebü'l-Celd gibi Ehl-i kitap âlimlerine sorular sorduğu rivayet edilmiştir. Nitekim hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın, Kâ'bu'l-Ahbâr'a Hz. Peygamber'in Tevrat'taki sıfatlarını sorduğu ve onun da İbn Abbas'a bunları ayrıntılarıyla aktardığı aktarılmıştır.[139] Başka bir rivayete göre Abdullah b. Selâm'a Hüdhüd hakkında soru sorduğu onun da Abdullah b. Abbâs'a bunlar hakkında bilgi verdiği rivayet edilmiştir.[140] Diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas, Amr b. el-As ile ihtilafa düşmüş ve bir âyetin okunuşunu da Kâ'bu'l-Ahbâr'a sormuştur.[141] Kimi âlimler tarafından eleştirilen bu rivayetler[142] en azından İbn Abbas'ın bu konuda Ehl-i kitap âlimlerine danıştığı gerçeğini ortaya koymaktadır.[143] Bu yüzden İsrâîlî rivayetlerin isnad edildiği kişilerin başında İbn Abbas gelmektedir.

İbn Abbas'ın Ehl-i beyt'ten olması ve kendisine "Tercümanu'l-Kur'ân" denilecek kadar alim olması birçok İsrâîlî rivayetin kendisine isnad edilmesinde etkili olmuştur. Çünkü rivayetlerin ona isnad edilmesi rivayetlere güvenirlilik ve sağlamlık kazandırmıştır.[144] Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu konuda şöyle bir tespitte bulunmuştur: "İsmâîl b. Abdirrahmân es-Süddî el-Kebîr'in (ö. 127/745) tefsirinde zikrettiği rivayetlerin çoğunu, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan nakletmiştir.

---

[139] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, **es-Sünen,** Hüseyn Selim Esed ed'-Dârânî (Thk.), Dârü'l-Muğnî, Riyâd 2000, c. 1, s. 156,158.

[140] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 11, s. 169.

[141] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, **es-Sünen,** İbrâhim 'Ativa (Thk.), Şirketu Mektebetu ve Matbuatu Mustafa el-Bâbî, Beyrût 1975, Kitâbu'l-Kiraât 3 (c. 5, s. 188)

[142] Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 127-128.

[143] Zehebî, İsrâîlî rivayetlere cevaz veren rivayetler ile İsrâîlî rivayetlerin nakletmenin caiz olmadığına delalet eden rivayetleri karşılaştırdıktan sonra Hz. Peygamber ve sahâbenin İslâm'ın ilk döneminde Ehl-i kitab'a sorulmamasını istediklerini ancak daha sonraları bunda sakınca görmedikleri sonucuna varmıştır. (Bkz. Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr**, s. 47)

[144] Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 126-128.

Bazen de bu iki sahâbînin Ehl-i kitap'tan naklettiklerini tefsirine almıştır. Çünkü bu iki sahâbînin Hz. Peygamber'in ruhsatı ile Ehl-i kitap'tan nakillerde bulundukları rivayet edilmiştir."[145] Medine'de yaşayan Yahudilerin zaman zaman sahâbeye ilginç şeyler anlattığı, sahâbenin de bu haberleri dinlerken beğenilerini belirtmek için bazı sesler çıkardıkları da aktarılmıştır.[146]

İbn Abbas ve İbn Mes'ûd dışındaki diğer sahâbiler de birçok konuda Ehl-i kitap âlimlerinden bilgi almışlardır. Örneğin Hz. Ömer, Kâ'bu'l-Ahbâr'a Allah'ın ilk olarak neyi yarattığını sormuş, o da Allah'ın mürekkep ve kaleme ihtiyaç duymadan bir kitap yarattığını söylemiştir.[147] Başka bir rivayette, Hz. Ömer'in Yahudi bir âlime Deccâl ile ilgili sorular sorduğu nakledilmiştir.[148] Bir diğer rivayette ise Abdullah b. Amr'ın Yermûk savaşında iki deve yükü kitap ele geçirdiği ve bunlardan bazı bilgiler aldığı nakledilmiştir.[149] Kâ'bu'l-Ahbâr'ın Ebû Hüreyre hakkında "Tevrat'ı okumadığı halde Tevrat'taki bilgilere bu kadar hakim başka birini görmedim."[150] Şeklindeki nitelemesi onun İsrâîlî rivayetler hakkındaki bilgisini gözler önüne sermektedir. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) aktardığı bir rivayete göre bir defasında Hz. Aişe hastalandığında Yahudi bir kadından kendisine rukye yapmasını istemiştir. Bunu gören Hz. Ebu Bekir buna karşı çıkmamış ancak rukyenin Allah'ın kitabı ile yapılmasını istemiştir.[151]

Yukarıda nakledilen rivayetlere dayanarak sahâbenin Ehl-i kitap âlimlerine başvurdukları söylenebilir. Ancak İslam âlimleri, onların Ehl-i kitab'a sınırlı konularda başvurduklarını, onlardan aldıkları bilgileri belli kriterlere tabi tuttuklarını, akide ve ahkam konularında ise istişhad dışında Ehl-i kitab'a soru sormadıklarını

[145] İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 90.
[146] Abdurrezzâk, **el-Musannef,** c. 6,111.
[147] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 5, s. 200.
[148] Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 2, s. 448.
[149] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârkinî ed-Dımaşkî, **Tezkiretu'l-huffâz,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty, c. 1, s. 42; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 3, s. 95,138.
[150] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 36;
[151] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el-Muvatta,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), Müessesetu Zâyid b. Sultân, Ebû Dabî, 2004, Kitâbu'l-câmi', 3469. (c. 5, s. 1377).

vurgulamışlardır.[152] Hz. Peygamber ve sahâbenin Ehl-i kitab'a karşı tutumları, onlardan sonra gelenler tarafından ibret almak veya ilim elde etmek amacıyla Ehl-i kitab'ın kitaplarına veya bilgilerine başvurulabileceği izlenimini vermiştir. Hz. Peygamber ve kimi sahâbilerin çeşitli ikazlarına rağmen Müslümanlar, Ehl-i kitap'tan bilgi almada müsamahakâr davranmıştır.[153]

Sahâbenin Ehl-i kitap âlimlerine olan hoşgörülerini ve onlar ile olan münasebetlerini farklı bir şekilde yorumlayan müsteşrikler ve İslam âlimleri de olmuştur. Bunlar, sahâbenin ilim alışverişinde bulundukları Ehl-i kitab'a bazı sorular sormalarını insafsızca eleştirmiş ve kimi âlim sahâbileri gafil ve Ehl-i kitap'tan gelen her şeyi kabul edenler olarak nitelemişlerdir.[154] Ancak İbn Kesîr'in aktardığı şu rivayet, sahâbenin ardından gelenlerin bazı rivayetleri farklı şekilde isnad ettiklerini göstermektedir. "Ebû Hüreyre, bazen hem Hz. Peygamber'den hem de Kâ'bu'l-Ahbâr'dan nakilde bulunurdu. Bazı râviler onun sözlerini Kâ'b'ın sözleriyle karıştırırdı. Bunu gören Busr b. Sa'id (ö.100/718) şöyle demiştir; 'Allah'tan korkun da hadis rivayetinde uyanık olun! Allah'a yemin ederim ki bizler, Ebû Hüreyre'nin meclisine katılırdık ve o, bize hem Hz. Peygamber'den Hem de Kâ'b'dan rivayette bulunur ardından kalkıp giderdi. Ben daha sonra o meclise katılanlardan birinin Hz. Muhammed (sav.)'e ait olanı Kâ'b'a; Kâ'b'ın sözlerini de Resûlüllah'a isnad ettiğini gördüm"[155]

4.1.2. Tâbiîn ve Tebeu't-tâbiîn Dönemi

Tâbiîn döneminde, Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlar ile orantılı bir şeklide İsrâîlî rivayetler de çoğalmıştır. Kuşkusuz bu dönemde Müslüman olan Ehl-i kitab'ın en önemli şahsiyetleri Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)'tir. Tâbiîn

---

[152] Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 59-51; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 118

[153] Birışık, "İsrâiliyat", **DİA,** c. 21, s. 199.

[154] Bu fikri benimseyenlerin başında Goldziher (ö.1339/1921) gelmektedir. Zehebî ise bu fikri savunan Goldziher'in iddiasına şöyle cevap vermiştir: "Goldziher bu iddiası ile değersiz kavminin itibarını yükseltmek istemektedir." (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mahmud Ebû Reyye, **Edvâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye,** Müessesetu Ensâriyân, Kum Bty, s. 151, 155,215; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 119-121; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 56.)

[155] Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Kitâbu't-temyîz,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), Şirketu Tibâ'etu'l-'Arabiyyetu's-Suûdiyye, Riyâd 1982, s. 175; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 8, s. 158.

alimleri Ehl-i kitap âlimlerinden duydukları bilgileri Hz. Peygamber'e sorarak düzeltebilme imkanına sahip değildi. Bunları sahâbeye sorup düzeltmek de pek zordu. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra patlak veren siyasî olaylar ve fitnelerden dolayı bazı sahâbiler vefat etmiş, bazıları ise çeşitli yerlere dağılmıştı. Tâbiîn de sahâbe gibi Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssalar ile ilgili ayrıntıları öğrenmek amacıyla Ehl-i kitap âlimlerine başvurmuştur. Onlar, sahâbenin gösterdiği titizliği göstermeyince de İslâm kültürüne geçen İsrâîlî rivayetler çoğalmıştır.[156] Bu yüzden tâbiîn neslinin ünlü âlimlerinden Mücâhid (ö. 103/721) ve Katâde'ye (ö. 117/735) birçok İsrâîlî rivayet isnad edilmiştir. [157]

Tebeu't-tâbiîn döneminde ise İsrâîlî haberlerin nakledilmesi oldukça artmıştır. Artık, Kur'an, sünnet ve aklın kabul etmediği rivayetler de aktarılmaya başlanmış ve bir sürü kıssacı türemiştir. [158] Ebû Hatim'in (ö. 255/869) Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) için sarf ettiği şu sözler o döneme ışık tutar niteliktedir. "Bu zat Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili ilmini Yahudi ve Hristiyanlardan almış ve ilmini onların kitaplarına uygun hale getirmiştir." [159] Bu rivayet o dönemdeki âlimlerin Ehl-i kitab'a olan ilgilerini ve onlardan aldıkları bilgiler ile Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etme çabalarını ortaya koymaktadır.

Tabiin döneminde insanların enteresan ve ilginç rivayetlere olan ilgilerini ve râvilerin sağlam olmadığını ortaya koyması bakımından Câhız'ın (ö. 255/869) Nazzâm'a (ö. 231/845) dayandırdığı şu sözler de zikredilmeye değerdir: "Her ne kadar kendilerini âlim görürlerse ve her soruya cevap verirlerse de birçok müfessirden rivayet etmeyin. Çünkü onların çoğu, rivayet zinciri olmayan ve bir esasa dayanmayan rivayetleri aktarırlar. Bu rivayetler ne kadar ilginç olursa, onların yanında o kadar kıymetli olur. Örneğin bir rivayet zincirinde İkrime (ö. 105/723), Süddî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763) Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)

---

[156] İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 51; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 25-26; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 192.

[157] Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 193.

[158] Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 192-196; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 25.

[159] Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtu'l-a'yân,** Dâru sadr, Beyrût 1977, c. 5, s. 257; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 193.

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Ebû Bekir Abdurrahmân b. Keysân el-Asam (ö. 200/816) gibi kişiler olursa bu kişilerin tefsirine nasıl güvenirim? Onların söylediklerinin doğru olduğunu nasıl kabul ederim?"[160]

1.4.2. Tedvin Dönemi

Tedvin döneminde İsrâîlî rivayetler halk nezdinde olduğu gibi ilk dönem İslâm âlimleri nezdinde de itibar görmüş ve bu âlimler kitaplarında İsrâîlî rivayetleri zikretmede bir sakınca görmemişlerdir. Bundan dolayı ilk dönem rivayet ağırlıklı eserler, İsrâîliyât ile dolmuştur. Nitekim Taberî (ö. 310/923) gibi, bazı müfessirler yazdıkları tefsirlerde İsrâîlî rivayetleri senetleri ile nakledilmişken Ebû İshâk Sa'lebî (ö. 427/1036) gibi bazı müfessirler ise İsrâîlî rivayetleri senetsiz bir şekilde ve yoğun olarak kullanmışlardır.[161]

Tedvin döneminde birçok müfessir, elde ettikleri rivayetleri senet ve metin yönünden tenkid etmeden eserlerine aldıklarından hem onlara hem de aktardıkları rivayetlere birçok eleştiri yöneltilmiştir.[162] İbn Teymiyye, ihtiva ettiği birçok İsrâîlî rivayete rağmen Taberî'nin tefsiri için "İnsanların ellerinde bulunan tefsirlerin en sağlamı Taberî'nin tefsiridir."[163] demesi tedvin döneminde yazılan eserlerin durumunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde bazı rivayetlerin senetlerinin zikredilmemesi, rivayetlerin sağlamlığına gölge düşürmüştür. Zira rivayetin sağlamlığı senet ve metin tenkidiyle anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), "Üç şeyin (melâhim, Meğâzî, Tefsîr) aslı yoktur" yani bu üç konu hakkında nakledilen rivayetlerin çoğu senet bakımından mürsel'dir.[164] sözüyle, İsrâîlî ve mevzu hadislerin çoğalmasını eleştirmektedir.

Tedvin döneminde Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve İbn 'Amr gibi İsrâîlî rivayetleri nakletmekle meşhur olmuş sahâbilerden gelen rivayetler, senetleri

---

[160] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, **Hayâtu'l-Hayavân**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût, Beyrût 2011, c. 1 s. 228; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 193.

[161] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 73.

[162] İbn Teymiyye, **el-Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 53,68-70, 90, 110-113; Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 82-90; s. 72; Câhiz, **Hayâtu'l-Hayavân**, c. 1, s. 343; Remzî Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 196,219-367.

[163] İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 110.

[164] İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 52-53.

ile kitaplara aktarıldıysa da metinlerin yeterince tedkik edilmediği görülmektedir. Nitekim Taberî yazdığı tarih kitabının mukaddimesinde, kendisine gelen bütün rivayetleri yazdığını, bundan dolayı da bazı rivayetlerin sahih olmaması durumunda kendisinin bir suçu olmadığını ve bunları kendisinin uydurmadığını, bilakis kendisinin ancak bir nakilci olduğunu söylemiştir.[165] Sadece Hz. Zeynep veya Garânik hadiseleriyle ilgili rivayetler bile bu tutumun ne kadar yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bizce Ahmed b. Hanbel'in tepkisi, tam da bunun içindir. Ayrıca bu tür rivayetlerin kabul görmesi ve nakledilmesi, o dönemin düşünce altyapısını yansıtması bakımından da önemlidir. Oysa ki bu tür rivayetlerin kitaplarda bulunması ve bunların Hz. Peygambere isnad edilerek verilmesi[166] insanların bunların sahih olduğuna inanmasına neden olmuş ve birçok konuda İslâm'a zarar vermiştir.

Tedvin döneminde İslâm âlimlerinin bu tür rivayetleri tenkid etmeden nakletmeleri ve eserlerine almaları şu nedenlere bağlanabilir:

a- Bu tür rivayetlerin hüküm bildirmemeleri

b- Bu rivayetlerin bazılarının sahâbe ve tâbiîn'e dayandırılması

c- Kendilerine ulaşan bütün rivayetleri cem etme gayretleri

d- Bu rivayetleri nakledenlara ve İslâm'a girmiş Ehl-i kitap âlimlerine olan güven

Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî et-Tûfi (ö. 716/1316*), "el-İksîr"* adlı eserinde birçok İsrâîliyât ve yanlış bilginin tefsirlere girmesini şöyle açıklamaktadır: "Sahâbe Hz. Peygamber'den tefsire dair bilgileri mümkün olduğu kadar birbirleriyle paylaşırlardı. Bazıları erken vefat ettiğinden bildiklerinin tümünü nakletmemiş olabilir. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahâbe değişik bölgelere dağılarak bilgilerini tâbiîne nakletti. Sahâbeden sadece bazıları Kur'an'ın bütün tefsirini

[165] Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 1, s. 13.

[166] Nitekim eş-Şehristânî (ö. 548/1153) haşeviyecilerin çoğunu Yahudilerden duydukları yalan ve uydurma hikâyeleri Hz. Peygambere isand ettiklerini söyleyerek onları eleştirmiştir. (Bkz. Şehristânî, **el-milel ve'n-Nihal,** s. 124.)

bilmekteydi. Zira Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın tümünü cem edenler (ezberleyenler) birkaç kişi idi. Sahâbe sahip oldukları bu az bilgiyi tâbiîne nakletti. Bu kimseler (tâbiîn) tefsirin tümünü öğrenecek başka sahâbilerle karşılaşmadı ya da karşılaştığı sahâbi de ilk karşılaştığı sahâbiden çok bilgili değildi. Bununla yetinen tâbiîn, tefsirini; sünnet, lügat, başka âyetlerin açıklamalarından veya bunların dışında İsrâîliyât, tarih ve eski kavimlerin haberleri gibi diğer kaynaklardan tamamlamaya gayret etti. Böylece birçok şey tefsire girmeye başladı..."[167]

Tefsirde olduğu gibi ilk dönemde yazılan kitaplar incelendiğinde, tarih kitapları başta olmak üzere hadis, kelam, cedel, tasavvuf kitaplarında da birçok İsrâîlî rivayetin olduğu olduğu görülmektedir. Bu da İsrâîlî etkinin sadece rivayet ile sınırlı kalmayıp inanca dair konulara da sirayet ettiğini göstermektedir.[168] Özellikle uydurma ve batıl hikâyelerin Kur'an'da geçen kıssaların açıklanması için müfessirler tarafından tefsire derc edilmesi Kur'an kıssalarının esas gayesinden sapmasına ve bu kıssaların İsrâîliyât gölgesinde tefsir edilmesine neden olmuştur.

Alkâmî (ö. 969/1561-62), İslâm'ın ilk döneminde, İslâmî ilkeler tam yerleşmediği için fitne korkusuyla İsrâiloğulları'ndan nakletmenin ve kitaplarını okumanın yasaklandığını, ancak endişe son bulunca onlardan nakilde bulunmaya izin verildiğini söylemiştir.[169] Aynı şekilde Münâvî (ö. 1031/1622) "Benden bir ayet de olsa işittiğinizi başkalarına ulaştırın. İsrâiloğulları'ndan rivayet edin ve bunda bir sakınca yoktur. Kim de bilerek bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."[170] hadisinin İsrâîliyât'tan rivayet etmeye ruhsat verdiğini, buna karşılık İsrâîlî rivayetlerin nakledilmemesi yönündeki rivayetlerin ise hukuki konularda İsrâiloğulları'na uyulmaması gerektiğini bildirdiğini söylemiştir.[171] Bu da ilk dönem Müslümanların İsrâîliyât'tan nakletme konusunda müsamahakâr davrandığını ve İsrâîliyât'ın cevazı konusundaki ruhsatın hangi döneme kadar etkili olduğunu göstermektedir.

---

[167] Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, **el-İksîr,** Abdulkâdir Hüseyn (Thk.), Mektebetu'l-edeb, Kahire 1977, s. 36.
[168] Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 20-21.
[169] Ali b. Ahmed b. Nureddin b. Muhammed b. İbrahim el-'Azîzî, **es-Sirâcu'l-munîr şerhu Câmi'u's-sağîr,** Byy, Bty, c. 3, s. 10.
[170] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitabu Ehadisu'l-Enbiya, 50/3461, (c. 6, s. 606).
[171] Ali b. Ahmed **es-Sirâcu'l-munîr,** c. 3, s. 10.

1.5. İSRÂÎLİYÂT'IN İSLÂM KÜLTÜRÜNE GİRMESİNİ HIZLANDIRAN FAKTÖRLER

İsrâîliyât'ın, İslâm kültürüne geçmesine hız kazandıran pek çok faktör vardır. Bazı âlimler, Arapların bedevî ve ümmî bir toplum oluşunu İsrâîlî rivayetlerin Arap-İslâm kültürüne girmesinin başlıca nedeni olarak görmektedir.[172] Arapların bedevî ve ümmî bir toplum oluşu bu faktörlerin en başta geleni olabilir. Ancak bunu İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin tek nedeni saymak pek mantıklı gözükmemektedir. Zira mesele detaylı incelendiğinde, bunun yanında birçok sebebin daha var olduğu görülecektir. Burada Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların muhtevası, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve hadisleri, sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin uygulamaları, kutsal kitapların tercüme edilişi, İslâm düşmanlığı ve kıssacılar gibi unsurların etkisinin olduğu görülecektir. Ayrıca nakledilen İsrâîlî rivayetlere bakıldığında bu rivayetlerin bazılarının Arapların tarihi süreç içerisinde oluşan kültürlerinde var olduğu ve bu rivayetlerin bizzat Araplara dayandığı da bilinmektedir.[173] Araplar, bi'setten önce de sonra da kendi bölgelerinde yaşayan Ehl-i kitap ile iletişim halindeydiler. Onlar, Ehl-i kitab'ın birçok bilgisine vakıf oldukları gibi komşu milletlerin de düşüncelerinden, tarihlerinden, örf ve adetlerinden, hikâye ve masallarından da tümüyle habersiz değillerdi.[174] Ancak bu bilgilerin İslâmî dönemde olduğu kadar Arapların ilgisini çekmediği, Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların onların bu tür bilgilere yönelmelerinde etkili olduğu kanaatindeyiz.

1.5.1. Kur'ân Kıssaları

İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara geçmesindeki en önemli etkenlerinden birisi Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar olmuştur. Zira Ehl-i kitap kaynaklarında Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların ayrıntılarına yer verilmesi, Ehl-i kitap âlimlerinin bu alanda söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssalardan

---

[172] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 554-555.

[173] Derveze, "Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr", s. 41-42; Cabirî, **Kur'ân'a Giriş,** s. 182,183; Mesut Kaya, **Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 2013, s. 94-95.

[174] Ku'rân-ı Kerîm'de esâtîrü'l-evvelîn kelimesi müşrikler tarafından Ku'rân-ı Kerîm için kullanılmıştır. (Furkan 25/5) Bu da Câhiliye döneminde Arapların daha önce yaşamış milletler hakkında bilinen bazı kıssalardan haberdar olduklarını göstermektedir.

maksat ibret almak olduğundan, kıssaların kahramanları, zamanı ve mekanı gibi tarihi ögelerin detayları anlatılmamıştır. Dolayısıyla ümmî bir toplum olan Araplar, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şahıs ve olaylar hakkında detayların tafsilatlı bir şekilde anlatıldığı Ehl-i kitab'ın kutsal metinlerini merak etmiş ve bu bilgileri İslâm'a giren Yahudi ve Hristiyanlardan almaya başlamışlardır. Arapların bu milletlerin bilgilerine olan güvenleri bunda oldukça etkili olmuştur. [175] Allah'ın indirdiği kitaplara ve peygamberlere iman etmenin İslâm inancının temel esasları arasında yer alması da Müslümanların bunlar ile ilgili bilgileri öğrenmek istemelerinde etkili olduğu söylenilebilir.

Ehl-i kitap ile hüsnü muâşereti esas alan Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların onlarla evlenebileceklerini ve onların kestikleri hayvanlardan da yenilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca onlarla alışveriş yapma ve birlikte yaşama gibi hususlara dikkat çekmiştir. [176] Hatta Ehl-i kitap ile yapılacak olan mücadelenin dahi en güzel bir şekilde yapılmasını istemiştir. *"İçlerinden zulmedenler hariç, Ehl-i kitap ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahtır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz.*"[177]

Câhiliye döneminde Arapların Ehl-i kitab'ı ilim bakımından kendilerinden üstün gördüklerini ve onlara birçok şeyi danıştığını ayrıntılarıyla aktarmıştık. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu kitaplarda geçen hükümlere vurgu yapılmış ve bazı konuların Ehl-i kitab'a sorulması istenmiştir.[178] Örneğin: *"Senden önce de ancak*

---

[175] Remzî Na'na; **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 109 ; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 299.

[176] Maide, 5/5.

[177] Ankebût 29/46.

[178] Bu ayetler şunlardır: *"Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor." (Yûnus, 10/94); "İnkâr edenler, 'Sen peygamber değilsin.' diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah (cc.) ve bir de yanında kitap bilgisi bulunanlar yeter."* (Ra'd, 13/43); "*De ki: Hiç düşündünüz mü; şayet bu, Allah (cc.) katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız)? Şüphesiz Cenâb-ı Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Ahkâf, 46/10); "*Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor: Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilahlar var etmiş miyiz?"*(Zuhrûf, 43/45); "*Ey Muhammed! onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor."* (A'râf, 7/163); *"And olsun, biz Mûsâ'ya apaçık dokuz mucize verdik. İsrâiloğulları'na sor. (sana anlatsınlar)"* (İsrâ, 17/101)*; "İsrâiloğulları'na sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik."* (Bakara, 2/211); *"Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Ya'kûb'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi*

kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."[179] âyeti bu türdendir. Bu ve benzeri ayetlerdeki ifadeler Ehl-i kitab'a müracaatı teşvik edici mahiyette olmasa da en azından Ehl-i kitab'ın ilmine vurgu yapmaktadır.

1.5.2. Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a Karşı Söz ve Davranışları

Hz. Peygamber'in hem Mekke hem de Medine döneminin ilk yıllarında Ehl-i kitab'a karşı tutumu olumlu yönde olmuştur. Onlarla oturmuş, sohbet etmiş, onlardan biri hapşırdığında onlara hidayet ve kalp salahiyeti için dua etmiştir.[180] Onların yemeklerinden yemiş[181] ve kendisine su veren bir Yahudi'ye "Allah seni güzelleştirsin." şeklinde dua etmiştir.[182] Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir rivayete göre "Hz. Peygamber, Tevrat okunan bir mekâna girmiş ve okumayı dinlemiştir. Okuyanlar bir ara sustuklarında Hz. Peygamber hasta olan bir adama susmalarının nedenini sormuştur. O da bir peygamberin sıfatının anlatıldığı yere geldikleri için sustuklarını söyledikten sonra emekleyerek ellerinden Tevrat'ı alıp Hz. Peygamber'e okumuştur. Hz. Peygamber ve ümmetinin sıfatlarına gelince de bu senin ve ümmetinin sıfatlarıdır demiştir. Hasta adam bu sözlerin akabinde iman etmiştir."[183] Bir defasında Yahudilerce Hz. Peygamber'e recm konusunda bir dava götürülmüştür. O da Beytülmidrâs'a giderek Tevrat'ı eline alıp bir yastığın üzerine bırakarak: "Sana ve seni indirene iman ettim."[184] demiştir. Bu durum her ne kadar Hz. Peygamber'in bu kitabın içindeki iftiraları kabul ettiği anlamına gelmese de Hz. Peygamber'in bu kitaba önem verdiği ve ona saygı duyduğu anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in

---

İsrâiloğulları'na helâl idi. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun." (Âl-i İmrân,3/93). *"Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun*." (Enbiyâ 21/7) Ayrıca Bkz. Maide 5/45; Bakara/183; Nahl 16/43.

[179] Enbiyâ, 21/7; en-Nahl,16/43: Çoğu İslâm alimine göre bu ayette geçen "ilim sahipleri" ifadesinden maksat Abdullah b. Selâm, Temîm ed-Dârî, ve Selmân-ı Fârisî gibi Ehl-i kitap alimleridir. (Bkz. Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 5, s. 478; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm**, c. 3, s. 1295; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **ed'Durru'l-mensûr fî tefsîri'l-mesûr**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2015, c. 4, s. 222.

[180] Tirmizî, **es-Sünen,** Kitabü'l-Edeb, 3/2739, (c. 5, s. 82.

[181] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 9, s. 684; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen,** Beytü'l-Efkâr li'n-Neşri ve't-Tevzî", Riyâd Bty. Kitâbu'd-diyât, 6/4512 (c. 4, s. 294)

[182] Kettânî, **Nizâmu'l-hukumeti'n-nebeviyye,** c. 1, s. 141.

[183] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 2, s. 579.

[184] Ebû Dâvûd, **es-Sünen,** Kitâbu'l-Hudûd, 26/4451, (c. 4, s. 264)

uygulamaları sahâbe ve tâbiîn tarafından örnek alınmıştır. Ehl-i kitab'a yönelik bu olumlu bakış açısının Müslümanların İsrâîlî rivayetleri nakletme ilgilerini artırdığı söylenebilir.

Hz. Peygamber'in yeri geldikçe ibret amacıyla geçmiş peygamberlerin başından geçen bazı olayları anlattığı ve bu olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği bilinmektedir. Onun gelecekte olacak bazı bilgilerden haberdar olduğu ve yeri geldiğinde bu bilgileri verdiği de olmuştur.[185] Bazı rivayetlerde onun İsrâiloğulları'ndan bahsettiği ve bu konuşmaların sabaha kadar sürdüğü nakledilmiştir.[186] Bu rivayetlerin vahiy mahsulü olduğuna delalet eden ifadelerin olmaması, Hz. Peygamber'in bunları başkalarından alıp vahye onaylatmadan veya İslâmî kriterlere tabi tutmadan ashabına nakletmiş olduğu anlamına gelmemelidir.[187] Hz. Peygamber'in geçmiş milletler ve peygamberler ile ilgili kıssa ve bilgileri bazı kriterlere tabi tuttuktan sonra veya onları vahyin onayından geçirdikten sonra anlatmış olması gerekmektedir. Elimizdeki rivayetler en azından Hz. Peygamber'in de yeri geldiğinde İsrâiloğulları veya diğer milletlerden bahsetmiş olduğunu ve onlardan örnekler verdiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in verdiği örneklerin Kurân-ı Kerîm'e ve akla aykırılık teşkil etmesi de mümkün değildir.

Ayrıca Hz. Peygamber'den eski kavimler hakkında söylenen hikâyelerin zikredilmesini teşvik eder mahiyette hadisler de vârid olmuştur. Nitekim Buhârî'nin (ö. 256/870) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber'in şöyle dediği aktarılmıştır: "Benden bir âyet de olsa işittiğinizi başkalarına ulaştırın. İsrâiloğulları'ndan bahsedin. Bunda bir sakınca yoktur. Kim de bana bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."[188] Ebû Hüreyre'den gelen başka bir rivayete göre,

---

[185] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu'l-Enbiyâ, 1-54, (c. 6, s. 435-642.); Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu'z-Zühd, 17/73 (s. 1245); İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 5-339; c. 2, s. 5-543; Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî, **Kitâbu'l-bedi ve't-târîh,** Dâru Sadr, Beyrût 2010, s. 166-219; Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 1, s. 3-382; İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 2, s. 303; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1903-1904.

[186] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi'u lî ahlâki'r-râvî ve âdâbu's-sâmi',** c. 2, 161; İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 8, s. 152.

[187] Nitekim bazı müşrikler, Hz. Peygamber'in bu kıssaları veya bütün vahyi Addâs (ö.?), Ya'îş (ö.?), Yesâr (ö.?) ve Cebr (ö.?) gibi kişilerden aldığını iddia etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1312; Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 6, s. 603.

[188] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 3, s. 272; Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu Ehâdîsi'l-Enbiyâ, 50/3461, (c. 6, 606).

"Ehl-i kitap, Müslümanlara Tevrat'ı İbrânîce okuyup Arapça açıklıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Ehl-i kitab'ı ne tasdik edin ne de yalanlayın. Biz Allah'a ve bize indirilene; İbrâhim, İshak, Ya'kûb ve Esbata (Ya'kûb'un oğullarına) indirilene, Mûsâ, Îsâ ve onların rabbi tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk deyin'[189] buyurmuştur."[190]

Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) gelen bir rivayete göre "Allah Resulü: 'Ehl-i kitab'a sormayın. Çünkü kendileri sapıtmış olan bu kavim, size doğru yolu gösteremez.' buyurmuştur. Sahâbe de: 'Ey Allah'ın Elçisi! İsrailoğullarıyla ilgili olaylar hakkında konuşabilir miyiz? diye sordular.' Hz. Peygamber de: 'İsrâiloğulları'ndan bahsedin, bunda bir sakınca da yoktur.' buyurdu."[191] Bir başka rivayette yine sahâbe, Hz. Peygamber'e onlar hakkında konuşalım mı? diye sormuş, Hz. Peygamber de: "İsrâiloğulları'ndan bahsedin. Çünkü onlar hakkında hikâye ettiğiniz her şey hayret uyandırmaktadır." demiştir.[192] Buna benzer bir rivayette ise Hz. Peygamber: "İsrâiloğulları'ndan bahsedin. Çünkü onlarda birtakım hayreti mucip şeyler vardır." demiştir.[193] Bir başka rivayette Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-5), Hz. Muhammed (sav.)'e gelerek rüyasında bir parmağında bal diğerinde yağ gördüğünü söylemiş ve Hz. Peygamber de bu rüyayı sen Tevrat ve Furkân'ı okuyacaksın diye te'vil etmiştir.[194] Bu rivayetin başka bir versiyonun da Abdullah b. Selâm Hz. Muhammed (sav.)'e gelerek bir gecede hem Tevrat'ı hem de Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de bir gece Kur'ân-ı Kerîm'i bir gece de Tevrat'ı okumasını tavsiye etmiştir.[195]

---

[189] Bakara 2/36.

[190] İbn Hâcer, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu Tefsiri Sureti'l-Bakara, 12/4486 (c. 8, s. 214.)

[191] Abdürrezzâk, el-Musannef, c. 6, 110.

[192] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 5, s. 34.

[193] Vekî' b. Cerrâh, **Kitâbu'z-Zühd,** Abdurrahman Abdülcebbâr (Thk.), el-Firîvâî, Dârü's-Semî'î, Byy, Bty, c. 1, s. 280-281; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, **el-Cami' lî ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi',** Mahmûd 'Accâc el-Hatîb (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, Byy. 1989, c. 2, 161;

[194] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 3, s. 690.

[195] İbn 'Asâkir, **Târîhu medineti Dımaşk,** c. 29, s. 131.Not: Ancak Zehebî bu rivayetleri bazı gerekçeler göstererek şiddetli bir şekilde tenkid etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zehebî Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, **Siyeru a'lâmi'n-nubelâ,** Şu'ayb Ârnavût (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1982, c. 3, s. 86. Ancak Hz. Peygamber'in böyle bir tasarrufta bulanabileceği kanaatindeyiz. Zira O'nun bu şahıslara neye istinaden izin verdiği bilinmemekle birlikte bu iznin Medine döneminin ilk yıllarında olması da muhtemeldir.

Kur'ân-ı Kerîm'in mana itibarıyle eski kitaplarda bulunduğuyla ilgili rivayetlerin de İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara geçmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim müteahhir dönem âlimlerinden Suyûtî (ö. 911/1505) Kur'ân-ı Kerîm'in mana itibarıyla eski kitaplarda bulunduğunu ileri sürmüştür. Öyle ki *"Şüphesiz bu hükümler ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ'nın sühufunda da vardır."*[196] âyetiyle ilgili bazı rivayetlere dayanarak Kur'ân-ı Kerîm'in bütünüyle diğer semavî kitaplarda bulunduğunu iddia etmiştir.[197] Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba karşı müsamahakâr tavrı sahâbe tarafından da devam ettirilmiştir. Onlar da Hz. Peygamber gibi Ehl-i kitap ile olan münasebetlerini kesmemiş ve onlara dostane muamelede bulunmuşlardır. Örneğin Hz. Ömer, Hristiyan kölesine sürekli İslâmiyeti telkin etmiş, ancak bu kölenin her defasında kabul etmemesi üzerine: "Dinde zorlama yoktur." deyip onu hiç zorlamamıştır. Hatta ölmeden önce bu kölesini azad ettiği söylenmiştir.[198] Halifelerin ve sahâbenin bu tavrı diğer Müslümanların Yahudilere karşı iyi davranmalarında ve bilmedikleri konularda Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara danışmalarında etkili olmuştur.

1.5.3. Ehl-i Kitâp Âlimlerinin Müslüman Olması

İslâm'ın zuhuruna doğru Arap yarımadasında Hristiyanlık ve Yahudilik bulunmakta ise de Putperestlik kadar yaygın değildi. Arapların hem câhiliye döneminde hem de İslâmî dönemde Ehl-i kitab'a olan aşinalığı ve bu dinlerin mensuplarıyla ilişkileri Ehl-i kitap kültürünün Araplarca benimsenmesinde etkili olmuştur. Abdullah b. Selâm, Kâ'bu'l-Ahbâr, Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö. 114/732), Abdulmelik. b. Abdilazîz b. Cureyc (ö. 150/767) Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Ebü'l-Celd el-Cûnî, Ebû Ferve el-Ezdî, ve Ebü'l-Hald Ğaylân b. Ferve (ö. 70/689?)[199] gibi Müslüman olan Ehl-i kitap âlimleri Müslümanların bu dinler hakkındaki malumatının artmasına vesile olmuştur. Nitekim

---

[196] A'la 87/18.

[197] Süyûtî, **el-Hâvî li'l-fetâvâ**, Abdullatîf Hasan Abdurrahman (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000, c. 3, s. 235.

[198] Abdulhayy el-Kettânî, **Nizâmu'l-hukumeti'n-nebeviyye (et-Terâtibu'l-idâriyye),** Abdullah el-Hâlidî (Thk.), Dârü'l-Erkam, Beyrût Bty, c. 1, s. 141.

[199] Bu kişi Basra'da Cârif diye bilinen bir yerde veba salgınında ölmüştür. Bu vebanın da hicri 70' inci yılında çıktığı söylenmiştir. Bkz. Târık b. Muhammed. Âl b. Nâci, **et-Tezyîl 'ala kütübi'l-cerhi ve't-ta'dîl,** Mektebetu'l-Musennâ, Byy, 2004, c. 1, s. 60.

bunlar İslâm'a girdiklerinde kendileriyle birlikte, eski kavimler, fiten, ilk yaratılış, kevnî olaylar ve kıyametle ilgili birçok bilgiyi ve kültürel birikimlerini de İslâm kültürüne sokmuşlardır. Zira Ehl-i kitap âlimleri İslâm'a girdiklerinde kendileriyle beraber bilgileri de kıymet kazandı. Bu bilgiler, hikâye türünde olduğu ve İslâm usulüne aykırı olmadığı için kabul gördü.[200]

İslam âlimleri, İsrâîlî rivayetlerin çoğunun Ehl-i kitap'tan Müslüman olan Yahudilerden aktarıldığını söylemişlerdir. Nitekim rivayetler incelendiğinde Hristiyanlık, Mecusilik, Mısır ve Hind-İran gibi dinlerden Müslüman olanların rivayette bulunmada Yahudiler kadar etkili olmadıkları görülecektir. Nitekim Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, tâbiîn devrinde bu tür rivayetlerin çoğalmasını tâbiînin Kur'an'da geçen kıssaların ayrıntılarını öğrenmeye olan aşırı meraklarına ve Ehl-i kitap'tan birçok kişinin İslâm'a girmesine bağlamaktadır.[201] Zehebî ayrıca İsrâîlî rivayetlerin çoğunun yukarıda isimlerini naklettiğimiz ilk dört kişiye dayandığını belirtmektedir.[202] İbn Haldûn da ilk dönem âlimlerinin İsrâîlî rivayetlerin çoğunun Yemen asıllı Yahudiler üzerinden İslâm kültürüne geçtiği konusunda hemfikir olduklarını ifade etmektedir.[203] Aynı şekilde Ahmed Emîn de İsrâîlî bilgilerin İslâm kültürüne girmesinde en çok etkili olanların Yemenli Yahudiler olduğunu söylemektedir.[204]

İslâm'ın ilk döneminden itibaren Müslümanların en çok haşir neşir oldukları din mensupları Yahudilerdir. İlk dönemde Müslümanlar birçok şeyi bunlara sormuşlardır. Bu da bize onların İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesindeki rollerinin büyüklüğünü göstermektedir. Ancak Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanları sırf bu yüzden eleştirmenin ve onları itham etmenin insaflı bir tavır olmadığını düşünmekteyiz. Zira Ehl-i kitap âlimleri, kendi kültürlerinde bulunan bu hurafeler ile ömürlerini geçirmiş olduklarından, bunlara eleştirel bir göz ile bakamamışlardır. Buradan hareketle onların art niyetli olduklarını söylemek doğru değildir. İslâm'a girdikten sonra kendilerinden daha önce bildikleri tüm şeyleri inkâr

[200] Said Nursi**, Muhâkemat,** Rnk Neşriyat, İstanbul 2005, s. 17.
[201] Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 65.
[202] Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn**, c. I s. 133.
[203] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 554.
[204] Ahmed Emîn **Duhâ'l-İslâm,** c. 1, 354; **Fecru'l-İslâm,** s. 34.

etmeleri istenmemesi de onların kutsal kitap ve âpokrif (Kitâb-ı Mukaddesin dışında tutulan kitaplar) türü kitapları tenkide tabi tutmadan aktarmalarında etkili olduğu düşünülebilir.

1.5.4. Ehl-i Kitap Kaynaklarının Arapçaya Tercüme Edilmesi

İsrâîlîyât'ın İslâmî kaynaklara girmesini hızlandıran önemli etkenlerden biri de Tevrat ve şerhlerinin Arapçaya tercüme edilmesidir. Yabancı kültürlere ait kitap ve vesikaların Arapçaya tercüme edilmesi, İsrâîlî rivayetlerin İslâmî kaynaklara girmesine ve Peygamberler tarihiyle ilgili birçok tarih kitabının yazılmasına da vesile olmuştur. Nitekim aşağıda aktaracağımız üzere elimizdeki bilgiler, ilk tarih kitapları sayılabilecek kitapların, Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların elinden çıktığını göstermektedir.

Semavî kitapların ve şerhlerinin hicrî birinci asırdan itibaren tercüme edilmeye başlanması, İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girişine hız kazandırmıştır. Hz. Ömer ile Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalogda Yahudilerin Hz. Peygamber döneminde Tevrat'ı tercüme ettiklerine delalet etmektedir. Rivayete göre, Hz. Ömer'in Kurayzalı bir arkadaşı, kendisine Tevrat'tan bazı bölümleri tercüme etmiştir. Hz. Ömer'in, güzel bulduğu bu sahifeleri Hz. Peygamber'e okuması üzerine Hz. Peygamber sinirlenmiş ve buna tepki göstermiştir.[205] Başka bir rivayete göre, Hz. Ömer'e Sûs kasabasında oturan biri getirilmiş ve Hz. Ömer onu sopa ile dövmüştür. Adam işlediği suçu sorduğunda Hz. Ömer, ona Dânyâl kitabını tercüme ettiği ve okuduğu için cezalandırıldığını söylemiş ve yazdıklarını silmesini istemiştir.[206] İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) de Abdullah b. Selâm'ın oğlu Ahmed'in Tevrat, İncil ve birçok kitabı tercüme ettiğini söylemiştir.[207]

Bir başka rivayete göre ise Ubeyd b. Şeriyye (ö. 67/686 [?]) "*Kitâbu'l-emsâl"* ve "*Kitâbu'l-mulûk ve Ahbâri'l-madiyîn"* adında iki kitap yazmıştır. Ünlü kıssacılardan sayılan bu şahıs Muâviye (ö. 60/680) tarafından huzura çağrılmış ve

[205] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 1180.
[206] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 1181.
[207] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, **el-Fihrist,** Rıdâ (Thk.), Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1978., c. 1, s. 32.

kendisinden bir kitap yazması talep edilmiştir.[208]Ayrıca hicrî ikinci yüzyılın başlarında Abdulhakem b. Amr el-Cumâhî adında bir kişinin, içinde bütün ilimlerin bulunduğu bir kitaba sahip olduğu ve bu kitabı insanlara okuduğu rivayet edilmiştir.[209] Bu rivayet, bazı kitapların Arapçaya sözlü veya yazılı olarak tercüme edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesinde önemli bir yere sahip olan Vehb b. Münebbih, kadim ümmetler ve peygamberler tarihiyle ilgili haberlerde uzmanlığıyla bilinmektedir.[210] Bir rivayete göre o yetmiş iki,[211] başka bir rivayete göre de doksan iki[212] kutsal kitabı okumuş ve bu kitapları kardeşi Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750) vesilesiyle Şam'dan temin etmiştir.[213] Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Vehb b. Münebbih'in "*Kitâbu'l-İsrâîliyât*" ve "*Kısasu'l-Enbiyâ*" adlı kitaplarından bahsetmektedir.[214] Muhtemelen bu eserler Tevrat'tan veya diğer kitaplardan tercüme edilmiş eserlerdir. Bunların dışında kendisine birçok eser isnad edilmiştir.[215] Hristiyan asıllı Abdulmelik b. Abdilazîz b. Cureyc'in (ö. 150/767) ise birçok kitabının olduğu ve bu kişinin Mekke'de ilimleri tasnif edenlerin ilki olduğu söylenmiştir.[216]

1.5.5. İslam Düşmanlığı

Hz. Muhammed (sav.) döneminden itibaren İslâm dinî birçok coğrafi bölgeye yayılmıştır. Bunun sonucunda bu bölgelerde yaşayan değişik inanç ve kültürlere mensup milletler İslâm'a girmiş veya İslâm devletinin hükmü altında yaşamıştır. Müslümanların bu milletler ile siyasi ve askeri mücadeleleri olmuştur. Bu milletler

[208] İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, c. 1, s. 102.
[209] Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **Kitâbu'l-eğânî,** c. 4, s. 253; İbn 'Asâkir, **Târîhu Medineti Dımaşk,** c. 32, s. 32.
[210] İbn Hallikân **Vefeyâtu'l-a'yân,** c. 6, s. 35; Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 101.
[211] İbn Hallikân **Vefeyâtu'l-a'yân,** c. 6, s. 35.
[212] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **et-Tabakât,** İhsân Abbâs (Thk.), Dâru Sadr, Beyrût 1968, c. 5, s. 543.
[213] Askalânî, **Tehzîbu't-tehzîb,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 1984, c. 11, s. 59.
[214] Katip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2010, c. 2, s. 294, 342.
[215] Mehmet Emin Özafşar-Mahmut Demir, "Vehb b. Münebbih", **DİA,** İstanbul 2012, c. 42, s. 609.
[216] Zehebî **Siyeru a'lâmi'n-nubelâ,** Huseyn el-Esed (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1982, c. 6, s. 325; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm,** Dârü'l-'İlm, Beyrût202, c. 4, s. 160.

arasında İslâm'a ve Müslümanlara en büyük düşmanlığı Yahudiler yapmıştır.[217] Kendilerine gönderilen peygamberlere de en büyük haksızlıkları yapan kavim yine Yahudiler olmuşlardır.[218] Birlikte yaşadıkları milletlere düşmanca tavırları nedeniyle tarih boyunca birçok katliama uğramış ve sürgün edilmişlerdir.[219] Yahudiler, diğer peygamberler gibi İslâm peygamberine de hain planlar yapmış ancak emellerine ulaşamamışlardır.[220] Kur'ân-ı Kerîm, Yahudilerin Müslümanlara karşı kötü niyetlerini ve düşmanlıklarını şu âyet ile ortaya koymuştur: *"(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da 'Biz Hristiyanlarız' diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar."*[221]

Bazı İslâm âlimleri, Müslümanlar ile giriştikleri savaşları kazanamayan ve mağlubiyetler yaşayan Yahudilerin, İslâm'ı ve Müslümanları içten çökertmeye yönelik planlar yaptıklarını ve birçok hurafeyi İslâm kültürüne sokarak İslâm'ı zayıf bırakmak istediklerini[222] söylemiştir. Aynı şekilde Farslıların Müslüman olmalarına rağmen İslâm'a kin besledikleri için birtakım fikir ve inançlar ile Müslümanları parçalamayı hedefledikleri ve bunların siyasî ve fikrî birçok fırkanın oluşmasına sebep olduğu ifade edilmiştir.[223] İsrâîliyât'ın -en geniş anlamıyla- İslâm kültürüne girmesini sadece Ehl-i kitab'ın ve özellikle de Yahudi ve Farslıların İslâm'a olan düşmanlığına bağlamak[224] tarihi gerçekliğe aykırıdır. Zira İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesi ve avam tabakasında yayılması çok da önemli değildir. Asıl tehlikeli olan bu rivayetlerin tâbiîn, sahâbe hatta Hz. Peygamber'e isnad edilerek aktarılması ve tarih, siyer, hadis ve tefsir gibi çeşitli kitaplarda yer almasıdır. Çünkü

[217] Mâide 5/82.
[218] Âl-i İmrân 3/21; Bakara 2/93,100; Maide 5/24; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 401.
[219] Hamevî **Mu'cemu'l-buldân,** c. 5, s. 82-86; el-İsfahânî, **Kitâbu'l-eğânî,** c. 22, s. 77-82; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", c. 28, s. 307.
[220] İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** c. 3, s. 549-557; Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk,** c. 2, s. 83-85; Ya'kûbî, **et-Târîh,** c. 1, s. 367; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** c. 2, s. 60-61.
[221] Mâide 5/82.
[222] İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâîliyât'a Kısa bir Bakış", c. 2, sayı, 3-4. s. 4.
[223] R. Na'na', el-İsrâîliyât, s. 113-116; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 18, 27; Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâîliyât**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 83.
[224] Ebû Reyye, **Edvâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye**, s. 149-152.

bu rivayetlerin özellikle Hz. Peygamber'e, bir imama veya bir sahâbiye dayandırılması, rivayetlere eleştirel gözle bakılmasına mâni olmuştur. Bu tür rivayetlerin kitaplarda nakledilmesinden rahatsız olan İbn Kuteybe (ö. 276/889), "Dini kötülemek isteyenlere malzeme olabilecek, inkârcıların din ile alay etmelerine yol açacak, mürtedlerin İslâm'a girmesine mâni olabilecek ve dinde şüpheye düşenlerin şüphelerini çoğaltabilecek pek çok saçma rivayeti aktarmaktadırlar." [225] diyerek bazı âlimleri eleştirmiştir.

1.5.6. Kıssacılar

Halifelerin, Ehl-i kitap âlimlerinin camide hikâye anlatmasına müsaade etmesi, onların da bu sayede rahat hareket etmeleri, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinde etkili olmuştur. Kıssacılar, İsrâîlî rivayetlerin halk arasında yayılmasını sağlamıştır. Avam tabakası bu kıssacıların anlattıklarını can kulağıyla dinlemiş ve onlara inanmışlardır. İslâm'ın ilk döneminde bile Müslümanlar arasında kıssa anlatanlar olmuştur.[226] Mesela Temîm b. Evs ed-Dârî (ö. 40/661) adlı kişi, Hz. Ömer döneminde camilerde kıssa anlatmaya başlamış[227] ve ilk kıssacı olarak anılmıştır.[228] İslâm'ın erken döneminde kıssacıların çoğalması ve camileri mesken tutarak insanlara hikâyeler anlatmaya başlamaları, bazı sahâbileri rahatsız edecek hale gelmiştir. Nitekim Hz. Ömer, Kâ'bu'l-Ahbâr'ın bu tür hikâyeler anlatmasından rahatsız olmuş ve "Eğer eski milletlerin hikâyelerini anlatmaktan vazgeçmezsen, seni maymunlar ülkesine sürgün ederim."[229] diyerek onu tehdit etmiştir. Hz. Ali (ö. 40/661) de kıssacılardan rahatsız olmuş ve camiye girmelerine mâni olmuştur. Ayrıca Hz. Davûd ve Uriya ile ilgili uydurma hikâyeleri anlatan kişilere kazf cezasını uygulayacağını ve bu cezanın da peygamberlere iftira cezası olarak 160 değnek olacağını söylemiştir.[230] Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) de camilerde kıssa anlatan kıssacılardan rahatsız olmuş ve camiden çıkmak zorunda kalmıştır. Yine tâbiîn

[225] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** Muhammed Muhyuddîn el-Esferî (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1999, s. 54.
[226] Cevâd Ali, **el-Mufassal,** c. 1, s. 83.
[227] Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe**, 'Âdil Ahmed Mucevvid- Ali Ahmed Mu'avvîd (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1995, c. 1, s. 488.
[228] İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-ğâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe**, Dâru İhyâi't-turasi'l-'Arabî, Beyrût 1970, c. 1, s. 428.
[229] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 8, s. 155.
[230] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2005, c. 9, s. 5643.

âlimlerinden olan Ebû Muhammed el-A‘meş (ö. 148/765) Basra camisine girmiş ve “A‘meş bize buyurdu ki” diyerek hikâye anlatan birini görmüş ve onu azarlamıştır.[231]

Kıssacılar, anlattıkları hikâyelerin halkın teveccühüne mazhar olması için, bazen fütursuzca davranmış ve bu rivayetleri hadis âlimlerine bile isnad etmişlerdir. Süyûtî’nin (ö. 911/1505) Ca‘fer b. Muhammed et-Tayâlisî’den (ö. 282/895) aktardığı şu rivayet kıssacıların pişkinlikte ulaştıkları noktayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) bir camide namaz kılmaya gitmişlerdi. Namazdan sonra bir kıssacının kendilerinin de aralarında bulunduğu bir senet uydurarak yirmi sayfalık bir hikâyeyi Hz. Peygamber’e isnad ettiğini görmüşlerdir. Cami çıkışında bu adama böyle bir hikâye aktarmadıklarını söylediklerinde, adam dünyada bu isimde sadece kendilerinin olmadığını, hikâyeyi Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn adında başka kişilerden duyduğunu söylemiştir.[232]

İnsanların zevklerine hitap edecek şekilde olayları ve hikâyeleri ballandıra ballandıra nakleden bu kıssacılar, birçok hikâye uydurmuş ve bu hikâyelerin halk arasında yayılmasında çok etkili olmuşlardır. Kıssacılar, anlattıkları bu acayip ve garip kıssalar ile halkın sevgisini kazanmış ve onları etkileri altına almışlardır. Bunlara karşı çıkmak isteyen Ebû Amr eş-Şa‘bî (ö. 104/722) gibi âlimlerin başlarına olmadık şeyler gelmiştir.[233]

Zındıkların ve kıssacıların İsrâîlî rivayetleri sahâbe veya Tâbiîn’e isnad etmeleri, insanların onlardan gelen bilgilerin gerçekten sahâbe ve Tâbiîne dayandığını zannedip sahih olduğuna inanmalarına neden olmuştur.[234] Bu kişiler, Hz.

---

[231] Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **İhyâu ‘ulûmi’d-dîn,** Abdullah el-Hâlidî (Thk.), Dâru Arkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrût 1998, c. 1, s. 53.

[232] Süyûtî, **Tahzîru’l-havâs min ekâzîbi’l-kussâs,** Muhammed Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrût 1974, s. 142.

[233] Rivayete göre, Şa‘bî camide ihtiyar birinin Hz. Peygamber’e isnad ederek insanlara, Allah’ın iki sur yarattığını ve bu surların ilkiyle insanların öleceğini ikincisiyle de dirilerek mahşerde toplanacaklarını söylediğini duymuş ve ona itiraz ederek Allah’ın sadece bir sur yarattığını söylemiş ancak bu kıssacının teşvikiyle halk Şa‘bî’yi dövmeye başlamıştır. Şa‘bî, Allah’ın otuz sur yarattığını söylemesi üzerine onu serbest bırakmışlardır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Süyûtî, **Tahzîru’l-havâs min ekâzîbi’l-kussâs,** s. 152.

[234] Zehebî, **Buhûs fî ‘ulûmi’t-tefsîr,** s. 29.

Peygamber adına birçok rivayet zikretmişlerdir.[235] Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî (ö. 179/795), zındıkların 14 bin hadis uydurduklarını söylemiştir.[236] Abdulkerîm b. Ebi'l-'Avcâ adında bir kişi yakalandığında 4 bin hadis uydurduğunu itiraf etmiştir.[237]

1.6. ŞÎA'DA İSRÂÎLİYÂT

Şîa kelimesi (شَيَعَ) şeye'e fiilinin masdarı olup sözlükte: Bir kimseye tabi olanlar ve ona yardımcı olanlar anlamında kullanılmaktadır.[238] Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de kişinin kendileriyle kuvvet bulduğu ve kendisinden yayılanlar anlamına gelmektedir.[239] Bu kelime ıstılahta ise: Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye tabi olup onun imametine ve ondan sonra da oğullarının imametine inananlar için kullanılmaktadır.[240] Hem Sünnîler hem de Şiîler tarafından bu kelime bazen genel anlamda bütün Şiî grupları ifade etmek için kullanılmış bazen de özel anlamda Hz. Ali'nin haklılığını kabul edenler için kullanılmıştır. Ayrıca Şiî grupları ifade etmek için değişik kavramların kullanıldığı da olmuştur.[241] Bizim buradaki kastımız Şiî grupların ana omurgasını oluşturan ve günümüzde büyük çoğunluğa sahip olan İmâmiyye Şia'sıdır.

---

[235] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-selefiyye (Thk.), Medine, 1966, c. 1, s. 6-9;

[236] Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî **Feydu'l-Kedîr şerhu Câmi'u's-sağîr,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1972, c. 6, s. 216.

[237] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 84; Ebû Reyye, **Edvâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye,** s. 123-125.

[238] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyîsu'l-luğâ,** Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008, s. 366; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sîhâh,** Dârü'l- Ma'rife, Beyrût 2008, s. 574.

[239] Râgıb al-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** Safvân 'adnân Dâvudî (Thk.), Dârü'l-Kalem, Dımaşk 2011, s. 470.

[240] Cürcânî, **Ta'rîfât,** s. 205.

[241] Metin Bozan, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 28-29; Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) ve Nevbahtî (ö. 310/922 [?]) bu kelimeyi bütün Şiî grupları içine alacak şekilde kullanmışlardır. Tûsî Hz. Ali'nin imameti konusunda bütün Şiî grupların birleştiğini ancak bazı teferruatlarda ayrıldıklarını söylemiştir. Abdülkāhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) ise Şiî mezhepleri Rafizîler başlığı altında toplamıştır. Bu da Şîa'nın o döneme kadar değişik isimler ile anıldıklarını göstermektedir. Aynı şekilde İmâmiyye kelimesi de bazen bütün Şiîleri kapsayacak şeklide kullanılmıştır. (Bkz. Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ b. el-Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nevbahtî, **Firaku'ş-Şîa,** Dâru'r-Reşâd, Kahire 1992, s.15;Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, **el-Farku beyne'l-firak,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2015, s. 45; Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** s. 167; Tûsî, **Risâletun fî kavâidi'l-'akâid**, Dâru'l-Ğarbe, Beyrût 1992, s. 89; Bozan, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, s. 28-32).

İsrâîliyât türü rivayetler ilk dönemden itibaren hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda yer edinmiştir. İlk dönem Şiî kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine "Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri" şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Bu konuda Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gelen bir rivayette İsrâîlî rivayetler "Yahudi ve Hristiyan hadisleri" şeklinde ifade edilmiştir.[242] Şîa'da bu kelimeyi ıstılahî anlamda ilk defa Mes'ûdî (ö. 345/956) kullanmıştır.[243] Ne var ki ne ilk dönemde ne de Müteahhir dönemde Şiî müfessirlerce bu kelimenin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Sonraki dönemlerde Şiî âlimlerce bu kelime kullanılmış ve bu konuda fikirler beyan edilmiş ise de[244] modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser tespit edilmemiştir. Ancak 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin *"İsrâîliyât u tesîri ân der tefâsîri Kur'an"* adlı çalışmasıdır. Daha sonra bu konuda birçok kitap, tez ve makale yazılmıştır. Bu çalışmalar İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İleriki sayfalarda bunlar ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri, son dönem İsrâîliyât çalışmalarında belirgin bir hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şiî müfessirlerin İsrâîlî rivayetlere karşı oldukları[245] ve bu müfessirlerin Ehl-i beyt rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine çok

---

[242] Muhammed Hâdî Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî,** İntişatarâtu Defteru'l-Kur'ânî, Kum h.1423, c. 3, s. 221; Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, **el-Hisâl,** Menşûrâtu Cemâ'ti'l-Muderrisîn, Kum Hş. 1362 c. 1, s. 353.

[243] Mes'ûdî, **Murûcu'z-zeheb,** c. 2, s. 195; Bu kişinin mezhebî kimliği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak DİA'da el-Mes'ûdî maddesi yazarı bu kişinin Şiî meyilli olduğu kanatine varmıştır. Nitekim el-Mes'ûdî'nin kendi eserinde de bu durum gözükmektedir. (Bkz Casim, Avcı, "Mes'udî, Ali b. Hüseyn", **DİA,** Ankara 2004, c. 29, s. 353; Mes'ûdî, **Murûcü'z-zeheb,** c. 1, s. 303-305).

[244] Hüseyn 'Abdul'Azîzî, **Tefsîru isna 'aşarî,** el-Mîkât, Tahran h. 1404, c. 1, s. 13; Muhammed Hüseyn b. Muhammed b. Muhammed Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Müessesetu'l-A'lemî, Beyrût Hş.1390, c. 14, s. 65; Abdulhüseyn et-Tayyîb, **EtyEbü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** el-İslâm, Tahran h. 1410, c. 2, s. 79.

[245] Mujgan Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsîri ed-Durru'l-Mensûr ve Nûru's-sakaleyn",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tahran Üniversitesi. Tahran Usuliddîn Fakültesi, Kur'an ve Hadis İlimleri Bölümü, Tahrân, Hş.1385, s. 60;

az başvurdukları veya hiç başvurmadıkları savunulmuştur. Ehl-i sünnet âlimleri sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanlarından gelen rivayetleri hüsn-i kabul ile aktardıklarından İsrâîlî rivayetlerin ve düşüncelerin İslâmî kaynaklara girmesine neden oldukları belirtilmiştir.[246] Bazı çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın Şiî tefsirlerdeki varlığı takiyye ile açıklanmaya çalışılmıştır.[247]

Modern dönemin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabullenenler de olmuştur.[248] Hatta kimi Şiî akademisyenler, Şiî tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul etmekle kalmamış daha da ileri giderek bu rivayetlerin bazılarının sahih senetler ile nakledildiğini[249] ve bunların sahih kaynaklarda yer aldığını kabul etmişlerdir.[250]

İsrâîliyât'ın Şîa'ya sızması ise genellikle şöyle izah edilmiştir: Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimlerinin ve kıssacıların korunup desteklenmesi, onların halk tarafından hoş görülen birtakım efsane ve uydurma haberleri yaymalarına imkân vermiştir. İsrâîlî rivayetlerin Ehl-i sünnet arasında yayılması, Ehl-i sünnet râvileriyle birlikte yaşayan imamların müntesiplerinin de bu tür rivayetlere aşina olmasına neden olmuştur. İmamların arkadaşları arasında sika olmayan kimi râvilerin Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları ve bazı râvilerin de rivayetleri halk için daha çekici hale getirmek amacıyla bunlara eklemeler yapmaları, İsrâîlî rivayetlerin Şiî kültüre girmesine

---

[246] Muhammed Taki Diyârî Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân**, Mektebetu Sühreverdî li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Tahran h. 1424, s. 255-259; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 60;

[247] Afşîn Hatemî, **Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri 'Ayyâşî,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Kirmanşâh, Hş. 1393, s. 45. Ayyâşî, **Tefsîr,** Müessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, Beyrût 1991, c. 2, s. 184, 5 numaralı dipnot; Ali b. İbrahim el-Kummî, **Tefsîr,** Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, Müessesetu Dârü'l-Kitâb, Kum Hş.1387, c. 2, s. 240, 1 Numaralı dipnot.

[248] Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 234; Ca'fer es-Subhânî, **'İsmetu'l-enbiyâ, fi'l-Kur'ân,** Müessesetu'l-İmam es-Sâdık, Kum h.1425, s. 171. Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 315; İrfân Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Razî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, Kirmanşâh, Hş. 1391, s. 59; Mujgân Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, Tebrîz, Hş. 1393, s. 1; Seyid Haydar 'Alavî, Nejâd, **Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât**, Pejuheşhâyi Kur'ânî, Hş. 1380, sayı.27-28, s. 190.

[249] Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 128-129.

[250] Ya'kûb Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Tarîhe İslâm der Âyîne Pejuheş, Hş.1386, sayı 14, s. 69.

neden olmuştur. Bu nedenle, Ehl-i beyt'e dayandırılan bu tür rivayetlerin çoğu, Kur'ân-ı Kerîm ve Şiî usullere tamamen aykırı olmaktadır.[251]

Şiî gelenekte İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul edenler, yaptıkları çalışmalarda, genellikle kendi tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlerin azlığını vurgulamış ve bu rivayetlerin Ehl-i sünnet tefsirlerindeki çokluğunu dile getirmeyi ihmal etmemişlerdir.[252] Örneğin: Mecma'u'l-beyân, Nûrü's-sakaleyn, el-Mîzân, el-Furkân fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'an gibi şii tefsirleri ile Câmi'ü'l-beyân, el-Keşşâf, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, ed-Durrü'l-mensûr gibi Sünnî tefsirleri karşılaştırarak Hz. Yûsuf kıssasıyla ilgili birkaç âyeti baz alarak İsrâîlî rivayetleri inceleyen Fariştah Hacî Şâh Kermî, İsrâîlî rivayetlerin Sünnî tefsirlerde daha çok olduğu neticesine ulaşmıştır.[253] Aynı şekilde peygamberler hakkında vârid olan rivayetleri inceleyen Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl ve Ekber Tevhîdlû bu rivayetlerin Ehl-i sünnet kaynaklarında daha çok olduğu sonucuna varmıştır.[254]

İsrâîliyât açısından tefsirleri değerlendiren mevzubahhis araştırmacılar genellikle, Ehl-i sünnet tefsirlerini zikretmekte ve özellikle onları eleştirmektedirler. Bunu yaparken satır aralarında ya da birkaç kelime ile kendi mezheplerine ait tefsirlerden de bazılarını zikretmekte ve onlar ile ilgili bazı eleştirilerde bulunmaktadırlar. Ancak yaptıkları açıklamalar ve eleştiriler oldukça sınırlıdır. Mesela bazı araştırmacılar, İsrâîlî rivayetler konusunda Ehl-i sünnet tefsirlerinden 12 tanesini zikretmişken kendi tefsirlerinden bir iki tanesini zikretmekle yetinmektedir. Kimi araştırmacılar ise Ehl-i sünnetten bir rivayet tefsiri olan *"Cami'u'l-beyân"* ile Şîa'da bir dirayet tefsiri olan *"Mecma'u'l-beyân"* tefsirlerini karşılaştırmakta ve

---

[251] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 257;

[252] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 255-259; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 60; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 1; Seyyid Ca'fer Sadıkî-Mecîd Me'ârif, **Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî,** Mecelleyi 'Ulûmi Kur'an ve Hadîs, Hş.1397, Sayı 16, s. 26.

[253] Fariştah Hacî Şâh Kermî, **Berressi ve nakdi İsrâîliyât der dastane hadreti Yûsuf,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, Kum 1391, s. 104.

[254] Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl, Ekber Tevhîdlû, **Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât,** Mutale'âti Kur'ânî, Hş.1391, sayı. 12, s. 7-19;

*"Mecma'u'l-beyân"*ın bu konudaki üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır.[255] Bunları yaparken yalan hadis uydurmacılığının ortaya çıkmasında ve İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara geçmesinde en önemli nedenin Hz. Ali dışındaki halifelerin tutumları olduğunu savunmaktadırlar.[256] Bazılarına göre İsrâîliyât, Ehl-i sünnet tefsirlerinde daha fazla olduğundan bu konu Ehl-i sünnet âlimlerince daha çok irdelenmiştir. Aynı şekilde Şîa'da var olan İsrâîlî rivayetlerin çoğunun Ehl-i sünnet kaynaklarına dayandığı ve Şiî kaynaklarda İsrâîlî rivayetler az olduğu için de bu konu Şîa tarafından yeterince incelenmemiştir.[257] Öyle ki modern dönemin önemli simalarından Murtazâ Askerî (ö. 1428/2007), Ehl-i sünnet'i İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görmüş ve bu konuda Ehl-i beyt ve Şîa'ya toz kondurmamıştır.[258] Muhammed Hadi Ma'rife ise İbn Cerîr et-Taberî ve Süyûtî'nin eserlerinin İsrâîliyât'ın yayılmasına neden olduğunu söylemiş ancak Şiî tefsirlerden hiç söz etmemiştir.[259]

1.6.1. İsrâîliyât'ın Değerlendirilmesinde Etkili Olan Faktörler

Şîa'da İsrâîlî rivayetlerin varlığı ve miktarını belirleyen faktörleri anlayabilmek için bu mezhebin İsrâîliyât'a yaklaşımını belirleyen inanç sisteminin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Şîa'ın özellikle sünnet, ismet, sahâbe, tâbiîn, takiyye ve rivayetler hakkındaki inancının anlaşılması İsrâîliyât'ın değerlendirilmesinde oldukça önem arz etmektedir.

---

[255] Bkz. Suheyla Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, Byy, Hş. 1373, s. 180-212; Muhammed Ali Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)", (**Yayımlanımamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü, İslâmî İlimler ve Yüksek Fıkıh Okulu, Kum Hş. 1385, s. 137-184; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 60; Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 255-259; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 1,54.

[256] Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 128; Velî Muhammed Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi),Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi, İnsan ilimleri Fakültesi, Tahran Hş.1390, s. 41-44,51-55; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 51-56;

[257] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 315; Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 15,23; Seyyid İ'câz Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, Merdresei 'Âliyi Fıkıh ve Ma'ârifi İslâmî, Kum h.1358, s. 85-110; s. 258; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 139;

[258] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l-'Alemî, lî Ehlilbeyt, Byy, h. 1426, c. 2, s. 57-60.

[259] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî el-keşîb,** c. 2, s. 645.

1.6.1.1. Sünnet ve Sahih Hadis İnancı

Şiâ'daki sünnet anlayışı ile Ehl-i sünnet'in sünnet anlayışı arasında ciddi bir fark vardır. Ehl-i sünnet'te merfû hadis'in müradifi olarak kullanılan sünnet: "Hz. Peygamber'in mutttasıl veya maktû' bir senet ile nakledilen söz, fiil ve takrirleridir." [260] şeklinde tanımlanırken, Şîa'da merfû hadis ve sünnet: " Maktû' veya muttasıl bir senet ile mâsum'a dayandırılan söz, fiil ve takrirleridir."[261] şeklinde tanımlanmıştır. Şiî tanımda geçen "mâsum" ifadesi oldukça önemlidir. Zira Ehl-i sünnet ve Şîa tarafından yapılan iki tanım arasındaki temel ayırım burada ortaya çıkmaktadır. Şîa'da imamlar da peygamberler ile eşdeğer sayılmıştır. Peygamberler hakkında kabul edilen ismet inancı, imamlar hakkında da kabul edilmektedir.[262] Usûl ve furû konularında imamlardan gelen rivayetler, peygamberden gelmiş gibi sayılır. Çünkü imamlardan gelen rivayetler Hz. Peygamber'e dolayısıyla Allah'a dayandırılmaktadır. Onların söyledikleri, tümüyle Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet'ten nakledilmiştir. Zira onlar rey bildirmezler. Şîa'da nakledilen rivayetlerde bu durum açık bir şekilde belirtilmiştir.[263]

Ayrıca Şîa mezhebine göre imamlar, nesepleri, kimin mümin, kimin münafık olduğunu, kıyamet gününe kadar hangi grubun iman üzerine olacağını ve hangisinin

---

[260] Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, el-Âmidî, **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,** Dârü'l- Ma'rife, Riyâd 2003, c. 1, s. 227; Süyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** s. 92.

[261] Abdullah el-Mâmkâtî, **Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye,** Muhammed Rıda el-Mâmkâtî (Thk.), Menşûrâtu Delili Mâ, Kum 1428, c. 1, s. 172; Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed el-'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** Mektebetu Semâheti Ayetullah el-'Üzmâ el-Mer'eşî, Kum 2012, s. 97; Mîr Damad, Muhammed Bâkır, **er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye**, Dârü'l-Hilâfe, Kum h.1313, s. 128; Hüseyn b. Abdussamed el-Hârisî, el'Amilî, **Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr,** Ca'fer el-Mucâhidî (Thk.), Dârü'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bağdat, 2015, s. 148,228.

[262] Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, **en-Nüketu'l-i'tikâdiyye,** Rıdâ el-Muhtârî (Thk.), el-Mutemeru'l-'Âlemî, Byy, h.1413, s. 37; Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** İbrahim el-Ensârî (Thk.), el-Mutemeru'l-'Âlemî, Byy, h.1413, s. 62; Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 262-268.

[263] Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, **el-Kâfî,** Ali Ekber Ğifârî (Thk.), Dârü'l-kütübi'l-İslâmî, Tahran h. 1407, c. 1, s. 58; Muhammed Hüseyn es-Seffâr, **Besâiru'd-derecât, fî Fedâili âli Muhammed**, Hüseyn b. Abbâs Ali (Thk.), Mektebetu Ayetullah el-Mer'eşî, Kum h.1404, c. 1, s. 299-302; Şîa'nın önemli kaynaklarında geçen ve imamlardan gelen bilginin bizzat Hz. Peygambere dayandığını belirten rivayetlerden biri şudur: Ca'fer es-Sâdık'a dayandırılan bir rivayette Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Benim hadisim babamın hadisidir. Babamın hadisi dedemin hadisidir. Dedemin hadisi Hz. Hüseyin'in hadisidir. Hz. Hüseyin'in hadisi Hz. Hasan'ın hadisidir. Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) hadisi Emîrü'l-mü'minîn'in hadisidir. Emîrü'l-mü'minîn'nin hadisi Resulüllah'ın hadisidir. Resulüllah'ın hadisi ise Allah'ın sözüdür." (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 51-53.)

dalalette olacağını bilmektedirler. Onlar, ölüleri diriltebilmekte ve onlarla konuşabilmektedirler.[264] Gaybı bilmezlerse de bilmek istediklerinde, Allah (cc.) tarafından bilgilendirilmektedirler.[265] İmamların geçmişte vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak şeyleri biliyor kabul edilmesi, Şîa'nın birçok İsrâîlî rivayeti Ehl-i beyt imamlarına dayandırmasında da etkili olduğu söylenebilir.

Sünnet tanımında olduğu gibi Ehl-i sünnet'in sahih hadis tanımı ile Şîa'nın sahih hadis tanımı da birbirinden oldukça farklıdır. Ehl-i sünnet tarafından yapılan tanıma göre -bazı ufak farklılıklara rağmen- sahih hadis: "Adalet ve zabt sahibi râvilerin, kendisi gibi birisinden muttasıl bir senet ile aktardıkları şazz ve illetli olmayan hadistir."[266] Şîa'da ise sahih hadis tanımı şöyledir: "Bütün tabakalarında İmâmiyye'ye mensup adil birinin kendine denk birisinden muttasıl bir senet ile bir mâsumdan aktardığı hadistir."[267] Senet bakımından sahih kabul edilen rivayetlerin de ayrıca akla aykırı olmaması gerekmektedir. Nitekim Şerîf el-Murtazâ (ö. 486/1044) rivayetlerin aklî delillere uygun olması gerektiğini ve akla aykırı olanların kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Murtazâ, senet bakımından sahih kabul edilen ve akla aykırı olan rivayetlerin reddedilmesi veya te'vil edilmesi gerektiğini savunmuştur.[268]

Ehl-i sünnet âlimleri tarafından Hz. Peygamber'e sağlam bir senet ile dayandırılan bütün rivayetler sahih kabul edilirken, Şîa'da bu senetlerdeki râvilerin de ayrıca İmâmiyye'ye mensup olması gerekmektedir. Nitekim Şîa'nın en önemli hadis kaynaklarından *el-Kâfî*'ye bakıldığında, buradaki rivayetlerin çoğunun Ehl-i sünnet rivayetlerinde görülen sahâbe ve tâbiîn yerine Ca'fer es-Sâdık ve Muhammed el-Bâkır'a nispet edildiği görülmektedir. Haliyle bu durumun Ehl-i kitap âlimlerinden gelen birçok rivayetin elenmesinde fayda sağladığı söylenilebilir. Ancak Şîa tefsirleri incelendiğinde, Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen bazı İsrâîlî rivayetlerin, mâsum imamlara nispet edildiği de görülmektedir.

---

[264] Seffâr, **Besâiru'd-derecât, fî Fedâili âli Muhammed**, c. 1, s. 262-296.
[265] Seffâr**, Besâiru'd-derecât, fî Fedâili âli Muhammed**, c. 1, s. 315.
[266] İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **'Ulûmü'l-hadîs,** Dârü'l-Fikr, Beyrût Bty, s. 11; Süyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** s. 32.
[267] 'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** s. 77.
[268] Şerîf el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** Şebeketu el-Fikr, Tahran 1961, s. 36.

1.6.1.2. İsmet İnancı

İsmet kelimesi sözlükte alıkoymak ve muhafaza etmek anlamlarında kullanılmaktadır.[269] Râgıb el-İsfahâni bu kelimeyi terim olarak şöyle tanımlamıştır: "Allah'ın peygamberlere has bir şekilde, onları temiz bir yaratılışa sahip kılması, onlara bedenî faziletler ihsan etmesi, yardım etmesi, sebat vermesi, üzerlerine huzur indirmesi ve onları doğru yola iletmesi suretiyle kendilerini korumasıdır."[270] Eş'ariler, Allah (cc.) inancı konusunda fâil-i muhtâr fikrini benimsediklerinden ismeti: "Cenâb-ı Hakk'ın kulda günahı yaratmaması" şeklinde tanımlamışlardır.[271] Şîa mezhebindeki ismet inancını açıklamadan önce Ehl-i sünnet mezhebinde ismeti açıklamak meseleyi daha da anlaşılır hale getirecektir. İsmet konusunda Ehl-i sünnet anlayışında yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Zira bu konuda İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî (ö. 580/1184), Seyfüddîn el-Amidî (ö. 631/1233) ve et-Teftâzânî gibi âlimler tarafından yazılan akaid eserleri incelendiğinde, Sünnî âlimlerin aynı fikirde olmadıkları özellikle ilk dönemde aralarında ihtilafın olduğu ve bu dönemde Şâfiî-Eş'arî âlimlerin ismet konusunda daha esnek davrandıkları görülmektedir.[272] Nitekim Kâdî İyâz, aralarında İbn Cerîr et-Taberî'nin de bulunduğu

---

[269] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sîhâh,** Dârü'l- Ma'rife, Beyrût 2008, s. 711.

[270] Aynı tanımı Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) de ayrıntı vererek aktarmıştır. (Bkz. İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** s. 570; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, **'Umdetu'l-huffâz,** 'Alemu'l-Kütüb, Beyrût 1993, c. 3, s. 104.)

[271] Muhammed Ali et-Tehânevî **Keşşâfu istilâhâti'l-funûn**, Mektebetu Beyrût Beyrût 1996, c. 2, s. 1183.

[272] Nitekim Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâidu'n-Nesefiyye* adlı eserinde peygamberlerin mâsumiyeti konusunda özetle şöyle demiştir: Cumhura göre Peygamberler kasden tebliğ ve irşad gibi konularda yalan söylemekten korunmuşlardır. Çoğunluğa göre ise sehven de bunlardan mâsumdurlar. Ayrıca peygamberlikten önce nefret uyandıran günahlardan, peygamberlikten önceki dönemde ve Peygamberlik döneminde icmâ ile küfürden, peygamberlikten sonra -cumhura göre- kasden büyük günah işlemekten de uzaktırlar. Çoğunluğa göre sehven büyük günah işleyebilirler. Yine sahibini küçük düşürmeyecek günahlar dışında küçük günahları- bilerek (cumhura göre) sehven ise (ittifakla) -işleyebilirler. Ancak onların küçük günahlardan dönmeleri gerekmektedir. Vahiyden önce ise büyük günah işleyemeyeceklerine dair herhangi bir delil yoktur. Ancak nefret uyandırıcı veya küçük düşürücü bir eylemde bulunmamaları gerekmektedir. Teftâzânî *Şerhu'l-Mekâsıd*'da ise özetle şöyle demiştir: Cumhura göre Peygamberler küfür ve yalan gibi Peygamberliğe aykırı olan şeylerden mâsumdurlar. Peygamberlikten sonraki dönemde de kasten büyük günah işlemekten korunmuşlardır. Benimsediğimiz görüşe göre sehven büyük günah işlemekten, Nefret uyandıran ve küçük düşüren küçük günahlardan ve kasten küçük günah işlemekten mâsumdurlar. Sehven küçük günah işleyebilirler. Ancak günahlarda ısrarcı olmamaları ve dönmeleri gerekmektedir. Haşeviyye'ye göre peygamberlikten önce ve sonra büyük günah işleyebilirler. Cuveynî'ye göre Peygamberler, peygamberlik dönemlerinde küçük düşüren küçük günah bile işleyebilirler. Bâkıllânî ye göre yalan söyleyebilirler. Amidî ise özetle şöyle demiştir:

selef âlimlerinden bir grup fıkıh, hadis ve kelam âliminin peygamberlerin küçük günah işleyebileceklerini savunduğunu söylemiştir.[273] Bu durum ilk dönemde bu ekole mensubiyetiyle bilinen âlimlerin tefsirlerinde bolca bulunan İsrâîlî rivayetlerin varlığını izah etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Şiî âlimlerin peygamberlerin mâsumiyeti konusunda takındıkları tavır, Ehl-i sünnet âlimlerinden daha katı olmuştur. Zira Şîa'ya göre Peygamberlerin mâsumiyeti, doğumlarından ölümlerine kadar devam eder ve mâsumiyet hem bilinçli hem de bilinçsiz eylemlerinin tümünde söz konusudur.[274] Bu durum hem usûlî hem de ahbârîlerde aynıdır. Misalen usulîlerin öncüsü sayılan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) 'ismet'i şöyle tanımlamıştır: "İsmet, kulun günaha düşme ve itaati terk etme kudretinde olmasına karşın, Allah'ın verdiği bir lütuf ile bu iki eylemden de

---

Bâkıllânî ve birçok arkadaşımızın da benimsediği en sağlam görüşe göre Peygamberler peygamberlikten önce büyük ve küçük günah işleyebilirler. Peygamberlikten sonra ise bütün alimlere göre mucize ile ispatlanan konularda ve tebliğ konusunda kasten yalan söylemezler. Yine cumhura göre bu konularda yanlışlıkla ve gafletle de konuşamazlar. Bakıllâni'ye göre unutma ve gaflet durumunda bu mümkündür. Mucize ile ispatlanmayan konularda küfre düşmekten mâsumdurlar. Muhakkikler ve imamlar peygamberlerin kasten büyük günahlardan mâsum olduğunu savunmuştur. Ancak unutma veya hata ile tevilden kaynaklanan büyük günahlardan mâsum değillerdir. Sahibini küçük düşüren günahları kasten işlemekten korunmuşlardır. ancak bunları sehven işleyebilirler. Sahibini küçük düşürmeyen günahları ise birçok arkadaşımız ittifakla hem kasten hem de sehven işleyebileceklerini savunmuştur. Kadi Ebû Bekir ve bizden bazı muhakkikler, peygamberlikten sonra risalet dışındaki meselelerde peygamberlerin mâsum olmadıklarına dair ne sem'i ne de akli bir delilin bulunmadığını savunmuştur. Cüveynî ise Peygamberlerin mâsumiyeti hakkında kısaca şöyle söylemiştir: Peygamberler tebliğ ettiklerine aykırı olan şeylerde mâsumdurlar. Ayrıca icmâ ile peygamberler Peygamberliği küçük düşüren ve dinî eksikliğe neden olacak günahlardan korunmuşlardır. Küçük günahlarda ise onların mâsum olduklarına dair ne akli ne semi bir delil ne de icmâ bulunmamaktadır. Bize göre küçük günah işleyebilirler. Nûreddîn es-Sâbûnî ise özetle şöyle demiştir: Hariciler dışında Müslümanların tümü, peygamberlerin hem peygamberlikten önce hem de Peygamberlikten sonra küfürden mâsum olduklarını söylemiştir. Alimlerin çoğunluğuna göre ise peygamberlikten önce nadiren günah işleyebilirler. Ebû Amr b. el-Alâ' el-Basrî (ö. 154/771) de bu görüştedir. Ayrıca Haşeviyye hariç ehli kıblenin tümü Peygamberlikten sonra peygamberlerin büyük günahlardan mâsum olduklarını söylemiştir. Maturidiler, peygamberlerin Peygamberlikten sonra küçük günahlardan da beri olduklarını söylemiştir. Ancak Eşariler bu konuda farklı düşünmüşlerdir. Elhasıl, Ehl-i sünnet, peygamberlerin bilerek ve isteyerek günaha girmediklerini ancak unutarak günah işleyebileceklerini savunmuştur. (Bkz. Teftâzânî, **Şerhu'l-'Akâidi'n-Nesefiyye**, s. 129-130; Teftâzânî, **Şerhu'l-Mekâsıd,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001, c. 3, s. 308-310; el-Amidî, Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, **Ebkâru'l-efkâr, fî usuliddîn,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût c. 3, s. 76-79; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî, **el-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd,** Thk Ahmed Abdurrahim es-Sâyıh, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2009, s. 279-280; Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, **el-Kîfâye fi'l-hidâye,** Muhammed Artûşî (Thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2014, s. 205-208.).

[273] Kâdî İyâz **eş-Şifâ, bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty, c. 2, s. 144.

[274] Şeyh Müfid, **en-Nüketu'l-i'tikâdiyye,** s. 37.

kaçınmasıdır."[275] Şeyh Müfîd, bunu şöyle açıklamıştır: İmâmiyye mezhebinin cumhuruna göre peygamberler, peygamberlikten önceki dönemde büyük günahlardan korunmuşlardır. Aynı şekilde sahibini küçük düşürecek küçük günahlardan da mâsumdurlar. Ancak sahibini küçük düşürmeyen günahları bilmeyerek işleyebilirler. Peygamberlikten sonraki dönemde ise büyük günahlardan olduğu gibi küçük günahlardan da korunmuşlardır.[276]

Ahbârîlerin önemli temsilcilerinden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ise bu konudaki görüşü şöyledir: "Resuller, Nebiler, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: 'Onlar bütün kötülüklerden mâsum ve münezzehtirler. Büyük ve küçük günah işlemezler. Allah'ın emrettiklerine karşı gelmezler. Onlara ne denilse onu yaparlar."[277] Şîa'da imamlar da peygamberlerle eşdeğer sayılmış ve peygamberler hakkında kabul edilen ismet inancı imamlar için de kabul edilmektedir.[278] Şîa'da ismet inancının İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesindeki etkisi oldukça belirgindir. Zira peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetlerin kabul edilip edilmemesi, özellikle ismet inancına bina edilmektedir. İsmet inancının rivayetlerin değerlendirilmesindeki rolü Ehl-i sünnet'te de belirgindir. Nitekim Kâdı İyâz İsmet konusunda vârid olan görüşleri aktardıktan sonra peygamberlerin ismetine konu olan ayetleri değerlendirmektedir.[279] Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ise peygamberlerin mâsumiyetine ilişkin ilkeleri vermesinin akabinde onlar hakkında vârid olan rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğine değinmektedir.[280]

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ismet inancı konusundaki ihtilafları peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetlerde daha belirgin hale gelmektedir. Zira Ehl-i sünnet cenahında özellikle peygamberler hakkında nakledilen birçok İsrâîlî rivayet ya peygamberlikten önce vuku bulmuştur diye kabul edilmiş veya onlardan sadır

[275] Şeyh Müfid, **en-Nüketu'l-i'tikâdiyye,** s. 37; Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** s. 135.
[276] Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** s. 62.
[277] Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, **Kitâbu'l-i'tikâdât,** Müessesetu'l-İmâmu'l-Hâdî, Kum h. 1435, s. 304-305.
[278] Şeyh Müfid, **en-Nüketu'l-i'tikâdiyye,** s. 37; Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** s. 62; Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 262-268.
[279] Kâdî İyâz **eş-Şifâ, bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ,** c. 2, s. 147-172.
[280] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî **Şerhu'l-'Akâidi'n-Nesefiyye,** Ali Kemâl (Thk.), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 2014, s. 130.

olan bir hata diye kabul edilmiştir. Şîa cenahında ise bu tür rivayetler, genellikle ismet inancına aykırı olduğu için kesin bir dille reddedilmiştir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve Ehl-i sünnet tarafından Hz. Peygamber hakkında indiği kabul edilen itâb âyetleri, Şîa tarafından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Nitekim Şîa'ya göre bu âyetlerde hitap sözcükleri Hz. Peygamber'e yönelik olsa da bu âyetler ile kastedilenler başkalarıdır. Bu tavır ilk dönemde de belirgindir. Nitekim Ayyâşî (ö. 320/932) ve Kummî'nin (ö. 329/941) Ca'fer es-Sâdık'tan aktardığı bir rivayete göre: "Kur'ân-ı Kerîm, sana söylüyorum, ama sen dinle cariye şeklinde inmiştir."[281] Ca'fer es-Sâdık, başka bir rivayette ise: "Allah'ın, peygamberini itâb ettiği âyetlerle, daha önce geçmiş kimseler kast edilmiştir."[282] demiştir. İsmet konusunda zikredilen rivayetler ve bu rivayetlere dair yapılan değerlendirmeler, çalışmamızın üçüncü bölümünde etraflıca ele alınacaktır.

1.6.1.3. Takiyye İnancı

Takiyye kelimesi sözlükte: "korumak" anlamına gelmektedir.[283]Istılahta ise: İnsanın söz ve davranışlarıyla inancını gizleyerek kendisini kötülükten korumasıdır.[284] Şîa mezhebinde takiyye büyük bir önemi haizdir. Zira onlara göre takiyye vaciptir. Takiyye yapmak imam gelinceye kadar vaciptir. İmam gelmeden takiyyeyi terk eden Allah'ın ve imamların dininden çıkmıştır. Allah'a, peygamberine ve imamlara muhalefet etmiştir.[285] Şiî âlimler, imamlardan gelen ve kendi inançlarına aykırı olan rivayetleri bertaraf etmek için takiyye'ye sarılmıştır.[286] Aynı şekilde Şiî müfessirler tarafından nakledilen bazı İsrâîlî rivayetler de Şiî âlimler tarafından takiyye ile izah edilmeye çalışılmıştır.[287] Bazı rivayetler ise te'vil ile açıklanmıştır. Örneğin Hz. Ali'ye isnad edilen ve Hasan el-'Askerî'nin tefsirinde

[281] Bu cümle Arapçada bir deyim olduğundan aynen tercüme etmeyi uygun gördük. Bu ibarenin Türkçedeki karşılığı "Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla!" şeklindedir.

[282] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 171; Ayyâşî, **Tefsîr,** c. I s. 21; Ehl-i sünnet tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilen ve Şîa tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilmeyen rivayetler ve değerlendirmeleri için Bkz. Seyyid Murtaza, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** İntişaratu Medreseti 'Alî Şehîd Mutahharî, Tahran Hş. 1380, s. 167-280.

[283] Cevherî, **es-Sîhâh**, s. 1157; Râgıb al-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** s. 853

[284] Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût,** Dârü'l- Ma'rife, Beyrût Bty. c. 24, s.45.

[285] Şeyh Sadûk, **Kitâbu'l-i'tikâdât,** s. 346.

[286] Bozan, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, s. 143.

[287] Hatemî, **Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri 'Ayyâşî,** s. 45; Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 184, 5 numaralı dipnot; Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 240, 1 Numaralı dipnot.

nakledilen rivayette, yeryüzünün suyun üzerinde, suyun safa'nın (taşın) üzerinde, safa'nın bir balığın üzerinde, balığın bir öküzün üzerinde ve öküzün de bir kayanın üzerinde olduğu bildirilmiştir.[288] Zikredilen rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu aşikâr iken kimi araştırmacılar bunun hakikati bilinmeyen rivayetlerden olduğunu ileri sürmüştür.[289]

1.6.1.4. Râvilerin Makbuliyeti

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin kabul edilmesinde, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf yoktur. Ancak bu rivayetlerin hangi râvilerden gelmesi gerektiği konusunda ihtilaf vardır. Şîa, Cemel, Sıffîn ve diğer savaşlarda Hz. Ali'ye karşı savaşanlardan veya ona düşmanlık beslediğini düşündükleri sahâbe, tâbiîn veya tebeu't-tâbiînden hiç kimsenin rivayetini kabul etmemektedir. Şîa cenahında bu rivayetlerin imamlardan veya kendileri tarafından kabul gören sahâbe ve tâbiînden gelmesi gerektiği savunulurken, Ehl-i sünnet cenahında bütün sahâbenin adil olduğu savunulmuş ve onlardan sahih senetle gelen bütün rivayetler kabul edilmiştir.[290]

Şîa'nın ismet ve râviler konusunda takındıkları "katı tutuma" rağmen Şiî râviler, Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden pek çok rivayet ve görüşü kendi mezheplerine taşımışlardır. Onlar, bu bilgi ve düşünceleri Ehl-i kitap yerine kendi imamlarına dayandırmışlardır. Râvilerin Şiî olması ve bu rivayetlerin imamlara dayandırılması birçok yabancı düşünce ve bilginin kabul edilmesini sağlamış ve bu unsurların Şîa mezhebine girmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki İsrâîlî rivayetlerin sahih bir senet ile imamlara dayandırılması, bu rivayetlere ilâhi bir vasıf yüklemiş ve bu bilgilerin sahâbeden veya Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

1.6.1.5. Sahâbe Algısı

Sünnet, sahih hadis ve ismet konularında olduğu gibi Şîa'nın sahâbe anlayışı da Ehl-i sünnet'in sahâbe telakkisine aykırıdır. Ehl-i sünnet'teki genel kabule göre

[288] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 144-146.
[289] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** iki numaralı dipnot, c. 1, s. 145.
[290] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 44-45.

Hz. Peygamber'i görmüş, ona iman etmiş ve mümin olarak ölen herkes sahâbidir. Sahâbenin tümü de âdil kabul edilmesine karşın[291] Şîa'ya göre sahâbe adalet konusunda diğer insanlar gibidir.[292] Ahbârîlere göre bir kimse ancak uzun bir müddet Hz. Peygamberle birlikte olursa sahâbeden sayılabilir.[293] Usulî gelenekte ise "Hz. Peygamber'e ulaşmış ve mü'min alarak ölen herkes sahâbedir."[294] Şîa'ya göre sahâbe adil veya günahkâr olabilir. Onlar bu konuda sahâbeyi adil olanlar, fasık veya kâfir olanlar ve meçhul olanlar diye üç kısma ayırmaktadırlar.[295] Bu konuda Hz. Peygamber'e isnad edilen bir hadis baz alınmakta ve Hz. Ali sevgisi sahâbeyi münafıklardan ayıran temel özellik olarak kabul edilmektedir.[296] Aynı şekilde siyasî olaylarda Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in karşısında bulunmak da Hz. Ali ve Ehl-i beyt'ine duyulan nefret için kıstas kabul edilmekte ve Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in karşısında yer alanlar âdil olarak kabul edilmemektedir.[297]

Şîa'da, sahâbe sözü mutlak doğru olarak kabul edilmemekte, onların beyanları şâhid ve doğrulayıcı olarak kabul edilmektedir.[298] Ayrıca ister sahâbeden ister tâbiînden olsun tefsir konusuyla ilgili rivayet edilen âhâd haberler, "taabbûdî" hususların haricinde sayıldığından, kesin delil olarak kabul edilmemektedir. Zira onlara göre âhâd bir rivayetin kabul edilebilmesi için, sahih olan aklî veya nakli delillere dayanması gerekmektedir.[299] Çünkü âhâd haberin kesinlik bildirebilmesi

[291] Bu konuda belirtilen Sahâbe tanımı şudur: "Sahâbe: Hz. Peygamber'i Müslüman iken gören ve Müslüman olarak ölen kişidir." Sahâbenin adaleti konusunda ise İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) ifadesi şudur: "Bazı ehl-i bidat hariç Ehl-i sünnet alimlerinin tümü, bütün Sahâbenin adil olduğu konusunda hemfikirdir." (Bkz. Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,** c. 1, s. 8,158,162.

[292] 'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** s. 343; Mâmkâtî, **Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye,** c. 2 s. 330.

[293] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 1, s. 113,133.

[294] 'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** s. 339-340; Mâmkâtî, **Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye,** c. 2 s. 328.

[295] 'Amilî, **Vusûlu'l-ahyâr;** s. 244.

[296] Nitekim Müslim'in sahihi ve birçok hadis kitabında geçtiğine göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kendisine şöyle söz verdiğini söylemiştir: "Ancak mümin olan beni sever, yine ancak münafık biri benden nefret eder." Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 126-127; Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu'l-Îmân, 33, (s. 49.)

[297] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 1, s. 126-134.

[298] Muhammed Hâdî Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, Meşhed, h.1433, c. 2, s. 544.

[299] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 545.

için râvisinin doğru söylediğine delalet edecek bir karinenin olması gerekmektedir.[300] Bunların dışındaki âhâd haberler ile amel edilmesi ise haberlerin fâsid olmamasına[301] veya şer'î hükümlerin fürûatıyla ilgili olmasına bağlıdır.[302] Tûsî (ö. 460/1067), itikadî konularda kendilerine muhalif olanlardan gelen haber-i vâhid ile amel edilemeyeceğini söylemektedir.[303] Bazı Şiî âlimler ise haber-i vahid konusunda daha katı bir tutum sergilemekte ve âhâd haberlerin hiçbir konuda kesinlik bildiremeyeceğini savunmaktadır.[304]

1.6.1.6. Tâbiîn Algısı

Daha önce de belirttiğimiz üzere tâbiîn dönemi, İsrâîliyât'ın yoğun bir şekilde İslâm kültürüne geçtiği bir dönemdir. Mücâhid, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), İkrime, Katâde, Saîd b. Cübeyr gibi tâbiîn âlimleri bu dönemin önemli müfessirleri arasında sayılmaktadır. İlk dönem Şiî müfessirler, tâbiîn âlimlerinden oldukça az nakilde bulunmuşlardır. Örneğin İbn Abbas'ın öğrencisi ve tefsir ilmindeki ilmiyle ün salmış olan İkrime'den çok az nakilde bulunmuşlardır. Ayyâşî'nin tefsirinde ondan sadece üç rivayet zikredildiği görülmektedir.[305] Bu rivayetlerin ikisi İbn Abbâs'a (ö. 68/687) dayandırılırken, sadece biri İkrime'nin sözü olarak verilmiştir. Kummî'nin tefsirinde ise ondan bir tek rivayet bile nakledilmemiştir. Furât b. İbrâhim'in tefsirinde ise kendisinden sadece dört rivayet aktarılmıştır.[306] Söz konusu rivayetler incelendiğinde bu rivayetlerin de Şîa inancını destekleyen rivayetler olduğu görülecektir. İlk dönem Şiî müfessirlerin tâbiînden nakilde bulunmaması, onların bu âlimleri kabul etmedikleri izlenimi vermektedir. Bundan dolayı bu dönemde Şiî müfessirlerin eserlerinde, siyasî olaylarda Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in

[300] Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** s. 122; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, **et-Tibyân fî tefsir'l-Kur'ân,** Dâru ihyâi Turâsi'l-'arabî, Beyrût Bty. c. I s. 7: Ebü'l-Kâsım el-Huî, **el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Müessesetu ihyai Âsâri'l-İmam el-Hûî, Kum h.1430, c. 1, s. 399.

[301] Muhammed b. Mansûr, b. Ahmed b. İdris el-Hillî, **Kitâbu's-serâir,** Müessesetu Neşri'l-İslâmî, Byy, h.1413, c. I s. 47-51.

[302] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 10, s. 83.

[303] Tûsî, **el-'Udde fî usûli'l-fıkh,** Muhammed Rıda el-Ensârî (Thk.), Sitâre, Kum h.1413, c. I s. 127-129.

[304] Şerîf el-Murtaza Ali b. Hüseyn b. Mûsâ el-Musevî, **Ez-Zerî'e ilâ usûlü'ş-şerî'e,** El-Lecnetu'l-'İlmiyye (Thk.), Müessesetu'l-İmam es-Sadık, Kum Bty, s. 164-175,386; Hillî, **Kitâbu's-serâir,** c. I s. 47-51.

[305] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 318; c. 2, s. 378.

[306] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 1, s. 49-50; c. 2, s. 561.

karşısında saf tutan sahâbenin görüşlerine çok mesafeli durdurdukları da söylenilebilir.

Ancak ilk dönem tefsirleri incelendiğinde Şîa nezdinde önemli bir yere sahip olan ve siyasî olaylarda Hz. Ali tarafında yer alan Abdullah b. Abbâs, Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/652), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) ve Mikdâd b. Amr (ö. 33/653) [307] gibi sahâbilerden de pek nakilde bulunmadıkları görülecektir. Bunlar arasından en çok nakilde bulundukları kişi İbn Abbas olmasına rağmen, Ayyâşî sadece on sekiz yerde, Kummî ise yirmi dört yerde ondan nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Kummî bir yerde, Ayyâşî iki yerde ve Furât b. İbrâhim altı yerde Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayet aktarmıştır.[308]

Şiî tefsirlerde, sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettiği rivayetlerden çok imamlara isnad edilen rivayetler nakledilmiştir. Örneğin Kummî tefsirinde bulunan rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a (ö. 117/733) nispet edilmiştir.[309] Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin de büyük bir kısmı, Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler ile yazılmıştır. Ayrıca İmâmiyye Şiâ'sında sahâbe ve tâbiînden maksat imam olmayanlardır. Zira bu şahsiyetler, sahâbe ve tâbiîn vasıflarından çok imamet vasıflarıyla anılmış, sahâbe ve tâbiînin dışında tutulmuştur.[310]

Yukarıda nakledilen nedenlerden dolayı her ne kadar senet bakımından sağlam olsa da sahâbe kavli Şîa'da kesin bilgi ifade etmemektedir. Sahâbenin tefsir hakkındaki sözleri de mevkûf kabul edilmekte ve kesin bilgi ifade etmemektedir. Sahâbe sözünün merfû kabul edilebilmesi için Hz. Peygamber döneminde bütün sahâbece uygulanmış olması gerekmektedir. Aynı şekilde tâbiîn sözü de kesin bilgi sayılmamaktadır. Diğer taraftan hem sahâbe hem de tâbiîn sözü zayıf rivayetlerden sayılmaktadır.[311] Onlara göre, sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere birçok uydurma

[307] 'Amilî, **Vusûlu'l-ahyâr,** s. 119; Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 1, s. 113-134; Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** Mektebetu's-Sadûk, Byy. Bty., c. 1, s. 268.
[308] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 1, s. 200,256; c. 2, s. 371,461,515,592
[309] Kummî, **Tefsîr,** c. I s. 15-16.
[310] 'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** Kum 2012, s. 135, 3 numaralı dipnot;
[311] 'Âmilî, **er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye,** s. 132-135.

haberin sirayet etmesi, onlardan gelen rivayetlerin hemen hemen tümünü güvenilemez hale getirmektedir.[312]

Sahâbe ve tâbiînden gelen ve kesin bilgi ifade etmeyen rivayetlerin kabul edilebilmesi belli şartlara bağlanmıştır.[313] Nitekim Muhammed Hadi Ma'rife, taabbüdî konular dışında tâbiînden gelen rivayetlerin kati bilgi vermeyeceğini, onların sözlerinin ancak şahid olarak alınabileceğini söylemiştir.[314] Tûsî ise rivayet konusunda tâbiîn ve onların ardından gelen müfessirlerin de taklid edilmemesi gerektiğini, hatta tâbiînden sonra gelen müfessirlerin taklid edilmesinin caiz olmadığını söylemiştir.[315] Ancak kendisi eserinde birçok tâbiînden nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Tabersî (ö. 548/1154) de kendisine ulaşmış birçok tâbiînin görüşünü nakletmiştir. Bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın, bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamaları dikkat çekmektedir.

1.6.2. Şiî Tefsirlerde İsrâîliyât

İlk dönem Ehl-i sünnet müfessirleri gibi Şiî müfessirler de yazdıkları eserlerde eski kavimler hakkında rivayetler aktarmışlardır. Naklettikleri bazı rivayetleri mezhebî inançlarını desteklemek için kullanmışlardır. Mesela İsrâiloğulları'nın kesmeleri emrolunan inek hakkındaki bir rivayette ineğin sahibi sürekli Hz. Peygamber, Hz. Ali ve ehline salavat getirdiği için Allah (cc.) tarafından mükafatlandırıldığı söylenmiştir.[316] Başka bir rivayette, bir kavmin helakten kurtulması da yine Hz. Peygamber'e ve âline tevessül etmesine bağlanmıştır.[317] Aynı şekilde onların cezalandırılması ya da mükafatlandırılmaları mâsum imamları kabul edip etmemelerine dayandırılmıştır.[318] Mesela Hz. Âdem'in cennetten atılma nedeni olarak onun Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e haset

[312] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 552;
[313] Habîbullah Celâliyân, **Tarîhe Tefsîri Kur'ân,** Üsve, Tahran h.1419, s. 106.
[314] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 544-545
[315] Tûsî, **Tibyân,** c. I s. 6.
[316] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 256.
[317] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 235.
[318] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 236,240,241.

ile bakması ve velâyeti inkar etmesi gösterilmiştir.[319] Yine Hz. Yûnus'un Hz. Ali'nin velâyetini inkârından dolayı balığın karnında hapsedildiği söylenmiştir.[320]

Muhammed İbrâhim el-'Assâl, bazı Şiî âlimlerin sırf kendi iddialarını desteklediği için birçok uydurma rivayeti eserlerine almaktan kaçınmadıklarını, bazılarının ise mevzu hadisleri kitaplarına almakla yetinmeyerek bu rivayetlerin sahih olduğunu ve Ehl-i sünnet kitaplarında da bulunduğunu ileri sürdüklerini söylemiştir.[321]

Şîa'da İsrâîliyât üzerine yapılan bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şiî müfessirlerin İsrâîlî rivayetlere karşı oldukları ve bu yüzden Şiî tefsirlerde İsrâîliyât'ın az olduğu savunulmuştur.[322] Ancak ilk dönem rivayet tefsirleri incelendiğinde bu dönemdeki müfessirlerin Ehl-i sünnet müfessirleri gibi İsrâîlî rivayetleri aktarmada tereddüt etmedikleri görülmektedir. Bu tefsirlerin çoğu bölümünün bize ulaşmamış olması, içerdikleri İsrâîlî rivayetlerin az olması sonucunu doğurmuştur. [323] Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise rivayet tefsirlerine nazaran mezhepsel saiklerin etkisiyle İsrâîlî rivayetlere biraz daha az yer verildiği söylenebilir. Ancak bu tefsirlerde de bolca İsrâîlî rivayet bulmak mümkündür.[324]

Hicrî I-VII. yüzyıl arasında yazılan rivayet ve dirayet tefsirleri İsrâîliyât açısından değerlendirildiğinde bunların şöyle tasnif edilmeleri mümkündür:

---

[319] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 59-60.

[320] Furât b. İbrahim el-Kûfî, **Tefsîr,** Muhammed el-Kâzım (Thk.), Müessesetu Tarihi'l-Arabî c. 1, s. 264.

[321] Muhammed İbrahim el-'Assâl, **eş-Şi'atu'l-İsna 'aşariyye ve menhecuhum fi tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Byy. 1427, s. 173-187.

[322] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân**, s. 255-259; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 60.

[323] Nitekim ilk dönem rivayet tefsirlerinden Hasan el-Askerî'ye nispet edilen tefsir ise Fatiha sûresi ile başlamakta ve Bakara sûresinin 282. âyetiyle son bulmaktadır. Ayrıca bu sûrenin 87. âyeti ile 282. âyetinin arasında birçok âyetin tefsiri de verilmemiştir. Aynı şekilde Ayyâşî tefsirinin Fatiha süresinden Kehf süresine kadar ki bölümü bize ulaşabilmiştir. Kummî tefsirinin Fatiha süresinden Âl-i İmrân süresine kadarki bölümü kendisine aittir. Furat b. İbrahim'in tefsirinde ise birçok ayetin tefsiri yoktur. Sûrelerde sadece birkaç ayetin tefsiri yapılmıştır. Mesela Kalem sûresinin sadece 1-6 ayetlerinin tefsiri yapılmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde görüleceği üzere bu tefsirler eksik olmalarına rağmen birçok İsrâîlî rivayet içermektedirler.

[324] Nitekim çalışmamızın üçüncü bölümünde de görüleceği üzere hem rivayet tefsirlerinde hem de dirayet tefsirlerinde birçok İsrâîlî rivayet bulunmaktadır.

a- İsrâîlî rivayetleri bazen senet belirtmeksizin ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenlar: Furât b. İbrâhim ve Ayyâşî'nin tefsiri buna örnek olarak gösterilebilir. Mesela sonraki derleyiciler tarafından Ayyâşî'nin tefsirindeki rivayetler, senetleri atılarak yazıldığından elimizde bulunan bu tefsirlerdeki rivayetler senetsiz bir şekilde nakledilmiştir.

b- İsrâîlî rivayetleri senet belirterek ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenlar: Kummî'nin tefsiri bu kısma girmektedir.

c- İsrâîlî rivayetleri senetsiz bir şekilde zikreden ancak bazı yerlerde onları tenkide tabi tutanlar: Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin tefsirleri buna örnek olarak verilebilir. [325]

d- İsrâîlî rivayetleri senetleriyle veya senetsiz bir şekilde vermelerine karşın birçoğuna ciddi eleştiride bulunanlar: Tûsî ve Tabâtabâî'nin tefsirleri bu kısımdandır.[326]

1.6.2.1. Klasik Dönem Şiî Rivayet ve Dirayet Tefsirleri

İlk dönem Şiî tefsirler, rivayet ağırlıklı tefsirlerdir. Bunlarda Kur'an, sünnet, sahâbe, tâbiîn, Ehl-i beyt imamları ve İsrâîliyât gibi kaynaklardan yararlanılmış ve rivayetlerin nakledilemesi konusunda titizlik gösterilmemiştir. Ehl-i sünnet tefsirlerinde Hz. Peygamber'e dayandırılan veya sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden rivayet edilen İsrâîlî rivayetler, Şiî tefsirlerde genellikle mâsum imamlara dayandırılmıştır. Bu rivayetlerin çoğu da İmam Ca'fer es-Sâdık ile Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a (ö. 117/733) nispet edilmiştir. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirinde geçen bazı rivayetler bile Şiî müfessirlerce veya muhakkiklerce isim benzerliği nedeniyle Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmiştir.[327] Bunların dışında Ehl-i beyt imamlarından Ali Zeynu'l-Âbidîn (ö. 96/713) ve Ali b. Musa er-Rıza (ö. 203/818)'dan da birçok rivayet aktarılmıştır. İncelediğimiz tefsirlerde imamların

[325] Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî,** c. 3, s. 233
[326] Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 234.
[327] Bkz. Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 5, s. 151; c. 4, s. 244; Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 493; c. 4, s. 42; Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasan b. el-Fazl et-Tabersî, **Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Dârü'l-Murtazâ, Beyrût 2006, c. 3, s. 261-359.

otoritesi oldukça belirgindir. Şîa'da bu şahısların tefsirde otorite olarak görülmesi ve kendilerinden gelen rivayetlerin bizzat Hz. Peygamber'den gelmiş gibi kabul edilmesi kendilerine birçok uydurma rivayetlerin de isnad edilmesine neden olmuştur.[328] Bu nedenle müfessirlerin eserlerine aldıkları bu rivayetleri eleştirmekten kaçınmışlardır. Ayrıca bu tür rivayetlere Şiî düşünceye uygun manalar yüklenmesi de bunların Şiî kültüre yerleşmesinde etkili olmuştur.[329] Genellikle İslâmî ilkelere, bilimsel ve tarihsel gerçekliğe ve akl-ı selime aykırı olan bu rivayetler, daha çok ilk yaratılış, peygamberler ve ümmetleriyle ilgilidir.

Ehl-i sünnetteki rivayet ağılıklı tefsirlerde olduğu gibi Şiî rivayet tefsirlerinde de bolca İsrâîlî rivayet aktarılmışken dirayet tefsirlerinde bunların azaldığı görülmektedir. Nitekim bu bağlamda incelediğimiz Hasan el-Askerî, Furât b. İbrâhim, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlere az yer verilmişken, Kummî, Ayyâşî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin tefsirlerinde bu rivayetler çokça yer verilmiştir. Bu çalışmada, Şîa'da hicrî I-VII. yüzyılda yazılmış ve günümüze ulaşmış olan rivayet ve dirayet tefsirlerinde İsrâîlî rivayetler inceleneceğinden, bu tefsirleri tanıtmak yerinde olacaktır. Mevzubahis zaman aralığında yazılan tefsirler: İmam Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), İmam Hasan el-Askerî (ö. 260/874), Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî (ö. 320/932), Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî (ö. 329/941), Furât b. İbrâhim el-Kûfî (ö. 352/963), Tûsî (ö. 460/1067), Tabersî (ö. 548/1154) ve Ebü'l-Futûh er-Râzî (ö. 556/1161?) tefsirleridir.

1.6.2.1.1. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Tefsiri

İmam Ca'fer es-Sâdık, İmâmiyye mezhebinin altıncı imamı olarak kabul edilmektedir. Ehl-i sünnet kaynaklarında kendisine işarî bir tefsir nispet edilmiştir. Bu tefsirin birçok el yazma nüshası bulunmaktadır.[330] Ancak Şiî kaynaklarda Ca'fer

[328] Nitekim Şîa inancına göre imamlar geçmişte vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak her şeyi biliyor ve imamlardan gelen rivayetler Hz. Peygambere dolayısıyla Allah'a dayandırılmaktadır. Onların söyledikleri tümüyle Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten nakledilmiştir. Zira onlar rey bildirmezler. (Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 58; Seffâr, **Besâiru'd-derecât, fî Fedâili âli Muhammed**, c. 1, s. 299-302.)

[329] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 375-376; c. 1, s. 83; c. 2, s. 146; Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 153; Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 347-349.

[330] Aslan Habibov**, "İlk Dönem Şiî Tefsirinin Kaynakları"** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Fakültesi, Ankara 2007, s. 48; Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan

es-Sâdık'a böyle bir tefsir nispet edilmemiştir. Tefsirin bazı kimselerce İmam'a nispet edilmiş olabileceği vurgulanmıştır.[331] Yine Şîa'da yapılan bazı araştırmalarda bu tefsirin Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilmesinin doğru olmadığı belirtilmiştir.[332] Şîa'da bu tefsirin kendisine aidiyeti kabul edilmediğinden, ondaki İsrâîlî rivayetler, değerlendirmemizin dışında kalacaktır. Hıdır Muhammed Nebhâ tarafından "*Tefsîru'l-İmam Ca'fer es-Sâdık"* diye Ca'fer es-Sâdık'a isnad edilen tefsir incelememiz dahilindedir. Ancak eser oldukça kısa olduğundan onda çok az İsrâîlî rivayet vardır. Bu eser; İmam Ca'fer es-Sâdık, Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) ve Hişâm b. Sâlim (ö. m. VIII. yüzyılın sonları) kanalıyla gelen rivayetlerden oluşturulmuştur.[333]

1.6.2.1.2. Hasan el-Askerî'nin Tefsiri

Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Askerî İmâmiyye mezhebinde on birinci imam olarak kabul edilmiştir. el-Askerî'ye nispet edilen tefsirin, öğrencileri Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Zeyyâd ve Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyâr tarafından yedi yılda yazıldığı söylenmiştir.[334] Bu tefsir, Seyyid Muhammed Bâkır el-Muvahhid el-Ebtehî el-İsfahanî (ö. 2014/1435) tarafından iki cilt halinde tahkik edilmiştir. Hasan el-Askerî'ye nispet edilen bu tefsir, Fatiha sûresiyle başlamakta ve Bakara sûresinin 282. âyetiyle son bulmaktadır. Kitabın birinci cildi Bakara sûresinin 87. âyetiyle son bulmaktadır. İkinci cildinde bu sûrenin 87. âyetiyle 282. âyetlerinin

---

el yazması üzerine bir doktora tezi hazırlanmış ve bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır. Araştırmacı, bu tezinde bazı işarî tefsirler ile Ca'fer es-Sâdık'a isnad edilen rivayetleri karşılaştırmış ve bu tefsirlerin birbirlerine olan benzerliklerini tespit etmeye çalışmıştır. (Bkz. Yunus Emre Gördük, **İmam Cafer es-Sâdık ve O'na İsnad Edilen İşari Tefsir**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011 s. 395-427; Yunus Emre Gördük, "İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen İşarî Tefsirin Es-Sülemi Tefsiri İle Mukayesesi" **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Mart/2014, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 54-68.

[331] Âgâ Büzürg-i Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** Dârü'l-Edvâ, Beyrût Bty, c. 4, s. 283-269; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 731-1150; Muhammed Ali Ayâzî, **el-Mufessirûn hayâtuhum ve menhecuhum,** Vizâreutu't-sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî,Tahran Hş.1373, c. 1, s. 328-661; İbn Teymiyye de es-Sülemî'nin tefsirindeki Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bir çok rivayetin uydurma olduğunu söylemiştir. (Bkz. İbn Teymiyye, **Mecmû'etu'r-resâil ve'l-mesâil,** Licnetu't-Turâsi'l-'Arabî, Dârü'l-Fikr, Byy. Bty, c. 1, s. 29.)

[332] Hıdır Muhammed Nebhâ, "**Tefsîru'l-İmam Ca'fer es-Sâdık",** Dârü'l-Hâdî, Beyrût 2007, s. 149-159. Aynı şekilde ilk dönem Şiî tefsirleri inceleyen Aslan Habibov da bu tefsirin Ca'fer es-Sâdık'a mensubiyetinin doğru olmadığı sonucuna varmıştır. (Bkz. Habibov**, "İlk Dönem Şiî Tefsirinin Kaynakları"** s. 48-50).

[333] Nebhâ, "**Tefsîru'l-İmam Ca'fer es-Sâdık",** s. 10-11.

[334]Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 285-291; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn**, c. 2 s. 59; Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 23.

arasındaki birçok âyetin tefsiri de verilmemiştir. Ayrıca kitabın muhakkiki tarafından Hasan el-Askerî'ye nispet edilen rivayetlerden oluşan 75 sayfalık ekleme yapılmıştır.[335] Bu tefsirin mukaddimesinde Kur'an'ı ezberlemenin ve okumanın sevabı, Allah'ın rahmeti ve ihsanı Kur'an okumanın adabı, istiaze, Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin kapısı dışında camiye açılan kapıların kapatılması gibi konulara değinilmiştir.[336] Bu tefsiri nakleden her iki râvi ve onlardan nakleden kişi meçhuldür.[337] Şiî ulemanın çoğu, bu tefsirin Hasan el-Askerî'ye nispetini reddetmiş ve birçok müfessir de bu tefsirden nakilde bulunmamıştır.[338] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî de onun Hasan el-Askerî'ye nispetinin mümkün olmadığı kanaatindedir.[339] Şiî rivayetleri baz alan ve Şiî inançla yazılan bu eserin Hasan el-Askerî'ye nispeti meçhul ise de onun Şîa'ya nispeti doğrudur. Eser bir rivayet tefsiri olduğu ve erken dönemde yazıldığı için araştırmamız dahilinde olacaktır.

1.6.2.1.3. Furât b. İbrâhim'in Tefsiri

Büyük çoğunluğu imamlardan nakledilen rivayetlerden oluşan bu tefsir, tam anlamıyla bir rivayet tefsiridir. Müfessir, imamlar dışında Hüseyin b. Saîd el-Kûfî (ö. h.300?), Ca'fer, b. Muhammed el-Bezzâr (ö. h.300?) ve 'Ubeyd b. Kesîr el'Amirî (ö. h.300?) gibi kimselerden birçok rivayet nakletmiştir. Esereine aldığı rivayetlerin senedlerine genellikle önem vermemiştir. Rivayetlerin aktarım formatı genellikle şöyledir: (قال فرات: حدثني الحسن بن سعيد معنعنا: عن ابي جعفر) "*Furât dedi ki: Hasan b. Saîd bana mu'an'an bir şekilde Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini söyledi."* Şeyh Sadûk ve 'Allâme el-Meclisî (ö. 1110/1698-99 [?]) gibi birçok Şiî âlim ondan nakillerde bulunmuştur.[340] Ayrıca bu tefsirdeki bazı rivayetler İmâmî anlayışa ters düşmektedir. Kitabın muhakkiki bu durumu şöyle izah etmektedir: "Furât b. İbrâhim, bu kitabı Zeydî olduğu dönemde yazmış veya kendisi Zeydî olmasına rağmen İmâmiyye'nin

[335] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 2, s. 596-671.
[336] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 23-33.
[337] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 1, s. 446; Aslan Habibov**, İlk Dönem Şiî Tefsirinin Kaynakları,** On dokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, sayı,28, s. 192.
[338] Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa**, s. 112; Hikmet 'Ubeyd Huseyn el-Hafâcî, **Risâletun fi't-tefsîri'l-mensûbî ila'l-Hasan el-Askârî, telifu Şeyh el-Belâğî,** Mecelletu Câmi'a Kerbelâ el-'İlmiyye, c. 6, Sayı.1, İnsânî, 2008, s. 233-252.
[339] Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn**, c. 2, s. 73
[340] Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 298-299.

düşüncelerini benimsemiştir."[341] Dikkat çeken bir diğer husus ise birçok âyetin tefsirinin yapılmamış olmasıdır. Örneğin Kâf sûresinin sadece 19 ve 24. âyetlerinin tefsiri yapılmıştır.[342] İki küçük cilt halinde basılan ve ilk dönem rivayet tefsirleri arasında sayılan bu tefsirde İsrâîlî rivayet oldukça azdır. Eserin hacminin küçük olması ve birçok ayetin tefsirinin verilmemesi İsrâîlî rivayetlerin de az olmasına sebep olmuştur.

1.6.2.1.4. Kummî'nin Tefsiri

Bu tefsir, Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el- Kummî'ye isnad edilmiştir. Kummî, Hasan el-Askerî döneminde yaşamıştır. Babası da Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'ın arkadaşlarındandır.[343] Şîa'nın önemli rivayet tefsirleri arasında yer alan[344] bu tefsir, Kummî'nin öğrencisi Ebü'l-Fazl tarafından aktarılmıştır. Ebü'l-Fazl, Kummî'den naklettiği rivayetleri esas alarak yazdığı tefsirin bazı yerlerine eklemeler de yapmıştır. Ebü'l-Fazl, Muhammed el-Bâkır'a nispet ettiği rivayetleri Ebü'l-Cârûd (ö. 150/767)[345] tarikiyle aktarmıştır. Ca'fer es-Sâdık'a nispet ettiği rivayetleri ise Ali b. İbrâhim el-Kummî, tarikiyle aktarmıştır. Ebü'l-Fazl bu iki tarik dışında kendi şeyhlerinden duyduğu bazı rivayetleri de tefsire eklemiştir.

---

[341] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 1, s. 11-12.

[342] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 2, s. 435-440.

[343] Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 303-307.

[344] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 756-757; Ancak kimi araştırmacılar Kummî'nin tefsirinde kendi görüşlerine yer vermesinden dolayı bu tefsirin rivayet ağırlıklı dirayet tefsiri olduğunu söylemişlerdir. (Bkz. Abdullatîf Abdurrahmân el-Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa**, s. 113-117; Habibov**, İlk Dönem Şiî Tefsirinin Kaynakları,** s. 193)

[345] İmam Muhammed Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'ın öğrencisi ve tabiîn alimlerinden olan bu kişi Ehl-i sünnet alimleri tarafından yalancı ve metruk olarak nitelenmiştir. Aynı şekilde bazı Şiî alimlerce de ciddi şekilde eleştirilmiştir. Öyle ki Ca'fer es-Sâdık bu kişiye şeytan, yalancı, kafir gibi sıfatlar takmış ve kendisine lanet okumuştur. Ebü'l-Cârûd ilkin Ca'fer es-Sâdık ile birlikte iken daha sonra ondan ayrılarak Zeyd b. Ali ile birlikte olmuştur. Buna rağmen onun İmâmiyye mezhebindeki rivayetlerinin Zeydiyye mezhebindeki rivayetlerinden daha çok olduğu belirtilmiştir. Furât b. İbrahim ve Kummî'nin tefsirlerinde de bu kişinin rivayetleri bulunmaktadır. (Bkz. Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adiy el-Curcânî, **el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl,** Thk Abdulfettâh Ebû Sunnah, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty. c. 4, 132-133; Tûsî, **İhtiyâru Ma'rifeti'ricâl (Ricâlu'l-Keşşî)**, Cevâd Kayyûmî (Thk.), Müessesetu Neşri'il-İslâmî, Kum Hş. 1384, s. 199-200; Cemâlüddîn el-Hasan (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, **Hulâsetu'l-ekvâl fî Ma'rifeti'r-ricâl**, Cevâd el-Kayyûmî (Thk.), Neşru'l-Fukâhe, Kum 2010, s. 348-349; Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn**, c. 1, s. 396-397.

Ebü'l-Fazl ismiyle bilinen bu kişi meçhul biri olup tam adı Ebü'l-Fazl Abbâs b. Muhammed b. el-Kâsım b. Hamza b. Mûsâ b. Ca'fer es-Sâdık'tır.[346] Ebü'l-Fazl'ın aktardığı tefsirin Fatiha suresinden Âl-i İmrân suresine kadarki bölümü Kummî'ye, Âl-i İmrân'dan sonraki bölümü ise Ebü'l-Cârûd'a isnat edilmiştir.[347]

Kummî'nin birçok eseri olmasına rağmen günümüze ulaşan bu eserin de sadece bir kısmı ona aittir.[348] Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî (ö. 329/941) onun önemli râvilerindendir.[349] Şîa'nın ünlü muhaddislerinden sayılan Kummî'nin yazdığı bu eser, birçok tefsirin öncüsü olmuştur. Tefsirdeki rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a nispet edildiğinden *"Tefsiru's-Sâdikayn"* diye anılmıştır. Râvisinin tanınmıyor olması, Şiî çevrelerce pek önemsenmemiş ve bu tefsir birçok eserde kaynak olarak kullanılmıştır.[350] Diğer Şiî tefsirlerde olduğu gibi, Kummî tefsirinde de sahâbeye rivayetler üzerinden birçok iftiranın atıldığı görülmektedir.[351] Tefsirde, Kur'an-ı Kerîm'in tahrif edildiği savunulmuştur. Bunlar, tefsirin mukaddimesinde de dile getirilmiştir.[352] Tefsirde, Ehl-i beyt'ten hem senet hem de metin bakımından birçok zayıf rivayet zikredilmiştir.[353] Ayrıca birçok rivayette râvi ve nakleden kişi belli değildir. Eser rivayet tefsiri olması hasebiyle birçok İsrâîlî rivayeti barındırmaktadır. Ancak rivayetleri naklederken karışıklığın oluşmaması için senetleri vermekten kaçındık.

1.6.2.1.5. Ayyâşî'nin Tefsiri

Muhammed b. Mes'ûd İbn el-Ayyâşî erken dönem önemli İmâmiyye rivayet tefsirleri arasında yer alan tefsirini Gaybet-i suğra (h.260-328) döneminde kaleme

[346] Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 307.
[347] Ma'rife, **et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân,** Dârü't-Ta'âruf, Beyrût 2011, c. 10, s. 221.
[348] Oysaki ülkemizde bu tefsir üzerine yapılan bir çalışmada onun Kummî'ye ait olduğu kabul edilmiş ve çalışma bu ön kabul üzerine bina edilmiştir. (Bkz. Sema Çelem, "Şîa'nın Peygamber Kıssalarına İlişkin Rivayetlerde Ehl-i Beyt'e Atıfları -Kummî Tefsiri Özelinde" **Dinî Araştırmalar Dergisi**, 2017, c. 20, Sayı: 52, s. 61-62.)
[349] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 15-16; Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 303-307; Ma'rife, **et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân,** c. 10, s. 240-241; Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa**, s. 115.
[350] Kummî, **Tefsîr,** c. I s. 15-16.
[351] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 174,230,301,
[352] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 10-11.
[353] Tahrânî**, ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 303-307.

almıştır. Ayyâşî tefsiri, tam anlamıyla bir rivayet tefsiridir. Müfessir, Kur'ân-ı Kerîm'in batınî ve zahirî manalara sahip olduğunu[354] ve tahrif edildiğini savunmuştur.[355] Ona göre Kur'an-ı Kerîm'in bazı yerlerinde hazifler ve bazı yerlerine de eklemeler yapılmıştır.[356] O, birçok âyeti, sahâbeyi kötülemek amacıyla te'vil etmiştir.[357] Ayyâşî, tefsirinin mukaddimesinde şu konuları ele almıştır: Kur'an-ı Kerîm'e uyulması gerektiği, Kur'ân'ın mahluk olmadığı, Kur'ân'a aykırı rivayetlerin aktarılmaması, Kur'ân'ın inzal metodu ve kapsadığı konular, nâsih-mensûh, zahir-batın, muhkem-muteşâbih, imamların kastedildiği âyetler, imamların te'vil bilgisi, Kur'an'ı kendi görüşüne göre tefsir etmek ve âyetlerin tefsiriyle ilgili tartışmalar.[358]

Ayyâşî, Ehl-i beyt imamlarından naklettiği rivayetleri senetleriyle aktarmıştır. Ancak ardından tefsirin kâtibi, kendi diyarında müelliften icazet alan veya ondan sema yoluyla nakilde bulunan birinin olmadığı gerekçesiyle tefsirdeki rivayetleri senetleri yazmadan aktardığını söylemiştir.[359] Ayyâşî'nin iki yüz kadar eser kaleme aldığı belirtilmiştir. Elimizdeki bu eseri onun en meşhur eseridir. Malesef bu eserinin de sadece Fatiha'dan Kehf sûresine kadarki bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Hakîm el-Haskânî (ö. 405/1014) ve Tabersî gibi bazı âlimler, onun eserinin Kehf sûresinden sonraki bölümlerinden de alıntı yapmışlardır. Ayrıca aktardıkları rivayetleri senetleriyle vermişlerdir.[360] Allâme Tabâtabâî (ö. 1322/1904), bu tefsire yazdığı mukaddimede, onun rivayetlerindeki senet eksikliğinden dolayı eleştirildiğini ve tefsirin Kehf sûresinden sonrasının kendisine ulaşmadığını söylemiştir.[361] Ancak bu tefsir Şiî âlimler tarafından referans gösterilmiş ve ona büyük önem verilmiştir.[362] Oysa Ayyâşî tefsirindeki rivayetlerin senetlerinin zikredilmemesi ve onda çok sayıda İsrâîlî rivayetin bulunması güvenirliliğine gölge düşürmektedir.

---

[354] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 14,69,81.
[355] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 66,69, 193.
[356] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 74,69,203.
[357] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 34/39/77,78,330; c. 2, s. 142.
[358] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 13-30.
[359] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 13.
[360] Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 4, s. 295; Ma'rife, **et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân**, c. 10, s. 235-236.
[361] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. I s. 7.
[362] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. I s. 6.

1.6.2.1.6. Tûsî'nin Tefsiri (et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân)

Bu tefsir, Şîa'nın dirayet tefsirleri arasında yer almaktadır. Tefsirin sahibi, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî'dir. Tûsî, Şîa mezhebinde birçok ilimde öncü sayıldığından kendisine Şeyhu't-tâife lakabı verilmiştir. Ayrıca Tûsî, Şîa'nın Kur'ân-ı Kerîm'in ardından en önemli 4 hadis kaynağından ikisi olan "*el-İstibsâr"* ve "*Tehzîbu'l-ahkâm"* adlı eserlerin sahibidir. Müfessir, bu tefsirde kendisinden önce yazılmış tefsirlerdeki bilgileri toplamaya gayret ettiğini, ancak eserini okuyucuyu yormayacak şekilde kısaltmaya çalıştığını ve bu yüzden ilk kapsamlı eser olacağını söylemiştir.[363] Mezhebî açıdan mutedil bir eser olarak görülen bu tefsirde, Kur'an-ı Kerîm'in tahrif edildiğine dair herhangi bir iddia yer almamıştır. Müfessirin bu tutumu, kendisinin ilkin Şâfiî olmasından kaynaklandığına yahut müdâhene yaparak Ehl-i sünnet'e karşı kastını gizlemiş olabileceğine bağlanmıştır.[364]

Tûsî, eserinin mukaddimesinde, Kur'an'ın üslubu, tefsir, te'vil, muhkem ve müteşâbih, nâsih-mansûh, i'câz, kıraatler, Kur'ân-ı Kerîm'in isimleri, sûrelerin isimlendirilmesi ve bölümlere ayrılması gibi muhtelif konuları ele almıştır.[365] Âyetleri ele alırken ilkin varsa kıraat hakkındaki bilgileri ve bazı kelimelerin anlamını, bazen de bazı kelimelerin i'rab'ı hakkında bilgiler vermiştir. Âyetlere lafız itibarı ile anlam verdikten sonra ayetler ile ilgili kendisine ulaşan sahâbe, tâbiîn ve bazı müfessirlerin görüşlerini ve varsa bu konuda vârid olan rivayetleri nakletmiştir. Müfessir, bu rivayetleri naklederken tefsirinin kimi yerlerinde İsrâîlî olarak nitelediğimiz bazı rivayetleri ve kıssaları da nakletmiş ve bunları bazen eleştirmiş bazen de eleştiriye tabi tutmamıştır.[366] Örneğin: Hz. Dâvûd hakkında kendisine ulaşmış birçok rivayeti kısaca nakletmiş ve bu konuda: "Bazı cahil ve kıssacıların Hz. Dâvûd'un Uriya'nın eşine âşık olduğu; Uriya'ya savaşa gitmesini ve tabutun önünde durmasını emrettiği konusunda naklettiği rivayet gerçek dışı ve mevzudur.

[363] Ma'rife, **et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân,** c. 10, s. 334-336; Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 1-2; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 850.
[364] Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şîa**, s. 124.
[365] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 1-21.
[366] Örneğin Bkz Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 162,460-463; c. 4, s. 421; c. 7, s. 502; c. 10, s. 74; c. 5, s. 55; c. 5, s. 55; c. 1, s. 330.

Ayrıca bu rivayet âhâd bir rivayettir ve aslı yoktur. En sıradan insanlar hakkında bile düşünülemeyen şeyleri içeren bu tür âhâd haberlerin peygamberler hakkında aktarılması kabul edilemez. Çünkü Allah (cc.) onların derecelerini yükseltmiştir. Cenâb-ı Allah, meleklerden de insanlardan da elçiler seçer." diyerek bu rivayeti sert bir şekilde eleştirmiştir:[367] Tûsî, Şerîf el-Murtazâ'nın öğrencisi olması hasebiyle ondan oldukça etkilenmiştir. Bu yüzden peygamberlerin mâsumiyeti konusunda nakledilen birçok rivayete eleştirel yaklaştığını söylemek mümkündür. Zira Şerîf el-Murtazâ, Şîa'da tefsir alanında rey ekolünün öncüsü kabul edilmektedir.[368] Tabersî'nin de Tûsî'den etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle Şîa'da ilk rivayet döneminden sonra İsrâîliyât'ın azalmasında Şerîf el-Murtazâ'nın etkisinin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Murtazâ'nın bu tür rivayetleri ciddi bir şekilde eleştirdiği "*Tenzîhu'l-enbiyâ"* adlı eseri oldukça önemlidir.[369]

1.6.2.1.7. Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin tefsiri (Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân fî tefsîr'il-Kur'ân)

Cemâluddîn Ebü'l-Futûh, Huseyn b. Ali b. Muhammed el-Huzâ'î en-Nişâburî er-Râzî (ö. 556/1161?) Şîa'nın önemli âlimlerindendir.[370] Müfessirin hayatı, doğumu ve ölümü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tefsirin musahhihi, tefsire yazdığı mukaddimede onun hicrî 525 yılında hayatta olduğunu tespit ettiğini ancak onun ölümü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığını söylemiştir.[371] Müfessir, eserini yirmi cilt halinde ve Farsça yazmıştır. Onun tefsiri Farsça yazılan ilk eserlerden kabul edilmiştir.[372] Ebü'l-Futûh er-Râzî, eserinin mukaddimesinde amacı, metodu, Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiği, muhkem, müteşâbih, nâsih ve mensûh gibi konuları, Kur'an'ın isimleri ve manaları; sure, ayet ve harf kelimelerin manaları, Kur'an'ı okumanın sevabı, Kur'an ilminin fazileti, tefsir ve te'vîl

---

[367] Hac 22/75.
[368] Es-Seyyîd Muhsin el-Emîn, **A'yânu'ş-Şîa,** Dârü't-Ta'ârifi li'l-Metbû'ât, Beyrût 1983, c. 8, s. 214.
[369] Şerîf, el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** Şebeketu el-Fikr, Tahran, 1961.
[370] Ebü'l-Futûh er-Râzî Hüseyn b. Ali, **Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân,** Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, Meşhed, Hş.1408, Mukaddime, s. 30-32; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 866-868; Ayâzî, **el-Mufessirûn hayâtuhum ve menhecuhum,** c. 2, s. 487.
[371] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân**, Mukaddime, s. 30-32
[372] Tahrânî, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** c. 11, s. 274,275; Ayâzî, **el-Mufessirûn hayâtuhum ve menhecuhum,** c. 2, s. 487; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 8

kavramlarının anlamı ve istiaze gibi konular hakkında bilgiler vermiştir.[373] Müfessir, sûreyle ilgili bilgi verdikten sonra birkaç ayetin tercümesini ardından ise tefsirini vermiştir. Onun bu eseri rivayet ağırlıklı dirayet tefsiri olarak nitelenebilir. Ebü'l-Futûh er-Râzî diğer Şiî müfessirlerin aksine Ebû Hüreyre, Süddî, Kelbî, Mukâtil b. Süleyman, Vehb b. Münebbih gibi sahabe Tâbiîn ve Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlardan oldukça fazla nakilde bulunmuştur. Bu nedenle onun tefsirinde bolca İsrâîlî rivayet bulmak mümkündür. Buna rağmen Müfessir, bulduğu rivayetlerin bir kısmını aktarmak istediğini söylemiştir.[374] Müfesir, Bakara 102. âyetin tefsirinde meleklerin mâsumiyetine aykırı olabilecek rivayetler aktarmıştır.[375] Aynı şekilde İblîs'in meleklerden olduğuyla ilgili rivayetleri zirketmiş ve bunları savunmuştur.[376]

1.6.2.1.8. et-Tabersî'nin Tefsiri (Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân)

Tabersî, Şîa'nın önemli âlimlerinden kabul edilmektedir. Onun tefsiri dirayet tefsirleri arasında sayılmasına rağmen içerisinde bolca rivayet de bulunmaktadır. Müfessir, *et-Tibyân'*da bulunan bazı kusur ve eksikliklerden dolayı bu tefsiri yazmaya başladığını, bunu yazarken *et-Tibyân'*dan faydalandığını ve kendisinden önceki müfessirlerin görüşlerini toplamaya gayret ettiğini söylemiştir.[377] Tefsirinin mukaddimesinde bilinmesi gerektiğini düşündüğü bilgileri yedi bab altında toplamıştır. Bu bablarda; âyetlerin sayısı, meşhur kurrâlar ve râvileri, tefsir ve te'vil kavramları, Kur'an'ın isimleri ve manaları, ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili yazılmış eserleri, Kur'an'ın faziletleri, Kur'an'ın korunmuşluğu ve Kur'an'ı güzel okumak gibi mevzuları ele almıştır.[378]

Tabersî, sûre başlarında sûrenin isim veya isimlerini, Mekkî veya Medenî oluşunu, sûrenin âyet sayısı konusundaki ihtilafları ve sûrenin fazileti hakkındaki rivayetleri vermiştir. Âyetleri ele alırken ilkin varsa kıraat bilgilerini, kelime anlamlarını ve i'rab'ını vermiştir. Ardında "el-ma'na" başlığı altında ayetle ilgili sahâbe, tâbiîn ve bazı müfessirlerin görüşlerini, esbab-ı nüzûl ve bu konuda sahih

[373] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 1-25.
[374] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. I, s. 159.
[375] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 81-83.
[376] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 211-212.
[377] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 7-8.
[378] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 8-16.

gördüğü rivayetleri zikretmiştir.[379] Bunların arasında bazen İsrâîlî rivayetleri de zikretmiştir. Ancak Tabersî de halefi Tûsî gibi birçok yerde İsrâîlî rivayetleri ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Örneğin Tabersî, Sâd 38/17-24 âyetlerini tefsir ederken Hz. Dâvûd ve Uriya ile ilgili rivayetleri reddetmiştir. Hikâyedeki anlatımın Hz. Dâvûd'un adalet vasfını zedelediğini, peygamberlerin bu tür sıfatlardan beri olduğunu, zira vahyin güvencesinde olan ve insanlar ile Allah (cc.) arasında elçilik yapan peygamberlerin şehadeti kabul edilmeyen kişilerin sıfatlarını taşımayacağını söylemiştir.[380] Aynı şekilde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın şirk koştukları şeklindeki rivayetler hakkında da sert bir tavır ortaya koymuştur.[381] Tabersî bazen İsrâîlî rivayetleri eleştirmeden nakletmiştir.[382]

Tabersî ilk dönem rivayet tefsirlerinden farklı olarak birçok sahâbi, tâbiîn ve müfessirden nakilde bulunmuştur. Örneğin birçok yerde İbn Cerîr et-Taberî'den nakilde bulunmuştur. Tabersî, nakletmiş olduğu İsrâîlî rivayetleri genellikle kimden aktardığını belirtmiştir.[383] Kendi mezhebine aykırı olmadıkça akla, bilimsel doğrulara ve tarihi gerçekliğe uymayan birçok bilgi ve hikâyeyi nakletmekten da geri durmamıştır. Ancak kimi yerlerde bunların zayıf olduğunu belirtmiş ve "dediler" "denildi ki" gibi lafızlar ile vermiştir.[384] Ayrıca birçok yerde (القِصَّةُ) el-Kıssa başlığını açmış ve bu konuda kendisine ulaşmış kıssaları zikretmiştir.[385] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, bu kişinin mu'tedil bir Şiî olduğunu ve bu kişide diğer Şiî müfessirlerde görülen mezhebî aşırılıklara rastlamadığını söylemiştir.[386]

1.6.3. Şiî Kaynaklara Göre İsrâîliyât'ın İslam Kültürüne Girişi

Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât konusunda yazılan eserlerde, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesi; Ehl-i kitap'tan bir kısım âlimlerin Müslüman olması, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların veciz olması, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitab'tan Müslüman olanlara başvurması, kıssacılar, siyasî ve mezhebî ihtilaflar,

[379] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 7-8.
[380] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 269-270.
[381] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 303.
[382] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 279; c. 8, s. 274; c. 6, s. 277; c. 5, s. 216.
[383] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 269,105; c. 7, s. 18; c. 6, s. 290,296,297
[384] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 202.
[385] Örneğin Bkz. Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 209,210; c. 4. s. 73; c. 1, s. 144; c. 2, s. 123.
[386] Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn**, c. 2, s. 343

Arapların ümmîliği, İslâm düşmanlığı ve müfessirlerin ihmalkârlığı gibi nedenlere bağlanmıştır.[387] Şiî çevrelerce yapılan çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesi kısaca şu başlıklar altında ele alınmıştır: Halifelerin hadis yazımını engellemeleri, halifelerin kıssacılara camilerde halka vaaz vermelerine izin vermeleri, bazı sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları, Emevî ve Abbâsî devletlerinin İsrâîlî rivayetlerin yayılmasına katkı sağlamaları, Arapların kültürel eksiklikleri, İslâm düşmanlığı, Kur'ân-ı Kerîm'in veciz üslûbu ve ilk dönem müfessirlerin müsamahakâr tavırları.[388]

Bu başlıklar genellikle İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara girmesine zemin hazırlayan ve yayılmasını sağlayan faktörler olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır.[389] Ancak bazı çalışmalarda bu başlıklar çoğaltılmış veya isim

---

[387] Na'na', el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr, s. 110-111; Aydemir, **Tefsirde İsrâîliyât,** s. 73-82; Zehebî, **Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,** s. 19-33; Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. -82-91.

[388] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 545; Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 222-224; Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 119-139,170; Fatima Hâşimî, **Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam Askerî,** Astâni Kudsi Rıdâvî, Meşhed, 1428, s. 87-88; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 66-69; 82-87; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 85-110; s. 41-48; 68-78; 112-117; Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 222-224; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 42-73; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 17-64; 'İsmet Mansûr Zâde, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi Ahvaz, Hş. 1392, s. 7-12; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 48-117; Sabah Biydûn, "**Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'an",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, Kum Hş. 1381, s. 63-79; Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 23-38.

[389] Örnek verecek olursak başlık dizimi genellikle şuna benzerdir.

a- İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesinin nedenleri (Bu başlık altında İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesini kolaylaştıran faktörler ele alınmıştır.)

aa- Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi

ab-Arapların ilmî ve kültürel eksikleri

ac-İslâm düşmanlığı

ad-Kur'ân-ı Kerîm'in veciz üslubu ve Müslümanların merakı

b- İsrâîliyât'ın yayılmasının nedenleri

ba- Hadis yazımının engellenmesi

bb- İslâm halifelerin Ehl-i kitap alimleri ile kıssacılara destek olmaları ve onlara kıymet vermeleri

bc- Kıssacılar ve etkileri

bd- Emevî devletinin İsrâîliyât'ı yayması

be- kimi Sahâbi ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları

bf- Bazı muhaddis ve müfessirlerin rivayetleri aktarmadaki kusurları

değişikliğine gidilmiştir.[390] Bazılarında ise her iki ana başlık birleştirilerek verilmiştir.[391] Bunlar, bazı çalışmalarda siyasî, dinî ve kültürel olarak ayırıma tabi tutulmuştur.[392]

1.6.3.1. İsrâîliyât'ın İslâm Kültürüne Geçmesine Zemin Hazırlayan Faktörler

Şîa'da İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda bu başlık altında Arapların ümmî bir toplum olması İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Şîa âlimleri tarafından yazılan eser, tez ve makalelerde de bu kanaatin var olduğu görülmektedir.[393] Bu çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girme nedenlerinden biri olarak Yahudiler başta olmak üzere Ehl-i kitab'ın İslâm'a olan düşmanlığı da zikredilmektedir.[394] İsrâîliyât hakkında yapılan çalışmalarda İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırlayan faktörler arasında Kur'ân-ı Kerîm'in veciz olması ve dolayısıyla kıssaların sadece belirli bir bölümüne temas etmesi ve Müslümanların kıssaların anlatılmayan detaylarını merak etmeleri nedeniyle Ehl-i kitap âlimlerine başvurmaları gibi nedenler sayılmıştır.[395] Şîa'nın bu konuda Ehl-i sünnet gibi düşündüğünü söylemek mümkündür. Zira daha önce belirttiğimiz üzere Ehl-i sünnet âlimlerince de bu konular İsrâîliyât'ın yayılmasında etkili olan faktörler arasında sayılmıştır.

---

[390] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 29-68; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 42-49;

[391] Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 13-20;

[392] Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 48-117;

[393] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 24-29; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 43; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 15-16; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 48-80; Mansûr Zâde, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** s. 10;

[394] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 36; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 19; Mansûr Zâde, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** s. 10; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 28-30; Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Sayı 14, s. 48.

[395] Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 38-45; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 29-30; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 93-100; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 19;

1.6.3.2. İsrâîliyât'ın Yayılmasının Nedenleri

İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda Ehl-i sünnet ile Şîa'yı birbirinden ayıran temel özellikler bu başlık altında verilmeye çalışılacaktır. Zira Şiî araştırmacıların konuya bakışı ile Ehl-i sünnet âlimlerinin konuya bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Bu çalışmalarda öne çıkan görüşe göre Hz. Peygamber döneminde onun şiddetli ikazları sayesinde sahâbenin Ehl-i kitap âlimlerinden İsrâîlî rivayetler nakletmesi söz konusu değildi. Hz. Peygamber döneminde hiçbir sahâbi Ehl-i kitap âlimlerine başvurma ihtiyacı hissetmiyordu. Şiî âlimler, genellikle Hz. Ali dışındaki halifelerin ve Emevî sultanlarının uygulamalarından dolayı İsrâîliyât'ın İslam kültürüne,[396] hatta Ehl-i beyt rivayetlerine girmesine neden olduğunu savunmuşlardır. Zira onlara göre Ehl-i beyt mektebi Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İsrâîlî rivayetleri aktarmaya ihtiyaç duymamıştır. Ancak halifelerin hadislerin nakledilmesini yasaklamaları sebebiyle Şiî râviler İsrâîliyât'a başvurmuşlardır.[397]

1.6.3.2.1. Halifelerin Kıssacılara Müsamahakâr Davranmaları

İsrâîliyât üzerine yapılan Şiî çalışmalarda, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenleri arasında halifelerin ve sultanların kıssacılara imkan vererek İsrâîliyât'ı yaymalarına vesile olmaları gösterilmektedir.[398] Muhammed Hadi Ma'rife bu konuda şöyle der: "Hz. Peygamber'in vefatından sonraki on yıl, efsanevi hikâyelerin ve İsrâîliyât'ın revaçta olduğu yıllardır."[399]

---

[396] Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 41-44; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 41-44,51-55; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 50-69;

[397] Sedîke Rencber, **İsrâîliyât ez dîdegâhe 'Allame Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz,** Mecellei Peyam, Hş.1391, Sayı 112, s. 110.

[398] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 40-42; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 41-42; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 20; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 58-61; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 49-50; Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 30-31; 'İsmet Fermehînî, **Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şeved,** Ruşdi Âmuzeşi Kur'an, Hş.1388, sayı. 24. s. 30; Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Sayı 14, s. 47; Âmine Giffârî, **Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât),** Nâmehi Câmi'e, Hş. 1388, sayı.63, s. 60; Hamîd Muhammed Kasimî, **İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî,** Beyyinât, Hş.1397, sayı 24, s. 98.

[399] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 629.

Şiî çalışmalarda genellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin söz konusu olmadığı, Hz. Ömer'in de Ehl-i kitap'tan nakledilen bilgilerin yazılmasına karşı olduğu söylenmiştir. Ancak onun kıssacıları desteklemesi İsrâîliyât'ın yayılmasının en önemli nedenleri arasında sayılmıştır.[400] Hz. Ömer'in Ehl-i kitap âlimlerine destek verdiği, onları övdüğü ve birçok konuda onlara danıştığı[401] ve onları kendi hedefleri doğrultusunda kullandığı iddia edilmiştir.[402] Öyle ki Muhammed Ma'rife, Hz. Ömer döneminin İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne geçmesinin ilk basamağı olduğunu savunmuştur.[403]

Şiî âlimler, Hz. Ömer'in Temîm ed-Dârî ve Kâ'bu'l-Ahbâr ile münasebetlerine dayanarak Hz. Ömer'in İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığını savunmuşlardır.[404] Kıssa anlatımının Hz. Ömer döneminde başlamasını buna delil olarak zikretmişlerdir.[405] Zira onlara göre kıssacılık faaliyeti, Hz. Ömer döneminde başlamış ve daha sonra bir meslek haline gelmiştir. Şiî müellifler, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) da kendi döneminde kıssacıları koruyup kolladığını, onlara mevki ve makam vererek onure ettiğini söylemişlerdir. Hatta Hz. Osman'ın Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653)'yi sırf Kâ'bu'l-Ahbâr'a karşı çıktığından dolayı Medine'den kovduğunu bildiren bir rivayet aktarmışlardır.[406] Bu rivayeti de yine Şîa'ya meyilli olan Mes'ûdî'den almışlardır.[407]

Emevî ve Abbâsî hükümdarlarının kıssacılara müsamahakâr davranmaları ve kendi dönemlerinde İsrâîlî rivayetleri yaymalarına katkı sağlamaları da Şiî

---

[400] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 57-58; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 45; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 55-56; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 65; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 20; Ferâhânî, **Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şeved,** s. 30; Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** s. 47; Giffârî, **Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât),** s. 60; Kasimî, **İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî,** s. 98.

[401] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 57-58; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 55-56;

[402] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 635.

[403] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 628-631; Ma'rife, "İsrâîliyât", **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî,** c. 3, s. 227-228.

[404] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 39; 55-56;

[405] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 611; 629-635; (Rivayetler için Bkz. Süyûtî, **Cami'u'l-ehâdîs,** Dârü'l-'fikr, Beyrût 1994, c. 3, s. 49-50.)

[406] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 41; 56;

[407] Mes'ûdî, **Murûcü'z-zeheb**, c. 1, s. 303-305;

çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesinin bir nedeni olarak görülmüştür.[408] Bazıları ise râşid halifelerin ve sultanların, saltanatlarını pekiştirmek ve hak yol üzerinde olduklarını göstermek amacıyla kıssacıları kullandıklarını iddia etmişlerdir.[409] Bunlara göre: kıssacılar halifelerin isimlerinin veya onlar ile ilgili bilgilerin Tevrat'ta bulunduğunu söyleyerek onların hak yol üzerinde olduğunu bildirmekteydiler. İnsanlar da bu kıssacıları dinlediklerinde, onlardan etkilenmekte ve kıssacıların övdüğü saltanatın doğru olduğu kanaatine varmaktaydılar. Halifeler ve Emevî sultanları kıssacılar sayesinde insanları Ehl-i beyt'ten uzaklaştırmayı başarabilmiş ve onların sahih hadisleri Ehl-i beyt'ten öğrenmelerine mâni olmuşlardır. Bu nedenle Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimselerden bile nakilde bulunan bazı muhakkik muhaddis ve müfessirler, Ehl-i beyt'ten hadis nakletmekten çekinmişlerdir. Öyle ki Ca'fer es-Sâdık'a yakın bir dönemde yaşamış olan Buhârî ondan bir rivayet bile nakletmemiştir.[410]

1.6.3.2.2. Halifelerin Hadis Yazımını Engellemeleri

Şiâ'da İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkan ve üzerinde en çok durulan konuların başında, halifelerin hadis yazımını engellemesi iddiası gelmektedir.[411] Şiî âlimlere göre, İslâm halifeleri, daha Hz. Peygamber hayatta iken hadis yazımına engel olmaya çalışmışlardır. Bu engelleme Hz. Peygamber'in

---

[408] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 57-61; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 69-78; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 48; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 21; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 31-34; Kasimî, **İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî,** s. 99-101.

[409] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 635; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 21.

[410] Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 64-65; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 259.

[411] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 47-61; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 19; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 45-46; Abdullâhî**, "İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 39; 43-44; 102; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 50-57; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 51-56; Mansûr Zâde, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** s. 12; Biydûn, "**Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'an",** s. 74-76; Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 27-28; Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Sayı 14, s. 47-48; Giffârî, **Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât),** s. 60.

vefatının ardından da artarak devam etmiştir. Halifeler bununla kalmamış, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra kendileri hakkında hadis uydurma girişiminde bulunmuş ve bu rivayetleri Hz. Peygamber'e isnad etmişlerdir. Halifelerin tutumu, hadis uydurmacılığının başlamasının ve İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinin de en önemli nedeni olmuştur.[412] Şiî çalışmalarda halifelerin hadis yazımına engel oldukları ısrarla vurgulanmış ve buna delil olarak da Ehl-i sünnet kaynaklarında da geçen bazı rivayetler gösterilmiştir.[413] Onlara göre, Hz. Ebû Bekir dönemiyle birlikte hadis yazımına getirilen engel, daha sonraları bir hükümet politikası haline getirilmiş ve bu durum Hz. Osman ve Muâviye ile devam etmiştir. Hadis yazımına getirilen engel, zamanla insanların İsrâîliyât'a yönelmelerine neden olmuştur.[414]

Konuyla ilgili rivayetler kapsamlı bir şekilde incelendiğinde hadis yazımını teşvik eden rivayetlerin yanında hadis yazımını yasaklayan rivayetlerin varlığı da görülmektedir. Ancak bu konudaki rivayetler, halifelerin ve sahâbenin hadis yazımına getirdikleri engellerin siyasî bir amaca yönelik olmadığını, hadis konusundaki titizliklerinden ve Hz. Peygamber'e yalan hadis isnad edilmesine karşı takındıkları hassasiyetten neşet ettiğini göstermektedir.[415] Şiî âlimler, Hz. Ebû Bekir

[412] Çehrî, "**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",** s. 128.

[413] Halifelerin hadis yazımına engel olmaları ile ilgili başvurdukları rivayetlerin başında Buhârî'de de geçen rivayet bulunmaktadır. Rivayete göre: "Hz. Peygamber: 'Bana bir kitap (kağıt kalem) getirin size dalalete düşmeyeceğiniz bir şey yazayım' dedi. Hz. Ömer: 'O hastalığının etkisinde: 'Bizde Allah'ın kitabı var o bize yeter' dedi. Bunun üzerine oradakiler tartışmaya başladılar. Sesler çoğalınca Hz. Peygamber: 'Yanımdan kalkın! Benim yanımda tartışılmaz' dedi. İbn Abbas Hz. Peygamber ile hadis yazdırması arasına giren tartışma büyük bir musibettir.' dedi." (Bkz. Askalânî, **Fethu'l-Bârî şerhu Câmiu's-sahîh,** Kitâbu'l-ʿİlm, 114, (c. 1, s. 275); İbn Hâcer Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın çok hadis aktardığını bildiren hadisi şerh ederken şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Abdullah b. Amr b. el-Âs, Resulüllah'tan işittiği tüm hadisleri yazdığını ancak bazı Sahâbenin ona: "Sen, Resulüllah'tan her işittiğin her şeyi yazıyorsun. Hâlbuki, Resulüllah bir insan olması hasebiyle bazen kızgınlık, bazen de neşeli hâllerde iken konuşur." diye uyarıda bulunduklarını kendisinin de bu durumu Hz. Peygambere bildirdiğini ve Hz. Peygamber'in ağzına işaret ederek: 'Yazmaya devam et! Çünkü, nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz." dedi. (Bkz Askalânî, **Fethu'l-Bârî şerhu Câmiu's-sahîh**, c. 1, s. 274)

[414] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 50-58; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 45-46; Abdullâhî**, "İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 39; 43-44; 102; Şîa'da hadis yazımına getirilen engeller ve nedenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için (Bkz. Seyyid Ali eş-Şehristânî, **Men'u tedvîni'l-hadîs,** Müessesetu'r-Râfid, Kum 1958, s. 21-97.)

[415] Bu konuda nakledilen rivayetler ve değerlendirilmeleri için (Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-'ilm**, Abdulğaffâr Ali (Thk.), Dârü'l-İstikâme, Kahire 2008, s. 17-147; Süyûtî, **Cami'u'l-ehâdîs,** c. 3, s. 50-51; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakī el-Hindî, **Kenzu'l-'ummâl,** Mussesetu'r-risâle, Beyrût 1985, c. 10, s. 286-298; Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, **Mecma'u-z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid,**

döneminde vuku bulan şu olayı onun hadis yazımına mâni olduğuna delil olarak göstermişlerdir: "Siz Hz. Peygamber'den nakilde bulunduğunuz hadisler hakkında ihtilafa düşüyorsunuz. Sizden sonra gelecek olanlar sizden daha çok ihtilafa düşecektir. Hz. Peygamber'den nakilde bulunmayın. Kim bu konuda size bir şey sorarsa, aramızda Kur'ân-ı Kerîm yeterlidir deyin! Kur'ân-ı Kerîm'in helal saydıklarını helal, haram saydıklarını da haram olarak bilin."[416] Onların ileri sürdükleri bir diğer delil de yine Hz. Aişe'den gelen şu rivayettir: "Babam Hz. Peygamber'den 500 civarında hadis nakletmişti. Babamın gece yatağında dönüp durduğunu görünce endişelendim ve ona 'Senin bir rahatsızlığın mı var? Ya da sen bir şey mi duydun?' diye sordum. Babam sabahladığında 'Kızım yanındaki hadisleri getir.' dedi. Ben onları ona getirdim. Ardından ateş istedi ve onları yaktı. Ben ona 'Niye onları yaktın?' diye sorduğumda bana 'Bir kişiden aktardığım hadis, onun bana naklettiği gibi olmayabilir. Ben öldükten sonra da böyle bir hadisin bende kalmasından korkuyorum" dedi."[417]

Bazı Şiî çalışmalarda Zehebî'den (ö. 748/1348) nakledilen bu iki rivayetten hareketle Hz. Ebû Bekir'in hadislerin yazılmasını engellediği sonucuna varılmıştır.[418]Halbuki Zehebî, ilk rivayetin Mürsel olduğunu söylemiş ve başka nakiller de yaparak bu rivayetin Hz. Ebû Bekir'in hadis konusunda titizliğine delalet ettiğini söylemiştir. Ayrıca ikinci rivayetin sonunda ise açıkça bu rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[419] Bu rivayeti diğer vecihleriyle değerlendiren Alî b. Hüsâmeddîn el-Hindî (ö. 975/1568) de İbn Kesîr'e istinaden, bu rivayetin garip olduğunu ve senette bulunan Ali b Salih'in de meçhul bir râvi olduğunu söylemiştir.[420] Aktardıklarımız, bazı Şiî araştırmacıların iddialarını desteklemek için başvurdukları rivayetlerin zayıf olduğuna bakmadan veya kasıtlı olarak sadece kendi düşüncelerine uygun buldukları rivayetleri aktardıklarını ortaya koymaktadır.

Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001, c. 1, s. 190-201; Ahmet Yücel (Thk.), **Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı 16-17, s. 91-118.)

[416] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 2-3;

[417] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 5

[418] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 50; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 43; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 54-55;

[419] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 3-5.

[420] Hindî, **Kenzu'l-'ummâl**, c. 10, s. 285.

Çoğu Şiî çalışmalarda hadis yazımını engelleyenlerin başında Hz. Ömer'in geldiği söylenmiştir. Hz. Ömer döneminde hadis yazımına getirilen engelin bir politika haline getirildiği belirtilmiş ve Hz. Ömer'in hadis yazımını yasakladığıyla ilgili rivayetlerden hareketle onun İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığı gibi bir sonuç çıkarılmıştır.[421] Bazı çalışmalarda Hz. Ömer'in hadislerin yazımını yasakladığı gibi hadislerin aktarımını da yasakladığı vurgulanmıştır.[422] Bu çalışmalarda öne çıkan rivayetlerin başında şunlar gelmektedir: "Kuraze b. Ka'b, Hz. Ömer bizi Irak'a göndermek istediğinde bize biraz eşlik ettikten sonra: 'Size niye eşlik ettim biliyor musunuz?' diye sordu. Oradakiler de: 'Evet! Siz hürmeten bizimle geldiniz.' diye cevap verdiler. Hz. Ömer de onlara: 'Doğrudur. Bununla beraber siz bir köye uğradığınızda ve oradakilerin arı kovanı gibi Kur'ân-ı Kerîm ile meşgul olduklarını gördüğünüzde, onları hadisler ile meşgul etmek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'den alıkoymayın. Onlara, sadece Kur'ân-ı Kerîm okuyun ve Hz. Peygamber'den az rivayet aktarın. Bu konuda sevaplarınıza ortağım dedi."[423] Yine İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilen bir rivayete göre, Hz. Ömer, hadisleri yazmak istedi. Ancak bir aylık istihâreden sonra: "Sizden önceki bazı kavimler de kitaplar yazdılar ve bu kitaplara yönelerek Allah'ın kitabını bıraktılar." dedi.[424]

Şiî âlimlerce konu hakkında öne sürülen bir başka rivayet de[425] İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinde mürsel olarak Kâsım b. Muhammed'in Hz. Ömer dönemiyle ilgili senet zikretmeden naklettiği bir rivayettir. Rivayete göre, Hz. Ömer döneminde hadislerin çoğalması nedeniyle, Hz. Ömer herkesten ellerinde bulunan hadisleri getirmesini istemiştir. Daha sonra kendisine getirilen malzemelerin yakılmasını emretmiş ve bunların Ehl-i kitab'ın ikincil kitapları gibi olduğunu söylemiştir.[426] Oysaki İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçen bu rivayet, Hz. Ömer dönemini görmemiş bir kişi olan Kâsım b. Muhammed'e dayandırılmıştır ki İbn Sa'd, bu kişiyi Medine

[421] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 57; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 39; 55-56; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 45-46; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 20;

[422] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 50-53; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 43-44;

[423] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7.

[424] Hatib el-Bağdâdî, **Takyîdu'l-'ilm**, s. 50

[425] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 50;

[426] İbn Sa'd, **et-Tabakât**, c. 7, s. 187.

ehlinin ikinci tabakasındakilerin arasında yani sahâbenin çoğunu görmemiş olanların arasında saymıştır. Şiî âlimlerin aktardıkları bir diğer rivayet ise İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilmiştir.[427] Rivayete göre Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ö. 42/662 [?])'yi hapsetmiş ve onlara: "Siz Hz. Peygamber'den çok nakilde bulunuyorsunuz." demiştir.[428] Nakledilen[429] bir başka rivayet ise şudur: "Hz. Ömer, ölmeden önce Hz. Peygamber'in bütün ashâbına haber yolladı ve onları topladı. Abdulah b. Huzâfe, Ebü'd-Derdâ ve Ebû Zer el-Gıfârî'ye: 'Hz. Peygamber hakkında her yere yaydığınız bu rivayetler de neyin nesi?' diye sordu. Onlar da: 'Sen bizi bundan alıkoymak mı istiyorsun' dediler. Hz. Ömer: 'Hayır! Benim yanımda kalın. Allah'a yemin ederim ki hayır! Ben yaşadığım sürece benim yanımdan ayrılmayacaksınız. Biz sizden neyi alıp neyi almayacağımızı biliriz.' dedi. Onlar, Hz. Ömer ölünceye kadar onun yanından ayrılmadılar."[430] Bu iki rivayeti değerlendiren Kandehlevî (ö. 1348/1965) her iki rivayetin de senedinde kopukluk olduğunu, zira rivayeti nakleden Muhammed b. İbrâhim'in Hz. Ömer döneminin bitimine üç yıl kala yani hicrî 20. yılda dünyaya geldiğini söylemiştir.[431] Aynı şekilde el-Heysemî (ö. 807/1405)'de Hz. Ömer'in bazı sahâbileri hapsettiğiyle ilgili rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[432] Delil olarak kullandıkları başka bir rivayet Ebû Seleme'ye dayandırılan şu rivayettir: "Ebû Hüreyre'ye Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarır mıydınız?' diye sordum. O da: 'Şayet Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarsaydım beni kırbacıyla döverdi' dedi."[433]

Sünnî âlimlerin bu rivayetlere yaklaşımı oldukça farklıdır. Zira *Tezkiretu'l-huffâz* adlı eserinde bu konuyla alakalı rivayetleri nakleden Zehebî, bunların Hz. Ömer'in hadis konusundaki titizliğini ortaya koyduğunu ve onun Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesine yönelik çabasını gösterdiğini söylemiştir.[434] Aynı şekilde Alî b.

[427] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 52.
[428] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7.
[429] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 52.
[430] Hindî, **Kenzu'l-'ummâl,** c. 10, s. 292-293.
[431] Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, **Hayatu's-sahâbe,** Beşşâr Avvâd (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1999, c. 4, s. 321.
[432] Heysemî, **Mecma'u-z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid,** c. 1, s. 200.
[433] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7.
[434] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 6-8.

Hüsâmeddîn el-Hindî, Ebû Seleme'nin naklettiği rivayeti[435] Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri babında zikrederek Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerîm karşısındaki titizliğine vurgu yapmıştır.[436] Rivayetler, tümüyle incelendiğinde Hz. Ömer'in hadis yazımı ve aktarımıyla ilgili endişesinin yanlış hadis rivayeti konusunda olduğu görülecektir.[437] Şiî araştırmacıların Hz. Ömer'in bu çabasını manipüle edip kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmaları ve bu rivayetlere dayanarak onu hadis yazımını engellemiş biri olarak göstermeleri ilmî ahlaka da uymamaktadır. Onların mezhebî kaygılar nedeniyle bu rivayetlerden sadece kendi görüşlerine yarayabileceklerle yetindikleri ve olayı başka bir mecraya çekmeye çalıştıkları görülmektedir.

Şiî âlimler Hz. Ömer döneminde olduğu gibi Hz. Osman döneminde de hadis yazımına engeller konulduğunu ve bu engellemelerin İsrâîlî rivayetlerin çoğalmasını tetiklediğini söylemektedirler.[438] Buna delil olarak aktardıkları rivayete göre Hz. Osman minbere çıkmış ve şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde işitilmemiş bir hadisi rivayet etmek kimseye helal değildir. Zira beni hadis rivâyetinden alıkoyan tek şey benim sahâbe arasında ondan en çok anlayan kişi olmamdır. Ancak ben Hz. Peygamber'in: 'Kim söylemediğim bir şeyi bana isnad etmişse cehennemdeki yerini hazırlamıştır.' dediğini duydum."[439] Rivayetin son cümlesi, Hz. Osman'ın da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de görülen kaygıdan dolayı hadis yazımına karşı çıktığını açık bir şekilde ortaya koymasına rağmen Şiî eserlerde bu rivayetin Hz. Osman'ın aleyhine kullanılması doğru değildir.

Şiî çalışmalarda Muâviye ve Emevî iktidarının da hadis yazımını engellediği ve bunun İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesinde etkili olduğu savunulmuştur.[440] Öyle ki Hz. Muâviye'nin de kendi döneminde kendinden önceki

[435] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7.
[436] Hindî, **Kenzu'l-'ummâl,** c. 2, s. 284.
[437] Rivayetler için Bkz. Süyûtî, **Cami'u'l-ehâdîs**, c. 3, s. 50-51; Hindî, **Kenzu'l-'ummâl,** c. 10, s. 286-298.
[438] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 44; Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 53,57.; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 45-46.
[439] İbn 'Asâkir, **Târîhu medineti Dımaşk,** c. 39, s. 180;
[440] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 55-62; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 56.

halifeler gibi hadis yazımını engellediği,[441] onun hadis yazımını engellemesinin altında ise siyasî nedenlerin bulunduğu, zira o bir taraftan hadis yazımını ve aktarımını engellerken diğer taraftan Hz. Ali ve Hz. Osman aleyhinde hadis uyduranlara hediyeler vererek onları buna teşvik ettiği iddia edilmiştir.[442] Bu konuda nakledilen rivayetlerin başında Recâ b. Ebû Seleme'den nakledilen rivayet gelmektedir. Rivayete göre Muâviye şöyle demiştir: "Ömer dönemindeki hadislere sarılın. Zira O, insanları Hz. Peygamber'den hadis nakletme konusunda korkutmuştu."[443] Hâlbuki Zehebî'nin de naklettiği bu rivayet[444] açık bir şekilde Hz. Muâviye'nin de selefleri gibi hadis yazımındaki titizliğini göstermekten öteye geçmemekte ve onun bu konuda seleflerine uyduğunu göstermektedir.

1.6.3.2.3. Selef Âlimlerinin Ehl-i kitap'tan Gelen Rivayetlere Aracı Olmaları

Şiî âlimler, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlardan aldıkları rivayetleri Müslümanlara aktarmalarını İsrâîliyât'ın yayılmasının diğer önemli bir nedeni olarak göstermişlerdir.[445] Hatta bazı araştırmalara göre, kimi sahâbenin sırf şöhret uğruna ve insanların ilgilerini üzerlerine çekmek için İsrâîlî rivayetleri naklettiği iddia edilmiştir.[446] Mesela Ma'rife, Ebû Hüreyre'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'dan aldığı rivayetleri Hz. Peygamber'den almış gibi gösterdiğini iddia etmiştir.[447] Ma'rife ayrıca: "Ashabdan Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hüreyre gibi ilimde geçmişi olmayan ve ilimde yetersiz olan sahâbilerin Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara başvurduklarını söylemiştir.[448]

Şiî âlimlerce İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda, sahâbe ve tâbiîn arasında İsrâîliyât'ın yayılmasında etkili olanlar arasında[449] Abdullah b. Selâm (ö.

---

[441] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 55;
[442] Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 56-58;
[443] Zehebî **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7.
[444] Zehebî, **Tezkiretu'l-huffâz,** c. 1, s. 7,
[445] Murtazâ Askerî, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** c. 2, s. 59; Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Sayı 14, s. 60.
[446] Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Sayı 14, s. 49.
[447] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 622;
[448] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 633;
[449] Not: Yukarıda isimleri geçen sahabe ve tabiun isimleri Şîa'ya göre İsrâîlî rivayetlerin aktarılmasındaki etkilerine göre zikredilmiştir.

43/663-64), Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Ebû Hüreyre[450], Abdulmelik b. Cüreyc (ö. 150/767), Abdullah b. Amr b. el-Âs,[451] Muhammed b. Kâ'b b. Süleym el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Mukâtil b. Süleyman, Muhammed b. İshâk (ö. 151/768)[452] Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) ve Mücâhid gibi isimler sayılmıştır.[453] Bu çalışmalarda, İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında etkili olan veya en çok İsrâîlî rivayet aktarmakla meşhur olmuş sahâbe ve tâbiîn arasında İbn Abbas'a yer verilmez. Zira onlara göre İbn Abbas ile ilgili nakledilen rivayetler Ehl-i beyt'i yıpratmak maksadıyla uydurulmuş[454] ve Hz. Ömer döneminden başlayarak İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Hüreyre gibi sahâbiler etkili olmuştur.[455] Bu çalışmalara göre Ehl-i sünnet âlimleri İsrâîlî rivayetleri Hz. Peygamber'den aktarılmış gibi göstererek İsrâîliyât'ın yayılmasına neden olmuşlardır. Ayrıca Ehl-i sünnette rivayetlerin eleştirilmesi râvileri eleştirmekle eşdeğer görülmesi, sahâbeden gelen rivayetlerin tenkid edilmeden aktarılmasına ve İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesine yol açmıştır.[456]

1.6.4. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in İsrâîliyât'a Karşı Tutumları

Şîa'ya göre, Hz. Peygamber ve imamlar, İsrâîliyât'ı yayanlara şiddetle karşı çıkmış ve bu rivayetleri eleştirmişlerdir. İmamlara tabi olan sahâbe ve tâbiîn de İsrâîliyât'a karşı menfi bir tutum içinde olmuşlardır. Örneğin Hz. Ali'nin öğrencileri

---

[450] Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 45-50; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 24-27; Nâsirî, "**İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",** s. 76-97;

[451] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 151-187; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 608-627; Mûsevî, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** s. 13-61;

[452] Mansûr Zâde, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** s. 13-21;

[453] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,** s. 151-187; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 52-97; Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 52-54; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 24-40;

[454] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 608; c. 1, s. 219-233; Ma'rife, "İsrâîliyât", **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 227-228.; Celâliyân, **Tarîhe Tefsîre Kur'ân,** s. 123-125; Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 26-32;

[455] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 633-636.

[456] Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 52-49; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 24;

olan İbn Abbas, İbn Mes‘ûd, Ebû Zer el-Gıfârî,[457] Huzeyfe el-Yemânî, Sâlim b. Ebî Hafsa ve Hüseyn b. Hasan Aşkâr gibi sahâbe ve tâbiîn âlimleri İsrâîliyât’a karşı sert bir tavır takınmışlardır.[458] Şiî çalışmalarda, Hz. Peygamber’in bu konuda sergilediği tutuma örnek olarak Sünnî kaynaklarda da geçen[459] ve Hz. Ömer’in Ehl-i kitap âlimlerinden temin ettiği kitabı Hz. Peygamber’e okuması üzerine Hz. Peygamber’in ona şiddetli tepki gösterdiğini belirten rivayet gelmektedir.[460] Aynı şekilde Hz. Ali’nin bu konudaki tavrını yine Sünnî kaynaklarda da geçen rivayetler ile ortaya koymuşlardır.[461] Rivayetlere göre Hz. Ali, İsrâîliyât’ı yaymakla meşhur kıssacılardan rahatsız olmuş ve camiye girmelerine mâni olmuştur. Aynı şekilde Hz. Davûd ve Uriya ile ilgili uydurma bir hikâyeyi anlatan kişilere kazf cezasını uygulayacağını ve bu cezanın da peygamberlere iftira cezası olarak 160 değnek olacağını söylemiştir.[462] Bu çalışmalarda, Ehl-i beyt âlimleri ve imamlarının İsrâîlî rivayetlere karşı olmalarının Şîa’da İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı, Şiî râvilerin de Ehl-i beyt imamlarının irşad ve yönlendirmesiyle bu tür rivayetlerden uzak kalabildikleri belirtilmiştir.[463] Ancak kıssacılar ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt dışındaki birçok sahâbi, tâbiîn ve İslâm âliminin de bu konuda çok duyarlı oldukları görülecektir.[464]

İsrâîlî rivayetlerin Şiî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şiîler tarafından makbul sayılmaması da gösterilebilir. Nitekim bazılarınca Kâ‘bu’l-Ahbâr’ın iman

---

[457] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’ân,** s. 236-243; Necefî, “**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 55-60;

[458] Abdullâhî, “**İsrâîliyât der târihi teşeyyu‘ ez âğâz tâ ‘asri İmâm Ca‘fer es-Sâdık”,** s. 74-82; 97-115;

[459] Rivayetin değişik versiyonları bulunmaktadır. Müsned’de geçen rivayet şöyledir: “ Hz. Ömer Ehl-i kitap alimlerinden elde ettiği bir kitap ile Hz. Peygamber’in yanına geldi ve Hz. Peygamber’e kitabı okumaya başladı. Hz. Peygamber buna sinirlendi ve: “Bunlara dalıp hayran mı kaldınız? Ey Hattabın oğlu! Nefisimi elinde bulunduran Allah’a yemin ederim ki ben size beyaz ve pak bir vahiy ile geldim. Onlara (Ehl-i kitab’a) bir şey sormayın! Zira ya size doğru bir şey söylerde yalanlarsınız ya da yalan bir şey söyler de inanırsınız. Yine nefisimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki Hz. Mûsâ hayatta olsaydı bana tabi olmaktan başka bir çaresi yoktu.” (Bkz. İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 6, s. 279; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm,** c. 2, s. 1180.

[460] Peyruzfer, “**İsrâîliyât der tefâsîr”,** s. 86;

[461] Peyruzfer, “**İsrâîliyât der tefâsîr”,** s. 87.

[462] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu’l-ğayb,** c. 9, s. 5643.

[463] Seyyid Ca‘fer Sadıkî-Mecîd Me‘ârif, **Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî,** s. 26.

[464] İbnü’l-Cevzî Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Kitabu’l-kussâs ve’l-muzekkirîn,** Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrût 1983, s. 82-97; 343-359.

etmemiş olduğuna inanılmakta,[465] Müslüman olmuş Ehl-i kitap alimleri zındıklık[466] ve İslam düşmanlığı[467] ile suçlanmaktadır. Oysaki Şiî müfessirlerin de kimi yerlerde Ehl-i kitap âlimlerinden nakillerde bulundukları görülmektedir. Örneğin Tûsî, Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî, birçok yerde Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmaktadır.[468]

1.6.5. İsrâîliyât'ın Tasnifi

Ehl-i sünnet âlimlerinin İbn Teymiyye'yle birlikte İsrâîliyât'ı kısımlara ayırmaya başladıkları görülmektedir. İbn Teymiyye el-*Mukaddime fî usûli't-tefsîr* adlı eserinde İsrâîliyât başlığında şöyle demektedir: "İsrâîliyât üç kısma ayrılmaktadır:

a- Elimizdeki bilgilere dayanarak doğru olduğunu bildiklerimiz,

b- Elimizdeki bilgilere dayanarak yalan olduğunu bildiklerimiz,

c- Ne birinci ne de ikinci kabilden olanlar, yani meskûtu anh olarak kabul ettiklerimiz ki 'İsrâiloğulları'ndan rivayet edin bunda sakınca yoktur' hadisi mucibince bunları ne doğrular ne de yalanlarız. Bu rivayetleri aktarmak caizdir. Bunlar, dine bir faydası olmayan rivayetlerdir. İsrâîliyât konusunda Ehl-i kitap'tan gelen rivayetler muhtelif olduğundan, müfessirlerin anlatımı da muhtelif olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Ashab-ı kehf ile ilgili ayette[469] ihtilaf konusu olan şeylerde Mushaftaki bilgiler ile yetinilmesi gerektiği, faydasız ayrıntılardan kaçınılması ve böyle şeylerde Ehl-i kitap ile tartışmaya girilmemesi gerektiği belirtilmiştir."[470] . Bu

---

[465] Ca'ferî, **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** s. 53.
[466] Peyruzfer, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** s. 224.
[467] Muhammed Hâdî, Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî el-keşîb,** c.II, s. 595,628; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 19;
[468] Tûsî, Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten birçok yerde nakilde bulunmuştur. (Vehb b. Münebbih için Bkz. Tûsî, **Tibyân**, c. 2, s. 288, 290, 292, 294, 300, 320; c. 3, s. 382; c. 4, s. 381; c. 5, 105; c. 6. 32; c. 7, s. 114, 117, 183, c. 8, s. 87, 91, 95, 552; (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Tûsî, **Tibyân**, c. 1, s. 368; c. 2, s. 21; c. 4, s. 75, 500; c. 5, s. 30, 430; c. 7, s. 437; c. 8, s. 430, 518, 575.); (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân**, c. 1, s. 101, 156, 198, 199, 249; c. 2, s. 234; c. 3, s. 29; c. 4, s. 349; c. 5, s. 14, 387; c. 7, s. 210, 223, 241,; c. 8, s. 271, 277, 331, 351, 376, 393, 433…)
[469] *"...De ki: Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme"* Kehf, 18/22.
[470] İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 91.

nedenle ayetler, anlaşılmalarına fayda vermeyen İsrâîlî rivayetler ve kesin olmayan bilgilerle tefsir edilmemelidir.

Müteahhirûn döneminde İsrâîliyât'a karşı sert tavrıyla bilinen İbn Kesîr'in de İbn Teymiyye'nin taksimatına benzer bir taksimat yaptığı görülmektedir. Onun taksimatı ise şu şekildedir.[471]

a- İslâm'da bir benzeri bulunan rivayetler (şeriatta bulunanlar bize yeterli olduğundan bunlara ihtiyacımız yoktur.)

b- İslâm'a aykırı olan rivayetler. (Bunlar reddedilir. Bunlar, ancak eleştirilmek için zikredilebilir.)

c- İslam'da ne sahih ne de yalan olduklarına delalet eden bir delilin bulunmadığı rivayetler. (ibret alınması için aktarılabilirler.)

İbn Kesîr, İsrâîliyât'ı delil sunmak amacıyla değil, süs olarak veya mübhem bırakılan ve özlü bir şekilde ifade edilen yerleri tafsil etmek için kullandığını söylemiştir. İbn Kesîr, tezyinatın da Kur'an-ı Kerîm, sahih sünnet ve Hz. Peygamber'in izni dâhilinde olan konularda olması gerektiğini ve İslâm dininin, diğer bilgi kaynaklarına ihtiyaç bırakmadığını belirtmiştir.[472]

Ehl-i sünnet âlimlerinden Bikâî'nin (ö. 885/1480) bu meseledeki tutumu biraz farklı olmuştur. O, şöyle demektedir: "Kur'an'ın ne tasdik ettiği ne de yalanladığı İsrâîlî haberleri (bu haberin kimden geldiği belli olmasa da) rivayet etmek caizdir. Diğer batıl dinlerden gelen rivayetler de Yahudilerden gelen rivayetler gibidir. Çünkü bundan maksat bu rivayetlere inanmak değil onları tanımaktır…. Kur'ân-ı Kerîm'in doğruladığı rivayetleri -durumu tespit edilmese bile- nakledilmesi caizdir. Çünkü bunlar bizim için vaaz niteliğindeki rivayetlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in yalanladığı rivayetler ise mevzu rivayetler gibidir. Yani rivayetin durumu

[471] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 8-9.
[472] İb Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 8-9.

belirtilmeden aktarılması caiz değildir."[473] Bikâî, daha sonra İsrâîlî rivayetleri nakletmenin caiz olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir.

Şîa'da İsrâîliyât konusunda eser yazmış veya kitabında İsrâîliyât'ı ele almış bazı âlimler, İsrâîliyât'ın kısımlandırılması konusunda Ehl-i sünnet âlimlerince kabul edilmiş taksimata benzer bir taksimatı kabul ederken,[474] bazı âlimler ise bütün taksimatlara yer vermeye çalışmıştır.[475] Kimi âlimler ise İsrâîliyât'ı şöyle sınıflandırmıştır:

a- Şifahi yolla Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i kitap âlimlerinden nakledilmiş olup kutsal kitaplara dayanmayan rivayetler. (Bunlar muteber değillerdir ve bu rivayetlerin çoğu uydurmadır.)

b- Şifahi değil de Kutsal Kitaplardan nakledilen rivayetler. Bunlar ise üç kısma ayrılmaktadır. Ehl-i beyt'ten gelen rivayetlerin çoğu bu türdendir.

1- İslâm'ın aslî ve ferî hükümlerine uygun olarak nakledilen rivayetler (Bunlar kabul edilen rivayetlerdir.)

2- İslâm şeriatına muhalif olan rivayetler. (Bunlar kabul edilmez.)

3- İslâm'a göre doğru veya yanlış olduğu hakkında herhangi bir hüküm bulunmayanlar. (Bu rivayetlere ise ihtiyatla yaklaşılmalı ve bunlar hadis metotları ile tetkik edilmelidir.)[476]

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere Şîa İsrâîliyât'ın taksimatı konusunda Ehl-i sünnet'e yakın bir taksimat yapmıştır. Ayrıca Şîa'da yakın döneme kadar İsrâîliyât konusunda müstakil bir eser yazılmamıştır. Modern dönemde ise Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da bu konuda birçok müstakil eser yazılmıştır. Ancak bu alanda yazılmış önemli eserlerin çoğu Ehl-i sünnet âlimleri

---

[473] Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî el-Bikāî, **el-Ekvâlu'l-kavîme fî hukmi'n-nakl mine'l-kütübi'l-kadîme,** Mektebetu Cezireti'l-Vurd, 2010, Kahire s. 179;

[474] Hâşimî, **Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam Askerî,** s. 88-90; Celâliyân, **Tarîhe Tefsîre Kur'ân,** s. 117; Abdullâhî, "**İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık",** s. 66-69; 82-87; Biydûn, "**Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'an",** s. 79-80;

[475] Necefî, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,** s. 40-41; Felâhî, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** s. 13;

[476] Ma'rife, "İsrâîliyât" **Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî**, c. 3, s. 228-229; Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 638-641.

tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzden Şiîler tarafından yazılan kitap, makale ve tezlerde İsrâîliyât alanında yazılmış önemli eserler sıralamasında Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Ebû Şehbe ve Remzi Na‘na‘ gibi Ehl-i sünnet âlimlerinin eserleri görülmektedir.[477] Şîa, kendisini Ehl-i sünnet ‘e karşı konumlandırdığı için İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesinde de Ehl-i sünnet’e aykırı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Ancak yapılan taksimatın benzer veya aynı olması kaçınılmaz olmuştur.

1.6.6. İsrâîliyât’ı Nakletmenin Hükmü

Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât’ı nakletmenin caiz olduğuna dair öne sürülen âyetler, Şîa tarafından farklı yorumlanmıştır. Onlar, bu konuda nakledilen bazı âyetlerin muhataplarının müşrikler, münafıklar ve şüpheye düşenler olduğunu ve bazı ayetlerin de Yahudileri muhatap aldığını dolayısıyla bu âyetlerin İsrâîliyât’ı nakletmenin caiz olduğuna dair delil sayılamayacağını söylemişlerdir.[478] Aynı şekilde Ehl-i sünnet âlimlerinin İsrâîliyât’ı nakletmenin caiz olduğuna delalet ettiği yönünde naklettikleri hadisler de kimi Şiî âlimlerce farklı bir şekilde yorumlanmıştır.[479] Örneğin “İsrâiloğulları’ndan bahsedin bunda bir sakınca yoktur” hadisi, Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen bir rivayete göre İsrâiloğulları’nda ne olmuşsa Hz. Peygamber’in ümmetinde de olacak şeklinde yorumlanmıştır.[480] Bu rivayet, kimi araştırmacılar tarafından “Onların kötülüklerinden bahsedin. Onlar hakkında anlattığınız her şey doğrudur.” şeklinde anlaşılmıştır.[481]

---

[477] Ma‘rife, “İsrâîliyât” **Dâiretu’l-me‘ârifi’l-Kur’ânî,** c. 3, s. 221.

[478] Ma‘rife, **et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fî sevbihi’l-keşîb,** c. 2, s. 596,602-05; Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’ân,** s. 204-208; Mûsevî, “**Zemîneha ab‘âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi‘i İslâmî”,** s. 67-68;

[479] Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’ân,** s. 217-220.

[480] Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, **Me‘âni’l-Ahbâr**, Dârü’l- Ma‘rife, Beyrût 1979, s. 158-159.

[481] Ma‘rife, **et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fî sevbihi’l-keşîb,** c. 2, s. 605; Ma‘rife, “İsrâîliyât” **Dâiretu’l-me‘ârifi’l-Kur’ânî**, c. 3, s. 226-228; Bîdgulî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur’ân,** s. 219.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ TEFSİRLERDE PEYGAMBERLERE DAİR İSRÂÎLÎ RİVAYETLER

Peygamberler, Allah (cc.) tarafından insanların dünya ve ahirette kurtuluşa ermeleri ve doğru yolu bulmaları için görevlendirilmiş Allah'ın seçkin kullarıdır. Onlar, Zeki, ilmî ve fikri derinliğe sahip Allah'ın salih kullarıdır. Kendilerine tabi olanlar için hal ve hareketleriyle birer rol modeldirler. Bu yüzden büyük günahlardan ve insanlar arasında rezillik olarak algılanan eylemlerden beridirler.[482] Zira bu tür eylemler, onların ruhani rütbelerine ve kişiliklerine büyük zarar verecek, etraflarına topladıkları insanların dağılmasına da neden olacaktır. Bu da Allah'ın resul ve kitap göndermesinin beyhude olmasına sebep olacaktır. Bu nedenle peygamberler hakkında vârid olan çoğu rivayet bu açıdan incelenmeli ve tahlil edilmelidir. Zira İsrâîlî rivayetlerin çoğu peygamber kıssaları etrafında aktarılmaktadır.

Bu başlık altında belirli konular etrafında ilk dönemden hicrî yedinci yüzyıla kadarki Şiî tefsirlerde peygamberler ile ilgili vârid olan İsrâîlî rivayetler aktarılacak ve tahlil edilecektir. Zira eski kültür ve medeniyetler hakkında anlatılan ve asırlarca harikuladelikler eklenerek nakledilen bu rivayetlerin müfessirlerce tefsirlere alınması, birçok hurafenin İslâmî kaynaklara girmesine ve bunların İslâmî rivayetler olarak anlaşılmasına neden olmaktadır.

Şiî imamların kültürel birikimleriyle bazı meseleler üzerine söyledikleri sözlerin Şîa tarafından nass olarak anlaşılması, bu tür rivayetlerin tefsire girmesini daha da kolaylaştırmıştır. Aynı şeklide Ehl-i sünnet cenahında sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere verilen önem de bu rivayetlerin İslâm kültürüne girmesine sebep olmuştur. Şiî imamları veya sahâbe ve tâbiîn âlimlerini bu yüzden itham etmek doğru

[482] Teftâzânî, **Şerhu'l-Mekâsıd,** c. 3, s. 308-310; Şeyh Müfid, **Evâilu'l-makâlât,** s. 62.

değildir. Zira onların kendi birikim ve kültürlerine dayanarak veya Ehl-i kitap âlimlerinden aktardıkları rivayetlerin vahiy mahsulü olarak kabul edilmesi İsrâîlî bilgilerin İslam kültürüne girmesinde etkili olmuştur.

2.1. HZ. ÂDEM

2.1.1. Hz. Âdem İle Hz. Havvâ'nın Cennete Girmesi ve Cennetten Atılması

Bu konuda Hasan el-Askerî, Bakara 2/36. âyetini[483] tefsir ederken kimseye isnad etmeden şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Yılan, İblîs'i ağzına alarak cennete sokmuştu. Hz. Âdem, İblîs'in yılanın ağzında gizlendiğini bilmediği için kendisiyle konuşanın yılan olduğunu sanıyordu. Hz. Âdem: 'Ey yılan! Bu İblîs'in gururudur. -Allah ona lanet etsin- rabbimiz bize ihanet eder mi? Bir taraftan ona ihaneti ve kötülüğü nispet ediyorken diğer taraftan nasıl onun adıyla yemin ediyorsun? Cenâb-ı Allah, cömertlerin en cömerdidir. Ben, Allah'ın beni alıkoyduğu şeye nasıl yeltenir ve bunu nasıl alıp yerim?' İblîs, Hz. Âdem'den ümidini kesince tekrar yılanın ağzına gizlenerek Hz. Havvâ ile konuştu ve ona şöyle dedi: 'Ey Havvâ! Biliyor musun? Yüce Allah, iyi ibadetinizden ve saygınızdan dolayı size haram kıldığı bu ağacı helal kıldı. Bu ağacı korumakla görevlendirilen ve bu ağaçtan hayvanları mızraklar ile uzaklaştıran melekler, ağaca bir şey fırlattığında sana mani olmazsa ağacın sana helal kılındığını anlarsın. Ayrıca sana iyi bir haber vereyim. Âdem'den önce bu ağaçtan yersen, ona baskın olacak; Ona emredecek ve onu alıkoyacak olan sen olursun.' Hz. Havvâ: 'Bunu denerim.' dedi. Hz. Havvâ ağacın meyvelerini düşürmek için bir şey fırlattı. Melekler mızrakları ile mâni olmak istediyse de Allah: 'Siz, mızraklarınız ile ancak akıllı olmayanları alıkoyarsınız. Benim özgür kıldığım, doğruyla yanlışı birbirinden ayırt etme gücünü verdiğim ve kuvvet verdiğim kişiyi, ileride aleyhinde olacak bu eylemde serbest bırakın! Eğer itaat ederse mükafata, isyan eder ve emrime muhalefet ederse azabıma müstahak olacaktır.' diye vahyetti. Bunun üzerine Melekler Hz. Havvâ'ya dokunmadılar ve onu mızraklarıyla mâni olmadılar. Hz. Havvâ, meleklerin kendisine mâni olmadıklarını görünce, Allah'ın ağaçtan yemeyi

[483] *"Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik."*

helal kıldığını zannetti. Hz. Havvâ kendisine hitap edenin yılan olduğunu ve yılanın doğru söylediğini zannetti. Ağaçtan yedi ve kendisine bir şey olmadığını görünce Hz. Âdem'e: 'Bize haram kılınmış olan ağacın helal kılındığını bilmiyor musun? Ben ondan yedim, melekler beni alıkoymadı ve bana bir şey de olmadı.' dedi. Bunu gören Hz. Âdem de aldandı ve ağaçtan yedi. Allah'ın onlar hakkındaki şu sözü gerçekleşti: 'Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de: 'Ey Âdem ile Havvâ! ve yılan ile İblîs! 'Birbirinize düşman olarak inin. dedik' Âdem, Havvâ ve çocukları yılana düşman olacak; İblîs, yılan ve yavruları da Hz. Adem ve nesline düşman olacak." Hasan el-Askeri ayrıca Bakara 2/38. âyetini tefsir ederken yılanın cennet hayvanlarının en güzeli olduğunu ve cennetten indirildiğini İblîs'in cennete girmediğini ifade etmek için onun cennetten değil cennetin etrafından indirildiğini söylemiştir.[484]

Ayyâşî, Hz. Âdem'in memnu' ağaçtan yemesi ve cennetten atılma sebebi hakkında Ebû Abdillah'tan şu rivayeti zikretmiştir: "Allah, mîsâk[485] anında Hz. Âdem'e neslini gösterdi. Hz. Peygamber, Hz. Ali ile Fatıma'ya yaslanmış bir şekilde onun önünden geçti. Onların ardından Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin yürüyordu. Allah: 'Ey Âdem! Sakın bunlara hasetle bakma. Eğer hasetle bakarsan seni komşuluğumdan atarım.' dedi. Hz. Âdem, cennete yerleştiğinde Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ona temsili olarak gösterildi. Hz. Âdem onlara haset ile baktı. Ardından kendisine velâyet arz edildi. Ancak Hz. Âdem velâyeti inkâr etti. Cennet onu dışarı attı. Hasedinden tövbe edip velâyetini ve Hz. Muhammed (sav.), Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in haklılığını kabul edince Allah (cc.) tövbesini kabul etti.[486] Ayyâşî ardından Hz. Âdem ile Hz.Havvâ'nın cennetten atılmalarının nedeni olarak onların haset meyvesini yediklerini bildiren başka bir rivayet aktarmıştır.[487] Tûsî de Hz. Âdem'in ağaçtan yemesi hakkında Hz. Havvâ'nın

---

[484] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** Byy. Bty. c. 1, s. 208-210.

[485](ميثاق) "*mîsâk"* kelimesi sözlükte: Antlaşma anlamına gelmektedir. Istılahta ise yemin ile pekiştirilen muahede anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bu kelime Peygamberler ve ümmetleri ile Allah (cc.) arasında yapılan antlaşma anlamında kullanılmıştır. Âl-i İmrân 3/81; Ahzâb 33/7; Nîsâ 4/154 (Bkz. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, es-Sîhâh, Dârü'l- Ma'rife, Beyrût 2008, s. 1123; Râgıb al-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** Safvân 'Adnân Dâvudî (Thk.), Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 2011, s. 853)

[486] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 59-60.

[487] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 13.

onu sarhoş edip ağaçtan yedirdiğiyle ilgili rivayeti aktarıp bu rivayetin zayıf olduğunu söyledikten sonra böyle bir şeyin mümkün olduğunu savunmuştur.[488] Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin Hz. Âdem'in tövbesi hakkında Ehl-i beyt'ten naklettiği bir rivayete göre Hz. Âdem gökyüzünde Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerini gördü. Bu isimlerle tövbe ettiği için tövbesi kabul edildi.[489]

Ayyâşî, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın cennetten sonra indirildikleri yer hakkında ise Hz. Peygamber ve imamlara dayandırdığı uzun rivayetler aktarmıştır. Birkaç sayfalık bu rivayetleri konumuzun sınırını aştığından nakletmekten çekindik. Ayyâşî bu rivayetlerde Hz. Âdem ile Allah (cc.) arasında geçen diyaloğa, Allah'ın cennetten indirdiği çadıra ve bu çadırda bulunan yakut, inci ve birçok şeyden ayrıntısıyla bahsetmiştir. Ardından Allah'ın Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yı Safa ve Merve'ye yerleştirerek onları birbirinden uzaklaştırma hikâyesini zikretmiştir. Bu rivayetlerde özellikle çadır ve çadırdaki kandil, direk ve rükün ile ilgili rivayet ile Hz. Âdem ile Havvâ'nın ayrılık hikâyesinin anlatıldığı rivayet oldukça ilginçtir. Örneğin gökyüzünden indirilen çadır hakkındaki rivayete göre: "Allah, Bekke'ye etrafı inci ve yakutlarla dolu çadır indirdi. Ardından çadır için dört sütun indirdi. Her dört sütunun arasına da beyaz bir elmas yerleştirdi. Bu elmas, dört köşe ve yedi arşın uzunluğundaydı. Bu elmas büyük çadırda kandil misaliydi. Sütunların dibi toprakta başı ise arşa kadardı..."[490] Ayyâşî, Hz. Âdem'in ilk yaratılmasına dair şu rivayeti zikretmiştir: "Allah, Âdem'i yarattığında, ona ruh üflemeden önce İblîs onun yanından geçer, ona ayağıyla vurur ve: 'Allah seni niye yarattı ki?' diye seslenirdi. Hz. Âdem de yerde sürünürdü."[491]

Tûsî ise Hz. Âdem'in koyulduğu cennet, bu cennetin bulunabileceği yerler, Hz. Âdem'in yediği meyvenin türü, İblîs'in Hz. Âdem ile görüşme şekli ve yeriyle ilgili birçok görüş aktarmıştır.[492] Tabersî de Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın girdiği cennet, İblîs ile görüşme şekillerine ve yedikleri meyvenin türü üzerine birçok

[488] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 162.
[489] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 228.
[490] Ayrıntılı bilgi için Bkz.Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 53-59.
[491] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 354.
[492] Tûsî **Tibyân,** c. 1, s. 156,158,162; c. 4, s. 369-370.

rivayeti nakletmiştir.[493] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Bakara 2/38. âyetini[494] tefsir ederken Hz. Âdem'in cennetten indirildiği yer, Hz. Havvâ ile buluşma hikâyesi ve daha birçok rivayet ve görüş zikretmiştir.[495] Ardından Hz. Âdem'in cennetten indirildiğinde 1000 arşın boyunda olduğu ve boyunun başının bulutlara değdiğinden kel olduğu, melekler ile sohbet ettiğini ve iri cüsseli olduğu için hayvanların ondan kaçtığı ve bu yüzden Allah'ın onun boyunu 60 arşına indirdiğiyle ilgili rivayetleri aktarmıştır.[496] Râzî'nin Mücâhid'den naklettiği bir rivayete göre, Hz. Adem'in her bir adımı normal insanların üç günlük yürüme mesafesine eş değerdi. Böylece Hindistan'dan dört adım ile Mekke'ye ulaştı. Ayak izlerinin olduğu bölgeler yeşil, iki ayak izi arasındaki mesafe ise çöl oldu.[497]

Hz. Âdem'in cennetten atılması Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmıştır: *"Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz.' derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de: 'Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır.' dedik."*[498] Âyette Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten atılma nedeni açıkça belirtilmiştir. Buna rağmen onların cennetten atılmasının arkasında başka nedenler aramak doğru değildir. Zira İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, peygamberler ameli işlerde bilerek günah işlemezler.[499] Şîa'da bu durum daha da belirgindir.[500] Hz. Âdem'in sarhoş olup günah işlemesi ya da kıskançlıktan dolayı böyle bir günaha girmiş olabileceğini kabul etmek ise akla ziyan bir tutumdur. Nitekim Şerîf el-Murtazâ, Hz. Âdem'e verilen emrin mendup bir emir olduğunu, bu nedenle Hz. Âdem'in günaha girmediğini, tövbeyi de affedilmek için değil sevaba mazhar olmak için ettiğini, Hz. Âdem ile ilgili "isyan" sözcüğünün de

[493] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 114-117.
[494] *"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."*
[495] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 234.
[496] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 234; c. 2, s. 166.
[497] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 167.
[498] Bakara 2/35.
[499] Fahreddin er-Râzî**, 'İsmetu'l-enbiyâ**, Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût 1988, s. 27.
[500] Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 15,

mecazi olarak anlaşılması gerektiğini, dolayısıyla Allah'ın peygamberini cezalandırmak suretiyle cennetten atmasının da mümkün olmadığını söylemiştir.[501]

Ayrıca yukarıda Şeytan'ın Hz. Havvâ'yı kandırdığı, sonrasında da Havvâ'nın Hz. Âdem'i kandırdığını konu edinen rivayet, Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımına aykırıdır. Zira Bakara sûresinde olayın anlatıldığı âyetlerde Şeytan'ın hem Hz. Âdem hem de Hz. Havvâ'yı kandırdığı bildirilmektedir. Ayrıca âyetlerde yılan veya indirildikleri yer ve yedikleri meyve hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.[502] Maalesef bu iki âyet etrafında tefsir kitaplarında sahih olmayan rivayetler aktarılmıştır. İlaveten Kur'ân-ı Kerîm'de*: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin."*[503] denilmiştir. Burada inin emri (اهبطا) şeklinde yani tesniye olarak geçmektedir. Bu da bize Bakara 2/36. âyetinde geçen ve cemi olarak verilen kelimeden maksadın Hz. Âdem ile Hz. Havvâ' ve onların şahsında nesilleri olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen zayıf ve İsrâîlî rivayetlere dayanarak cennetten dört varlığın indirildiğini söylemek doğru değildir.

Şiî tefsirlerde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennetten atılması konusunda nakledilen rivayetler, İsrâîliyât'ın Şiâ'ya uyarlanmış bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâbe'nin bulunduğu mevki ve içindeki Allah'ın inşa ettiği çadırı, çadırda bulunan yakut, inci ve elmaslar hakkındaki bilgiler de abartıdan ibaret olup tarihi gerçekliğe ve Allah'ın yeryüzünde yarattığı kanunlara aykırıdır. Nitekim İbn Kesîr, Hz. Âdem, Hz. Havvâ, İblîs ve yılanın cennetten atılması konusunda İsrâîlî rivayetleri aktarmamış, bunların indirildikleri yerler hakkında birçok rivayetin aktarıldığını ve bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir. Akabinde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın indirildikleri yerin bilinmesinin dünyevi ve uhrevi bir maslahatının olmadığı için Allah (cc.) tarafından bildirmediğini söylemiştir.[504]

---

[501] Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 25-31.

[502] *"Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.' Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de 'Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır' dedik."* (Bakara 2/35-36.)

[503] Taha 23/123.

[504] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 897.

Şeytan'ın cennette bir yılan kılığında veya onun ağzına saklandığıyla ilgili rivayetlere gelince, bu rivayetleri Ehl-i sünnet'in sahih hadis kaynaklarında bulamadık. İbn Abbas ve kimi sahâbilere bazı rivayetler isnad edilmişse[505] de müfessirlerin çoğunluğu bu rivayetlere itibar etmemiş veya bunlara değinmiş ve bunları zayıflık bildiren (قِيلَ) lafzıyla aktarmışlardır.[506] Mâtürîdî (ö. 333/944), cennete men edilen meyvenin türünün ancak Allah (cc.) tarafından bildirilince bilinebilecek bilgilerden olduğunu, bunu bilmenin de bize bir fayda vermeyeceğini, bu yüzden bununla ilgili kesin bir şey söylemenin de doğru olmayacağını ifade etmiştir. Ardından yılan ile insan arasındaki düşmanlığın tabii bir şey olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'in ikisi arasında bir düşmanlığa değinmediğini kaydetmiştir.[507] Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) cennetten atılanlardan maksadın Hz. Âdem ve Hz. Havvâ olduğunu söylemişlerdir.[508] Aynı şekilde Süyûtî, cennetten atılanların kimler olduğu konusunda birçok rivayet aktarmıştır.[509] İblîs'in hangi milletten olduğu, Âdem'e secde etmemesi, onu tekmelemesiyle ilişkin rivayete gelince, İbn Kesîr bu rivayetlere bazı ifadelerin ilave edilerek sahâbeye isnad edildiğini veya sahâbenin bu rivayetleri diğer kadim kitaplardan aldığını söylemiştir.[510] Muhammed Hadi Ma'rife, bu konuda nakledilen rivayetlerin tümünün İsrâîlî rivayetler olduğunu ve Ehl-i kitab'ın bu konuda rivayet uydurduklarını sahabe ve tâbiînden zayıf kimselerin de bunları aktardıklarını ve Kur'ân-ı Kerîm'i bu rivayetlerle tefsir ettiklerini savunmuştur.[511]

Hz. Adem'in boyu hakkında nakledilen rivayetlerin de İsrâîlî rivayetler olduklarını düşünmekteyiz. Zira İbn Kuteybe, Hz. Âdem'in başının göklere

---

[505] Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-mesûr,** c. 1, s. 108.

[506] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-menâr**, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 2011, c. 1, s. 228-229; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî, fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2014, c. 1, s. 237; Nesefî, **el-Medârik,** c. 1, s. 82; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Te'vîlâtu ehli's-sünne,** Mucdî Bâ Sellûm (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2005, c. 1, s. 438; Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, **Envâru't-tevîl ve esrâru't-tevîl,** Dârü'l-me'rife, Beyrût 2013, s. 70.

[507] Mâtürîdî, **Te'vîlâtu ehli's-sünne,** c. 1, s. 426, 434,439.

[508] Nesefî, **el-Medârik,** c. 1, s. 82; Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf 'an hakâiki't Tenzîl ve 'uyunu'l-ekâ6l fî vucûhi't-te'vîl, (Tefsîru'l-keşşâf),** Dârü'l-Me'rife, Beyrût 2009, s. 72.

[509] Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-mesûr,** c. 1, s. 110.

[510] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 97.

[511] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî el-keşîb,** c. 2, s. 654.

değmesiyle ilgili rivayetler için bu rivayetlerin yalan haberler olduğunu söylemiştir.[512] Hz. Adem'in boyunun uzunluğu konusundaki rivayetleri değerlendiren İzzet Derveze de bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[513] Muhammed Hadi Ma'rife de Hz. Adem'in boyu hakkında nakledilen bir rivayeti nakletmiş ve bu benzerlerinin İsrâîlî bir rivayetler olduğunu belirtmiştir.[514] Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayete göre: "Allah Hz. Âdem'i yarattığında onun boyu altmış zira' idi. İnsanlar daha sonraları giderek kısalmışlardır."[515] Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere boyu altmış zira olan bir canlının başının göklere değmesi mümkün değildir. Hele ki meleklerin bir peygamberin ağlamasından rahatsız olması ve bunu Allah'a bildirmeleri söz konusu olamaz.

2.1.2. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Şirke Düştüklerine dair Rivayetler

Bu konuda Kummî, Araf sûresi 7/189. âyeti[516] bağlamında Ebû Ca'fer'den şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Havvâ, hamile kalınca ve artık çocuğu hareket etmeye başlayınca Hz. Âdem'e: 'Karnımda bir şey kımıldıyor' dedi. O da: 'Spermin rahme yerleşmesiyle Allah (cc.) bizi imtihana tabi tutacak bir çocuk yaratacaktır.' diye cevap verdi. Akabinde İblîs, Hz. Havvâ'ya uğradı ve: 'Nasılsın?' diye sordu. Hz. Havvâ: 'Hamile kaldım, karnımda şu an Âdem'den bir çocuk var ve hareket ediyor.' dedi. İblîs: 'Eğer çocuğun doğduğunda ona Abdülharis (el-Haris Şeytan'ın o günkü bir ismi veya lakabı idi.) ismini vereceğim diye niyet edersen bir erkek çocuğun olur ve sağlıklı bir şeklide büyür.' Ama öyle niyet etmezsen erkek çocuğun doğacak ve altı gün sonra ölecek.' dedi. İblîs'in söyledikleri, Hz. Havvâ'nın kalbine şüphe düşürdü ve durumu Hz. Âdem'e aktardı. Hz. Âdem: 'Sana gelen el-Habîs'in kendisidir. Ona inanma! Umarım bu çocuk bize bağışlanır ve İblîs'in sana söylediklerinin tersi olur.' dedi. Bir süre sonra İblîs'in Hz. Havvâ'nın kalbine

[512] İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 406.
[513] Derveze, "Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr", s. 41.
[514] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 652.
[515] Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, c. 6, s. 436.
[516] *"Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler."*

düşürdüğü şüphenin benzerini Hz. Âdem'in kalbine de düşürdü. Hz. Havvâ, bir oğul doğurup çocuk altıncı günün ardından ölünce Hz. Âdem'e: 'el-Haris'in dediği şey senin başına geldi. Artık ikisi de el-Habîs''in sözlerine kandılar." Ebû Ca'fer dedi ki: 'Çok geçmeden Hz. Havvâ, Hz. Âdem'den tekrar hamile kaldı. İblîs, yine onun yanına geldi ve ona: 'Nasılsın?' diye sordu. Hz. Havvâ da: 'Ben bir oğlan doğurdum. Ancak oğlum altıncı gününde öldü.' diye cevap verdi.' el-Habîs: 'Eğer ona Abdul'l-Haris ismini vereceğim diye niyet etseydin çocuğun yaşar ve uzun ömürlü olurdu. Ayrıca şuan karnındaki şey de diğer hayvanların karnındaki gibi ya deve ya inek ya koyun ya da keçidir.' el-Habîs'in sözleri Hz. Havvâ'nın kalbine şüphe soktu. Artık İblîs'in ilk hamileliğinde söylediklerinin doğru olduğuna inanmaya başladı. Bunları Hz. Adem'e söyledi. el-Habîs'in söyledikleri Hz. Âdem'in de kalbine şüphe düşürdü. (Halbuki ayet şöyledir: *"Fakat Cenâb-ı Allah, onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O'na ortaklar koşarlar. Yüce Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir."*[517] Yani Hz. Havvâ, deve, inek, koyun veya keçi doğurmadı. el-Habîs, onların yanına gelerek Hz. Havvâ'ya: 'Nasılsın?' diye sordu. Hz. Havvâ: 'Hamileyim ve doğumum yakınlaştı' dedi. İblîs: Beni dinlemezsen pişman olacaksın ve karnındaki kötü şeyleri göreceksin. Eğer deve, inek, koyun veya keçi doğurursan Âdem seni ve çocuğunu sevmez' dedi. Böylece Hz. Havvâ'ya sözlerini kabul ettirmeye ve onu kendisine tabi ettirmeye hazırladı. Ardından Hz. Havvâ'ya: 'Eğer çocuğuna Abdülharis ismini vermeye niyetlenirsen ve onda benim de bir payım olursa, sağlam bir oğlan doğurursun ve çocuğun uzun süre yaşar.' dedi. Hz. Havvâ: 'Öyleyse bu çocukta senin de bir payının olmasına niyet ettim' dedi. el-Habîs, Hz. Havvâ'ya: 'Âdem'in de çocukta bir payımın olmasını niyetlenmesini ve çocuğa Abdülharis ismini vermesini sağla ve buna niyetlenmeden onu rahat bırakma.' dedi. Hz. Havvâ bunu kabul etti ve Hz. Âdem'e giderek el-Haris'in kendisine söylediklerini aktardı. Hz. Âdem'in kalbine korktu ve onun söyledikleri şeylere inandi. Hz. Havvâ, Hz. Âdem'e: 'Eğer çocuğa Abdülharis ismini vermeye niyetlenmezsen ve el-Haris'in çocukta bir payının olmasına engel olursan, aramızdaki sevgi biter ve bana yaklaşmana ve benimle yatmana izin vermem.' dedi. Hz. Âdem, bunları duyunca: 'Sen benim ilk günahımın sebebisin. Sana uydum,

[517] A'raf 7/190.

çocuğa Abdülharis adını verdim ve el-Haris'in onda bir payının olmasını kabul ettim.' dedi. Onlar, bunu gizlediler. Hz. Havvâ sapasağlam bir çocuk doğurunca sevindiler. Doğan çocuğun deve, inek, koyun veya keçiye benzemediğinden emin oldular. Ayrıca çocuklarının uzun müddet yaşamasını ve altıncı gün ölmemesini umdular. Yedinci gün olunca ona Abdülharis ismini verdiler."[518]

Ayyâşî de Araf 7/190. âyetini[519] tefsir ederken Ebû Ca'fer'den şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Bu kişiler, (ayette geçen kişiler) Âdem ve Havvâ idi. Bunların işledikleri günah, itaat şirki idi. İbadet şirki değildi."[520] Kummî tefsiri üzerine talik yazan Seyyid Tayyib el-Musevî burada el-Haris kelimesinin insanlar için yani Âdem için de kullanılmış olabileceğini ve Abdülharis'ten maksadın Allah'ın kulu olabileceğini söyledikten sonra Hz. Âdem'in çocuğunda şeytanın bir payının olmasını dilemesini ise itaat şirki olarak nitelenebileceğini söylemiştir. Ayrıca Allah'ın "*Mallarında ve çocuklarında onlara ortak ol."* sözüyle bizzat şeytana bu payı verdiğini belirtmiştir.[521]

Hz. Âdem, yaratılan ilk insan ve ilk peygamberdir. Allah (cc.) onu halife olarak yarattığını bildirmiş ve meleklerin ona secde etmesini emretmiştir.[522] Ayrıca Hz. Âdem'in de seçkin kimselerden olduğu ve diğer varlıklara üstün kılındığı bildirilmiştir.[523] Öyleyse Allah'ın peygamber olarak seçtiği, kendisinden övgüyle bahsettiği ve meleklerin kendisine secde etmesini istediği bir varlığın Allah'a şirk koşması, hatta oğluna şeytanın ismini vermesi düşünülebilir mi? İsmet inancına aykırı olan bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler oldukları aşikardır. Nitekim Tûsî, Araf 7/189. âyetini tefsir ederken bu konuda nakledilen rivayetleri karşılaştırmakta ve Hz. Âdem'in çocuğuna Abdülharis ismini vererek Allah'a isyan ettiğine dair rivayetin mürsel olduğundan kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Hz. Âdem'in bir peygamber olduğunu, peygamberlerin isyankâr olamayacağını ve buna muhalif

[518] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 251-253.
[519] 2Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah (cc.) ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir."
[520] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 46.
[521] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 251-253.
[522] Bakara 2/30-34.
[523] Âl-i İmrân 3/33; Sad 38/479

rivayetlerin te'vil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[524] Tabersî de bu konuda Yukarıda nakledilen rivayetin başka bir versiyonunu nakletmiş ve bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu rivayet, akla aykırıdır. Akıl böyle bir rivayeti kabul edemez. İlaveten başka bir ihtimale yer vermeyecek ve te'vil edilemeyecek şekilde açık olan deliller, peygamberlerin mâsumiyetine delalet etmektedir. Bu deliller, peygamberlerin şirke ve günaha düşemeyeceğini şeytana uyamayacağını göstermektedir. Âyetin tefsirini bilmeseydik bile buna akla uygun mâna verilmesi gerektiğini bilecektik." demiştir. Tabersî, bu haberin sahih kabul edilmesi durumunda Hz. Âdem'in yaptığı eylemin isimlendirmede bir şirk sayılması gerektiğini ve bu eylemin kendisini küfre veya günaha sokan bir fiil olamadığını savunmuştur. Ardından Ayyâşî'nin, Ehl-i beyt imamlarından bunun bir itaat şirki sayılabileceğine sözünü aktarmıştır. [525] Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu rivayetlerin kendilerine muhalif olanların aktardıkları rivayetler olduğunu ve bunların Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'ya atılmış büyük iftiralar olduğunu söylemiştir.[526]

Şerif el-Murtazâ, konuyla alakalı birkaç soru sormuş ve bunlara cevaplar vermiştir. Murtazâ, İmâmiyye inancına göre peygamberlerin küfür, şirk ve isyandan beri olduğunu, bu âyetin (Araf 7/189) te'vil edilmesi gerektiğini ve bu ayetten maksadın Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan doğan müşrikler olabileceğini söylemiştir. Kendisi, bu konuyla alakalı nakledilen rivayetlerin senet bakımından zayıf ve diğer sahih rivayetlerin bu rivayetlere aykırılığını dile getirdikten sonra bu tür rivayetlerin senet yönünden sahih olması durumunda bile reddedilmesi veya te'vil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Murtazâ, bir rivayetin aklî delillere uygun olması ve akla aykırı olanların da kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur.[527] Tabâtabâî de bu rivayetin mevzu ve Şiî rivayetler arasına sokulduğunu ve Hz. Âdem'in böyle bir şeyden beri olduğunu söylemiştir.[528] Sünnî âlimler de bu konuda Şiî âlimler gibi düşünmüş ve bu rivayetleri zayıf ve İsrâîlî rivayetlerden saymışlardır. [529]

---

[524] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 55.
[525] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 303.
[526] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 9, s. 38.
[527] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 31-37.
[528] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 8, s. 375-377
[529] Nitekim İbn Kesîr, de bu rivayetlerin Ka'bu'l-Ahbâr ve diğer Ehl-i kitap' alimlerinden nakledilen rivayetler olduğunu ve bunların Hz. Peygambere isnad edilmesinin doğru olmadığını söylemiştir.

Yukarıda nakledilen rivayetlerin peygamberlerin ismetine aykırı olduğu ortada iken Hz. Âdem'in Allah'a ortak koşabileceğini düşünmek akla ziyan bir tutumdur. Ehl-i kitap menşeli rivayetlere benzeyen ve açık bir şirk olan bu rivayetin bazı Şiî müfessirler tarafından aktarılması ise büyük bir talihsizliktir. Âyetin siyakına bakıldığında bu âyet ile Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın kast edilmediği ortadayken Şiî müfessirlerin bu eylemi Hz. Âdem'e layık görmeleri ve Ayyâşî'nin bunun bir itaat şirki sayılabileceğiyle ilgili rivayeti Ehl-i beyt imamlarına dayandırması da hayli ilginçtir.[530] Kummî tefsiri üzerine talik yazan Seyyid Tayyib el-Musevî'nin İsrâîlî bir rivayet olduğu açık olan bu rivayete, mazeretler ve te'viller uydurması da akıl kârı değildir. Onun bu rivayet için söylediklerinin çelişkiler ile dolu olduğu izahtan varestedir. Zira Kummî'nin kendisi dahi bu ayete farklı bir yorum getirmiş ve bunun haram mal ile alınan köleden doğan çocuk için olabileceğini de söylemiştir.[531]

2.1.3. Hz. Âdem'in İsyankâr Kızı

Kummî, Kasas 28/5-6. âyetini tefsir ederken Hz. Ali'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Ey insanlar yeryüzünde Allah'a karşı ilk isyan eden Hz. Âdem'in kızı 'Enâk'tır. Cenâb-ı Allah, ona yirmi parmak ve her bir parmak için pençeler gibi uzun iki tırnak yaratmıştı. Bulunduğu yer ise bereketli topraklardı. İsyankâr olunca, Allah (cc.) ona fil büyüklüğünde bir aslan, deve büyüklüğünde bir kurt ve eşek büyüklüğünde bir kartal musallat etti. Bunlar, ilk yaratılan varlıklardandı. Allah'ın ona musallat ettiği bu hayvanlar, onu öldürdüler. Yüce Allah, Firavun ve Hâmân'ı öldürdü. Kârûn'u da yere batırdı. İşte bu, Allah'ın hukukunu çiğneyenleri helak edeceğine dair bir ibrettir." Hz. Ali (ö. 40/661), bu darb-ı mesel'den sonra şöyle dedi:

İbn Kesîr ayrıca Ehl-i kitap'dan alınan rivayetlerin belirli şartlarda kabul edilebileceğini ancak bu konuyla alakalırivayetlerin kabul edilemeyeceğini ve kendisinin de Hasan-ı Basrî'nin görüşüne uyarak bu ayetten maksadın müşrikler olduğunu benimsediğini söylemiştir. Fahreddin er-Râzî, Araf, 7/189-190 âyetleri ile kast edilenlerin Hz. Adem ile Hz. Havvâ olmadığını, bu âyetler ile kast edilenlerin Kureyş kabilesi olduğunu; onların çocuklarına Abdulmenaf, Abdul'uzzâ ve Abdulkusay isimlerini verdiğini söylemiştir. Râzî, ayrıca bu konuda zikredilmiş rivayetlerin üç yönden zayıf olduğunu söylemiştir. Kurtubî bu rivayeti İsrâîliyâttan saymış Tirmizî ve diğerlerinde bulunan bu tür rivayetlerin zayıf olduğunu ve kalbi olan birisinin bu tür rivayetlere güvenmemesi gerektiğini söylemiştir. Kurtubî bir müminin aynı delikten iki kere ısırılmayacağını Hz. Adem'in bir kere Şeytan'a kandığını ikinci defa kanmayacağını söylemiştir. (Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 150; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 971-973; Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ**, s. 42-44; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 7, s. 215)

[530] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 303.

[531] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 22.

“Başkası kendisinin olmayan şeyi benden aldı. Hâlbuki ben onu ortağım yapmamıştım. Başka bir peygamber ve kitap gelmeden bu kişinin tövbesi kabul edilmez. Hz. Peygamber’in ardından peygamber de gelmez.”[532] Ebü’l-Futûh er-Râzî, Kummî’nin tefsirinde geçen rivayetle birlikte Ca‘fer es-Sâdık’a isnad edilen başka bir rivayet de zikretmiştir.[533]

Diğer birçok konuda olduğu gibi Hz. Adem’in kızı ve Ûc’un annesi olduğu söylenilen ‘Unuk/‘Anâk hakkında da birçok İsrâîlî rivayet zikredilmiştir. Kanaatimizce bu şahsın iri boylu değişik biri olması, annesinden kaynaklanmış olma izleniminin verilmesi uğruna annesi hakkında tuhaf hikâyelerin uydurulmasına neden olmuştur. İnsanların olağanüstü şeyler duymak ve öğrenme isteği bu tür mitolojik hikâyelerin İslâmî kaynaklara girmesine neden olmuştur. Böyle bir şeyi Kur’ân-ı Kerîm’e dayandırmak da mümkün değildir. Hz. Âdem’in isyan eden kızıyla ilgili rivayeti Ehl-i sünnet’in sahih hadis kaynaklarının hiçbirinde bulmak mümkün değildir. Diğer birçok rivayette olduğu gibi bu rivayetin de Şîa tarafından Hz. Ali’nin diliyle İmâmiyye itikadına uyarlandığı görülmektedir. Bu rivayet, başka bir yönüyle Hz. Âdem’in kızına büyük bir iftirayı da barındırmaktadır. Hz. Adem’in kızına böyle bir şeyi yakıştırmak ahlaki bir davranış olmamakla birlikte Hz. Adem’e de hakarettir. Nitekim İbn Kesîr, Ûc b. Unuk hakkında onun kâfir, zina çocuğu olduğu gibi birçok İsrâîlî rivayetin aktarıldığını, birçok yalan ve iftira barındırdığından bunları nakletmekten haya ettiğini söylemiştir.[534]

2.1.4. Hâbil ve Kâbil

Kummî’nin Hâbil ve Kâbil konusunda babasının Ali b. Hasan’dan aktardığı rivayete göre: Şeytan, Kâbil’e Hâbil’i öldürme şeklini gösterdi, Karga da ona ölüleri gömme şeklini gösterdi, Hz. Âdem yeryüzünün Hâbil’in kanını yuttuğunu görünce ona lanet etti ve yeryüzü o günden beri kanı yutmamaktadır. Ayyâşî de bu rivayetin başka bir varyantını aktarmıştır.[535]

---

[532] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 134.
[533] Ebü’l-Futûh er-Râzî, **Ravdu’l-cinân,** c. 6, s. 297, 299, 338.
[534] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm,** c. 2, s. 709.
[535] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 338-339.

Kummî, akabinde babasının Ebû Ca‘fer’den naklettiği ilginç bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre ‘Hindistan veya ötesinde bir ayağı zincirlenmiş ve yünden bir elbise giymiş bir adam yaşamaktadır. On kişi bu adama işkence etmekle görevlendirilmiştir. Bu kişilerden biri öldüğünde köyden başka biri onun yerine geçmektedir. Kaç kişi ölürse ölsün bu on kişi eksilmemektedir. Bu kişiler, her gün, gün doğumundan batımına dek adamı güneşle döndürürler. Nöbetçiler, soğuk günde soğuk, sıcak günde ise sıcak suyu bu adamın üzerine dökerler. Bir gün bir kişi bu adamın yanından geçerken: ‘ona, sen kimsin?’ diye sordu. Adam, başını kaldırıp diğer adama biraz baktıktan sonra: ‘Ya sen insanların en ahmağı ya da en akıllısısın! Ben, dünya var olduğundan beri buradayım. Senden başka kimse bana bu soruyu sormadı’ dedi. Ebû Ca‘fer: ‘insanlar eziyet gören bu kişinin Âdem’in oğlu olduğunu zannediyorlar’ dedi.”[536]

Tûsî’nin Maide 5/27. âyetini[537] tefsir ederken Hâbil ile Kâbil’in adak sunmaları hakkında müfessirlerin çoğuna, Ebû Ca‘fer ve diğer bazı müfessirlere dayandırdığı rivayete göre: “Hâbil ve Kâbil dünyaya geldiklerinde her biriyle birlikte bir kız da dünyaya geldi. Hz. Âdem her birinin diğerinin kız kardeşi ile evlenmesini istedi. Kâbil’in kız kardeşi, Hâbil’in kız kardeşinden daha güzeldi. Hâbil, kendi ikiz kız kardeşi ile evlenmek istedi ve kardeşini kıskandı. Hz. Âdem: ‘İkiniz de birer adak sunun hanginizin adağı kabul edilirse bu güzel kız ile o evlenecek’ dedi. Kâbil ziraatçı idi ve en kötü mahsulünü aldı. Hâbil ise iri bir koyun, süt ve kaymak aldı. İkisi bir dağa çıkarak bu adaklarını sundular. Ateş gelip Hâbil’in adağını yaktı ama Kâbil’in adağına dokunmadı. Âdem ise onlara uzak bir yer olan Mekke’deydi. Kâbil: ‘Ey Hâbil! Sen bu dünyada yaşamayacaksın. Cenâb-ı Allah, adağını kabul ederken ben adağımı ise kabul etmedi. Oysaki sen benim güzel kardeşimle evlenmek istiyorken benim çirkin kardeşinle evlenmemi istiyorsun.’ dedi. Hâbil, Allah’ın bildirdiği cevabı verdi.[538] Akabinde Kâbil, Hâbil’in başına taşla vurarak onu öldürdü

[536] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 165-167

[537] *“Allah, ‘Öyleyse orası (arz-ı mukaddes) onlara kırk yıl yasaklanmıştır; (bu müddet içinde) yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme’ dedi.”*

[538] Maide 5/28

ve omuzunda taşımaya başladı. Onu bir vakit indirip biraz ağladıktan sonra onu tekrar taşıyordu. Kargaları görene dek üç gün böyle yaptı."[539]

Tabersî, birçok yerde olduğu gibi Maide 5/27. âyetini tefsir ederken de bu âyet için el-kıssa başlığı açmış ve bu başlık altında Hâbil ve Kâbil ile ilgili rivayetler aktarmıştır. Tabersî, bu rivayeti (قالوا) *"dediler"* lafzıyla ve değerlendirmeye tabi tutmaksızın nakletmiştir. Bu rivayette, Kummî ile Tûsî'nin tefsirlerindeki Hâbil ve Kâbil'in evlenme hikâyeleri daha ayrıntısıyla verilmiştir[540]

Ayyâşî de Ebû Ca'fer'den şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Âdem'in 4 erkek evladı oldu. Allah (cc.) bunlara 4 huri indirdi. Her birini bir huri ile evlendirdi. Bu huriler, doğurduktan sonra Allah Teâlâ bunları gökyüzüne çıkarttı ve erkekleri bu sefer 4 cin ile evlendirdi. Bunlardan da nesil çoğaldı. Hoşgörülü olanlar, Hz. Âdem'e; güzel olanlar hurilere; çirkin ve kötü huylular ise cinlere çekmişlerdir."[541]

Tabersî, Maide 5/31. âyetini tefsirinde Ca'fer es-Sâdık'tan şöyle bir rivayet zikretmiştir: "Kâbil, Hâbil'i öldürdükten sonra onun ölüsüne ne yapacağını bilmiyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, ona iki karga gönderdi. Bu iki kargadan biri diğerini öldürdü ve yeri kazarak onu gömdü. Hâbil'i günlerce omuzunda taşıyan Kâbil de kuşlara bakarak kardeşini gömdü. Bu olayın ardından ağaçlarda dikenler çıktı. Tatları değişti. Meyveler ekşidi, sular acı oldu, yeryüzü de tozlandı. Bu durumdan şüphelenen Hz. Âdem, Hindistan'a döndü ve olayı öğrenince bir şiir inşad etti. Allah (cc.) ona, yerine geçecek ve vasîsi olacak yeni bir çocukla müjdeleyinceye kadar Âdem bir yıl matem çekti ve hiç gülmedi. Kâbil ise Aden'e yerleşti ve İblîs'in teşvikiyle bir tapınak yapıp ateşe taptı. Çocukları ise ud, def ve flütler icat edip nefsi arzularına uydular; içki, zina ve ateşe tapmak gibi birçok günaha düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onları Hz. Nûh tufanında boğdu.[542] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Tabersî'nin Kabîl'ün ölümünün ardından meydana gelen doğa olaylarına dair rivayetin ilgili bölümünü İbn Abbas'tan aktarmıştır.[543]

[539] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 492-493.
[540] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 261.
[541] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 241-241.
[542] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264-265.
[543] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 6, s. 345..

Şiî müfessirler Kâbil' e yol gösterici hayvanın cinsi hakkında ise birkaç görüş nakletmiştir. Bir rivayete göre İblîs, bir kuş şekline bürünerek ve başka bir kuşun başını iki taşın arasına sokarak ezmiş böylece ona Hâbil'i nasıl öldüreceğini göstermiştir.[544] Başka bir rivayette ise Cenâb-ı Allah, iki karga göndererek ona kardeşini nasıl gömeceğini öğretti.[545]Diğer bir rivayette ise bu kuşun aslında melek olduğu söylenmiştir. [546] Bir başka rivayette ise bu kuşun Allah (cc.) tarafından akıl verilmiş bir hayvan olduğu zikredilmiştir.[547]

Hz. Âdem'in çocuklarını birbirleri ile evlendirdiği konusundaki rivayetler araştırıldığında bunların sahih hadis kaynaklarının hiçbirinde var olmadığı görülecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise bu duruma bir işaret dahi yoktur. Konu hakkında sahih bir rivayet olmamasına rağmen fıtrata aykırı bu rivayetleri kabul edip bunu o dönemin şartlarına ve şeriatına bağlamak ve İslâm tarihinin bunun üzerinden anlatılmak istenmesi de doğru değildir. Zira insanları yaratan onların nüfusunun çoğalmasını sağlayacak birçok yöntem de yaratabilir. Allah'ın insanın türemesi için onları cinler veya melekler ile evlendirmesi sadece yaratmanın iki yöntemidir. Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur: *"De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir."*[548] Dolayısıyla bu konuda bize sağlam bir kaynaktan bir bilgi ulaşmadığından bu konuda birçok görüş öne sürebiliriz. Bunları Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırmak veya bunu tek ilâhi bir yöntem olarak vurgulamak ise Allah'ın kudretini sınırlandırmayı gerektirecektir.[549] Hz. Âdem'in çocuklarını birbirleri ile evlendirme rivayetinin Ehl-i sünnet versiyonunun Süddî ve İbn Ebi Hatim (ö. 327/938) tarafından aktarılmış olması bu rivayetin asıl kaynağı hakkında bize önemli bir ipucu vermektedir.[550]Zira tabiî müfessir olan Süddî çok İsrâîlî rivayet aktarmak ile eleştirilmiştir.[551] Aynı

[544] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 499-500; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264.
[545] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 499-500; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264.
[546] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 499-500; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264.
[547] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 499-500; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264.
[548] Yasin 36/79.
[549] Bkz. Muhammed Mutevellî eş-Şa'râvî, **Tefsîru'ş-Şa'râvî,** Mutabiu Ahbâri'l-Yevm, Byy. 1997, c. 2, s. 905.
[550] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. I s. 144; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 712-714.
[551] İbn Teymiyye, el-**Mukaddime fî usûli't-tefsîr,** s. 45; Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 82-90; İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", **DİA,** İstanbul 2010, c. 38, s. 17.

şekilde İbn Ebi Hâtim'in senedindeki İbn Cüreyc (ö. 150/767) de Bu konuda çok eleştirilmiş biridir.[552] Nitekim İbni Kesîr'in: "İbn İshâk, bu rivayeti ilk kitapları bilen ilim ehlinden rivayet etti." şeklindeki ifadesi, bize bu konudaki rivayetlerin kaynağını açık bir şekilde vermektedir.[553]

Ahmed Muhammed Şâkir (1866-1939) de 'Umdetu't-tefsîr adlı eserine yazdığı dipnotta Hz. Âdem'in oğullarının isimleri dahil onlarla ilgili birçok şeyin Ehl-i kitap'tan alındığını ve bu rivayetlerin aslının olmadığını söylemiştir. Ayrıca İbn Ebi Hâtim'in İbn Abbas'a dayandırdığı rivayetin de İsrâîlî bir rivayet olduğunu ve İbn Abbas'ın bunu Ehl-i kitap âlimlerinden aldığını ifade etmiştir.[554]

İbn Hâcer, Buhârî'nin şartlarına göre Hz. Âdem'in iki oğlu hakkında anlatılanların hiçbirinin doğru olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'in de bu konuya değinmediğini ve Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılanların da bizim için yeterli olduğunu söylemiştir.[555] Tûsî'nin Hasan-ı Basrî, Ebû Müslim ve Zeccâc'a dayandırdığı bir rivayete göre adak adayanlar Hâbil ve Kâbil değil İsrâîl oğullarından iki kişiydi. Zira adağın kabul edilmesi için ateşin gelip onu yakması onların değil İsrâiloğulları'nın dönemine özgü bir şeydir.[556]

Ayyâşî'nin naklettiği bir rivayete göre Ebu Abdullah, çoğalmanın iki kardeşin birbirileri ile evlenmeleri sonucunda oluşmuş olabileceğiyle ilgili düşünceye şiddetle karşı çıkmıştır. Bu rivayette ayrıca Kâbil'in bir cinle, Hâbil ve Şîs'in ise huriler ile evlendiği ve vasîliğin Hâbil'in oğlu Hibetullah ile başladığı uzun uzadıya anlatılmıştır.[557] Ayyâşî, ayrıca insanların çoğalması konusunda naklettiği rivayetlerde[558] sık sık Şîa'nın itikadî meselelerinden olan vasîliğe vurgu yapması göze çarpmaktadır. Bu da Ayyâşî'nin tefsirinde bulunan İsrâîlî bilgilerin Şiî bir versiyon ile aktarıldığı izlenimini vermektedir. İlaveten Hz. Âdem'in oğluna yol gösterdiği iki kuş hakkındaki rivayetlerin tümünün Hz. Peygamber'e isnadı mümkün

[552] Hasan, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ ğulâti'ş-Şî'a,** s. 140; İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", **DİA,** İstanbul 1999, c. 19, s. 405.
[553] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 714.
[554] Ahmed Muhammed Şakir, **'Umdetu't-tefsîr,** Dârü'l-Vefâ, Byy.2005, c. 1, s. 662-663. Dipnot.
[555] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu Ahâdisi'l-enbiyâ, 1, (c. 6, s. 445.)
[556] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 492-493.
[557] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 341.
[558] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 335-341.

değildir. Çünkü Hz. Peygamber bir konuda birbirine aykırı bilgiler vermiş olamayacağına göre bu rivayetlerin çoğu ya mevzu ya da İsrâîlî rivayetlerdir. Hz. Âdem'in oğlu için söylediği şiirlere ise daha önce değinmiştik.

2.1.5. Hz. Âdem'in Oğluna Ağıtları

Bazı Şiî rivayetlerde Hz. Âdem'in çocuğuna ağıtlar yaktığıyla ilgili rivayetler aktarılmıştır. Tûsî'nin Hz. Ali'ye dayandırdığı bir rivayete göre Kâbil, Hâbil'i öldürdüğünde Hz. Âdem ağlayarak şu şiiri okumuştur:

Şehirler ve onlarda yaşayanlar değişti.

Ancak yeryüzü hâlâ tozlu ve iğrenç.

Her şeyin tadı ve rengi değişiverdi.

Güzel yüzle gülenler de azaldı. [559]

Rivayete göre biri Hz. Âdem'in bu şiirine karşılık olarak şu şiiri okumuştur:

Ey Hâbil'in babası ikisi de(Hâbil ve Kâbil) öldürülmüş sayılır.

Hayatta kalan ölüyle boğazlanmış sayılır.

Kendisini de içine alan bir belayla geldi.

Korku ile bağırarak ölüm haberini getirdi. [560]

Tabersî, Tûsî tefsirinde nakledilen bu şiirle birlikte Kâbil'in ölümü nedeniyle meydana geldiği iddia edilen bazı doğa olaylarını da nakletmiştir.[561] -Yeri geldiğinde bunlara da değinilecektir- Ebü'l-Futûh er-Râzî de Hz. Adem'in Hâbil için söylediği şiirle beraber Hz. Havvâ ve Şeytan'ında ona cevap olarak söyledikleri şiirleri de aktarmıştır. Râzî, İbn Abbas'tan "bütün peygamberler, Hz. Muhammed (sav.) ile ehlinin şiir söylemekten alıkonulmuştur" şeklindeki sözünü de nakletmiş ve ardından

[559] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 495.
[560] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 496.
[561] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 264-265.

şöyle demiştir: "Hz. Adem, bu şiiri Süryani diliyle mersiye olarak söyleyip oğlu Şît'ten bunu kendisinden sonra gelen nesillere aktarmasını istedi. Bu mersiye Ya'rub b. Kahtân tarafından Arapçaya çevrildi ve şiir formatına sokuldu.[562]

Yukarıda nakledilen rivayetlerin sahih kabul edilmesi Hz. Adem'e yapılan bir iftiranın da kabul edilmesi anlamına gelecektir. Zira Hz. Âdem'in oğlu için yüz yıllarca hüzün çekmesi ve onun üzerine ağıtlar yakması bir peygambere yakışan bir davranış değildir. Çünkü peygamberlerin eylemleriyle insanlar için "üsvei hasene"[563] yani güzel örnek olmaları gerekmektedir. Rivayetler incelendiğinde bunların Hz. Âdem'den çok daha sonra söylenmiş olduğu görülecektir. Zira şiirdeki ifadeler, onun şehirler kurulduktan sonraki bir dönemde inşad edildiğini göstermektedir. Bu şiirin Arapça olarak Hz. Âdem'e isnad edilmesi, Hz. Âdem'in Arapça konuştuğu veya Arap olduğu anlamına da gelecektir ki bu daha içinden çıkılamaz bir hal alacaktır. Kimler tarafından uydurulduğu bilinmeyen bu şiirleri Hz. Âdem'e Arapça olarak söyletilmiş olması bu şiirlerin Araplar tarafından uydurulduğu izlenimini vermektedir. Ancak bazı dilbilimciler şiirdeki dil yanlışlarından dolayı onun Araplara isnadını bile kabul etmemişlerdir.[564] Bu rivayetlerin tefsirlere alınması ise son derece problemlidir. Peygamberler şiir söylemekten şiirle uğraşmaktan münezzehtirler. Zira şiir söylemek, dinî açıdan anlamsız ve peygamberlere yakışmayan bir davranıştır. Bu durum, *"Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O (na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır."*[565] âyetinde açıkça belirtilmiştir. Birçok müfessir'in İbn Abbas'a isnad ettiği bir rivayette şöyle denilmiştir: "Kim Hz. Âdem'in şiir inşad ettiğini söylerse yalan söylemiştir. Hz. Peygamber gibi bütün peygamberler şiir söylemekten alıkonulmuştur."[566] Zemahşerî, Hz. Âdem'in oğlu üzerine hüzün çekmesi ve ağıt yakmasıyla ilgili şöyle demiştir: "Hz. Âdem'in, oğlunun ölümünden sonra yüz yıl gülmediği ve onun üzerine ağıt yakıp şiir söylediği rivayet edilmiştir. Bu apaçık bir

[562] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 6, s. 345-346.
[563] Ahzâb 33/21.
[564] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 3, s. 285.
[565] Yasin 36/69.
[566] Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl fi't-tefsîr ve't-te'vîl,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2002, c. 2, s. 146; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 6, s. 92.

yalandır. Zira bu şiir yalan ve yanlış bir şeydir. Hâlbuki sahih olan görüşe göre peygamberler şiir söylemekten mâsumdur.[567] Bu şiirin Ehl-i kitab'a dayanan bir rivayet olmaktan çok Cahilî Arap kültüründen İslâm'a geçmiş bir rivayet olduğunu söylemek daha mantıklı gözükmektedir.

2.2. HZ. İDRÎS

Şiî müfessirler, Hz. İdrîs'in göğe yükseltilmesi hakkında bazı İsrâîlî rivayetler nakletmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İdrîs'in ismi ise iki yerde geçmektedir.[568] Müfessirler: *"Onu yüce bir makama yükselttik."*[569] âyetini tefsir ederken Hz. İdrîs'in göğe yükseltilmesiyle ilgili asılsız ve İsrâîlî rivayetler aktarmışlardır. Örneğin: Kummî Meryem 19/57. âyetinin bağlamında babasının Ebû Abdillah'tan naklettiği şu rivayete yer vermiştir: "Allah (cc.) meleklerden birine kızıp onun kanatlarını keserek onu denizdeki adaların birine attı. Melek, Allah'ın dilediği müddet o denizde kaldı. Allah Teâlâ Hz. İdrîs'i peygamber olarak gönderdiğinde bu melek onun yanına gelerek: 'Ey Allah'ın peygamberi! Allah'a dua et de benden razı olsun ve kanatlarımı bana iade etsin.' dedi. Hz. İdrîs dua edince Hak Teâlâ meleğin kanatlarını ona iade etti ve ondan razı oldu. Bunun üzerine melek, Hz. İdrîs'e: 'Senin için yapmamı istediğin bir şey var mı?' diye sordu. Hz. İdrîs: 'Evet! Ölüm meleğini görmem için beni gökyüzüne çıkarmanı istiyorum. Çünkü ölümü düşünerek yaşayamam.' dedi. Melek, onu kanatlarının üzerine alarak gökyüzünün dördüncü katına çıkardı. Ölüm meleği onu görünce hayretler içinde başını salladı. Hz. İdrîs, ölüm meleğine selam verip: 'Neden başını sallıyorsun?' diye sordu. O da: 'Yüceliğin rabbi bana senin ruhunu gökyüzünün dördüncü katı ile beşinci katı arasında almamı emretti. Ben de: 'Ey rabbim! Bu nasıl olacak? Dördüncü katın kalınlığı 500 yıl gitme mesafesindedir. Gökyüzünün dördüncü katı ile üçüncü katı arasındaki mesafe de 500 yıldır. Gökyüzünün üçüncü katı ile ikinci katı arasındaki mesafe yine 500 yıldır. Her gök tabakası ve arasındaki mesafe de bu kadardır. Bu nasıl olacak?' diye sordum. Ölüm meleği ardından onun ruhunu

---

[567] Zemahşerî, **el-Keşşâf,** s. 287.

[568] *Bu yerlerde onunla ilgili şu bilgiler verilmiştir: "Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o, doğru sözlü bir kimse, bir nebî idi. Onu yüce bir makama yükselttik*." (Meryem, 19/57-58) *"İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi."* (Enbiyâ 21/85)

[569] Meryem, 19/57-58.

gökyüzünün dördüncü ile beşinci katı arasında aldı. 'Onu, üstün bir makama yücelttik' âyetinden maksat da budur. Ona, İdrîs denilmesinin nedeni çok kitap okumasından dolayıdır.[570] Tabersî, ise Meryem 19/57. âyetini tefsir ederken Hz. İdrîs'in ismi, mesleği ve göğe yükselmesiyle ilişkili bazı rivayetleri (قيل) lafzıyla bazılarını ise isnad ettiği kişiyi belirterek aktarmıştır.[571]

Ebü'l-Futûh er-Râzî de Meryem 19/57. âyetini tefsir ederken Hz. İdrîs'in göğe yükseltilmesi ve cennete girmesiyle ilgili Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten iki rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlere göre Hz. İdrîs, bir gün Güneş'te çok kaldı ve Güneş'in sıcaklığından rahatsız oldu. Bunun üzerine Güneş'i taşımakla yükümlü meleğin bir günde beş yüz yıl kadar yol aldığı için çok etkilendiğini düşünerek Allah'tan onun yükünü hafifletmesini istedi. Allah (cc.) da bu dileğini yerine getirdi. Ertesi gün melek bir hafiflik duydu ve bunun sebebini sordu. Allah Teâlâ da Hz. İdrîs'in duasıyla yükünün hafiflediğini söyledi. Rivayetin devamında meleğin Hz. İdrîs ile konuştuğu ve Hz. İdrîs'in Azrâil vasıtasıyla cennete sokulduğu ve bir daha oradan çıkmak istemediği aktarılmıştır.[572]

Rivayetlerin değerlendirmesine gelince Allah'a imandan sonra ahirete imana çağırmakla mükellef olan peygamberlerin ölümden ve ahirete açılan kapının bekçisi mahiyetinde olan bir melekten yani ölüm meleğinden korkmaları düşünülemez. Peygamberler, Allah'ın seçilmiş ve ona en yakın kullarıdır. Peygamberlerden herhangi birinin melekten veya Allah'ın emrinden kaçarak gökyüzüne sığınması, hele bir meleğin de ona yardım etmesi, İslâmî hiçbir ilke ile bağdaştırılamaz. Mâsum olarak yaratılan, Allah Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de haklarında birçok âyet indirilen ve birçok kere övülmüş olan meleklerin[573] günah işlediğini ve bu nedenle Allah'ın onları cezalandırdığını söylemek ise ayrı bir problemdir.

---

[570] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 51-52.
[571] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 329.
[572] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** 13, s. 94-96.
[573] *"Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tespih ederler ve yalnız O'na secde ederler."* (Araf 7/206); *"Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler). Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve emir olundukları şeyleri yaparlar."* (Nahl 16/49-50); (*Böyle iken) 'Rahmân, çocuk edindi' dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye*

Ayrıca Kummî'nin tefsirinde nakledilen rivayet, senet bakımından da zayıf bir rivayettir. Zira senedde meçhul bir şahıs bulunmaktadır. Bu rivayetin bir benzeri Taberî'nin tefsirinde de geçmektedir.[574] Ancak İbn Cerîr, bu rivayeti Kâ'bu'l-Ahbâr'a dayandırmıştır. Rivayetin başında Allah'ın bir meleğe kızdığı ve onun kanatlarını koparıp onu bir yere sürgüne gönderdiğiyle ilgili bilgiler de bulunmamaktadır. Bu rivayetin Kâ'bu'l-Ahbâr'a dayandırılması ve Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin de bu konudaki rivayetleri Ka'bu'l-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'ten nakletmiş olması bunların İsrâîlî bir rivayetler olduğunun açık bir delilidir. Nitekim Allame Tabâtabâî de Kummî'nin tefsirinde geçen rivayeti aktarmış, ardından bu rivayetin senet bakımından zayıf olduğunu ve meleklerin ismetine de aykırı olduğunu söylemiştir. Tabâtabâî, bu konuda hem Şiî hem de Sünnî kaynaklarda geçen rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetlerin İslâmî kriterlere de aykırı olduğunu ve muhakkik birinin bunların İsrâîlî rivayetler olduğunda şüphe duymayacağını söylemiştir.[575]

Hz. İdrîs'in göğe yükseltilmesine dair rivayeti Ehl-i sünnet'in sahih hadis kaynaklarının hiçbirinde bulamadık. İbn Hâcer, yukarıda Kummî'den naklettiğimiz rivayetin başka bir versiyonunu nakletmiş ve böyle bir rivayetin Hz. Peygamber'e sağlam bir senet ile isnad edilmediğini ve bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğunu söylemiştir.[576] Aynı şekilde İbn Kesîr de bu rivayeti acayip, garip ve bazısının da münker olduğunu söyledikten sonra bunun Kâ'bu'l-Ahbâr'dan aktarılmış İsrâîlî bir rivayet olduğunu söylemiştir.[577] Rivayetlerin Ehl-i kitap âlimlerine dayanmış olması da bu rivayetlerin menşeinin kimler olduğunu göstermektedir. Mitolojik arka planı olan bu tür rivayetleri Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde kullanmak ve bunları İslâmî bir bilgiymiş gibi sunmak büyük tehlikelere kapı aralamaktadır.

---

niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar, Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler." (Enbiyâ 21/27-28)

[574] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 9, s. 126.

[575] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 14, s. 69

[576] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** c. 6, s. 453.

[577] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. s1460; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 155.

2.3. HZ. NÛH

2.3.1. Hz. Nûh ile Şeytanın Ağaçta Ortaklığı

Ayyâşî, Nahl 16/67. âyetini tefsir ederken bu ortaklık hakkında Saîd b. Yesâr'ın Ebû Abdillah'a dayandırdığı şu rivayeti zikretmiştir: "Allah, Hz. Nûh'a çift olan her şeyden sadece birer erkek ve dişiyi gemiye yüklemesini emretti. Hz. Nûh da çift olduklarından Nahl ve Acve (iki çeşit hurma ağacı)'yi gemiye aldı. Sular çekildiğinde Allah (cc.) Hz. Nûh'a asma ağacını dikmesini emretti. İblîs, Hz. Nûh'un yanına gelerek bu ağacı dikmesine engel olmak istedi. Hz. Nûh, bu ağacı dikmede, İblîs de buna engel olmada ısrar etti. Ardından Hz. Nûh'a şöyle dedi: 'Bu ağaç senin ve taraftarlarının değil benim ve taraftarlarım içindir.' Bir süre sonra üçte ikisinin Hz. Nûh'a ve ona tabi olanlara, üçte birinin de İblîs'e ve ona tabi olanlara verilmesi konusunda uzlaştılar."[578]

Nakledilen rivayette Şeytan'ın bu ağaçta ortak olma isteğinin insanların bu ağacın meyvesinden sarhoş olması anlamına geldiği açıktır. Durum bu iken Hz. Nûh'un bu pazarlığı kabul etmesi insanların içki ile müptela olmasına, içki nedeniyle meydana gelecek her şeye göz yumması ve rıza göstermesi anlamına gelecektir ki Hz. Nûh böyle bir davranıştan münezzehtir. Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı olan, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Nesâî de (ö. 303/915) şeytan ile Hz. Nûh arasında geçen bu ağaç paylaşma rivayetinin İsrâîliyât'a benzediğini söylemiştir.[579] Âlûsî, şeytan ile Hz. Nûh arasında geçen ağaç paylaşma ile ilgili rivayeti aktardıktan sonra: "Bu tür rivayetler, biraz araştırıldığında güvenilmez oldukları anlaşılır." diyerek[580] bu rivayetin sahih bir rivayet olmadığını söylemiştir.

2.3.2. Hz. Nûh'un Oğlu

Ayyâşî, bu konuda Ebû Abdillah'tan şu rivayetleri aktarmıştır: "Hz. Nûh, gemiye köpeği bile aldı ancak veled-i zinayı almadı.", "Veled-i zinanın şehadetinin

[578] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 284.
[579] Nesâî, **es-Sünen,** Mektebetu'l-me'ârif, Riyâd Bty. Kitâbu'l-Eşribe, 53, (s. 857.)
[580] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c 6, s. 252.

kabul edilmemesi ve insanlara namaz kıldırmaması gerekir. Çünkü Hz. Nûh, gemisine köpek ve domuzu almasına rağmen veled-i zinayı almamıştır.", *"Hz. Nûh'un, 'Yavrucuğum! Bizimle beraber (gemiye) bin, inkârcılarla birlikte olma."*[581] âyetinde çağırdığı çocuk kendisinden değildi. Eşinin oğluydu." Ayyâşî'nin Zürare'den naklettiği başka bir rivayete göre Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Bu çocuk, Hz. Nûh'un oğlu değildi.' Zürare bunun üzerine ben de, 'ama Hz. Nûh: 'Yavrucuğum!' demişti?' diye sorduğumda Ca'fer es-Sâdık: 'Hz. Nûh bu sözü söylediğinde onun kendisinden olmadığını bilmiyordu.' diye cevap verdi."[582]

Şu halde sıradan bir insanın eşinin zinakâr olması bile o insanın zillet addediliyor iken bir peygambere ve eşine bunu yakıştırmanın gayrı ahlaki bir tutum olduğunu düşünmekteyiz. Müfessirlerin ve tarihçilerin zayıf bir rivayete dayanarak böyle ithamda bulunmaları büyük bir cüretkarlık olarak görülebilir. Zira herhangi bir insan hakkında kesin bir delil yok iken (4 şahid) böyle bir ithamda bulunmak had gerektirmekte iken bir peygamberin eşi hakkında böyle bir şey iddia etmenin cezası elbette ki olmalıdır. Hz. Ali, Hz. Dâvûd hakkındaki: "Bana Hz. Dâvûd'un günah işlediğini söyleyen birisi getirilirse ona iki defa kazf (delil olmaksızın bir kişiye zina iftirasından bulunmak) cezası uygularım. Birincisi iftira ettiği için, ikincisi de peygamberlik makamı için."[583] sözü bu konuya açıklık getirmektedir. Tabâtabâî de Kur'ân-ı Kerîm'in zahirinin böyle asılsız bir şeye delalet etmediğini ve Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımının peygamberleri böyle rezil bir şeyden tenzih ettiğini söylemiştir.[584]

Tûsî, Hûd 11/25-48 âyetlerini tefsir ederken Hz. Nûh'un oğlunun veled-i zina olduğuyla ilgili bazı ayrıntıları bir iki yerde senet zikretmeksizin aktarmıştır. Ancak bu rivayetin zayıf ve peygamberlik makamına zarar veren türden olduğunu söylemiştir.[585] Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu konuda Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'ye isnad edilen bir rivayeti zikretmiş ve bu rivayetin zayıf ve Kur'ân-ı Kerîm'e

[581] Hûd 11/42.
[582] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 158.
[583] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 554-555.
[584] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 10, s. 234.
[585] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 483,486,494.

aykırı oluğunu ve peygamberlerin böyle bir şeyden beri olduğunu söylemişlerdir.[586] Aynı şekilde İbn Kesîr de İbn Abbas, İkrime ve Mücâhid gibi birçok kişiden nakledilen "Hiçbir peygamberin hanımı zina etmemiştir." rivayetine dayanarak veledi zina rivayetinin sağlam olmadığını ve Allah'ın böyle bir şeye izin vermeyeceğini söylemiştir.[587]

2.3.3. Tufan ve Gemiyle ilgili Rivayetler

Kummî, konuyla alakalı Hûd 11/25-48 âyetleri açıklarken diğer birçok yerde olduğu gibi uzun bir hikâye aktarmıştır. Hikâyenin tümünü aktarmak tezin hacmini arttıracağından rivayeti özetle aktarmayı uygun gördük. Onun Ca'fer es-Sâdık'a isnad ettiği bu rivayette: Hz. Nûh'un, kaç kere kavmine beddua etmek istediği, diktiği ağacı, bu ağaçtan yaptığı geminin şekil özellikleri tufandan önce 40 yıl kadınların doğurmadığı, Hz. Nûh'un Süryanice konuştuğu, tufanın bütün dünyada meydana geldiği, dünyada sadece 80 kişinin kendisine iman ettiği, Hz. Nûh'un bu gemiyi Kufe mescidinde yaptığı ve Tennûr'un[588] da burada olduğu, geminin Kâbe'yi tavaf ettiği, Kâbe'nin tufana maruz kalmadığı, yeryüzünün gökten yağan yağmuru içine almak istemediği böylece denizlerin oluştuğu, tufandan sonra insanların Hz. Nûh'un kızından çoğaldığı gibi bilgiler uzun uzadıya anlatılmıştır.[589]

Kummî, konuyla alakalı Bakara 2/127. âyetinin[590] tefsirinde ise Ca'fer es-Sâdık'tan şu rivayeti zikretmiştir: "… Hz. İsmail büyüdüğünde, Allah (cc.) Hz. İbrâhim'e Kâbe'yi inşa etmesini emretti. Hz. İbrâhim: 'Ey Rabbim! Kâbe'yi nerede yapayım?' diye sordu. Allah: 'Kubbenin[591] indirilip haremi aydınlattığı yere yap' diye cevap verdi. Allah'ın indirdiği bu kubbe, Hz. Nûh dönemindeki Tûfân'a kadar yerinde duruyordu. Bütün dünya su altında kalınca, Allah Teâlâ Kubbe'yi göğe kaldırdı. Su, Kâbe'nin bulunduğu yer dışında bütün dünyayı sardı. Bundan dolayı

[586] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 220. Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 277.
[587] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 1160.
[588] Çoğu rivayete göre tennûr: Hz. Nûh döneminde tufanın başlamasına delalet eden ve su fışkıran tandırdır.
[589] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 325-328.
[590] Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.
[591] Kubbe kelimesi, bazı rivayetlerde Allah'ın Kâbe yapılmazdan önce cennetten indirdiğine inanılan çadır vb. yapı için kullanılmıştır.

Kâbe'ye el-'Atîk ismi verildi. Çünkü Kâbe su altında kalmaktan azat edildi. Yüce Allah (cc.) Hz. İbrâhim'e Kâbe'yi inşa etmesini emrettiğinde Hz. İbrâhim Kâbe'yi nereye inşa edeceğini bilemediğinden Hak Teâlâ Hz. Cebrâil'i gönderdi. Hz. Cebrâil, Kâbe'nin yapılacağı yeri çizdi. Cenâb-ı Allah, Kâbe'nin temel taşlarını cennetten indirdi. Hz. Âdem'e indirilen taş, kardan daha beyazdı. Kâfirler ona el sürdüklerinden dolayı taş siyahlaştı." [592]

Bu konuda Ayyâşî'nin İbrâhim b. Ebü'l-'Ala'dan naklettiği bir rivayete göre: "Allah, yeryüzüne tufan suyunu yutmasını emrettiğinde yeryüzü: 'Allah, bana kendi suyumu yutmamı emretti. Gökyüzünün suyunu yutmamı emretmedi.' deyip sadece dünyada var olan suyu yuttu. Bu nedenle gökyüzünden inen su, dünyanın etrafında bir deniz olarak kaldı.[593]

Ayyâşî'nin Muhammed Bakır'a isnad ettiği bir rivayete göre ise: Hz. Nûh'un gemisinin uzunluğu 120 zira, genişliği 800 zira ve yüksekliği ise 80 zira idi. Bu gemi Kâbe'yi tavaf etti, Safa ve Merve arasında 7 defa sa'y yaptı ve ardından Cûdî dağına kondu.[594]

Tabersî konuyla ilgili Hûd 11/25-48. âyetlerinin tefsirinde birkaç rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlerde Kummî tefsirinde geçen ve yukarıda naklettiğimiz rivayet dışında bir kadının küçük çocuğuyla boğulmasıyla ilgili şöyle bir rivayet aktarmıştır: "... Sokaklarda sular yükseldiğinde bir kadın çocuğunun boğulacağından korktu. Bu kadın, çocuğunu çok sevdiğinden çocuğu boğulmasın diye dağın üçte birine kadar tırmandı. Sular tekrar ona ulaştığında dağın üçte ikisine kadar tırmandı. Sular buraya da ulaştığında dağın tepesine tırmandı. Sular onun boynuna kadar yükseldiğinde ise çocuğu boğulmasın diye onu elleri ile havaya kaldırdı. Ancak su onu ve bebeğini alıp götürdü. Cenâb-ı Allah, helak olan kavimden bir kimseye merhamet etseydi bu kadına merhamet ederdi." [595] Aynı rivayeti Ebü'l-Futûh er-Râzî de aktarmıştır.[596]

[592] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 62.
[593] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 158.
[594] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 159.
[595] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 209,210.
[596] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 265.

Tabersî, ayrıca Kummî'den naklettiği ve Kummî tefsirinde sadece bir kısmı geçen şöyle bir rivayet nakletmiştir: 'Allah (cc.) Nûh kavmini helak etmek istediğinde kadınların 40 yıl hamile kalmasına mâni oldu. Hiçbir kadın bu müddet boyunca doğurmadı.[597] Hz. Nûh, gemiyi bitirdiğinde Allah Teâlâ ona Süryanice insanlara çağrıda bulunmasını ve bütün hayvanları toplamasını istedi. Böylece bütün hayvanlar toplandı. Hz. Nûh, fare ve kedi dışında her canlıdan bir çifti gemiye aldı. İnsanlar, hayvanların dışkılarından ve pisliklerden şikâyetçi olunca Hz. Nûh, domuzu çağırdı ve alnını sıvazladı. Domuz hapşırdığında burnunda bir fare çıktı. Böylece fareler çiftleşerek çoğaldılar. Fareler çoğalınca insanlar farelerden de şikâyetçi oldular. Hz. Nûh bu defa aslanı çağırıp alnını sıvazladı. Aslan hapşırdığında burnundan bir kedi çıktı. Bütün dünyada Hz. Nûh'a iman edenlerin sayısı 80 kişiydi.' Tabersî'nin naklettiği başka bir rivayette ise şöyle denilmiştir: "İnsanlar, Hz. Nûh'a hayvan pisliğinin çokluğunu şikayet edince Allah (cc.) file hapşırmasını emretti. Fil hapşırınca burnundan domuz düştü."[598] Buna benzer bir rivayeti Ebü'l-Futûh er-Râzî de aktarmıştır.[599]

Tabersî, ayrıca geminin su üzerinde kalması konusunda (قيل) lafzıyla şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Gemi recebin onuncu gününden itibaren altı aya kadar bütün dünyayı dolaştı ve hiçbir bir yerde durmadan harem-i şerife vardı. Kâbe'nin mevkiini yedi gün tavaf etti. Hak Teâlâ, Kâbe'yi gökyüzüne çıkarmıştı. Gemi ardından Musul toprağında bulunan Cûdî dağına geldi ve muharremin onunda buraya demir attı."[600] Buna benzer bir rivayeti Ayyâşî de zikretmiştir.[601] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Kâbe'nin Hz. Nûh tufanında göğe yükseltildiği ve Haceru'l-Esved'in de Ebû Kubeys dağına konulduğu ve Kâbe'nin yerinin tufanda sular altında kalmadığıyla ilgili rivayetler nakletmiştir.[602]

Tabersî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği bir rivayete göre: "Hz. Nûh, gemide Allah'ın dilediği bir müddet bekledi. Gemi, Allah'ın emrindeydi. Allah (cc.)

---

[597] Râzî de geçen rivayette kadınların 30 yıl doğurmadığı söylenmiştir. (Bkz. Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 267.)
[598] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 210; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 10, s. 107.
[599] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 266.
[600] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 216.
[601] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 156.
[602] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 167.

onu serbest bırakıp dağlara: 'Hz. Nûh'un gemisini sizlerden birinin üzerine indireceğim.' diye seslendi. Bunun üzerine dağlar kibirlendiler ve böbürlendiler. Ancak Cûdî dağı ise tevazu gösterdi. Cûdî, Musul'da bulunan bir dağdır. Gemi, göğsüyle bu dağa vurdu. Hz. Nûh: 'Ey rabbim! Düzelt,' 'Ey rabbim! İyileştir.' dedi. Deniliyor ki gemi bu hareketinden dolayı bir ay ağladı."[603] Bu rivayetin iki farklı versiyonunu Ayyâşî de nakletmiştir.[604] Ayyâşî, suyun Tennûr'dan biraz erken çıkmaya başladığını ve Hz. Nûh'un bunu yüzüğüyle kapattığını bildiren bir rivayet de zikretmiştir. Ardından Tennûr'un Kufe mescidinde olduğunu bildiren bir başka rivayet aktarmıştır.[605] Tûsî, Tennûr'u Hz. Âdem'e nispet etmiştir. Tabersî ise Tennûr ile alakalı beş görüş nakletmiştir. Bunlar kısaca; Hz. Âdem'in Tennûr'u, yeryüzü, gün doğumu, yeryüzünün en yüksek yeri ve Allah'ın gazabıdır. Ebü'l-Futûh er-Râzî de Tennûr ve gemiye binenlerin sayıları hakkında birçok görüşe değinmiştir.[606]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, Hûd 11/25-48 âyetlerinin tefsirinde tufanın bütün dünyada meydana geldiğini, en yüksek dağı 40 arşın aştığını ve geminin altı ay su üzerindegezdiğini söylemiştir. Daha sonra geminin ölçüsünü ve geminin şekil özelliklerini bildiren birbirinden farklı rivayetler aktarmıştır. Râzî, Hz. Nûh'un tufanın bitip bitmediğini öğrenmek için önce kargayı gönderdiğini ancak karganın leşleri yemeye dalarak geri dönmediğini, ardından güvercini saldığını, güvercinin ise hemen gül kokusu ile geri döndüğünü, bunun üzerine Hz. Nûh'un güvercine dua ve kargaya da beddua ettiğini söylemiş akabinde şeytanın eşeğin mabadına girerek gemiye girdiğiyle ilgili enteresan bir hikâye anlatmıştır.[607]

Hz. Nûh, Kur'ân-ı Kerîm'de adı çokça zikredilen peygamberlerden biridir. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'in 71. sûresi onun adını taşımaktadır. Bu yüzden onunla ilgili bilgiler birçok müfessirin ilgisini çekmiş ve eserlerinde onunla ilgili birçok İsrâîlî rivayet aktarmışlardır. Bu rivayetlerde Hz. Nûh'un gemisinin büyüklüğü, yapıldığı ağacın cinsi, kaç kattan oluştuğu, bazı hayvanların yaratılış şekilleri vb. daha birçok

[603] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 217.
[604] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 159-160.
[605] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 156.
[606] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 5, s. 214,215; Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 486; Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 268-269.
[607] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 264, 266-267, 271, 275.

İsrâîlî bilgi aktarılmıştır. Mesela Kummî'nin tefsirinde geçen rivayette akla ve nakle aykırı bazı ayrıntılar vardır. Örneğin hiçbir kadının 40 veya bir rivayete göre 30 yıla kadar doğurmayacağı haberi, Nûh 71/27. âyetiyle çelişmektedir.[608] Yine Hz. Nûh döneminde tufanın bütün dünyada vuku bulması, Hz. Nûh'un yeryüzünde bulunan herkesi çağırması, bütün hayvanları bu gemiye alması ve anlatıldığı gibi büyük bir gemiyi bir ağaçtan yapması, yardıma gelenlerin gemiyi yaparken kopardıkları ağaç parçalarının altına dönüşmesi ve yeryüzünün Allah'ın emrini yerine getirmeyerek gökten yağan yağmuru içine almayı reddetmesi gibi ayrıntılar da pek makul görünmemektedir. Ayrıca Furkan 25/37.[609] âyeti ve Şuara 26/105-120. âyetlerinde[610] tufanın bütün dünyada meydana gelmediği ve sadece Hz. Nûh'un kavmini helak ettiğini açıkça belirtmişken bu olayın bütün dünyada vuku bulduğunu savunmak ne kadar gerçekçi olacaktır. Zira Hz. Nûh kıssasındaki diyalogda Hz. Nûh'un, azabı kavmi için istediği belirtilmektedir. Azabın umumiliğine delalet edebilecek tek âyet Nûh sûresinde geçen şu ayettir: *"Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"* bu ayette geçen (الارض) kelimesinden bütün dünyanın anlaşılması için Hz. Nûh'un bütün dünyaya gönderilmiş olması gerekmektedir. Tabâtabâî Şiî rivayetlere ve Şiî inancında Hz. Nûh'un davetinin umumi olduğu yönündeki görüşe de dayanarak tufanın umumiliğini savunmuştur.[611] Tabâtabâî'nin mezhebî kaygılardan dolayı bu sonuca vardığını düşünmekteyiz. Çünkü yeryüzünün tabiat şekli tufanın bütün dünyada vuku bulmasına manidir. Allah'ın sonsuz kudretini savunarak İsrâîlî rivayetleri ispatlamaya çalışma gayreti de beyhudedir. Zira konu Allah'ın kudreti değil rivayetin sahihliği veya asılsızlığıdır. Nitekim, Âlûsî, Hz. Nûh ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra ahbâr/rivayet kitaplarında bunlara benzer birçok acayip rivayetin olduğunu ancak kendisinin Allah'ın yarattığı keçi ve koyunun hâlâ aynı şekilde kaldığına inandığını söylemiştir. Âlûsî, bu sözüyle Allah'ın yeryüzünde bir tabiat kuralının olduğunu ve Allah'ın bu sünnet ile hayvanları yarattığını söylemek istemektedir. Âlûsî, akabinde her ne kadar aralarında benzerlik bulunsa da Allah'ın kediyi aslandan, filden de domuzu yaratmadığını söylemiştir. Çünkü böyle bir şeyin

608 *"Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler."*

609 *"Nûh kavmini de Peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk. Onları insanlara bir ibret yaptık ve zalimlere elem dolu bir azap hazırladık."*

610 "*Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar."(*Şuara 26/105); *"Sonra da geri kalanların bazılarını suda boğduk."* (Şuara 26/120);

611 Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 10, s. 259-260; 264-266

olması durumunda Hz. Nûh'un gemiye birçok hayvanı almasına gerek kalmaz bir hayvanı alıp ardından bütün hayvanları ondan türetmesi daha kolay olurdu. Âlûsî, ayrıca tufanın dünyanın her yerinde olmadığını sadece belli bir bölgede olduğunu ve Hz. Nûh'un da sadece gerekli hayvanlardan ikişer tanesini gemiye aldığını söylemiştir.[612]

Kâbe'nin inşa edilmesiyle ilgili rivayete gelince, İbn Kesîr, bu konuda şöyle demiştir: "Mâsum olandan [Hz. Muhammed'den (sav.)] Kâbe'nin, Hz. İbrâhim'den önce inşa edildiğine dair sahih bir rivayet ulaşmamıştır. Bu konuda Hac sûresinde geçen 'Kâbe'nin yeri' ifadesinin de dayanak ve bir delil değildir." İbn Kesîr bu konuda nakledilen rivayetlerden bir tanesinin bile sahih olmadığını söyledikten sonra ise bu tür rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu şöyle ifade etmiştir:[613] Annenin çocuğu ile tufanda boğulma rivayeti ise birçok kişi tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuş ve kabul edilmemiştir. Nitekim İbn Kesîr: bu rivayetin garip olduğunu, Kâ'bu'l-Ahbâr'dan da buna benzer bir rivayet nakledildiğini ve "bu rivayete yakışanın da ondan alınmış olmasıdır." diyerek bu rivayeti eleştirmiştir.[614] Modern dönemin ünlü hadis âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1358/1939) ve Elbânî (ö. 1420/1999) bu hadisi incelemiş ve hadisin sağlam olmadığına kanaat getirmişlerdir.[615] Biz de bu rivayetin sağlam olmadığı ve İsrâîlî bir rivayet olduğu kanaatindeyiz. Zira rivayetin Kâ'bu'l-Ahbâr'dan da aktarılmış olması, onun İsrâîlî bir rivayet olduğuna önemli bir delildir.

Tennûr hakkında nakledilen rivayetler ise birbirleri ile çelişmektedir. Rivayetlerin bir tanesinin doğru olabileceği düşünüldüğünde diğerleri bununla çatışacağından mevzu sayılacaklardır. Zira birbirlerine taban tabana zıt olan

[612] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 6, s. 253.

[613] İbn Kesîr'in ifadesi şöyledir: "Hz. Adem'in bir kümbet/kubbe inşa ettiği, meleklerin de Hz. Adem'e 'biz senden önce onu tavaf ettik.' dedikleri ve Hz. Nûh'un gemisinin de 40 gün onu tavaf ettiğini bildiren ve bu türden birçok rivayet aktarılmıştır. Ancak bu haberlerin tümü İsrâîlî rivayetlerdir. Biz de daha önce bu tür haberlerin ne tasdik edilmesi ne de yalanlanması gereken haberlerden olduklarını söylemiştik. Bu haberler delil olarak kullanılamaz. Bu rivayetlere ayıkı sağlam bir delil var ise bu rivayetler redd edilir." (Bkz.İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 241-242)

[614] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 173; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 1159.

[615] Elbânî, Ebû Abdillah Muhammed Nâsiruddîn b. el-Hâc Nûh b. Necâtî b. Adem el-Eşkûderî, **Silsiletu'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevdû'a ve eseruhâ es-seyyii fi'l-ümmeh,** daru'l-me'ârif, Riyâd 1992, c. 12, s. 972; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** Ahmed Muhammed Şâkir (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, Byy. 2000, c. 15, s. 311. Bir numaralı dipnot.

rivayetleri te'vîl etmek de mümkün değildir. Bu nedenle mevzu bahis konuda nakledilen rivayet ve görüşlerin çoğunun sahih olmadığını ve Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden alındığını düşünmekteyiz.

Hz. Nûh konusunda Ehl-i kitap'tan birçok bilgi alınmıştır. İslâm âlimlerinin bazı âyetlerin ayrıntılarını öğrenmek maksadıyla Ehl-i kitab'a başvurmaları sonucunda bu rivayetler İslâm kültürüne geçmiştir. Hadis âlimlerinin ciddi çalışmaları kısmen başarılı olmuşsa da İslâm tarihçileri ve müfessirlerin rivayetleri naklederken hadisçiler gibi titiz davranmamaları sonucunda birçok İsrâîlî rivayet İslâm kültüründe yer edinmiştir. Öyle ki Hz. Nûh ile ilgili Tevrat'ta geçen birçok bilgi bile İslâm âlimleri tarafından aktarılmıştır.[616]

2.4. HZ. HÛD VE ÂD KAVMİ

2.4.1. 'Ad Kavminin Cüsselerinin Büyüklüğü

Tûsî, A'raf 7/69. âyetini[617] tefsir ederken şöyle demiştir: "…Zeccâc ve Rummânî: 'Bu kavmin en kısalarının uzunluğunun 70 zira, en uzunları ise 100 zira olduğunu söylemişlerdir.' Kimi âlimler ise en kısalarının 12 zira olduğunu söylemiştir. Ebû Ca'fer (Muhammed Bakır) dedi ki: 'Ad kavmi, uzun bir hurma ağacı gibiydiler. Dağları elleri ile yontarlardı. Ellerini dağa attıklarında dağın bir kısmını koparırlardı."[618] Tûsî, Fecr 7-8 âyetlerini[619] tefsir ederken 'Ad kavminin nerede yaşamış olabileceği ve bu kavmin belirgin işaretlerinden biri olan sütunlar hakkında bilgiler zikretmiştir.[620] Ebü'l-Futûh er-Râzî de A'raf 7/69. âyetini tefsir ederken bu kavmin büyüklüğü hakkında Tûsî tefsirinde Muhammed el-Bâkır'a isnad edilen rivayet ile birlikte Vehb b. Münebbih ve İbn Abbas'tan da birbirine zıt bazı görüşler nakletmiştir.[621]

---

[616] Tekvin 6,7,8,9,10.

[617] *"Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."*

[618] Tûsî, **Tibyân,** c. 4, s. 445.

[619] *"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; direkleri (yüksek binaları) olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine, "*

[620] Tûsî, **Tibyân,** c. 10 s. 342.

[621] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 252

Tabersî, A‘raf 7/69. âyetini açıklarken şöyle demiştir: “Kelbî: ‘En uzunları 100 zira‘, en kısaları ise 60 zira‘ idi.’ demiştir. Bir görüşe göre: ‘En kısaları 12 zira idi.’ Tabersî, Tûsî’nin Ebû Ca‘fer’den naklettiği rivayeti de nakletmiş ardından Hz. Hûd ile ilgili âyetlerin sonunda o ve kavmi hakkında Suddî, Muhammed b. İshâk’tan bir hikâye aktarmıştır. Ancak hikâye uzun olduğu için burada zikretmeyi uygun görmedik.[622]

Yukarıda nakledilen rivayetler incelendiğinde bunların doğru olmadıkları görülecektir. Zira Hz. Peygamber’den gelen sahih bir rivayete göre “Allah (cc.) Hz. Âdem’i yarattığında onun boyu 60 zira‘ idi. Sonra insanlar şimdiye kadar hep kısalmışlardır.”[623] Bu kavmin fertlerinin boyları hakkında nakledilen rivayetler naklettiğimiz sahih rivayete aykırı olduğundan kabul edilmemeleri gerekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise bunların cüsseli oldukları dışında[624] herhangi bir bilgi bulmak mümkün değildir.[625] Nitekim Tabâtabâî de Hz. Hûd ve ‘Ad kavmi hakkında birçok rivayetin bulunduğunu ancak bu rivayetlerin Kur’ân-ı Kerîm ile tashihinin mümkün olmadığını ve bu nedenle bu rivayetleri aktarmadığını söylemiştir.[626] İbn Haldûn, insanların kendilerinden önce yaşayan kavimlerin büyük yapıtlarını gördüklerinde bu kavimlerin iri cüsseli devler olabileceklerini düşündüklerini ve kıssacıların bu konuda birçok şey uydurduğunu söylemiştir. ‘Ad kavmini buna örnek gösteren İbn Haldûn ‘Ad kavminin dışındaki küçük cüsseli birçok kavmin de benzer yapılar inşa ettiğini ve bu yapıların hâlâ mevcut olduğunu söylemiştir.[627]

2.4.2. ‘Ad Şehri ve Bu Şehrin Kurucusu

Tûsî, ‘Ad kavminin yaşadığı yer konusunda birkaç ihtimal zikretmiştir. Bu kavmin birinci ‘Ad yani ‘Ad b. İrem olabileceğini, Kurtubî’den de bu yerin İskenderiye’yi de içine alan bir şehir olduğunu bildiren görüşü nakletmiştir. Ayrıca Ma‘arrî’den bu şehrin Dımaşk (Şam) şehri olduğunu nakleden bir rivayet de

---

[622] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 4, s. 214-215.
[623] Askalânî, **Fethu’l-Bârî**, c. 6, s. 436.
[624] A‘raf 7/69.
[625] *“...Hatırlayın ki, Allah (cc.) sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı. Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.”* (A‘raf 7/69)
[626] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri’l-Kur’ân,** c. 10, s. 306.
[627] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 1, s. 429.

aktarmıştır. Mücahîd'den onların herhangi bir millet olduğunu, Katâde'den de bu kavmin'Ad kabilesi olduğunu bildiren görüşler nakletmiştir.[628] Tûsî, bir başka yerde bu kavmin Yemen ile Şam arasında Ahkâf diye bilinen bir yerde yaşadıklarını, bağ ve bahçe sahipleri olduklarını söylemiştir. [629]

Tabersî fecr 89/6-7. âyetini açıklarken Vehb b. Münebbih'ten ilginç bir hikâyeyi zikretmiştir. Bu rivayet şöyledir: "Abdullah b. Kelâbe, kaçmış olan devesini bulmak için Aden çöllerinde gezerken kendisini o şehirlerin kalıntılarından birinde buldu. Şehirde sütunlar vardı. Sütunların etrafında da birçok saray ve önemli binalar vardı. Bu şehre yaklaştığında orada develerini soracağı birilerinin olacağını zannetti. Hayvanından inip onu bir yere bağladı. Kılıcını çekti ve kalenin kapısından içeri girdi. Kaleye girdiğinde daha önce hiç görmediği büyüklükte iki kapı gördü. Bu iki kapı beyaz ve kırmızı yakutlar ile süslenmişti. Bunları görünce hayret etti. Kapılardan birini açınca daha önce bir benzerini görmediği bir şehir ile karşılaştı. Şehirde saraylar vardı. Bu sarayların üzerinde altın, gümüş, inci ve yakut ile birbirleri üzerine inşa edilmiş odalar gördü. Bu odaların kapı kanatları şehrin kapı kanatları gibiydi ve hepsi birbirine bakıyordu. Bu kapılar, inciler ile süslenmişti. Orada misk ve zaferân kokulu bitkiler vardı. Abdullah b. Kelâbe, bu güzelliğine rağmen burada kimsenin yaşamadığını görünce ürktü. Sonra sokaklara baktığında her sokakta meyve dolu ağaçlar gördü. Ağaçların dibinde ise akıp giden nehirler vardı. Nehirlerin suları gümüş kanallarda akıyordu. Her kanal, güneş'ten daha parlak idi. Abdullah b. Kelâbe: 'Hz. Muhammed (sav.)'i elçi olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki Cenâb-ı Allah, dünyada onun benzeri bir şehir yaratmamıştır. Allah'ın kitabında bahsettiği cennet de bu olmalı.' dedi. Beraberinde oradan inciler, misk ve zaferân otlarından getirdi. Ancak yakut ve zebercedleri sökemediği için onlardan bir şey getiremedi. Bu kişi, şehirden çıkıp Yemen'e döndü ve beraberinde getirdiklerini insanlara gösterip onlara durumu bildirdi. Onun bu haberi öyle yayıldı ki Hz. Muâviye'ye ulaştı. Muâviye bu kişiyi çağırttı ve yanına getirtti. Adam bu olayı Hz. Muâviye'ye anlattı. Mauviye' Kâ'bu'l-Ahbâr'ı çağırttı ve ona: 'Ey Ebû İshak! Dünya'da altın ve gümüşten bir şehir var mıdır?' diye sordu. Kâ'bu'l-Ahbâr: 'Evet!

[628] Tûsî, **Tibyân,** c. 10 s. 342.
[629] Tûsî, **Tibyân,** c. 6, s. 6.

Vardır. Sana bu şehri ve onu inşa eden kişi hakkında haber vereceğim. Bu şehri Şeddâd b. ‘Ad inşa etmiştir. Bu şehir, sütunları ile meşhur olan İrem şehridir. Cenâb-ı Allah, bu şehri kitabında övmüştür. Daha önce benzeri yaratılmamış bir şehirdir.’ diye cevap verdi. Hz. Muâviye: ‘Bana bununla ilgili hikâyeyi anlatır mısın?’ diye sordu. Kâ‘bu’l-Ahbâr: ‘burada anlatılan ‘Ad kavmi, Hz. Hûd’un kavmi olan ilk ‘Ad kavmi değildir. Hz. Hûd ve kavmi bu ilk kavmin neslindendir. ‘Ad’ın Şeddâd ve Şedîd adında iki oğlu vardı. ‘Ad ölünce bu ikisi zorla şehirleri ele geçirmeye başladılar. Ardından Şedîd öldü. Şeddâd ise tek başına kaldı ve hükümdarlığı devam etti. Yeryüzünün bütün hükümdarları ona boyun eğdiler. Allah’a isyan için nefsine uyarak Cennet’e benzer bir şehir inşa etmek istedi. İnsanlara, İrem adında sütunları olan bir şehir yapmalarını emretti. Bu şehrin yapımı için her birinin emri altında bin yardımcısı olan 100 kâhya görevlendirdi. Yeryüzündeki hükümdarların tümünden kendi şehirlerinde olan bütün mücevherleri toplamalarını istedi. Bu kahyalar uzun bir müddet bu şehrin inşası ile uğraştılar. Onlar bu şehri bitirince etrafını surlar ile çevirdiler. Surların etrafında bin şato yaptılar. Kral, vezir ve askerleri ile şehre yürüdüler. Ancak şehre bir gün ve bir gece mesafesince yaklaştıklarında Allah (cc.) ona ve yanındakilerine (azap olsun diye) gökten bir çığlık gönderdi. Onların tümünü bu çığlık ile helak etti. Senin zamanında kırmızı tenli, kumral, kaşları üzerinde ve boynunda bir ben olan ve aynı zamanda kısa boylu olan Müslüman bir adam bu şehre girecektir. Bu adam develerini aramak için bu çöllere gidecektir. Bu arada bu adam Hz. Muâviye’nin yanındaydı. Kâ‘bu’l-Ahbâr bu adama baktı ve vallahi o kişi bu adamdır.’ dedi.” [630] Aynı rivayeti Ebü’l-Futûh er-Râzî de aktarmıştır.[631] Tabersî de İrem kelimesi hakkındaki ihtilaflı görüşleri, bu şehri kuran kişinin de Şeddâd b. ‘Ad olduğu ve İrem halkının ilk ‘Ad olduğu hakkındaki rivayetleri aktarmıştır.[632]

Müfessirler, ‘Ad kavmine mensup olan insanlarının boyları, bu kavmin inşa ettiği şehrin özellikleri, şehrin bulunduğu yer ve bu kavmin helak şekliyle ilgili birçok görüş ve rivayet aktarmıştır. Tabersî ve Ebü’l-Futûh er-Râzî’nin Vehb b. Münebbih kanalıyla aktardığı rivayet, bize bunun İsrâîlî bir rivayet olduğu izlenimi vermektedir. Ancak bu rivayetlerin bazılarının Araplar tarafından da bilindiğini, Ehl-

[630] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 10, s. 270.
[631] Ebü’l-Futûh er-Râzî, **Ravdu’l-cinân,** c. 20, s. 262-264.
[632] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 10, s. 269.

i kitap âlimlerinin bunu aktarması bu rivayetlerin Ehl-i kitap'tan geldiğine delalet etmediğini söylemek de isteriz. Zira bilindiği üzere 'Ad kavmi Süryani ve İbrânî bir kavim değil Arap bir kavim idi.[633] Arapların bu rivayetleri İslâm'dan önce de biliyor olmaları ve bunları nesiller boyunca abartarak nakletmiş olmaları da büyük bir ihtimaldir. Ehl-i kitab'ın yazılı bir geleneğe sahip olmaları, tarihi olaylar hakkında birçok bilgiye sahip olmalarını ve bu konuda söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Nitekim Tabâtabâî bunların tarih öncesi yaşamış ve ölmüş bir kavim olduğunu ve bunların hayatı hakkında elimize sadece Tevrat'ta da bulunmayan güvenilmez birkaç hikâye ulaştığını söylemiştir.[634]

'Ad kamiyle ilgili rivayetleri değerlendiren Ehl-i sünnet müfessirleri, bunların İsrâîlî rivayetler olduğu kanaatine varmış ve bu konuda önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.[635] İbn Haldûn da müfessirlerin bu konuda Vehb b. Münebbih'ten aktardıkları rivayeti değerlendirmiş ve bu rivayetin hayal mahsulü olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu rivayete göre bu şehrin var olması gerekmekte iken maalesef şimdiye kadar kimsenin bu şehri duymadığını ve ona rastlamadığını söylemiştir.[636]

---

633 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 186.

634 Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 10, s. 307.

635 İbn Cerîr et-Taberî, 'Ad kavminin sütunları ile meşhur bir şehir inşa ettiklerine dair sahih bir rivayetin olmadığını ve ayette geçen (عماد) kelimesinden maksadın ise boylarının uzunluğu veya üzerlerine çadırlarını kurdukları direkler olabileceğini söylemiştir. İbn Kesîr, Vehb b. Münebbih'e isnad edilen ve bu kavmin yaşadığı yer konusunda anlatılanların İsrâîlî hurafeler olduğunu; zındıkların bunlar ile insanların beyinlerini yıkadıklarını söylemiştir. İbn Kesîr ayrıca Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde de bir Arabın buraya gittiğiyle ilgili rivayetlerin sahih olmadığını ve bazı şahısların insanları böyle bir hazinenin olduğuyla kandırıp onlardan para aldıklarını söylemiştir. Âlûsî, bu konuda İbn Hacer el-Askalânî'den de yararlanarak bu rivayetin mevzu ve doğru olmadığını söylemiştir. Cemâleddîn el-Kâsımî (1866-1914), bu kavmin yaşadığı şehir hakkındaki rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini ve bu rivayetlerin garip hikâyeleri aktarmaya müptela olan ve İsrâîlî rivayetlere itibar eden tarihçiler tarafından nakledildiğini söylemiştir. Ebû Şehbe, bu tür rivayetlerin Yahudi ve Farslı zındıklar tarafından İslâm kültürüne sokulduğunu belirtimştir. Akabinde bilimin bu kadar ilerlediği bu dönemde bile Müslümanların bu tür rivayetlere kanmasına ise hayret etmiş ve bu tür rivayetlerin alay konusu olmaktan öteye gitmediğini söylemiştir. Ayrıca bu tür rivayetlerin Müslüman olan Ehl-i kitap alimlerinden alındığını, söylemiştir. (Bkz.Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 30, s. 222; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 2504; Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 15, s. 338; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kāsım ed-Dımaşkî, **Mehâsinu't-tevîl,** Dâru ihyâi kütübi'l-Arabiyye, Byy, 1957, c. 7, s. 2772; Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 275).

636 İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 18-21.

2.4.3. ‘Ad Kavminin Helakı

Hz. Hûd ve kavmi hakkındaki bilgiler Kur’ân-ı Kerîm’de Hûd 11/50-60. Fecr, 89/6-8. ve Araf 7/66-72. âyetlerinde geçmektedir. Kummî, babasın Ebû Ca‘fer’den aktadığı şu rivayeti nakletmiştir: ‘‘Akîm rüzgarı, yedi kat yerin altından çıkar. ‘Ad kavmi dışında kimse böyle bir rüzgar ile azap edilmemiştir. Cenâb-ı Allah, ‘Ad kavmine kızdığı zaman bekçilere buradan (yani yedi kat yerin altından) bir yüzük miktarında bir delikten (‘Akîm’i) çıkarmalarını emretti. Ancak ‘Akîm, ‘Ad kavmine olan kızgınlığından dolayı bekçilere uymayarak yerin dibinden bir boğanın burun deliği miktarınca çıktı. Bekçiler bundan ötürü Allah’a yalvararak: ‘Ey rabbimiz! Bu rüzgar bize karşı koydu. Biz ise bu rüzgarın sana isyan etmeyenleri ve evinde oturanları da yok etmesinden korkuyoruz.’ dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Cebrail’i gönderdi. Hz. Cebrail kanadı ile onu geri döndürdü ve: ‘Nereye gitmen emir olunmuşsa oraya git.’ dedi. Rüzgar da dönerek emrolunduğu yere doğru esti. Böylece ‘Ad kavmi ve onların yanında olanları helak etti.”[637] Kummî, ayrıca Ahkâf 46/ 20-22. âyetlerinin tefsirinde Abbâsî döneminde Ebü’l-Fazl el-Mütevekkil-‘alallâh (ö. 247/861)’ zamanında açılan bir kuyudan ve bu kuyudan çıkan rüzgarın ‘Ad kavmini öldüren rüzgar olduğuyla ilgili bir rivayet aktarmıştır.[638] Tûsî’nin bu kavmin helaki konusunda naklettiği bilgilere göre bu kavim rüzgar ile helak oldu. Rüzgar bu kavmin ağzından girip makatından çıkıyordu.[639] Ebü’l-Futûh er-Râzî’nin ‘Ad kavminin helakiyle ilgili aktardığı rivayete göre: “Allah rüzgara ‘Ad kavminin yok etmesini istedi. Rüzgarın bekçileri: ‘Ey Rabbimiz! ‘akîm rüzgarından ne kadarını çıkarıp bu kavme yöneltelim?’ diye sordular. Allah: ‘Boğanın burun deliğinin büyüklüğünde bir delikten çıkabilecek bir rüzgar ile onları helak edin.’ diye buyurdu. Bekçiler: ‘Ey Rabbimiz! Sen daha iyi bilirsin ki biz bu kadar büyüklükte bir delikten çıkabilecek bir rüzgarı zapt edemeyiz. Bu rüzgarın bütün dünyayı yok etmesinden korkuyoruz.’ dediler. Allah (cc.) onlara: ‘O halde bir yüzüğün deliğinden çıkabilecek

[637] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 330.
[638] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 298.
[639] Tûsî, **Tibyân,** c. 6, s. 6.

bir rüzgar ile onları helak edin.' diye buyurdu. Böylece bu rüzgar yedi gün ve gece onlara musallat oldu ve onları helak etti."[640]

Yukarıda nakledilen rivayetler incelendiğinde bunların mitolojik ifadeler barındırdığı ve bu rivayetlerin içeriği itibari ile İsrâîlî rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Zira rüzgarın Allah'ın emrine itaatsizlik etmesi ve rüzgarın bunu Allah'a bildirmesi sonucunda Allah'ın Hz. Cebrâil'i göndermesinin hiçbir dinî açıklaması yoktur. Bu rivayet, Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımına da aykırıdır. Zira Cenâb-ı Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*[641] Ayrıca Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetin senedinde bulunan Abdullah b. Sinan ve Ma'rûf b. Harbûz' adlı kişilerin sağlam olmadıklarıyla ilgili görüşler nakledilmiştir.[642] Bu rivayete benzer rivayetleri değerlendiren İbn Kesîr de bunların Hz. Peygamber'e isnadının doğru olmadığını söylemiştir.[643]

Buhârî ve Müslim'de geçen bir rivayet de yukarıdaki anlatıma aykırıdır. Nitekim rivayete göre 'Ad kavminin helakiyle ilgili Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Ben saba rüzgarı ile yardım aldım. 'Ad kavmi ise batı rüzgarı ile helak olundu."[644] 'Ad kavmi yerden çıkan bir rüzgar ile değil gökyüzünden gelen bir rüzgar bulutu ile azap görmüştür. Nitekim bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir: "O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, 'Bu, bize yağmur getiren bir buluttur' dediler. Hûd, 'Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır' dedi."[645] Şayet rivayette, yerden çıkan zehirli gazların bir buluta karıştığı ve bunun şiddetli bir rüzgar ile bu kavmi helak ettiği söylenmiş olsaydı durum çok farklı olurdu. Zira Mücâhid bu görüşte

[640] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 261.
[641] Yâsîn 36/82.
[642] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'd-du'afâi ve'l-metrûkîn,** Ebü'l-Fidâ 'Abdulkâdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1986. c. 2, s. 126. c. 3, s. 128.
[643] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. I s. 194.
[644] Buhârî, **Câmiu's-sahîh,** Kitâbu'l-İstiskâ, 26 (c. 2, s. 671); Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu Salati'l-istiskâ, 17/900. (s. 374.)
[645] Ahkâf 46/24.

olmuştur.[646] Oysaki mevcut rivayet içerdiği mitolojik unsurlar nedeniyle bu görüşe de mâni olmuştur.

2.5. HZ. İBRAHİM

2.5.1. Hz. İbrâhim ile İlgili Anlatı

Kummî, En'âm 6/75-79. âyetlerini[647] tefsir ederken babasından naklettiği rivayete göre Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Hz. İbrâhim'in babası Âzer b. Kenan Nemrûd'un yıldız falcısı/kahini idi. Âzer, Nemrûd'a: 'Ben yıldızların hesaplamasında bu dönemde bir adamın doğacağını ve bu dinî kaldırıp bunun yerine insanları başka bir dine davet edeceğini görüyorum.' dedi. Nemrûd: 'Bu hangi ülkede olacak' dedi. Âzer: 'Bu ülkede' dedi. Nemrûd'un evi Kuni Riba/Kusi Riya'daydı. Nemrûd Âzer'e: 'O dünyaya geldi mi?' diye sordu. Âzer: 'Hayır' cevabını verdi. Nemrûd, o zaman erkekler ile kadınların birbirinden ayrılması lazım dedi ve kadın ve erkekleri birbirinden ayırdı. Derken Hz. İbrâhim'in annesi kendisine hamile kaldı. Ancak hamileliği belli değildi. Doğum zamanı geldiğinde: 'Ey Âzer! Ben hastalandım ve senden uzaklaşmam gerekiyor.' dedi. O dönemde kadınlar hastalandıklarında/hayız gördüklerinde eşlerinden uzaklaşıyorlardı. Âzer'in hanımı da ondan ayrılarak bir mağarada inzivaya çekildi. Hz. İbrâhim doğunca onu hazırlayıp kundakladıktan sonra evine döndü. Mağaranın kapısını da taşlar ile kapattı. Cenâb-ı Allah, parmaklarında kendisi için süt oluşturdu. Annesi ona ara sıra uğrardı. Nemrûd, bütün hamile kadınların doğurduğu erkek çocukların kesilerek öldürülmesini emretti. Hz. İbrâhim'in annesi, çocuğuyla beraber kaçtı. Hz. İbrâhim, mağarada bir günde normal bir çocuğun bir ayda büyüyebileceği kadar büyüyordu. Öylece mağarada 13 yaşına gelinceye kadar bekledi. Daha sonra annesi onu ziyaret etmeye geldi. Annesi onun yanından gitmek istediğinde Hz. İbrâhim annesine yapışarak: 'Ey anne! Beni buradan çıkar.' dedi. Annesi: 'Ey oğlum! Kral senin bu

[646] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 226.

[647] *"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*

dönemde dünyaya geldiğini bilse seni öldürür.' dedi. Hz. İbrâhim, annesiyle beraber mağaradan çıktığında güneş batmıştı. O da gökyüzündeki Zühre yıldızına baktı ve: 'Bu benim rabbimdir.' dedi. Bu yıldız kaybolduğunda ise: 'Eğer bu benim rabbim olsaydı hareket etmez ve gitmezdi. Ben kaybolan şeyleri sevmem' dedi. Doğuya baktığında ayın doğduğunu gördü ve: 'Bu benim rabbimdir. Bu daha büyük ve daha güzel' dedi. Ay da hareket edip kaybolunca: 'Eğer Rabbim beni hidayete erdirmezse dalalete düşenlerden olurum' dedi. Sabahladığında Güneş doğdu. Güneşin aydınlığını ve dünyanın güneş ile aydınlandığını gördüğünde: 'Benim Rabbim budur. Bu daha büyük ve daha güzel' dedi. O da hareket edip kaybolduğunda Cenâb-ı Allah, arşı ve arşın üzerindekiler dahil gökyüzündeki her şeyi görmesi için perdeyi kaldırdı. Cenâb-ı Allah, ona gökyüzü ve yeryüzünün melekutunu/gaybını gösterdi. Bunun üzerine: 'Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak düştüğünüz şeylerden beriyim. Hanif olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.' dedi. Daha sonra annesinin yanına geldi ve annesi onu evine çocuklarının arasına aldı. Ebû Abdillah'a Hz. İbrâhim'in 'Bu benim rabbimdir.' sözünün şirk olup olmadığı soruldu. Ebû Abdillah: 'Hayır! Bunu bugün söyleyen kişi için şirk, Hz. İbrâhim' için şirk değildir. Çünkü o Rabbini aramak için bu sözleri sarf etmiştir. Bu söz başkaları için şirktir. Hz. İbrâhim'in annesi, İbrâhim ile eve girince Âzer ona baktı ve: 'Kral, insanların çocuklarını öldürmüşken onun saltanatında sağ kalan bu kişi kim?' dedi. Eşi: 'Bu senin çocuğun. Senden uzaklaştığım bir vakitte doğurdum onu' dedi. Âzer: 'Vay haline! Kral bunu duysa bizim onun yanındaki mevkiimiz gider.' dedi. Âzer, Nemrûd'un işlerini gören bir vezirdi. Âzer, Nemrûd ve diğer insanlar için putlar yapar ve onları bir oğluna verirdi. Oğlu da onları satardı. Eşi: 'Eğer kral duymazsa sana bir zarar gelmez ve çocuğumuz bize kalır. Kral duysa ben sana bahane bulurum.' dedi. Âzer, Hz. İbrâhim'e her baktığında çok mutlu olurdu. Âzer, kardeşleri gibi ona da satması için putlar verirdi. Hz. İbrâhim putların boyunlarına ipleri bağlar ve onları peşinden sürüklerdi. Yürürken de kim kendisine zarar verecek ve fayda vermeyecek olanı satın alacak diyordu. Ayrıca putları suya ve çamura batırırdı. Puta: 'Ye, iç ve konuş hadi!' derdi. Kardeşleri bu yaptıklarını babalarına anlattılar. Babası bu yaptıklarından dolayı onu azarladıysa da o yine aynı

şeyleri yapmaya devam etti. Bunun üzerine babası onu eve hapsedip dışarı çıkmasına mâni oldu."[648]

Kummî, Enbiyâ 21/51. âyetini [649]tefsir ederken yukarıda naklettiğimiz hikâyenin devamı mesabesinde üç sayfalık rivayet aktarmıştır. Kummî burada kralın Hz. İbrâhim'den nasıl haberdar olduğunu, annesinin Hz. İbrâhim'i kurtarmak için başvurduğu bahaneyle, Nemrûd'un Hz. İbrâhim'i yakma girişimini ve son olarak kertenkelenin Hz. İbrâhim'in yakılacağı ateşe üfleyerek ateşi körüklediğini, Kurbağanın ise ateşi söndürmek için su taşıdığını ve Allah'ın *"Serinlik ve esenlik ol."* Emriyle dünyadaki ateşin üç gün boyunca hiçbir şeyi yakamaz hale geldiğini uzun uzadıya aktarmıştır.[650]

Tabersî En'âm 6/75-79 âyetlerinin tefsirinin ardından Hz. İbrâhim konusunda anlatıya yer vermiştir. Tabersî bu anlatıyı tefsir ehli ve tarihçiler şöyle demiştir diye aktararak herhangi bir kaynak belirtmemiştir. Tabersî, naklettiği hikâyede Nemrûd'un kim olabileceği ve bir çocuğun saltanatını elinden alacağına dair görüşleri verdikten sonra Hz. İbrâhim'i bir mağarada sakladığını, Hz. İbrâhim'in mağarada hızlı bir şekilde büyüdüğünü her parmağından farklı besin maddelerinin aktığını ve bunlardan beslendiğini, büyüdükten sonra dışarı çıktığında ise âyetlerde Güneş, Ay ve yıldızlar ile ilgili olayın vuku bulduğunu söylemiştir.[651] Buna benzer bir rivayeti Ayyâşî de aktarmıştır.[652]

Tûsî, ayrıca En'âm 6/76-79 âyetlerini tefsir ederken Hz. İbrâhim'in bu sözleri (yıldız, Ay ve Güneş hakkındaki sözleri) sarf etmesinin nedenleri üzerinde durmuş ve bununla ilgili dört görüş belirtmiştir. İkinci görüşü açıklarken Hz. İbrâhim'in birkaç yıl mağarada saklandığını, buluğ çağına geldiğinde mağaradan çıktığını söylemiş ve Hz. İbrâhim'in gökyüzüne daha önce de bakmış olduğunu, ancak ibret nazarı ile bakmadığını söylemiştir.[653]

---

[648] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 206-208.
[649] *"Andolsun biz İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık."*
[650] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 73
[651] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4. s. 73.
[652] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 394-395.
[653] Tûsî, **Tibyân,** c. 4, s. 177, 183.

Hz. İbrâhim'in diğer varlıkları ilah edinmesi hakkında nakledilen rivayetlerin incelendiğinde bunların: *"And olsun, daha önce de İbrâhim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk. Hani o, babasına ve kavmine, 'Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?' demişti."*[654] ve *"Bazıları: 'İbrâhim denen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk' dediler."*[655] âyetleriyle çeliştiği görülecektir. Zira bu âyetlerde açıkça Hz. İbrâhim'in daha küçükken putlara savaş açtığını ve etrafındakilerin de bunu bildiğini ortaya koymaktadır. Enbiyâ 21/51-52 âyetleri, Hz. İbrâhim'e küçükken kendisine rüştünün verildiğini ve daha küçükken kavmi ile mücadele etmeye başladığını göstermektedir. Bu yüzden onun saklanma hikâyesinin de pek isabetli bir rivayet olmadığı görülmektedir.

Şerif el-Murtazâ, Hz. İbrâhim'in yıldız, Ay ve Güneş'i ilah edinmesiyle bağlantılı görüşleri naklederken Hz. İbrâhim'in bunu söylerken yeni yeni düşünme kabiliyetine kavuştuğunu, daha önce mağarada yaşadığı için bu varlıkları görmediğini ve bu yüzden bu sözleri sarf ettiğini bildiren görüşü nakletmiş ve bu görüşün Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kimi âyetlere aykırı olduğunu söylemiştir. Murtazâ daha sonra Hz. İbrâhim'in bu sözleri söylerken Allah'a iman konusunda hiçbir şüphe taşımadığını, bilakis bu sözleri kavminin inancını kınamak ve kendilerinin sapkınlık içinde olduğunu vurgulamak için söylemiş olabileceğini ya da bu sözleri istifham/Soru sormak amacıyla sarf etmiş olabileceğini söylemiştir.[656] Ebü'l-Futûh er-Râzî de En'âm 6/76-79 âyetlerini tefsir ederken Hz. İbrâhim'in yıldız, Ay ve Güneş hakkında sarf ettiği sözleri ve bunlar ile ilgili rivayetleri zikrettikten sonra Tûsî'nin naklettiği dört delili değerlendirmiş ve Hz. İbrâhim'in bu sözleri inanarak sarf etmediğini savunmuştur.[657] Aynı şekilde Muhakkik Sünnî müfessirler de bu anlamdaki Ehl-i sünnet kaynaklarında geçen rivayetleri nakleden râvi ve müellifleri şiddetli tenkide tabi tutmuş[658] ve bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu savunmuşlardır.[659]

---

[654] Enbiyâ 21/51-52.
[655] Enbiyâ 21/60.
[656] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 42-46.
[657] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 7, s. 348-352.
[658] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-menâr**, c. 7, s. 460-461
[659] Niketim Kâdı İyâz, alimlerin çoğunun Hz. İbrâhim'in bu sözleri kavmine delil sunmak ve onları susturmak için savunduğunu söylemiştir. İbn Kesir, Hz. İbrâhim'in Allah (cc.) için kavmi ile

İmâmiyye Şiâ'sı, peygamberlerin peygamberlikten önce ve peygamberlikten sonra ne büyük ne de küçük günah işlemedikleri görüşünü savunurken[660] bu inanca mensup kimi Şiî müfessirlerin en büyük günah olan ve Allah'ın affetmeyeceğini söylediği şirki, peygamberlere isnad etmeleri de ilginçtir. Bazı âlimler, onun bu sözleri söylerken küçük olduğunu ve bu yüzden inanarak bu sözleri sarf ettiğini düşünse de olayın anlatıldığı En'am sûresindeki âyetlerin siyakı Hz. İbrâhim'in bu sözleri kavmine delil sunmak amacıyla söylediğini göstermektedir. Nitekim bu olayın başlarında geçen, *"İşte böylece İbrâhim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun."*[661] âyetiyle olayın sonunda anlatılan *"İşte kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."*[662] âyetinden de anlaşıldığı üzere Hz. İbrâhim, gökteki cisimleri Rab edinmemiş, bilakis bunları Rab edinen halkının yanlış yolda olduğunu göstermek istemiştir.

2.5.2. Hz. İbrâhim'in Yakılmak istendiği Ateşe Üfleyen Kertenkele

Kummî tefsirinde Enbiyâ 21/69. âyeti bağlamında Ca'fer es-Sâdık'a şöyle bir rivayet isnad edilmiştir: "kertenkele, Hz. İbrâhim'in yakılacağı ateşe üflüyordu. Kurbağa ise ateşi söndürmek için su taşıyordu. Allah (cc.) ateşe serinlik ve esenlik ol dediğinde dünyadaki ateşlerin tümü üç gün boyunca hiçbir şeyi yakmaz oldu."[663]

Kertenkele hakkındaki rivayet hem Şiî hem de Sünnî pek çok kaynakta geçmektedir. Hz. İbrâhim'in ateşine üflemesiyle ilgili kısmı Şîa'nın sahih hadis kaynaklarında bulamadık. Maalesef Kertenkele hadisi Ehl-i sünnet'in bazı sahih

münazarada iken bu sözleri sarf ettiğini ve Hz. İbrâhim'in küçükken mağarada olduğu ve çıktıktan sonra bu sözleri sarf ettiği hakkındaki rivayetlerin İsrâîlî rivayetlere dayandığını ve bunlara itimad edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Râzî de bu konuda birçok görüş naklettikten sonra Hz. İbrâhim'in bu sözleri, delil sunmak amacıyla ve ibret amacıyla söylemiş olduğunu savunmuştur. Reşîd Rızâ da Hz. İbrâhim'in mağarada büyütüldüğü, çok hızlı büyüdüğü ve gökteki varlıkları ilah edinmesiyle ilgili rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemektedir. (Bkz. . Kâdî İyâz **eş-Şifâ, bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ,** c. 2, s. 111; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 834; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. I s. 212; Fahreddin er-Râzî, '**İsmetu'l-enbiyâ**, s. 50; Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-menâr,** c. 7, s.

[660] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 15,17.

[661] En'âm 6/75.

[662] En'âm 6/83.

[663] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 73

hadis kaynaklarında geçmektedir.[664] Bu konuda Buhârî'nin eserinde bulunan rivayetler birbirinden farklı olup iki şekilde aktarılmıştır. Ümmü Şureyk tarikiyle nakledilen rivayette: Hz. Peygamber'in, ateşe üflediğinden kertenkeleyi öldürmesini emrettiği geçmektedir. Diğer rivayette ise: Hz. Aişe, Hz. Peygamber'den böyle bir şey duymadığını, Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın bunu Hz. Peygamber'den duyduğunu zannettiğini söylemiştir.[665] Rivayete bakıldığında Ümmü Şureyk'in rivayetinde de "Kertenkele Hz. İbrâhim'in ateşine üflüyordu." sözünün kim tarafından söylendiği belli olmadığı görülecektir. Ancak Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) eserlerindeki ifadelerde Hz. Aişe, "Hz. Peygamber bize haber verdi ve Hz. Peygamber bize bildirdi ki." ifadeleriyle "Hz. İbrâhim ateşe atıldığı vakit yeryüzündeki bütün canlılar ateşi söndürüyorken kertenkele ateşe üflüyordu." sözü, Hz. Peygamber'e isnad edilmiştir. [666] Doğrusu biz hadislerde belli bir bölümden sonraki yani "Hz. Peygamber bize bildirdi veya peygamber bize haber verdi ki" ifadeleriyle "Hz. İbrâhim, ateşe atıldığı vakit yeryüzündeki bütün canlılar ateşi söndürüyorken kertenkele ateşe üflüyordu. Hz. Peygamber bize onu öldürmemizi emretti." kısmının Hz. Peygamber'e ait olmadığını, Hz. Aişe'den bu rivayeti nakleden kadına ait olduğunu düşünmekteyiz. Zira Hz. Aişe aynı anda hem Hz. Peygamber'in böyle bir şey söylediğini duymadığını hem de Hz. Peygamber'in bize onu öldürmemizi emrettiğini söylemesi makul gözükmemektedir. Bu hadisi değişik varyantları ile inceleyen kimi araştırmacılar da bu rivayetin farklı senetlerle vârid olduğunu ve bu senetlerdeki bazı râvilerin müdellis olmakla tenkid edildiklerini bazı senetlerinin ise muttasıl olmadığını söylemişledir.[667]

Hadis âlimleri'nin kertenkelenin ateşe üflemesi, kurbağanın ise ateşi söndürmeye çalışmasıyla ilgili rivayetleri özellikle senet bakımından incelemiş

---

[664] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu ahâdisu'l-enbiyâ, 60/8, (c. 6, s. 470) İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 10, s. 147; Nesâî es-Sünen, Kitâbu Menâsiki'l-hac, 24/87 (s. 439); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sünen,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Kitâbu's-seyd, 28/12, (c. 2, s. 1076.)

[665] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu ahâdisu'l-enbiyâ, 60/8, (c. 6, s. 470); Kitâbu Bedi'l-Halk, 59/8 (c. 6, s. 423)

[666] İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 10, s. 147; Nesâî es-Sünen, Kitâbu Menâsiki'l-hac, 24/87 (s. 439); İbn Mâce, **es-Sünen,** Kitâbu's-seyd, 28/12, (c. 2, s. 1076.)

[667] Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, **Silsiletu ahâdisi's-sahîha**, Mektebetu'l-Me'ârif, Riyâd 2000, c. 4, s. 108; Hüseyin AKYÜZ, "**Kertenkelenin Öldürülmesiyle ilgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi" Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** c. 13, Sayı 1, 2013 s. 173 -214.

olmaları üzüntü vericidir. Zira sadece senedin sağlam olması, bu rivayetin sahih olduğu anlamına gelmemektedir. Bu rivayetlerin içeriği İslâmî hiçbir ilke ile bağdaştırılamaz. Hayvanların fıtratına uymayan bu rivayetler, tabii gerçekliğe de aykırıdır. Zira hayvanların bilinçsiz olmaları dışında onların ateşe yaklaşıp onu söndürmeye çalışmaları ya da üfleyerek ateşi çoğaltmaları da pek mümkün değildir. Cenâb-ı Allah'ın emrinden sonra üç gün boyunca ateşin yakma vasfını yitirdiği de pek makul gözükmemektedir. Nitekim yukarıda geçen ve ateşin yakma özelliğini kaybettiğiyle ilgili bir rivayet Kâ'bu'l-Ahbâr'a da isnad edilmiştir.[668] Bu rivayetin değişik varyantlarındaki senetlerinde bazı meçhul veya müdellis kişilerin bulunması, bazı varyantların ise Mürsel sayılması ve bu rivayetin içerik olarak İsrâîlî rivayetlere benzemesi, onun İsrâîlî bir rivayet olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca rivayetin Mâverdî (ö. 450/1058) ve Kurtubî (ö. 671/1273) tarafından Kâ'bu'l-Ahbâr'a nispet edilmesi[669] İsrâîlî bir rivayet olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İbn Kuteybe, hadisçileri dinî kötülemek isteyenlere malzeme olabilecek, inkârcıların din ile alay edebilecekleri, mürtedlerin İslâm'a girmesine mâni olabilecek ve dinde şüpheye düşenlerin şüphelerini çoğaltabilecek pek çok saçma rivayeti aktarmakla suçlamıştır. Kertenkelenin ateşe üflemesiyle ilgili rivayeti de bu rivayetler arasında saymıştır.[670] Muhtemelen ilk râviler bu rivayeti Kâ'bu'l-Ahbâr'dan almış, ancak onlardan sonra gelenler bunu Hz. Peygamber'e isnad etmişlerdir. Şiî müfessir Kummî ise bu rivayeti Ca'fer es-Sâdık'a nisbet etmiştir.

2.5.3. Sâre'nin Çocuklarının Cezalandırılması

Ayyâşî, Hûd 11/72. âyetini[671] tefsir ederken Fadl b. Ebû Kurrâ'nın Ebû Abdillah'tan naklettiği bir rivayete göre: "Hz. Sâre: 'Vay başıma gelenler! Doğum mu yapacağım? Ben gücünü kaybetmiş bir kadınım.' dediğinde Cenâb-ı Allah, Hz.

[668] Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 10, s. 60.
[669] Maverdi Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-'uyûn,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty. c. 3, s. 453; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 11, s. 201.
[670] İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 55.
[671] *"(İbrahim'in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi."*

İbrâhim'e: 'Sâre, benim sözüme karşılık verdiği için doğuracak ve evlatları 400 sene azap edilecekler diye vahyetti."[672]

Şiî ve Sünnî sahih hadis kaynaklarının hiçbirinde bulamadığımız bu rivayet, İslâm'a ve Kur'ân-ı Kerîm'e de açık bir şekilde aykırıdır. Zira İslâm'da her insan kendi suçunun cezasını çeker.[673] Yani hiç kimse başkasının yerine cezalandırılmaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç yerde hiç kimsenin başkasının sorumluluğunu taşımayacağı ve herkesin yaptıklarının cezasını çekeceği açıklanmıştır.[674] Bu durum, hadislerde de açık bir şekilde açıklanmıştır.[675] Buna istinaden bu rivayetin kabul edilmesi mümkün değildir. Bu rivayet geçmiş milletler ile alakalı olduğundan rivayetin Ehl-i kitap'tan İslâmî kaynaklara girmiş bir İsrâîlî rivayet olma ihtimali yüksektir.

2.5.5. Kâbe'nin İnşası ve Cennetten İndirilen Taşlar

Kummî tefsirinde Bakara 2/125. âyetinin[676] bağlamında Ca'fer es-Sâdık'a şöyle bir rivayet isnad edilmiştir: "Hz. İbrâhim, Kâbe'yi inşa ettiğinde ve insanlar hac ibadetini yerine getirmeye başladıklarında Kâbe, İnsanların ellerinin ve nefeslerinin kirliliğini Allah'a şikâyet etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, Kâbe'ye: 'Müjde sana! Ben sana ahir zamanda dişlerini misvaklar ile temizleyen bir kavim göndereceğim.' diye vahyetti."[677] Yine Hac 22/28. âyetinin tefsirinde senet belirtilmeksizin Hz. İbrâhim'in, Kâbe'nin inşasını bitirdikten sonra makamın üzerine çıktığı, Makamın dağları geçinceye kadar yükseldiği, Hz. İbrâhim'in herkesi hac farizasına çağırdığı, bütün canlıların babaların sırtlarından ve kadınların karınlarından bağırarak 'Ey Rabbim emrindeyiz.' diye cevap verdiği, İsâf ve Nâile adındaki iki putun ilkin Kâbe'de zina eden bir kız ve erkek oldukları, taş kesildikleri ve Kâbe fethedilince ikisinden ihtiyar bir kadının çıktığı ve yüzünü tırmaladığı gibi

---

[672] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2 s. 163.
[673] Fussilet 41/46; Yûsuf 12/79.
[674] En'âm 6/164; Fâtır 35/18; Necm 53/38-39
[675] İbn Mâce, **es-Sünen,** Kitâbu'd-diyat 21/26 (c. 2, s. 890)
[676] *"Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik."*
[677] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 59.

ilginç bir rivayet aktarmıştır.[678] Buna benzer bir rivayet Ayyâşî (ö. 320/932) ve el-Kûfî[679] tarafından da aktarılmıştır.

Kummî, Bakara 2/127. âyetini[680] tefsir ederken Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği rivayette özetle şöyle demiştir: Allah (cc.) Hz. İbrâhim'e, Hz. Âdem'e indirilen kubbenin yerine Kâbe'yi inşa etmesini emretti. Kubbe, Hz. Nûh dönemindeki Tûfâna kadar yerinde duruyordu. Dünya, sular altında kaldığında Allah (cc.) Kubbe'yi göğe kaldırdı. Su, Kâbe'nin yeri dışında bütün dünyayı sardığı için Kâbe'ye el-'Atîk ismi verildi. Cenâb-ı Allah, Kâbe'nin temel taşlarını cennetten indirdi. Hz. Âdem'e indirilen taş, ilkin kardan daha beyazdı. Kâfirler bu taşa el sürdüklerinden siyahlaştığını bildiren uzun bir rivayet aktarmıştır. Rivayet çok uzun olduğundan sadece konuyla alakalı bölümü aktardık.[681] Tabersî de aynı rivayeti Kummî'den aktararak zikretmiştir.[682] Ebü'l-Futûh er-Râzî ise Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan şu rivayeti zikretmiştir: "Rükün ve Makam taşları cennetin yakutlarındandır. Allah Teâlâ, bunları yer yüzüne indirdiğinde nurlarını söndürdü. Şayet eski nurları olsaydı bütün cihanı aydınlatırlardı." Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiği başka bir rivayette göre: "Parmakların ve topukların izlerini o kayanın (Hz. İbrâhim'in makamı) üzerinde gördüm, şimdi insanlar ellerini bu taşa sürdüklerinden bu taşın nuru söndü."[683] Ebü'l-Futûh er-Râzî ayrıca Haceru'l-esved'in ilkin beyaz olduğu ve müşriklerin ona el sürmesinden siyahlaştığı ve bu taşın cennetin yakutlarından olduğu konusundaki bazı rivayetleri aktarmıştır.[684]

Tabersî Âl-i İmrân 3/96. âyetini[685] tefsir ederken Katâde, Mücâhid ve Süddî'den şu rivayeti zikretmiştir: "Kâbe'den önce hiçbir ev yoktu. Yeryüzü de onun altından döşendi. Allah (cc.), göğü ve onun altında da yeri yarattığında suyun üzerinde beliren ilk ev Kâbe idi. Cenâb-ı Allah, Kâbe'yi yeryüzünü yaratmadan 2000

---

[678] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 83-84.
[679] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 250; el-Kûfî, **Tefsîr,** c. 1, s. 273.
[680] *"Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."*
[681] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 62.
[682] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 288.
[683] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 148.
[684] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 166.
[685] *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir."*

yıl önce yaratmıştı. İlkin su üzerinde bir köpüktü. Ebû Abdillah'tan nakledilen bir rivayete göre Kâbe ilkin beyaz bir inciydi." Tabersî daha sonra şöyle devam etmiştir: Hz. Hatice, Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre: "Allah, Kâbe'yi Hz. Âdem için cennetten indirdi. İlkin beyaz bir inciydi. Hak Teâlâ onu göğe yükseltti. Ancak eseri yerde kaldı. Bu Kâbe yeni Kâbe'nin karşısında göktedir. Her gün 70 bin melek Kâbe'ye girer ve bir daha onu ziyaret etmeye gelmezler. Allah (cc.), Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e eski temel üzerine Kâbe'yi inşa etmelerini emretti." Tabersî bu rivayetlerin ardından Hz. Ali ve Hasan-ı basrî'ye dayandırdığı bir görüşe de değinmiş ancak bu rivayeti (قِيلَ) lafzıyla vermiştir. Halbuki bu rivayete göre Kâbe yeryüzünde ibadet için yapılan ilk yapıdır. Mantıklı olan görüş de budur. Tabersî'nin bu rivayeti (قِيلَ) lafzyla aktarması daha önceki görüşleri kabul ettiği anlamına gelmektedir.[686] Tabersî, ayrıca Hac 22/26. âyetini tefsir ederken Kelbî'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Allah, Kâbe'nin hürmetine bir şey gönderdi. Onda konuşan bir baş vardı. Bu baş, Kâbe hizasında yukarı yükseldi ve 'Ey İbrâhim! Benim seviyemde Kâbe'yi inşa et.' dedi."[687] Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin Hasan-ı Basrî'den naklettiği rivayette ise bu şey iki başlı bir yılan siluetinde sekine diye anılan bir rüzgardı.[688]

Tûsî'nin Bakara 2/128. âyetini[689] açıklarken nakletteiği bir rivayete göre Kâbe'yi ilk inşa eden ve Kâbe'yi ilk tavaf eden Hz. Âdem'dir. Ayrıca Kâbe yıkılınca da onu tekrar inşa eden de Hz. İbrâhim'dir. Tûsî'nin Abdullah b. Ömer'e isnad ettiği bir haberde ise: Allah'ın Hz. Âdem'le birlikte cennetten bir ev indirdiği, bu evin tufanda göğe kaldırıldığı, O günden sonra peygamberler yerini bilmedikleri halde burayı ziyaret ettiği, ve Hz. İbrâhim'in şu anki Kâbe'yi beş dağdan aldığı taşlarla yaptığı ve bu dağların Hirâ, Sebîr, Lübnân, Tûr ve Hamr dağları olduğunu belirtilmiştir.[690] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Kâbe'nin beş dağın taşlarından inşa edildiği rivayetini "müfessirler şöyle demiştir." diyerek aktarmıştır. Bunlar: Sîna, Zeytâ, Hirâ, Lübnan ve Cûdî dağlarıdır.[691] Tûsî ve Tabersî (قِيلَ) lafzıyla Kâbe'nin sular

[686] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 280.
[687] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 105.
[688] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 167.
[689] *"Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira, tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin."*
[690] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 462-463.
[691] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 168.

altında kalmaktan kurtulduğundan dolayı ona Kâbe'ye atik isminin verildiğini bildiren rivayetler nakletmişlerdir.[692]

Kummî, cennetten indirilen taşlar ile ilgili Bakara 2/127. âyetini tefsirinde babasının Ca'fer es-Sâdık'tan uzunca naklettiği şu rivayeti zikretmiştir. "…Allah, Kâbe'nin temel taşlarını cennetten indirdi. Allah'ın Hz. Âdem'e indirdiği taş, kardan daha beyaz idi. Kâfirler, bu taşa el sürdüklerinden dolayı taş siyahlaştı..."[693]

Tabersî, Bakara 2/125. âyetini tefsir ederken Muhammed el-Bâkır'dan şu rivayeti zikretmiştir: "Cennetten üç taş indirilmiştir. Hz. İbrâhim'in Makam'ı, İsrâiloğulları'nın taşı ve Hacerü'l-Esved ilkin kâğıttan daha beyazdı. Âdemoğullarının günahlarından dolayı siyahlaştı.[694] Tabersî, Bakara 2/127. âyetini tefsir ederken Hz. Peygamber'den şu rivayeti nakletmiştir: "Rükün ve Makam cennet yakutlarındandır. Cenâb-ı Allah, onların nurlarını söndürdü. Şayet nurları söndürülmeseydi doğu ile batıyı aydınlatacaklardı."[695] Tabersî'nin, Ca'fer es-Sâdık'a isnad ettiği bir rivayete göre: "Hacerü'l-Esved, Hz. Âdem'e cennetten indirildi. Kâbe, daha önceleri beyaz bir inci idi. Allah (cc.) onu gökyüzüne çıkarttı ancak eseri dünyada kaldı. Bu Kâbe öbürünün tam karşısındadır. Her gün Kâbe'ye 70 bin melek girer ve geri çıkmazlar. Yüce Allah, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e Kâbe'yi bu esaslar üzerine inşa etmelerini emretti." "Hz. Ali'ye (ö. 40/661) isnad edilen bir rivayete göre 'Gökyüzünden yeryüzüne inen ilk şey Mekke'deki evdir. Allah (cc.) onu kırmızı bir yakut olarak indirdi. Nûh kavmi yoldan çıkınca Allah (cc.) onu gökyüzüne çıkarttı."[696]

Kâbe'nin inşası ve cennetten indirilen taşlar hakkındaki rivayetlerin bazıları Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımına aykırı görünmektedir. Nitekim: *"Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın*

[692] Tusi, **Tibyân,** c. 7, s. 311; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 105.
[693] Rivayet uzun olduğundan konuyla alakalıbölümü aktarmayı uygun gördük. Rivayetin devamı için Bkz. Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 62.
[694] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 281.
[695] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 282.
[696] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 286.

insanlar üzerinde bir hakkıdır...”[697] ve *“Hani İbrâhim, İsmail ile evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.’ diyorlardı.”*[698] âyetlerinden Kâbe’nin tüm insanlar için ve ilkin Hz. İbrâhim döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da Hz. İbrâhim’in Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil’i Mekke’ye bırakırken Kâbe’yi de inşa ettiğini ve daha sonra oradan ayrıldığını göstermektedir. İbrâhim 14/37. âyeti[699] de bu minvalde anlaşılmalıdır. Nitekim İbn Kesîr, Kâbe’nin inşası konusunda şöyle demiştir: “Mâsum olandan [Hz. Muhammed’den (sav.)] Kâbe’nin Hz. İbrâhim’den önce inşa edildiğine dair sahih bir rivayet bize ulaşmamıştır. Bu konuda Hac sûresinde geçen ‘Kâbe’nin yeri’ ifadesi de dayanak ve bir delil sayılmaz.” [700] İbn kesir, Kâbe’nin Hz. İbrâhim’den önce yapıldığıyla ilgili vârid olan rivayetleri değerlendirmiş ve bunların çoğunun İsrâîliyât’a dayandığını bazılarının da çok garip rivayetler olduğunu söylemiştir.[701]

Cennetten indirilen taşlara gelince Tabâtabâî bu minvalde birçok rivayetin aktarıldığını, bunların tümünün inkar edilmemesi gerektiğini, ancak bunların şöyle anlaşılması gerektiğini -yani te’vîl edilmesi gerektiğini- savunmuştur: “Tabiatta bulunan her şey Allah’tan gelmiştir. Kendisinde hayır bulunan, hayra vesile olan veya hayır içeren her şey cennettendir ve ona döndürülür. Aynı şekilde şer olan, şerre vesile olan veya içerisinde şer içeren her şey de ateştendir ve ona döndürülür.”[702] Muhammed Hadi Ma‘rife Kâbe’nin inşası ve Hacerü’l-Esved hakkında birçok rivayetin nakledildiğini ancak çoğunun İsrâîlî rivayetler olduğunu ve nakledilenların onda birinin dahi sahih olmadığını belirtmiştir.[703] Ehl-i sünnet âlimlerinden Hacerü’l-Esved’in cennetten indirildiğine dair görüşler ve rivayetler nakledilmişse de bu rivayetler incelendiğinde bunların senet yönünden pek de sağlam rivayetler

---

[697] Âl-i İmrân 3/96-97.
[698] Bakara 2/127.
[699] *“Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler.”*
[700] *İbn Kesîr,* ***el-Bidâye ve’n*-nihâye,** c. 1, s. 241-242.
[701] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm,** c. 1, s. 203.
[702] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri’l-Kur’ân,** c. 1, s. 291.
[703] Ma‘rife, **et-Tefsîr ve’l-mufessîrûn fî sevbihi’l-keşîb,** c. 2, s. 652.

olmadıkları görülecektir.[704] İbn Kesîr ise bu konuda sahih bir rivayetin olmadığını ve bu tür rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu ifade etmiştir.[705] Rükün ve makam ile ilgili bu iki taşın da cennet yakutlarından olduğu ve nurlarının söndüğü ile ilgili rivayet de Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Hacer gibi âlimler tarafından zayıf ve garip olarak nitelendirilmiştir.[706]

İbn Abdülberr (ö. 463/1071)'in, Haceru'l-Esved'in cennetten indirildiğini söyleyenler arasında Kâ'bu'l-Ahbâr'ı ve Vehb b. Münebbih'i de sayması,[707] bunların bazılarının ise İbn Abbas'a dayandırılması, bu rivayetin kimden gelmiş olduğu hakkında bize bir ipucu vermektedir. Zira İbn Abbas'ın da Ehl-i kitap âlimlerinden bilgiler aldığı bilinmektedir. Bazı rivayetlerin mevkuf bazılarının ise merfû olması da rivayetleri şüpheli duruma düşürmektedir. Herhangi bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırılmaları mümkün olmayan ve sağlam bir senetle bize ulaşmayan bu tür rivayetleri, İslâmî olarak kabul etmenin İbn Kuteybe'nin deyimiyle dinî kötülemek

[704] Haceru'l-Esved'in cennetten indirildiğini savunan İbn Kuteybe, karşı tarafın argümanını çürütmeye çalışmış ve şöyle demiştir: "Bazıları, Allah'ın cennetten taş indirmesi düşünebilir mi? ya da cennette taş var mıdır? şayet günahlar bu taşı siyaha çevirmiş ise insanlar Müslüman olduktan sonra bu taşın tekrar beyazlaşıp eski haline dönmesi gerekmez miydi?" demiştir. Ancak beyaz bir şey boyandığında başka renge boyanabilir. Fakat siyah öyle değildir." demiştir. Bizce İbn Kuteybe'nin bu gerekçesi sağlam değildir. Zira bir taşın günahlar nedeniyle siyaha dönüşmesi ile boyanması arasında çok fark vardır. Haceru'l-Esved'in cennetten indirildiğiyle ilgili rivayetler, sahih hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Nesâî'nin (ö. 303/915) eserlerinde geçmektedir. Ancak bu rivayetler İbn Abbas'a dayandırılmaktadır. Bu rivayet, İbn Hanbel'in Müsned'inde üç yerde geçmektedir. Rivayet bazen "Peygamber söyledi." ve "Peygamberden aktardı." şeklinde iken bir yerde de "İbn Abbas şöyle demiştir." şeklinde geçmektedir. Nesâî ve Tirmizî'nin eserlerinde de geçen rivayet ise Hz. Peygamber'e isnad edilmiştir. Ancak her üç kaynakta geçen rivayetlerin tamamının senedinde 'Atâ b. Sâib bulunmakta ve bu şahsın bazen hadisleri karıştırdığı söylemişlerdir. İbn Hâcer, bu rivayetlerin İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) eserindeki rivayet ile güçlendiğini zira İbn Huzeyme'nin eserinde geçen rivayetin senedinde geçen Hammâd b. Seleme'nin 'Atâ b. Sâib'in hadisleri karıştırmadan önce ondan bu rivayeti aktardığını söylemiştir. Ancak İbn Hâcer'in bahsettiği rivayet de pek sağlam değildir. Zira senedinde 'Atâ b. Sâib'in bulunmadığı rivayet de zayıf olarak nitelendirilmiştir. (Bkz. İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 413; İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 2, s. 278,340,467; Nesâî es-Sünen, Kitâbu Kitâbu Menâsiki'l-hac, 24/145 (s. 454); Mubarkefûrî, **Tuhfetu'l-ahvezî,** Kitâbu'l-Hac, 47, (c. 3, s. 729); Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** c. 3, s. 583; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahîhu İbn Huzeyme,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Bty, Byy. c. 2, s. 1293. (2734.cü dipnot).

[705] İbn Kesîr, " Hz. Adem'in bir kümbet/kubbe inşa ettiği, meleklerin de Hz. Adem'e 'Biz, senden önce onu tavaf ettik.' dedikleri ve Hz. Nûh'un gemisinin de 40 gün onu tavaf ettiği gibi bilgiler barındıran birçok rivayet aktarılmıştır. Ancak bu haberlerin tümü İsrâîlî rivayetlerdir. Biz de daha önce bu tür haberlerin ne tasdik edilmesi ne de yalanlanması gereken haberlerden olduklarını söylemiştik. Bu haberler delil olarak kullanılamaz. Bu rivayetlere aykırı sağlam bir delil var ise bu rivayetler redd edilir." (Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 241-242)

[706] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** c. 3, s. 583; Mubarkefûrî, **Tuhfetu'l-ahvezî,** c. 3, s. 732.

[707] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **el-İstizkâr,** Sâlim Muhammed 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000, c. 4, s. 201.

isteyenlere malzeme olabilecek, inkârcıların din ile alay edebilecekleri[708] malzemeler oluşturmaktan başka bir yaramayacağını düşünmekteyiz. Zira cennetten indirilen taşların bu dünyadaki taşlardan çok daha farklı veya harikulade olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu rivayetler, muhtemelen Ehl-i kitap âlimleri tarafından İslâm'a sokulmuş rivayetlerdir. Bugün bunu anlamak çok kolaydır. Bu taştan bir parça alınıp laboratuvarlarda incelenmesi durumunda menşei hakkında bilgi elde edilecek ve böylece bu konu tamamen kapanacaktır. Sonuç olarak bu rivayetin İbn Abbas tarafından Ehl-i kitap âlimlerinden alındığını ancak râvilerin bunu yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnad ettiği veya diğer birçok meselede olduğu gibi bu meselede de ifrata gidildiği ve Allah (cc.) tarafından kutsiyet atfedilen bir nesnenin insanlar nezdinde abartılarak benimsendiği kanaatindeyiz. Bu durumu gören bazı âlimler bunların cennetten indirildiğiyle ilgili haberlerin mecazi anlamda anlaşılabileceğine vurgu yapmışlardır.[709] Nitekim Kâdı Beyzâvî (ö. 685/1286), bu rivayetlerin temsili ve mübalağa amaçlı olduğunu benimsemiştir.[710] Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700)''de Haceru'l-Esved'in cennetten indirilmediğini, onun vadideki bir taş olduğunu söyleyerek bu rivayete karşı çıkmıştır.[711]

2.5.6. Hz. İbrâhim'in Oğlunu Ziyaret Etmek İstemesi

Tabersî, Bakara 2/125. âyetini tefsir ederken İbn Abbas'a şu rivayeti isnad etmiştir: "Hz. İbrâhim, Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil ile Mekke'ye gidip onları orada bıraktıktan uzun bir müddetin ardından yani Cürhüm kabilesi oraya yerleştikten, Hz. İsmâil onlardan biri ile evlendikten ve Hz. Hâcer öldükten sonra Hz. İbrâhim Hz. Sâre'den oraya gitmek için izin istedi. Ancak Hz. Sâre orada hayvanından inmeme şartıyla izin verdi. Hz. İbrâhim oraya gittiğinde Hz. Hâcer ölmüştü. Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil'in evine gitti ve eşine: 'kocan nerede?' diye sordu. Karısı: 'O evde değil.

---

[708] İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 54.

[709] Alî el-Kârî, Mirkâtu'l-mefâtîh **şerhu mişkâtu'l-mesâbîh,** Cemâl 'Aytânî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001, c. 5, s. 496; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, **Feydu'l-Kedîr şerhu Câmi'u's-sağîr,** Dârü'l-Me'rife, Beyrût 1972, c. 3, s. 408; Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, **Şerhu't-Tîbî 'ala mişkâti'l-mesâbih,** Abdulhamit Hindâvî (Thk.), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, Riyâd 1997, c. 6, s. 1981.

[710] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, **Tuhfetu'l-ebrâr şerhu mesâbihu's-sünne,** Vizâretu'l-evkâf, Kuveyt 2012, c. 2, s. 147.

[711] İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 413.

Avlanmaya gitti' dedi. -Hz. İsmâil, harem dışına çıkıp avlanır ve dönerdi- Hz. İbrâhim: 'Sende misafire verebileceğin bir şey var mı?' diye sordu. Kadın: 'evde kimse de yok, bir şey de yok' dedi. Hz. İbrâhim ona: 'Kocan döndüğünde ona selamımı ilet ve ona söyle de: kapının eşiğini değiştirsin.' Hz. İbrâhim gittikten sonra Hz. İsmâil eve döndüğünde evde babasının kokusunu duydu. Karısına: 'Eve kimse geldi mi?' diye sordu. Kadın: 'Küçümser bir edayla şu vasıflarda ihtiyar bir adam geldi.' dedi. Hz. İsmâil: 'Sana ne dedi?' diye sordu. Eşi: 'Sana selam söylememi ve sana kapının eşiğini değiştirmen gerektiğini söylememi istedi' dedi. Bunun üzerine Hz. İsmâil eşini boşayıp yeni bir kız ile evlendi. Hz. İbrâhim, bir müddet geçtikten sonra Hz. Sâre'den Hz. İsmâil'i ziyaret etmek için izin istedi. Hz. Sâre yine hayvanından inmeme şartıyla izin verdi. Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil'in kapısının önüne geldi ve yeni eşine: 'Kocan nerede?' diye sordu. Kadın: 'kocam ava çıktı şimdi gelir inşaallah. Cenâb-ı Allah, size merhamet etsin lütfen inin' dedi. Hz. İbrâhim: 'Yanında misafirlik bir şey var mı?' diye sordu. Kadın: 'Evet!' dedi ve süt ve et getirdi. Hz. İbrâhim bu iki şeye Allah'tan bereket diledi. Eğer kadın Hz. İbrâhim'e ekmek, buğday, arpa ya da hurma getirseydi burası dünyada bu tahılların en çok yetiştiği yer olurdu. Kadın, Hz. İbrâhim'e: 'İnin de başınıza su dökeyim' dediyse de Hz. İbrâhim inmedi. Bunun üzerine kadın, makamı (taşı) hayvanın sağ tarafına getirdi, Hz. İbrâhim sağ ayağını makamın üzerine koydu ve ayak izleri makamda oluştu. Hz. İbrâhim başının sağ tarafını yıkadı. Kadın, ardından makamı sol tarafına getirdi. Hz. İbrâhim başının sol tarafını yıkadı. Onun ayak izi orada da kaldı. Hz. İbrâhim kadına: 'Kocan geldiğinde ona selamımı ilet ve kapı eşiğinin düzgün olduğunu söyle' dedi. Hz. İsmâil, eve geldiğinde evde babasının kokusunu buldu. Eşine: 'Sana kimse uğradı mı?' diye sordu. Eşi: 'Evet! insanların en güzel yüzlüsü ve en güzel kokulusu olan ihtiyar bir adam geldi ve bana bir şeyler sordu ben de cevapladım. Başına su döktüm bu da makamda olan ayak izleridir.' dedi. Hz. İsmâil, o adam Hz. İbrâhim idi.' dedi." Tabersî, daha sonra bu rivayeti değişik lafızlarla Kummî'nin de aktardığını söylemiştir. Ancak biz bu rivayeti Kummî'nin tefsirinde bulamadık. Tabersî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan aktardığı başka bir rivayette ise Hz.

Sâre'nin Hz. İbrâhim'e hayvandan inmeme ve orada durmama şartıyla izin verdiğini söylemiştir.[712] Aynı rivayeti Ebü'l-Futûh er-Razî de aktarmıştır.[713]

Rivayetlerin değerlendirilmesine gelince, İbn kesir, İbn Abbas'tan bu rivayetin başka bir versiyonunu nakletmiş ve şöyle demiştir: "Bu rivayet İbn Abbas'ın sözleridir. Rivayetin kimi bölümleri ref' edilmiştir. Ancak bazı bölümlerinde garabetler bulunmaktadır. Muhtemelen bu rivayet İbn Abbas'ın İsrâîliyâttan aldığı rivayetlerdendir."[714] Biz de bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğu kanaatindeyiz. Zira merhametli bir peygamberin gelinini sudan bahaneler ile bıraktırması, oğlunu görmek için o kadar yol gidip bineğinden inmeden ve onu görmeden geri dönmesi pek makul bir davranış değildir. Ayrıca rivayette Hz. İbrâhim oğlunu ziyaret etmek istediği ve eşi Sâre'nin de buna şartlı izin verdiği yönündeki bilgiler de bulunmakta ki bu bilgilerin bir peygambere ve eşine yapılmış hakaret olduğu kanaatindeyiz. Zira böyle bir acizliği bir peygambere hele Hz. İbrâhim'e yakıştırmak insafsızlık olacaktır. Bu tür rivayetlerin metin bakımından tenkide tabi tutulmaması İslâm kültürüne girmelerini kolaylaştırmıştır.

2.5.7. Hz. İbrâhim'in Torbasındaki Kumun Una Dönüşmesi

Kummî, Nisâ 4/125. âyetinin[715] tefsirinde babasının Ca'fer b. Muhammed'ten aktardığı şu rivayeti kaydetmiştir: "Hz. İbrâhim, kendisi için kumun una dönüştürüldüğü ilk kişidir. Bu hikâye şöyledir: Hz. İbrâhim Mısır'da bir arkadaşından borç gıda almak için onu ziyaret etmek istedi. Ancak arkadaşını evinde bulamadı. Bunun üzerine Hz. İbrâhim evine boş dönmek istemediği için bineğinin heybesini kumla doldurdu. Eve girdiğinde utancından bineğini eşine bırakıp eve girip yattı. Sâre, heybeyi açtığında heybede unların en iyisini buldu. Unu çıkarıp ekmek yaptı ve güzel bir yemek hazırladı. Hz. İbrâhim: 'Bunu nereden getirdin?' diye sordu. Eşi: 'Mısırlı arkadaşının yanından getirdiğin undan yaptım.' dedi. Hz. İbrâhim: 'O, benim dostum, ancak Mısırlı değil' dedi. Bundan dolayı Hz. İbrâhim'e dostluk

[712] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 281-282.
[713] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 147-148.
[714] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 231.
[715] Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Cenâb-ı Allah, İbrahim'i dost edindi.

makamı verildi. İkisi de Allah'a şükrettikten sonra yemeklerini yediler."[716] Aynı rivayeti az değişiklikle Ayyâşî, Ca'fer b. Muhammed'den aktarmışken Ebü'l-Futûh er-Râzî, Zeyd b. Eslem'den aktarmıştır.[717] İbn kesir, bu rivayetin sahih olmadığını, bu olayın vuku bulmadığını ve bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğunu söylemiştir.[718] Aynı şekilde Muhammed İzzet Derveze de bu rivayeti İsrâîlî rivayet olarak kabul etmiştir.[719] Nitekim bu rivayeti nakleden Tûsî ve Tabersî bu rivayeti (قيل) lafzıyla aynı rivayeti aktarmışlardır.[720] Ayrıca bir peygamberin kum heybesini un heybesi gibi gösterip ailesini yanıltmaya çalışması da pek makul ve bir peygambere yakışacak türden bir eylem değildir.

2.6. HZ. YAKÛB

İsrailoğulları'nın atası olan ve İsraîl kelimesinin kendisi için kullanılan Hz. Ya'kûb ile ilgili de bazı İsrâîlî rivayetler Şiî tefsirlerde de mevcuttur. Örneğin: Ayyâşî, Yûsuf 12/87. âyetini[721] tefsir ederken Ebû Busayr'in Ebû Ca'fer'den naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Ya'kûb'un oğulları, Mısır'a doğru yola koyulunca Hz. Cebrâil, Hz. Ya'kûb'a gelerek: 'Ey Ya'kûb! Rabbin sana şunları soruyor: 'Seni, Mısır kralına yakındığın bu musibetler ile imtihan eden kimdi?' Hz. Ya'kûb: 'Ey rabbim! Bunları ceza olarak ve edep almam için bana sen verdin.' dedi. Allah: 'Peki benim dışımda kimse bu belayı senin üzerinden kaldırabilir mi?' diye sordu. Hz. Ya'kûb: 'Hayır!' diye cevap verdi. Öyleyse 'Ey Ya'kûb! Benden yardım istemeyip ve durumunu bana arz etmeyip bunları başkasına bildirmekten utanmadın mı?' diye sorunca Hz. Ya'kûb: 'Ey Rabbim! Senden af diliyor ve tövbe ediyorum. Hüzün ve kederimi sana şikâyet ediyorum' dedi. Allah (cc.) şöyle dedi: 'Ey Ya'kûb! Sen ve sürekli hata işleyen evlatların ile merhametimin sonuna ulaştınız. Ey Ya'kûb! Eğer günahından dolayı bana tövbe etseydin senin için takdir ettiklerimi geri alırdım. Ancak şeytan sana beni unutturdu ve sen de benim merhametimden ümidini kestin. Ben çok cömert olan ve bolca ihsanda bulunan Allah'ım. Tövbekâr kullarımı, benim

---

[716] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 153.
[717] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 303; Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 4, s. 4.
[718] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 627.
[719] Derveze, "Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr", s. 41.
[720] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 340; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 167.
[721] *"Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."*

yanımda bulunan nimetlere yönelenleri ve af dileyen kullarımı çok severim. Ey Ya'kûb! Yûsuf ve kardeşini sana geri getirteceğim. Ayrıca malından bedeninden azalanları geri vereceğim. Gözlerini sana iade edeceğim ve sana kuvvet vereceğim. Gönlün hoş ve gözün aydın olsun. Sana karşı bu tavır benim nezaketimdir. Benden[722] kabul et."

Ayyâşî'nin naklettiği rivayet açık bir şekilde Hz. Ya'kûb'un ailesinin Allah (cc.) tarafından cezalandırıldığını bildirmektedir. Oysaki Allah'ın, peygamber olarak halis kullarını seçtiği bilinmektedir.[723] Onların bile bile Allah'ın emrine aykırı davranmaları ve Allah'ın rızası dışında bir şeyler yapmaları mümkün değildir. Allah'ın hikmetine mazhar olamayanlar, Hz. Ya'kûb'un Hz. Yûsuf ile imtihan edilmesini ve Hz. Yûsuf'un zindan ile imtihan edilmesini algılayamamış ve bunun bir ceza olduğunu zannetmişlerdir. Şerîf el-Murtazâ'nın da dediği gibi Cenâb-ı Allah, kendi peygamberlerini işlediği bir şey yüzünden cezalandırmaz.[724] Ayrıca rivayette Hz. Ya'kûb'un bir insana tevessül ettiği için Allah (cc.) tarafından tenkid edildiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki peygamberlerin de insanlar gibi dünyevi şeylere tevessül etmeleri kadar normal bir şey yoktur. Nitekim Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de Dünya'nın sebepler diyarı olduğunu ve hakiki tevekkülün sebeplere başvurmak ile olacağını söylemiştir.[725] Bu nedenlerden dolayı yukarıda nakledilen rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu kanaatindeyiz.

---

[722] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 202-203.

[723] Bu konuda Allah (cc.) şöyle demektedir: *"Onlara bir âyet geldiği zaman, "Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız." derler. Cenâb-ı Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah (cc.) katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir." "Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık. Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir."* (En'âm 6/124; Sâd 38/46,47.)

[724] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 100-107.

[725] Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 82.

2.7. HZ. YÛSUF

2.7.1. Hz. Yûsuf'un Zinaya Meyliyle ilgili Rivayetler

Ayyâşî' Yûsuf 12/24. âyetini[726] açıklarken Muhammed b. Kays'ın Ebû Abdillah'a dayandırdığı şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Yûsuf (سراویل) "*iç giysisini"* indirince Hz. Ya'kûb'un ayakta parmağını ısırmış haldeki silüetini gördü ve 'Ey Yûsuf' dediğini işitince kaçtı. Ebû Abdillah, ardında şöyle dedi: 'Ancak vallahi ben babamın avret yerini hiç görmedim. Babam da dedesinin avret yerini hiç görmemiştir. Dedem de babasının avret yerini hiç görmemiştir.' Sonra şöyle dedi: Hz. Ya'kûb, parmağını ısırmış haldeydi. Hz. Yûsuf sıçradı ve ayak parmağından kan fışkırdı."[727] Ayyâşî, ayrıca Ebû Abdillah'a şöyle bir rivayet aktarmıştır: "(Haşa) ikisi de zinaya meyl ettiklerinde Züleyha, Hz. Yûsuf'a: 'Böyle kal ve bekle' dedi. Hz. Yûsuf: 'Niye?' diye sordu. Züleyha: 'Bizi görmemesi için putun yüzünü kapatacağım.' dedi. O anda Hz. Yûsuf Allah'ı andı ve Allah'ın kendisini gördüğünü anladı ve Züleyha'dan kaçmaya başladı." Ayyâşî ayrıca Ebû Ca'fer'den bir rivayet aktarımştır. Bu rivayet diğer iki rivayetin toplamı gibidir.[728] Yukarıdaki rivayetlerin başka varyantlarını Kummî de Ebû Abdillah'a dayandırarak zikretmiştir.[729]

Diğer konularda olduğu gibi Hz. Yûsuf'un kıssasıyla bağlantılı birçok İsrâîlî rivayet aktarılmıştır. Bu konuda nakledilen rivayetler hem aklî delillere hem de nakli rivayetlere aykırıdır. Özellikle Hz. Yûsuf'un meyliyle ilgili peygamberliği zedeleyen ve normal bir insan için bile hoş görülemeyecek birçok rivayet aktarılmıştır. Kaldı ki Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz."*[730] diye Hz. Yûsuf kıssasını övmüştür. Ayyâşî'nin tefsirini tashih eden ve üzerine talik yazan Allame es-Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Muhallâtî Ayyâşî'nin Yûsuf 12/24. âyetini açıklarken Muhammed b. Kays'ın Ebû Abdillah'a dayandırarak naklettiği rivayetin, takiyye ile izah edilebileceğini zira bu rivayetin

---

[726] *"Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı"*
[727] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 184.
[728] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 184-185.
[729] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 342-343.
[730] Yûsuf 12/3.

İmâmiyye inancına ters düştüğünü söylemiştir. Allame Muhallâtî ayrıca Feyz-i Kâşâni'nin (ö. 1090/1679) Hz. Yûsuf'a isnad edilen rivayetleri şiddetle tenkid eden ifadelerini birebir aktarmıştır. Feyz-i Kâşâni, Hz. Yûsuf'un hiçbir şekilde zinaya meyletmediğini ve buna yönelik rivayetlerin tümünün âyetlere aykırı olduğunu söylemiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde Hz. Yûsuf şöyle demiştir: "Yusuf dedi ki 'Israrla benden yararlanmak isteyen odur." [731] Buna benzer birçok âyet de Hz. Yûsuf'un bu günaha meyletmediğini göstermektedir.[732] Şerîf el-Murtazâ, Yûsuf 12/24. âyetiyle ilgili 10 sayfalık açıklama yapmış ve Hz. Yûsuf'un zinaya azmetmediğini, burada geçen (هم) kelimesinin bir şeyin akla düşmesi anlamında olduğunu ya da bu kelimenin Hz. Yûsuf'un Züleyha'ya mâni olma anlamında olduğunu söylemiştir. Murtazâ, âyetin zahirine aykırı olsa bile peygamberlerin mâsumiyeti ilkesi gereğince âyetin böyle te'vil edilmesi gerektiğini söylemiştir. Zira günaha kasd etmek de günahtır. Murtazâ, ayrıca Hz. Yûsuf'un iç giysisini indirmesine kadar ileri gittiğini iddia edenlerin cahil olduğunu, zira birçok âyetin buna aykırı olduğunu söylemiş ve âyette geçen (البرهان)'dan maksadın Hz. Yûsuf'a verilen ilim veya zinanın haram olduğuyla ilgili bilgi olduğunu söylemiştir.[733] Ebü'l-Futûh er-Râzî Yûsuf 12/24. âyetini tefsir ederken Hz. Yûsuf'un meyli ve onun zinadan vazgeçmesinin nedeni hakkında ashab-ı hadis ve haşeviyeden birçok rivayetin aktarıldığını söylemiş ve bu konuda nakledilen birkaç rivayeti zikrettikten sonra: "Kur'ân-ı Kerîm, şeriat, haber ve akıl, peygamberlerin bu tür şeylerden uzak olduğunu ortaya koymaktadır." demiştir. Ardından peygamberlerin Allah (cc.) tarafından görevlendirme nedeninin tebliğ olduğunu ve zina gibi bir eylemin bu vasfı zedeleyeceğini vurgulamıştır. Ebü'l-Futûh er-Râzî ayrıca Hz. Yûsuf'a isnad edilen meyilden Züleyha'nın isteğine engel olmasının anlaşılması gerektiğini savunmuştur.[734]

Fahreddin er-Râzî de âyetin zahirinde Hz. Yûsuf'un günaha meylettiğine dair bir delilin olmadığını, bu yüzden Hz. Yûsuf'un (هم) meyl etmesinden maksadın Hz. Yûsuf'un Züleyha'nın isteğine engel olmak istemesi olabileceğini ya da (هم) meyl

[731] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 184-185.
[732] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 184.
[733] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 82-92.
[734] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 11, s. 47-48.

kelimesinin nefiste meydana gelen arzu anlamında olabileceğini söylemiştir.[735] Fahreddin er-Râzî ayrıca âyette geçen (البرهان) kelimesinin de zinanın haram olduğunu bilmesi, kendisinde ahlaki temizliği görmesi, duvarda *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."*[736] âyetini ya da kendi peygamberliğini hatırlamış olabileceğini söylemiştir. Sonra bu konu hakkındaki İsrâîlî rivayetleri nakletmiş ve onları eleştirmiştir.[737] İbn Kesîr, ise rivayetleri aktarmadan bu konuda birkaç görüş nakletmiş ve (هم) ile ilgili *Sahihayn*'de geçen rivayeti nakletmiş ve burada geçen (هم) kelimesinin *Sahihayn*'da geçen (هم) kelimesi ile aynı anlamında olduğunu (yani burada meylden maksadın insanın içinde beliren istek olduğunu) söylemiştir.[738]

Burada Şiî ve Sünnî âlimlerden muhakkiklerin tutumunun isabetli olduğu görülmektedir. Zira bir peygamberin soyunarak kadını beklemesi, kadının ancak putunun üzerini örtmek istemesi, Hz. Cebrâil'i görmesi, birkaç levhada ikaz yazıları görmesi ya da babasının suretinin duvarda yansımasını gördükten sonra aklının başına gelmesi makul görünmemektedir.[739] Ebû Şehbe, bir bedevînin dahi duvarda babasının siluetini görünce zinadan vaz geçeceğini ve bunun bir fazilet teşkil etmediğini söylemiştir.[740] Ayrıca Hz. Yûsuf ile ilgili âyetler de bu rivayetleri yalanlamaktadır.[741] İlgili âyetler incelendiğinde bu rivayetlerin abartı ve yalan

---

[735] Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 77.
[736] İsrâ 17/32.
[737] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 6, s. 3770-3771.
[738] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 1188.
[739] Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-mesûr,** c. 4, s. 22-24; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 7, s. 229-239.
[740] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 215.
[741] İlkin Hz. Yûsuf: ((قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ) diyerek kendisinin bu fiilden beri olduğunu söylemiştir. Ardından Züleyha Hz. Yûsuf hakkında: (الآنَ حَصْحَصَ الحَقُّ أَنَا رَاوَدتُّهُ عَن نَّفْسِهِ وإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ) ,(وَلَقَدْ رَاوَدتُّهُ عَن نَّفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ) diyerek Hz. Yûsuf'un suçsuz olduğunu söylemiştir. Şehirdeki kadınlar Hz. Yûsuf için: (امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖۚ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّاۜ اِنَّا لَنَرٰيهَا فِي ضَلٰلٍ) diyerek Hz. Yûsuf'un bu eylemden beri olduğunu söylemişlerdir. Züleyha'nın eşi de bu konuda: (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا واسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الخَاطِئِينَ) (قَالَ إِنَّهُ مِن كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ) diyerek Hz. Yûsuf'un bundan beri olduğunu söylemiştir. şahidler de: (وشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا إِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِن قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وهُوَ مِنَ الكَاذِبِينَ...), diyerek Hz. Yûsuf'un beri olduğunu söylemişlerdir. Şeytan bile: (فَبِعِزَّتِكَ لأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلاَّ عِبَادَكَ مِنْهُمُ المُخْلَصِينَ) diyerek zımnen Hz. Yûsuf'un zinadan beri olduğunu söylemiştir. Allah (cc.) (cc.) da: (إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا المُخْلَصِينَ) diyerek Hz. Yûsuf'un şeytanın kandıracağı kişilerden olmadığını söylemiştir. Bütün bu âyetlere rağmen hala Hz. Yûsuf'un pijamasını indirecek kadar aşırı gittiğini ve kadının kendi putunun üzerini örttüğünü görünce vazgeçtiğini söylemek en basitinden basiretsizlik olarak görülebilir. Bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğu apaçıktır. Zira Ehl-i kitap, özellikle Yahudiler birçok peygamber öldürmüş ve birçoğuna çok çirkin iftiralar atmışlardır. Diğer peygamberlere attıkları iftiralar karşısında bu iftira hafif kalır. (yukarıda

oldukları ve bunların İsrâîlî rivayetler olduğu görülecektir. Nakledilen rivayetlerin birbirilerine zıt olmaları da onların doğru olmadığını göstermektedir. Bütün bunlar bir yana Kummî ve Ayyâşî tefsirlerinde Yûsuf 12/24 ile bağlantılı nakledilen rivayetlerin senedindeki bazı râvilerin isimleri zikredilmemiştir. Yani rivayetler bu bakımdan mürsel rivayetlerdir. Ayrıca Ayyâşî 'de geçen rivayetin senedindeki Muhammed b. Kays da zayıf sayılmıştır.[742]

2.7.2. Peygamberliğin Hz. Yûsuf'tan Alınması ve Hz. Yûsuf'un Hapiste Kalma Sebebi

Ayyâşî, Yûsuf 12/42. âyetini[743] açıklarken senet ve söyleyeni belli olmayan şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Hz. Yûsuf o gence 'efendinin yanında beni an' dediğinde Hz. Cebrâil Hz. Yûsuf'un yanına geldi ve yere ayağıyla öyle bir vurdu ki yedi kat yer gözüktü. Ona: 'Ey Yûsuf! Bak ne görüyorsun?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Ben küçük bir taş görüyorum' dedi. Hz. Cebrâil, taşı ikiye ayırdı ve: 'Şimdi ne görüyorsun?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Ben küçük bir kurtçuk görüyorum' dedi. Hz. Cebrâil: 'Buna rızık veren kim?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Allah' dedi. Hz. Cebrâil: 'Senin Rabbin: 'Ben yerin dibindeki o taştaki kurtçuğu dahi unutmuyorken seni nasıl unutacağımı zannettin ki o gence 'Efendinin yanında beni an.' dedin. Madem öyle bu sözünden dolayı birkaç yıl hapiste kalacaksın. dedi ki: 'Hz. Yûsuf, ağlamaya başladı. Onun ağlaması ile balıklar ağladı. Hapistekiler onun ağlamasından rahatsız oldular. Hz. Yûsuf, onlar ile bir gün arayla ağlama konusunda anlaşmaya vardı. Ağlamadığı gün çok kötü oluyordu."[744] Ayyâşî, ayrıca Tirbâl'in, Ca'fer es-Sâdık'a isnad ettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Yûsuf, o gence 'Efendinin yanında beni an.' dediğinde Allah (cc.) ona şöyle vahyetti: 'Ey Yûsuf! Sana rüyayı gösteren kimdi?' Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Ey Yûsuf! Seni babana sevdiren kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Sana kafileyi gönderen kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Sana kuyudan kurtulman

---

nakledilen ayetlerin sıralamaları şöyledir: Yûsuf 12/26,33,51,32,30,28,29,27; Hicr 14/39; Yûsuf 12/24)

[742] İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, **Hulâsetu'l-ekvâl fî Ma'rifeti'r-rîcâl,** s. 400.

[743] *"Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni efendinin yanında an, (umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla (Yusuf), birkaç sene daha zindanda kaldı."*

[744] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 188.

için o duayı öğreten kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Seni o kadının hilesinden kurtaran kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim' dedi. Allah: 'Senin sözlerini doğrulamak için küçük çocuğu konuşturan kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: Seni 'Azîz ve diğer kadınların kötü gayelerinden kurtaran kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Sana rüya tabirini ilham eden kimdi?' diye sordu. Hz. Yûsuf: 'Sendin Ey Rabbim!' dedi. Allah: 'Öyleyse benim yerime başkasından nasıl medet umarsın? Benden seni hapisten kurtarmamı nasıl istemezsin? Halbuki sen, benim kullarımdan birinden, seni yine benim mahlukatımdan ve elimde olan birinin yanında ansın diye ona umut bağladın ve bana yalvarmadın. Madem öyle sen de bir kulu bir kula aracı yaptığın için ceza olarak hapiste birkaç yıl yat.' dedi. [745]

Kummî, Yûsuf 12/42. âyetini açıklarken Hz. Yûsuf'un hapiste kalma sebebini önce âyette geçen ifadeler ile açıklamış sonra da Hz. Yûsuf'un hapiste kalma sebebini bir kuldan yardım istemesine bağlayan rivayetin bir benzerini aktarmıştır.[746] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Yukarıda Ayyâşî tefsirinden naklettiğimiz rivayetleri nakletmiş ancak bu rivayetlerden Hz. Yûsuf'un isyan etmiş olduğunun anlaşılmaması gerektiğini, onun terki evla yaptığını, hapiste kalmasının ise Allah'ın hikmetine bağlanılması gerektiğini söylemiştir.[747]

Kummî, Ebü'l-Hasan'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Cebrâil indi ve Hz. Yûsuf'a: elini çıkar' dedi. Hz. Yûsuf elini çıkardığında parmaklarının arasından nurun yayıldığını gördü. Bu nur da ne? diye sordu. Hz. Cebrâil: 'Bu peygamberliktir. Baban yanına gelince sen yerinden kalkmadığın için Allah (cc.) onu senden aldı." Yüce Allah peygamberliği onun soyundan alıp Hz. Yûsuf'un kardeşi olan Lâvî oğullarının soyuna verdi. Çünkü bu kardeşi diğerleri Hz. Yûsuf'u öldürmek isteyince *"Onu öldürmeyin. Kuyunun derinliğine atın."* demişti..."[748] Ayyâşî Ebû Hamza es-Semâlî'nin Ali b. Hasan'a isnad ettiği bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre Hz. Ya'kûb ailesi ile yemek yerken kapılarına gelip aç olduğunu söyleyen bir fakirin

[745] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 187.
[746] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 344-345.
[747] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 11, s. 81-82.
[748] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 357.

sözlerini duydukları halde ona kulak asmadıklarından dolayı Allah Teâlâ onlara kızmış ve onları böyle bir şey ile imtihan etmiştir.[749]

Ayyâşî, ayrıca Yûsuf 12/94 ayetini tefsir ederken Mufaddal el-Ca'fî'nin Ebû Abdillah'tan naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Yûsuf'un gömleğinin hikâyesini biliyor musun?' diye sordu. Ben de: 'hayır' dedim. O da dedi ki: 'Hz. İbrâhim için ateş yakıldığında Hz. Cebrâil, Hz. İbrâhim'e gelerek ona cennet elbisesinden getirdi ve ona giydirdi. Bu elbise ile ona sıcaklık ve soğukluk bir zarar vermedi. Hz. İbrâhim'in ölümü yaklaşınca Hz. İbrâhim bu elbiseyi bir muska yapıp Hz. İshak'ın boynuna astı. Hz. İshak da bunu Hz. Yakûb'un boynuna astı. Hz. Yakûb, Yûsuf doğunca bunu Hz. Yûsuf'un boynuna iliştirdi. Bu muska Hz. Yûsuf'un boynunda idi. Bir zaman sonra Hz. Yûsuf gömleği muskadan çıkarınca Hz. Yakûb o kokuyu hissetti."[750] Ebü'l-Futûh er-Râzî de aynı rivayeti Dahhâk'a nispet ederek aktarmıştır.[751]

Hz. Yûsuf'un gömleğiyle ilgili rivayetler, Enbiyâ 21/69'a aykırıdır. Ayrıca Peygamberliğin Hz. Yûsuf'tan alınması ve Hz. Yûsuf'un hapiste kalma sebebiyle ilgili yukarıda naklettiğimiz rivayetler, şu âyetin tefsiriyle bağlantılı vârid olmuştur: *"Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, Efendinin yanında beni an."*, dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı.[752] Yukarıdaki âyette Hz. Yûsuf'un zindanda kalma sebebi açık bir şekilde anlatılmışken bunu Allah'ın kendisine kızdığı ve bu yüzden hapiste kaldığıyla yorumlamak akla ziyan bir davranıştır. Şerîf el-Murtazâ, Hz. Yûsuf'un tevekkül ederken her türlü vesileye başvurması gerektiğini hatta Allah (cc.) tarafından böyle bir şey ile emrolunmuş olabileceğini söylemiştir.[753] Fahreddin er-Râzî de Dünya'nın sebepler diyarı olduğunu ve hakiki tevekkülün sebeplere başvurmak ile olacağını söylemiştir.[754] Yukarıda naklettiğimiz rivayetler, açık bir şekilde Hz. Ya'kûb'un ailesinin ya da Hz. Yûsuf'un Allah Teâlâ tarafından

[749] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 178.
[750] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 205.
[751] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 11, s. 148-149.
[752] Yûsuf 12/42.
[753] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 95.
[754] Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 82.

cezalandırıldığını bildirmektedir. Halbuki Yüce Allah peygamber olarak halis kullarını seçmektedir. Bu konuda Hak Teâlâ şöyle demektedir: *"Onlara bir âyet geldiği zaman, 'Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız.' derler. Cenâb-ı Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah (cc.) katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir."*[755] *"Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık. Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir."*[756] Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere peygamberler Allah'ın seçkin kullarıdır. Onların bile bile Allah'ın emrine aykırı davranmaları ve Allah'ın rızası dışında bir şey yapmaları mümkün değildir. Bu rivayetin Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı olması ve rivayetteki ayrıntılar hasebiyle İsrâîlî bir rivayet olması muhtemeldir. Bu rivayetlerin bazılarının Ehl-i sünnet kaynaklarında Kâ'bu'l-Ahbâr gibi Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara dayandırılması da bunu desteklemektedir.[757]

2.7.3. Züleyha'ya Gençliğinin Geri Verilmesi

Kummî, Yûsuf 12/101. âyetinin tefsirinde şu ifadeleri kullanmıştır: "…Hz. Yûsuf Züleyha'ya: 'Benden bir isteğin var mı?' diye sorunca Züleyha da Allah'tan bana gençliğimi geri vermesini dileyebilir misin?' dedi. Hz. Yûsuf dua etti ve Züleyha gençleşti Hz. Yûsuf da bakire bir bayana dönüşen Züleyha ile evlendi.[758]

Nakledilen rivayetlerde Hz. Süleman'ın evlendiği kadın hakkında birçok bilgi yer almaktadır. Oysaki ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de Tevrat'ta Hz. Yûsuf'un evlendiği kadının ismi verilmiştir. Zikri geçen kadın kaynaklarda değişik isimler ile anılmıştır.[759] İsminin Züleyha olduğunu varsaydığımızda da ne Şiî ne de Sünnî sahih hadis kaynaklarında Hz. Yûsuf'un onun için dua ettiği ve onun gençleşmesine vesile olduğuyla ilgili herhangi bir rivayete rastlamadık. Bazı tefsirlerde bu rivayet uzun uzadıya anlatılmıştır. Allah (cc.) indinde böyle bir şeyin imkânı konusunda hiçbir

[755] En'âm 6/124.
[756] Sâd 38/46,47.
[757] Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 2, s. 168.
[758] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 357.
[759] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 9, s. 140-143; Zehra ÖZTÜRK, "Züleyha", **DİA,** İstanbul 2013, c. 44, s. 552.

şüphemiz yoktur. Bununla birlikte bu haberin doğruluğu hakkındaki şüphemiz ve bu rivayetin Vehb b. Münebbih'e isnad edilmiş olması[760] bunun İsrâîlî bir rivayet olduğunu göstermektedir.

2.8. HZ. MÛSÂ, İSRÂİLOĞULLARI VE FİRAVUN

2.8.1. Kıptîlere Verilen Belalar

Kummî, A'raf 7-133. âyetini tefsir ederken şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Sihirbazlar ve Hz. Mûsâ'ya iman edenler secde edince Hâmân,[761] Firavun'a insanların Hz. Mûsâ'nın dinine giren herkesi hapsetmesini istedi. O da İsrâiloğulları'ndan iman eden herkesi hapse attırdı. Hz. Mûsâ, Firavuna gelerek İsrâiloğulları'nı bırakmasını istedi. Ancak Firavun bunu yapmadı. Bu yüzden Cenâb-ı Allah, o sene kendilerine azap olarak tufanı gönderdi. Tufan, evlerini ve binalarını yıktı. Bu yüzden hepsi çöle gidip çadır kurdular. Firavun, Hz. Mûsâ'ya: 'Rabbine dua et de bu belayı bizden kaldırsın. Bela kalkarsa, İsrâiloğulları'nı ve arkadaşlarını bırakırım' dedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, Allah'tan bu belayı kaldırmasını istedi. Firavun da İsrâiloğulları'nı bırakmak isteyince Hâmân ona: 'Eğer İsrâiloğulları'nı bırakırsan Mûsâ seni yener ve saltanatını yıkar.' dedi. Bu fikir, Firavun'un aklına yattı ve İsrâiloğulları'nı bırakmadı. Allah (cc.) ikinci sene onlara çekirgeleri gönderdi. Çekirgeler, bütün ağaçları ve bitkileri hatta sakallarını ve kıllarını dahi kemirdiler. Kıptîler, buna tahammül edemediler. Bunun üzerine Firavun: 'Ey Mûsâ: 'Rabbine dua et de çekirge belasını bizden kaldırsın Çekirge belası biterse İsrâiloğulları'nı ve arkadaşlarını bırakırım.' dedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, Allah'tan bu çekirge belasını kaldırmasını istedi. Allah Teâlâ da çekirge belasını kaldırdı. Ancak Hâmân, Firavun'un İsrâiloğulları'nı bırakmasına izin vermedi. Cenâb-ı Allah, üçüncü sene onlara kımılı gönderdi. Kımıl, onların tahıllarını yedi ve aç kaldılar. Firavun: 'Ey Mûsâ: 'Eğer bizden kımıl belasını def edersen ben de İsrâiloğulları'nı

[760] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 9, s. 140.

[761] "Kur'ân-ı Kerîm'in bahsettiği "Firavun" bir şahıs ismi olmayıp kralın ikametgâhının adı ve kralın unvanı olduğu gibi Hâmân "In da bir şahıs ismi olmaktan çok Amon kültü rahiplerine verilen bir unvan olması muhtemeldir. Amon 11-12. sülâleler döneminde millî ilâh, 18-20. sülâleler döneminde ise Mısır'ın en önemli ilâhı olmuştur. Bu ilâhın adı Aman, Amen, Amon, Ammon, Amun, Haman, Hammon gibi değişik şekillerde söylenmekte, onu temsil ettiği kabul edilen başrahip de tanrının müşahhaslaştırılmış şekli olarak düşünüldüğünden aynı adla anılıyordu." ayrıntılı bilgi için Bkz. Şaban Kuzgun, "Hâmân", **DİA,** İstanbul 1997, c. 15 s. 436-437.

bırakırım.' dedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, Allah'tan bu bit belasını kaldırmasını istedi. Yüce Allah da kımıl belasını kaldırdı. Hak Teâlâ, kımılı ilkin o zaman yaratmıştır. Ancak Firavun İsrâiloğulları'nı bırakmadı. Cenâb-ı Allah, ondan sonra üzerlerine kurbağaları gönderdi. Kurbağalar, yemeklerine ve sularına girerdi. Hatta denildiğine göre makatlarından, kulaklarından ve burunlarından dahi kurbağa çıkardı. Kurbağalardan çok sıkıldılar. Onlar da Hz. Mûsâ'ya gelerek: 'Ey Mûsâ: 'Rabbine dua et de kurbağa belasını bizden kaldırsın. Biz de sana iman edip İsrâiloğulları'nı ve arkadaşlarını bırakırız.' dediler. Hz. Mûsâ, Allah'tan bu kurbağa belasını kaldırmasını istedi. Allah (cc.) da kurbağa belasını kaldırdı. Ancak onlar İsrâiloğulları'nı bırakmayı kabul etmeyince Hak Teâlâ, Nil nehrinin kana çevirdi. Kipti biri suyu kan olarak görüyor ancak İsrâiloğulları'ndan biri onu su olarak görüyordu. İsrâiloğulları'ndan biri onu içince su oluyor, Kıptî biri içince kana dönüşüyordu. Kıptî, İsrâiloğulları'ndan birine: "Suyu ağzına al, sonra da ağzıma dök." dediğinde İsrâîlî onu Kıptî'nin ağzına döktüğünde yine kana dönüşüyordu.[762] Onlar, bu beladan da bıkıp usandılar ve: 'Ey Mûsâ: 'Eğer Allah (cc.) bizden bu kan belasını kaldırırsa biz de İsrâiloğulları'nı seninle göndeririz.' dediler. Cenâb-ı Allah, kan belasını kaldırınca sözlerine uymayıp İsrâiloğulları'nı göndermediler. Allah Teâlâ da onlara bela olarak kar yağdırdı. Onlardan ölenler oldu ve bu beladan da çok usandılar. Daha önce görmedikleri birçok bela ile karşılaştılar.[763] Buna benzer bir rivayeti Ebü'l-Futûh er-Râzî de uzun uzadıya nakletmiştir.[764]

Tabersî de A'raf 7-133. âyetini tefsir ederken Kummî'nin tefsirinde geçen rivayeti Kummî'ye nispet ederek aktarmıştır. Ancak bu rivayette bazı şeyler oldukça abartılmıştır. Örneğin insanlar otururken çenelerine kadar kurbağaların arasında kaldıkları; Bitlerin insanların kıllarını, ciltlerini göz kapaklarını ve kaşlarını yedikleri; Firavun'un ağaç suyunu içmek istediğinde daldaki suyun ağzına ulaştığında kana dönüştüğü gibi abartılar da zikredilmiştir.[765]

Yukarıda nakledilen rivayette, insanların boyunlarına kadar kurbağaların arasında kaldığı, kurbağaların insanların makatlarından, burunlarından ve

[762] Tûsî, **Tibyân,** c. 4, s. 521.
[763] Kummî, **Tefsîr,** c. I s. 237-238.
[764] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 357-360.
[765] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 253.

kulaklarından çıktığı; kımılın insanların saçlarını ve ciltlerini yediği gibi hayali, abartılı ve İsrâîlî bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Tabâtabâî rivayetin saçmalıklar ile dolu olduğunu görmüş ve bu rivayetin âyet ile uyumlu olmadığını söylemiştir.[766] Bu tür rivayetleri değerlendiren Ebû Hayyân ise şöyle demiştir: "Âyet, bu mucizelerin (tufan, çekirge, kımıl, kurbağa ve kan) İsrâiloğulları'na gönderildiğini bildirmektedir. Ancak bu mucizelerin gönderiliş şekli ve zamanıyla ilgili haberler, İsrâîlî bilgilere dayanmaktadır. Zira bu konuda nebevi bir rivayet vârid olmamıştır." demiştir.[767] Ehl-i sünnet tefsirlerinde bu rivayet, İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr, Katâde ve Süddî gibi sahâbe ve tâbiîne dayanmaktadır.[768] Yani bu rivayet merfû bir rivayet de değildir. Muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm'de özet bir şekilde nakledilen âyetlerin tafsilatını öğrenmek isteyen Müslümanlar, bu ayrıntıları Ehl-i kitap âlimlerinden öğrenmiş ve aktarmışlardır.

2.8.2. Firavun ile Hz. Mûsâ'ya İman Eden Kişinin Yaşı

Kummî, Mümin 40/28. âyetini[769] açıklarken babasının Ebû Abdillah'a isnad ettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Firavun ailesinden olan kişi, 600 sene imanını gizledi. Adam, cüzzamlıydı ve büzülmüştü. Parmakları dökülen kişi buydu. Parmaksız eliyle halkına işaret etmekteydi."[770] Tûsî'nin Dahhâk'a dayandırarak naklettiği rivayete göre Firavun, tombul ve kısa boylu biriydi. 400 sene yaşadı. Saçını ilk siyaha boyayan kişiydi. Hz. Mûsâ ise 120 yıl yaşadı.[771] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Firavun'un 400 sene yaşadığını söylemiştir.[772]

Yukarıda naklettiğimiz ancak Şiî ile Sünnî sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğu kanaatindeyiz. Zira rivayetlere göre Hz. Mûsâ 120 yıl Firavun 400 yıl, Hz. Mûsâ'ya iman eden kişi ise 600 sene

[766] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân**, c. 8, s. 231
[767] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 4, s. 373.
[768] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 935; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 2, s. 310-311; Hâzin, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** c 2, s. 240.
[769] *"Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: Siz bir adamı Rabbim Allah'tır. diyor diye öldürecek misiniz? Halbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azâbın), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Cenâb-ı Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."*
[770] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 257.
[771] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 130.
[772] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 277.

yaşamıştır. İman eden şahıs Hz. Mûsâ döneminde 600 sene imanını nasıl saklamıştır? Bu kişinin kim olduğuyla ilgili farklı rivayetler[773] bulunmakla birlikte onun kim olduğu veya kaç yıl yaşadığı çok da önemli değildir. Mukâtil b. Süleyman ise onun 100 yıl imanını gizlediğini söylemiştir.[774] Onun veya Firavun'un bu kadar yıl yaşamış olabilmesi ise çok düşük bir ihtimaldir. Bu tür rivayetler ile âyetlerin tefsir edilmesi herhangi bir fayda sağlamayacağı gibi saf zihinleri bulandırmaktadır.

2.8.3. Firavun ile Hâmân'ın Göğe Çıkma Maceraları

Kummî tefsirinde Kasas 28/38. âyeti[775] tefsir edilirken şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Hâmân, Firavun'a ona gökyüzüne yükselen bir bina yaptı. Bu bina gökyüzünde öyle yükseğe ulaştı ki insanlar gökyüzündeki rüzgarlardan dolayı onun üzerinde duramazdı. Hâmân, Firavun'a: "Bizim bunu daha da yükseltemeye gücümüz yok" dedi. Cenâb-ı Allah, estirdiği bir rüzgar ile bu binayı yıktı. Bunun üzerine Firavun ve Hâmân bir kutu yaptılar. Dört tane kartal da yakalayıp bunların yavrularını beslediler. Bunlar, iyice güçlenip büyüyünce kutunun dört tarafına dört tane sopa bağlayıp her sopanın başına da et yerleştirdiler. Kartalları bir müddet aç bıraktıktan sonra ayaklarını bu sopaların dibine bağladılar. Kartallar, kanatlanarak etleri yemek isteyince Firavun ve Hâmân'ı havaya kaldırdılar. Böylece gökyüzüne doğru uçtular. Firavun, Hâmân'a: 'Gökyüzüne bak biz yetiştik mi?' diye sordu. Hâmân: 'Gökyüzü yerden ona baktığım gibi uzak görünüyor.' dedi. Firavun: 'Yeryüzüne bak.' dedi. Hâmân: 'Yeryüzünde, sadece deniz ve suyu görebiliyorum.' dedi. Firavun ve Hâmân güneş, denizler ve sular kayboluncaya kadar yükseldiler. Firavun: 'Ey Hâmân! gökyüzüne bak.' dedi. Hâmân, gökyüzüne baktı ve: 'Gökyüzünü hâlâ yeryüzünden baktığım gibi görüyorum.' dedi. Onlar geceleyince Hâmân gökyüzüne baktı. Firavun: 'Ulaştık mı?' diye sordu. Hâmân: 'Ben yıldızları yeryüzünden gördüğüm gibi görüyorum. Yeryüzünü ise sadece bir karartı olarak görebiliyorum.' diye cevap verdi. Sonra gökyüzünde rüzgar eserek onlara engel oldu. Onlar da kutuları ile sürüklenerek yere düştüler. O vakitte Firavun en hadsiz ve

[773] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** Kitâbu'l-Enbiyâ, 60/23, c. 6, s. 520.
[774] Mukātil b. Süleymân, **Tefsîr,** c. 2, s. 147.
[775] *"Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki Musa'nın tanrısına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir, dedi."*

kibirli olduğu bir dönemdeydi.[776] ‘Ayyaşi, bu rivayetin biraz farklı versiyonunu İbrâhim 14/46. âyetini tefsir ederken aktarmıştır. Ancak el-Haris’in Hz. Ali’den nakletmiş olduğu bu rivayet, Firavun değil Nemrûd hakkındadır.[777] Ebü’l-Futûh er-Râzî de İbrâhim 14/46. âyetini tefsir ederken Ayyâşî tefsirinde Nemrûd ile ilgili rivayeti “Bazı müfessirlerce Hz. Ali’ye isnad edilmiştir.” diyerek aktarmıştır.[778]

Şiî ve Sünnî sahih hadis kaynaklarında bulunmayan bu rivayet, birçok yönden akla ve bilimsel gerçekliğe aykırıdır. Zira atmosferden çıktıktan itibaren oksijen bitmekte ve hava soğumaya başlamaktadır. İnsanların ve kuşların bu kadar yükseğe çıkmaları imkansızdır. Sadece dört kuşun Firavun ve Hâmân’ı bindikleri aracı gökyüzüne çıkardığını düşünmek bile konunun acayipliğini ortaya koyması bakımından yeterlidir. Ayyâşî tefsirinde nakledilen rivayette bu hikâyenin baş aktörü Nemrûd iken Mücâhid’den gelen rivayette bu kişi Buhtunnasr’dır.[779] Kummî, bu rivayeti kimseye dayandırmadan aktarmış, Ayyâşî ise bunu senetsiz bir şekilde aktarmıştır. Firavun ile Hâmân, Nemrûd veya Buhtunnasr’ ile ilgili anlatılan ve aklî ve bilimsel gerçekliği bulunmayan bu rivayetlerin İsrâîlî bir rivayet olduğunu düşünmekteyiz. Rivayetin birkaç kişi hakkında değişik versiyonlar ile aktarılması, bunun eski kültürlerden aktarılagelen bir hikâye olduğunu göstermektedir. Nitekim Muhammed İzzet Derveze de bu rivayetin Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olabileceğini söylemiştir.[780] Bazı İslâm âlimleri de rivayetlerdeki çarpıklığı gördükleri için rivayetin yalan ve uydurma bir rivayet olduğunu, bu konuda sahih bir rivayetin bulunmadığını, rivayetin ilgili âyetlerin zahirine aykırı olduğunu ve mâna bakımından sahih olmadığını söylemişlerdir.[781]

2.8.4. İsrâiloğulları, Kıptîler vb. Konularda Kişi Sayıları

[776] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 140-141.
[777] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 253.
[778] Ebü’l-Futûh er-Râzî, **Ravdu’l-cinân,** c. 11, s. 294-296.
[779] İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm,** c. 2, s. 1263.
[780] Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, **et-Tefsîru’l-hadîs,** Dâru ihyâi’l-kütübi’l’arabiyye, Kahire 1383, c. 5, s. 128.
[781] Hâzin, **Lubâbu’t-te’vîl fî ma’âni’t-Tenzîl,** c 3, s. 45; Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-muhît,** c. 5, s. 426; İbn Atiyye, **el-Muharreru’l-vecîz,** c. 3, s. 346; Abdulkadir b. Molla Huveyş, **Beyânu’l-me‘ânî,** Metbe’atu’t-terakkî, Dımaşk, 1965, c. 4, s. 290.

Kummî tefsirinde, Şuara 26/54. âyetinin tefsirinde râvisi olmadan Firavun'un ordusunun sayısı hakkında şöyle denilmiştir: "Firavun, ordusu için şehirlerden adam topladı. Bu askerlerin öncü birlikleri 600 bin kadardı. Firavun ise 1 milyon kişi ile yola çıktı."[782] Tûsî de Bakara 2/50. âyetini tefsir ederken Hz. Mûsâ kıssası adına bir başlık açmış ve Hz. Mûsâ'nın denizi aşmasıyla ilgili bazı bilgiler vermiştir. İbn Abbas'a isnad ettiği bir rivayete göre: "Hz. Mûsâ'nın kavmi denizi aşınca Firavun ve ordusu dişi atlar hariç 1 milyon erkek atlı ile onları kovaladı. Hz. Mûsâ'nın ordusu ise 600 bin kişiydi..." Tûsî, Şuara 26/54. âyetini tefsir ederken ise farklı rakamlar vermiştir. Burada İbn Mes'ûd'dan naklettiği rivayete göre: "Firavun'un Şirzime (bir avuç insan/asker) olarak nitelediği İsrâiloğulları'nın sayısı 600 bin idi. Bazı müfessirlerin dediğine göre, Firavun'un komutasında 7 milyon kişi bulunduğundan İsrâiloğulları'nın sayısını az görmüştür."[783] Ebü'l-Futûh er-Râzî Bakara 2/50. âyetinin tefsirinde 20 yaşın altındakiler ve altmış yaşın üstündekiler hariç İsrâiloğulları'nın sayısının 600 bin olduğunu; Firavun'un 70 bin siyah at ile önde yürüdüğünü ve Hâmân'ın da 1 milyon 900 bin asker ile Firavun'u takip ettiğini söylemiştir.[784] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Yûnus 10/89 ayetinin tefsirinde ise yirmi yaş altındakiler ve yetmiş yaş üstündekiler hariç İsrâiloğulları'nın sayısının 320 bin; Firavun'un ordusunun 1 milyon 600 bin kişi olduğunu ve bunların dışında 100 bin siyah atlı askerinin de olduğunu söylemiştir.[785] Tabersî de Bakara 2/50. âyetinin tefsirinde İsrâiloğulları'nın sayısını 620 bin olarak verirken Firavun ve ordusunun sayısını kadınlar hariç 1 milyon atlı olarak vermiştir.[786]

Şiî tefsirlerde sihirbazların sayısı hakkında da birtakım abartılı rakamlar aktarılmıştır. Nitekim Tûsî: "Kâsım b. Ebi Berre'ye göre sihirbazlar, 70 bin kişiydi. İbn Cureyc, bunların 900 kişi olduğunu söylemiştir."[787] demiştir. Tûsî, ayrıca Araf 7/113. âyetini[788] tefsir ederken görüş sahiplerini belirterek sayıları 12 bin, 15 bin, 70

[782] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 121; Tûsî, age
[783] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 25.
[784] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 277-279.
[785] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 194-195.
[786] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 144.
[787] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 186; Tûsî, **Tibyân,** c. 4, s. 500.
[788] *"Sihirbazlar Firavun'a geldi ve: Eğer üstün gelen biz olursak, bize kesin bir mükâfat var mı? dediler."*

bin ve 80 bin olarak vermiştir.[789] Ebü'l-Futûh er-Râz,î bu konuda Mukâtil b. Süleyman ve diğer müfessirlerden farklı görüşlerin geldiğini söylemiş ve bunları 72 ile başlatmış 70 bin ile bitirmiştir.[790] Tabersî de Araf 7/113. âyetini tefsir ederken sihirbazların sayısıyla ilgili 70 kişi, 72 kişi, 15 bin, 30 bin küsur, 70 bin ve 80 bin gibi değişik rivayetler aktarmıştır.[791] Tûsî, asanın yılan iken yuttuğu ip sayısıyla ilgili asanın yılana dönüştüğünde yuttuğu ip sayısının 300 deve yükü kadar olduğunu bildiren bir rivayet nakletmiştir.[792]

Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan çıkışında Kıptî ve İsrâiloğulları'nın sayılarını bildiren rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim İbn Haldûn, tarihçinin düşebileceği hataları anlatırken birçok tarihçi, müfessir ve nakilcinin rivayetleri naklederken rivayetlerin sağlam veya zayıf olduklarına bakmadan, rivayetlerin kendilerine itimad ettiklerini, rivayetleri tarihin temel kurallarına göre değerlendirmediklerini, benzerleri ile kıyaslamadıklarını, hikmet terazisiyle değerlendirmediklerini, tabii gerçekliğin özelliklerine tabi tutmadıklarını ve rivayetler hakkındaki gözlem ve incelemeyi sağlam temellere oturtmadıklarını ve bu yüzden hataya düştüklerini söylemiştir. İbn Haldûn, akabinde Mes'ûdî ve birçok tarihçinin İsrâiloğulları'nın sayılarıyla ilgili aktardıkları rivayetleri eleştirmiş ve o dönem Mısır ve Şam'da İsrâiloğullarıyla ilgili verilen sayılarda ordu çıkarılamayacağını söylemiştir. İbn haldûn, Fars bölgesinin genişliğine rağmen ordusunun sayı bakımından bu rakama asla ulaşmadığını, İsrâiloğulları'nın bu sayısına rağmen Buhtunnasr'ın onları nasıl istila ettiğini sorgulamış ve Fars ordusunun en kalabalık sayıda olduğu Kadisiye savaşında bile ancak 120 bin sayısına ulaşabildiğini söylemiştir. İbn Haldûn, 600 bin sayıda olan bir ordunun hükümdarlığının da geniş bir araziye sahip olması gerektiğini, oysa bu devletin sınırlarının Şam bölgesinde Ürdün ve Filistin'in ötesine geçemediğini, ayrıca Hz. Mûsâ ile dedesi İsrail/Yakup arasında 4 nesil olduğunu, dolayısıyla İsrâiloğulları'nın 70 kişilik bir aileden kısa bir zamanda Kiptîlerin de onlara uyguladığı zulme rağmen bu sayıya ulaşmalarının da ihtimal dışı olduğunu söylemiştir. İbn Haldûn, akabinde

[789] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 500.
[790] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 330-332.
[791] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 243.
[792] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 188

kendi döneminde dahi bazı kimseler ve ordular hakkında böyle açıklamaların yapıldığını ancak divanlarda bu bilgiler incelendiğinde nakledilen bilgilerin divanlardaki sayıların ancak onda birine denk düştüğünün görüldüğünü söylemiştir.[793]

İsrailoğulları'nın sayılarında olduğu gibi sihirbazların sayıları konusunda nakledilen bilgilerde de abartı bulunmaktadır. Ayrıca sihirbazların sayılarıyla ilgili birbirine zıt ve farklı rivayetler de aktarılmıştır. Bu rivayetlerin tümünün doğru olması mümkün değildir. Bazı rivayetlerin tarihi gerçekliğe aykırı olduğu da aşikârdır. İbn Haldûn'un bu açıklamaları İsrâiloğulları hakkında anlatılan bazı rivayetlerin sağlamlığını oldukça kuşkulu hale getirmektedir. Zira, İsrâiloğulları, sihirbazların sayısı ve sihir aletleriyle bağlantılı nakledilen rivayetlerin tarihi gerçekliğe aykırı olduğu açıktır. Rivayetlerin sözlü olarak nakledilmesi ve aradan uzun bir sürenin geçmesi rivayetlerde olağanüstülüğü çoğaltmış, râvilerin bunları naklederken gerekli titizliği göstermemesi ve bu bilgileri metin bakımından tenkide tabi tutmamaları, bunların Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine girmesine neden olmuştur.

2.8.5. Hz. Mûsâ'nın Asası

Kummî tefsirinde Şuara 26/44. âyeti[794] açıklanırken asanın yılana dönüşmesiyle ilgili râvi belirtilmeden şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Hz. Mûsâ, asayı yere attı. Asa, bakır gibi eridi ve başı yerden çıktı. Ağzını açtı. Üst çenesini Firavun'un bulunduğu yerin kubbesinin üzerine koydu ve döndü. Alt çenesini ise yere koyup sihirbazların asalarını ve iplerini yuttu. Böylece bütün sihirbazlar yenildi. İnsanlar, daha önce görülmemiş ve duyulmamış şekilde büyük ve korkunç olan bu yılanı görünce kaçtılar. Bu kargaşada insanların birbirlerini ezmeleri sonucunda 10 bin erkek, kadın ve çocuk öldü. Yılan, kubbenin etrafına dolandı. Firavun ve Hâmân korkudan altlarını kirletti, saçları ağardı ve bayıldılar. Hz. Mûsâ da insanlarla kaçınca Allah: *"Tut onu, Korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz."*[795] Sonra Hz. Mûsâ geri döndü. Elini abasına dolandırdı ve yılanın ağzına soktu. Böylece yılan

[793] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 13-15.
[794] *"Bunun üzerine iplerini ve değneklerini attılar ve: Firavun'un kudreti hakkı için elbette bizler galip geleceğiz, dediler."*
[795] Taha 20/21.

asaya dönüştü."[796] Tabersî de Araf 7/107. âyetini[797] tefsir ederken (قِيلَ) lafzıyla şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Asa, yılana dönüştüğünde, Firavun'un kubbesini iki çenesinin arasına aldı. İki çenesinin arası, 80 zira idi. Firavun tahtından atladı ve insanlar ile kaçmaya başladı. Korkudan altını kirletti. Ardından Firavun eve girdi ve bağırmaya başladı. Hz. Mûsâ'ya yalvardı ve: 'Ey Mûsâ! Bunu alırsan ben sana iman ederim.' dedi. Hz. Mûsâ yılanı eline alınca asaya dönüştü."[798]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, A'raf 7/113 ayetini açıklarken sihirbazların attıkları sopa ve iplerin kırk deve yükü olduğunu söyledikten sonra Hz. Mûsâ'nın asasının dört ayaklı büyük bir ejderhaya dönüştüğünü, iki başlı ve iki pençeli bir yılan olduğunu, ağzından ateş püskürdüğünü, gözlerinin de ateş saçtığını, her bir kılının bir mızrak kadar olduğunu, İsrâiloğulları'nın onun korkusundan kaçarken yaşanan izdihamda 25 bin kişinin öldüğünü söylemiştir.[799]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, Taha 20/18. âyetini açıklarken ise şöyle bir rivayet nakletmiştir: "İbn Abbas dedi ki: Hz. Mûsâ, bu asa ile azığını karıştırıyordu/dişlerini fırçalıyordu. Asayı yere sapladığında yerden su fışkırıyordu. Hz. Mûsâ, asa ile yere vurduğunda yerden yiyecekler çıkıyordu. Asa ile yabani hayvanları kovalıyordu. Düşman ile karşılaştığında bu asa ile savaşıyordu. Bir kuyudan su almak istediğinde asa uzar ve ucu kova gibi olurdu. Asa geceleri mum gibi yanar ve etrafı aydınlatırdı. Kimi zaman asa onunla konuşur ve onun yalnızlığını giderirdi. Uzun bir ağaca rastladığında asanın ucuyla ağacı kendisine doğru eğdirirdi."[800] 'O uyurken asası onu gözetler ve uyumazdı."[801] Tabersî de yukarıda naklettiğimiz rivayeti nakletmiş ve devamında Taha 20/20. âyetinin[802] tefsirinde şu ifadelere yer vermiştir: "…denildi ki (قِيلَ) Hz. Mûsâ, asayı yere attığında asa insanların görebileceği en büyük yılana dönüştü. Bu yılan, koca taşları yutuyor ve onu deve pisliği halinde atıyordu. Pençelerini ağaçlara saplıyor ve onları kökünden söküyordu. Gözleri ateş saçıyordu.

[796] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 120
[797] *"Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi!"*
[798] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 239.
[799] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 336.
[800] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 137-138.
[801] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 30.
[802] *"Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!"*

Asanın eğik ucu öyle bir boyuna döndü ki boyundaki her kılın biri ok kadar büyüdü...”[803]

Tûsî, Şuara 26/31. âyetini tefsir ederken رُوِيَ) lafzıyla şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Bu yılan, kuyruğu üzerinde bir mil havaya yükseldi, yere indi ve Firavun’un başını iki dişi arasına aldı ve: ‘Bana neyle emretmek istiyorsan emret.’ dedi. Firavun: ‘Seni gönderenin adıyla seni almak istiyorum.’ dedi ve onu eline alınca asaya dönüştü. Bu rivayeti İbn Abbas ve Minhal da nakletmiştir.”[804]

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ’nın asasının yılana dönüşmesi,[805] Hz. Mûsâ’nın onun taşa vurması ile taştan suyun fışkırması[806] ve Hz. Mûsâ’nın onu denize vurması ile denizin ikiye ayrılması[807]dışında herhangi bir mucizevi olaya değinmez. Görüldüğü gibi ilk âyette asanın bizzat yılana dönüşmesi dışında diğer âyetlerde asa ile ilgili herhangi bir mucizeye değinilmemiş veya başka bir ifade ile mucize asanın kendisine nispet edilmemiştir. Ancak yukarıda naklettiğimiz rivayetlerde Yahudi inanışına uygun olarak asaya olağan üstü bir vasıf verildiği görülmektedir.[808] Ayrıca yukarıda nakledilen rivayetlerde bu asanın dönüştüğü yılan ve yılana dönüştükten sonraki sahneler ile ilgili abartılar bulunmaktadır. Tarih boyunca nakledilen bu rivayetlerin zaman ile olağanüstülükler eklenerek aktarıldığı ve abartılarak anlatıldığı kanaatindeyiz. Bu abartı ve hayal mahsulü rivayetler ise orta çağ insanları nezdinde kabul gördüğünden İslâmî gelenekte de aktarılmıştır. Hz. Mûsâ’nın asasıyla ilgili nakledilen rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Tabâtabâî, Hz. Mûsâ’nın asası, sihirbazların sayısı vs. konularda Şiî ve Sünnî kaynaklarda birçok rivayetin aktarıldığını, bu rivayetlerde Kur’ân-ı Kerîm’in hiç değinmediği acayipliklerin bulunduğunu, rivayetlerin mütevatir yolla bize ulaşmadığını ve bunların kati deliller ile ispatlanamayan rivayetler olduklarını, çoğunun da mevkuf veya zayıf olduklarını söylemiş ve bazılarının da birbirlerine taban tabana zıt bilgiler

[803] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 7, s. 14.
[804] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 17-18.
[805] Neml 27/10; Kasas 28/31.
[806] Bakara 2/60.
[807] Şuarâ 26/63.
[808]Ömer Faruk Harman, “Asâ”, **DİA,** İstanbul 1991, c. 3, s. 449-450.

barındırdığından bu rivayetleri görmezden gelmenin daha evla olduğunu söylemiştir.[809]

2.8.6. Taşın Hz. Mûsâ'nın Elbiselerini Alması

Kummî Ahzab 33/69 ayetinin tefsirinde babasından Ebû Abdillah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ hakkında erkekliğinin olmadığını söylemişlerdi. Hz. Mûsâ, yıkanmak istediğinde kimsenin göremeyeceği bir yere giderdi. Bir gün, elbiselerini bir taşın üzerine koyduktan sonra nehrin kenarında yıkanırken Allah (cc.) taşa uzaklaşmasını emretti ve taş Hz. Mûsâ'dan uzaklaştı. Böylece Hz. Mûsâ'yı çıplak gören İsrâiloğulları söyledikleri şeylerin yanlış olduğunu anladılar."[810]

Rivayetin değerlendirilmesine gelince, Bir insanın çıplak olarak görülmesi o kişinin toplum içerisinde alay konusu olmasına neden olduğuna, hiç kimsenin itirazı olmasa gerek. Bir Peygamberin insanlara hitap ettiğinde insanların onu görünce mahrem halinin hatırlamaları istenilen bir şey olamaz. Bu nedenle, Allah'ın peygamberini güya onun hakkında söylenen bir itham nedeniyle böyle küçük düşürmesi düşünülecek bir şey değildir. Nitekim Şerîf el-Murtazâ, Ahzâb 33/69. âyetinin tefsirinde taşın Hz. Mûsâ'nın elbisesini aldığı ve Hz. Mûsâ'nın çıplak bir şekilde İsrâiloğulları'nın arasında yürüdüğü ile ilgili rivayetin sahih olmadığını söylemiştir. Murtazâ, Allah'ın peygamberinin avretini göstermek sureti ile onu rezil etmesinin mümkün olmadığını zira Allah'ın peygamberini rezil edecek bir yola başvurmadan da böyle bir ithamdan kurtarabileceğini söylemiştir. [811] Murtazâ, ayrıca Allah'ın peygamberlerine saygısı olanların, onlara böyle iftiralarda bulunamayacağını söylemiş, Sünnî ve Şiî kaynaklarda geçen bu rivayeti kabul etmemiştir.[812] Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu konuda Ebû Hüreyre'den iki rivayet nakletmiş ve bu rivayetlerin mutemed olmadıklarını, zira Allah'ın bir peygamberin avretini insanlara göstererek bir "ayıbını" daha büyük bir ayıp ile gidermeyeceğini söylemiştir. Bu rivayet birçok Sünnî hadis kaynağında da geçmektedir. Ancak

[809] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 8, s. 219-220.
[810] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 197.
[811] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 24-26.
[812] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** Şebeketu el-Fikr, Tahran 1961, s. 140.

rivayetlerin bazen merfû bazen de mevkuf olarak aktarılması ve merfû rivayetlerin de Ebû Hüreyre'den aktarılmış olması, rivayetin Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Buhârî'de geçen bir rivayetin sonunda Ebû Hüreyre, rivayete ek olarak Hz. Mûsâ'nın taşı yakaladıktan sonra onu dövmeye başladığını söylemiştir.[813] Bu da Ebû Hüreyre'nin bu tür bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Hadis metodolojisinde metinden çok senedin baz alınması, yani sahih hadis tanımında senedin sağlam olmasının yeterli görülmesi, [814] bu tür rivayetlerin İslâmî kaynaklara girmesini kolaylaştırmıştır. Yukarıda naklettiğimiz rivayet, bu söylediğimizin ne kadara yerinde olduğunu göstermektedir.

2.8.7. Hz. Mûsâ'nın Elindeki Levhalar

Ebü'l-Futûh er-Râzî, A'raf 7-145. âyetini açıklarken levhalar ile ilgili şöyle demiştir: "İbn Cüreyc, bunların zümrütten olduğunu söylemiştir. Rebî' b. Enes, bunların buzdan olduğunu söylemiştir. Bazıları ise bunların Adn cennetinden getirildiğini söylemiştir. Kelbî, bunların kırmızı yakuttan olduğunu söylemiştir. Vehb b. Münebbih, bunların sert bir kayadan yapıldığını söylemiştir."[815] Tabersî de A'raf 7-145. âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre bu levhalar ağaçtandı ve gökyüzünden inmişlerdi. Yine İbn Cureyc'ten nakledildiğine

[813] Bu rivayet, Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi pek çok Sünnî hadis kaynaklarında da geçmektedir. Buhârî'deki rivayet Ebû Hüreyre'ye kanalıyla Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Aynı şekilde rivayetlerin çoğu Ebû Hüreyre'den merfû veya mevkuf olarak aktarılmışken, bazı rivayetler İbn Abbas'a isnad edilerek nakledilmiştir. Bu rivayetleri etraflıca inceleyen Muhakkik Abdurrazzak el-Mehdî, bu rivayetlerin merfû, mevkûf, ve bazı Tabiîn alimlerine isnad edilerek aktarıldığını, bu rivayetlerden merfû olanların sahih ve Hasan ve zayıf senetler ile nakledildiğini, mevkuf olanların ise sahih senetler ile nakledildiğini, ancak senetlerinde gariplik olduğunu söylemiştir. Bu iki Sahâbinin de Ehl-i kitap alimlerinden nakilde bulunduklarını daha önce ayrıntılarıyla anlatmıştık. Muhtemelen Sahâbe bu rivayeti Ehl-i kitap alimlerinden almış, Şiî imamlar da Sahâbeden nakilde bulunmuştur. Ancak daha sonra Hz. Peygamber'e ref edilmiş veya vahiy mahsulü kabul edilmiştir. Nitekim bu konuda İbn Kesîr'in aktardığı bir rivayete göre; Ebû Hüreyre bazen hem Hz. Peygamberden hem de Ka'bu'l-Ahbâr'dan nakillerde bulunurdu. Bazı râviler, onun sözlerini Ka'b'ın sözleriyle karıştırırdı. Bu konuda Büsr b. Sa'id şöyle demiştir; "Allah'tan korkun! Hadis rivayetinde uyanık olun! Allah'a yemin ederim ki bizler, Ebû Hüreyre'nin Meclisine katılırdık ve o, bize hem Peygamber'den Hem de Ka'b'dan rivayette bulunur, sonra kalkıp giderdi. Ben daha sonra o meclise katılanlardan birinin Hz. Muhammed (sav.)'e ait olanı Ka'b'a; Ka'b'ın sözlerini de Resûlüllah'a isnad ettiğini gördüm demektedir." (İbnü'l-Cevzî, **Zâdu'l-mesîr**, Abdurrazzak el-Mehdî (Thk.), 1180. dipnot. c. 3, s. 486; Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, Kitâbu'l-Gusl, 20; (c. 1, s. 500); Kitâbu ehâdîsu'l-enbiyâ, 27, (c. 6, s. 529); Mubarkefûrî, **Tuhfetu'l-ahvezî,** Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân, 34, (c. 9, s. 87); İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 8, s. 158.)

[814] Süyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** s. 32; İSTEMİ, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, s. 69.

[815] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 396.

göre bu levhalar zümrüttendi ve uzunluğu 10 zira idi. Kelbî'den aktarıldığına göre ise bu levhalar yeşil ve kırmızı yakuttandı."[816]

Yukarıda nakledilen rivayetlerde levhalar hakkında birçok abartı zikredilmiştir. İbn Kesîr, levhaların cinsi ve boyutlarıyla ilgili rivayetleri naklettikten sonra alaylı bir ifade ile: "Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in 'duymak ile görmek aynı şey değildir.' hadisini doğru çıkarmaktadır." demiştir. [817] Ebû Şehbe, levhaların hangi maddeden olduğu ve sayılarıyla ilgili bazı rivayetlerin sahâbe, tâbiîn, Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi âlimlere isnad edilerek aktarıldığını, bu rivayetlerin birbirlerine zıt olduklarını, bu rivayetlerde akl-ı selime ve nakli rivayetlere aykırı bilgiler olduğunu ve bu yüzden bu rivayetleri Hz. Peygamber'e isnad etmekten haya ettiğini ve bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[818] Sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin Ehl-i kitap âlimlerinden aldığını düşündüğümüz bu rivayetlerdeki bilgilerin âyetlerin anlamlarından çıkarılması mümkün değildir. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya içinde ilâhi emirlerin olduğu bazı levhalar indirdiğinin dışında bir şeye iman etmemiz istenmemiştir. Levhaların hangi maddeden oldukları, nereden geldikleri ve boyutlarının ölçüleri, âyetleri anlamamıza bir fayda vermediği gibi bu ayetlere imanımızı da artırmaz.

2.8.8. Hz. Mûsâ'nın Kavminden Tövbe Etmelerini İstemesi

Kummî tefsirinde bu konuda Bakara 2/54 âyeti bağlamında şu rivayet aktarılmıştır: "Hz. Mûsâ'nın kavmi: 'Biz nasıl kendimizi öldüreceğiz?' diye sordular. O, da onlara şöyle cevap verdi: 'Hepiniz (buzağıya tapanlar) yarın bir bıçak, demir veya kılıç alarak Beytülmakdis'e gelin. Ben minbere çıktığımda tanınmamanız için ağzınızı kapatın ve birbirinizi öldürün.' Buzağıya tapanlardan 70 bin erkek, Beytülmakdis'de toplandı. Hz. Mûsâ, namaz kılıp minbere çıktığında, onlar birbirlerini öldürmeye başladılar. Bu esnada Hz. Cebrâil geldi ve: 'Ey Mûsâ! Onlara birbirlerini öldürmeyi bırakmalarını emret. Çünkü Allah Teâlâ tövbelerini kabul etti. Fakat bu sırada 10 bin kişi ölmüştü."[819] Tûsî ve Tabersî de aynı âyeti tefsir ederken

[816] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 262.
[817] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 942.
[818] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 196-197.
[819] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 48.

buna benzer rivayetler aktarmışken[820] Ebü'l-Futûh er-Râzî, ölenlerin sayısının 70 bin olduğunu söylemiştir.[821]

Bu olay ile ilgili âyetler tafsilatıyla Bakara sûresinde şöyle geçmektedir: *"Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk. Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz. Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik. Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) ve Furkan'ı vermiştik. Mûsâ, kavmine dedi ki: 'Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün/kendinizi düzeltin. Bu Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah (cc.) da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir."*[822]

Müfessirlerin çoğuna göre âyette geçen (اقتلوا) kelimesinin zahiri anlamda gerçek öldürme olduğunu söylemiştir.[823] Ancak (فاقتلوا انفسكم) terkibinin zahiri, birbirinizi öldürün anlamına gelmemekte bilakis "kendinizi öldürün" anlamına gelmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de (انفسكم) kelimesi çoğunlukla "kendiniz" anlamında kullanılmıştır. (فاقتلوا انفسكم) terkibi türevleriyle beraber ise "kendinizi öldürmeyin" ve "kendinizi öldürün" "birbirinizi öldürüyorsunuz" şeklinde de geçmektedir.[824] Âyetin zahiri her iki anlama da müsaittir. Âyette geçen (اقتلوا) kelimesi ise Kur'ân-ı Kerîm'in başka yerlerinde olduğu gibi "öldürün" şeklinde anlaşılabilir.[825] Ancak âyetin siyak sibakından (اقتلوا) kelimesinin mecazi anlamda olabileceği sonucu çıkmaktadır. Zira 52. âyetindeki *"Şükredesiniz diye sizi affetmiştik."* ifadesi Allah'ın onları bu suçlarından sonra affettiğini açık bir şekilde bildirmekte ve bu yüzden şükretmeleri istemektedir. 54. âyetinin sonundaki *"O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir."* ifadesi de Allah'ın merhametine vurgu yapmakta ve onların affedildiğini bildirmektedir. Affetmek ise müstahak

[820] Tûsî, **Tibyân,** c. I s. 246; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 153.
[821] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 293.
[822]Bakara 2/51-54.
[823] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 1, s. 261.
[824] Nisa 4/29, 66; Bakara 2/285.
[825] Mü'min 40/25; Yûsuf 12/9; Nisa 4/66.

olunan cezanın kaldırılması anlamına gelmektedir.[826] Halbuki rivayetlerde; Allah'ın birbirlerini öldürmelerini emrettiği, bunun sonucunda 10 bin veya 70 bin kişinin öldüğü ve birbirlerini öldürürken tanınmamaları için yüzlerini kapatmaları emredildiği[827] veya tanınmasınlar diye üzerlerine kara bir bulutun indirildiği[828] böylece oradakilerin kardeşlerini ve babalarını öldürdüğü[829] geçmektedir. Ayrıca (قاقتلوا انفسكم) cümlesinin yüklemini zahiri anlamda kullanmak ve nesne durumundaki kelimeyi de birbirinizi şeklinde te'vil etmek ne kadar doğru ise yüklemi mecazi anlamda kullanmak ve nesneyi hakiki anlamda kullanmak da o kadar doğrudur. İlk görüşü rivayetler destekliyor ise ikinci görüşü de âyetlerin siyak sibakı desteklemektedir. Burada Kur'ân-ı Kerîm'i âyetlerin zahirine ve siyak sibakına uyarak anlamlandırmanın İsrâîlî rivayetlere uyarak anlamlandırmaktan daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Şiî tefsirlerden naklettiğimiz rivayetin benzerleri Ehl-i sünnet kaynaklarında da bulunmaktadır. Ancak bu konuda sahih hadis kaynaklarında sadece Hz. Ali'ye isnad edilen bir rivayet aktarılmıştır. Bu rivayette öldürülenlerin sayısı 70 bin olarak verilmiştir.[830] Buna benzer bir rivayet İbn Abbas'a da isnad edilmiştir.[831] İbn Kesîr, bu konudaki rivayetleri (فَيُقَالُ) lafzıyla vererek bunlara karşı tavrını göstermiştir.[832] Mâtürîdî de: "Cumhur, bu cümleyi zahiri anlamda kullanmamış olsaydı biz böyle derdik." diyerek bu kadar insanın öldürülmesinin soykırım sayıldığını ve Allah'ın iman etmiş bir kavmi soykırıma uğratmayacağını, bu cezanın ancak iman etmemekte ısrar edenlere verilecek bir ceza olduğunu söylemiş ve bu cümlenin mecazi anlamda kullanılmış olabileceğini savunmuştur.[833] Âlûsî, de rivayetler olmasaydı, âyeti "*nefsinizin kibrini kırın, Allah'a boyun eğdirin"* anlamında tefsir edeceğini söylemiştir.[834] Katâde ise (اقتلوا) kelimesi yerine nefsinizi ölümden kurtarın; onun

[826] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 1, s. 582.
[827] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 48.
[828] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 1, s. 587.
[829] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek,** Mustafa Abdulkadir 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2002, c. 2, s. 411.
[830] Hâkim en-Nîsâbûrî **el-Müstedrek,** c. 2, s. 411.
[831] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 114.
[832] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 77.
[833] Mâtürîdî, **Te'vîlâtu ehli's-sünne,** c. 1, s. 462-463.
[834] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 1, s. 261.

günahkârlığını itaat ile izale edin anlamında (أَقيلُوا) şeklinde okumuştur.[835] Mezkur rivayetler, İsrâiloğullarıyla ilgili ayrıntılar olduğundan ve bu rivayetler merfû rivayetler olmadığından sahâbe ve tâbiînin âyetlerin tafsilatını öğrenmek maksadıyla Ehl-i Kitap'tan bu rivayetleri aldıklarını veya kimileri tarafından uydurulduğu kanaatindeyiz. Yukarıda nakledilen rivayetler kısmen Tevrat ile örtüşmekle beraber öldürülenlerin sayısı Tevrat'ta 3 bin olarak verilmiştir.[836]

2.8.9. Ûc B. Unuk ve Büyük Cüsseli Kavim

Ûc b. Unuk hakkında hem Sünnî hem de Şiî tefsirlerde birçok mitolojik hikâye anlatılmıştır. Tûsî, Maide 5/24. âyeti[837] tefsir ederken İbn Abbas'a şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Hz. Mûsâ bu kavmi gözetlemesi için adamlarından 12 kişiyi gönderdiğinde devlerden biri olan Ûc onları gördü ve onları bahçesinde taşıdığı meyve sepetine koydu. Onları, krallarının önüne fırlattı ve alaylı bir şekilde: 'Bunlar bizi öldürmek istiyor.' dedi. Kral onlara: 'Önderinize gidin ve gördüklerinizi anlatın.' dedi. Katâde ve Mücâhid de bu rivayetin aynısını nakletmişlerdir. Mücâhid şöyle demiştir: '5 kişi, değnekler ile onların bir meyvelerini bile taşıyamazdı. Bir narın kabuğuna 5 kişi sığardı. Hz. Mûsâ'nın uzunluğu 10 zira idi. Asasının uzunluğu da bu kadardı. Bir o kadar da yerden zıpladı ve Ûc b. Unuk'un topuğuna yetişerek onu öldürdü. Denildiğine göre yatağının uzunluğu 100 zira idi." Tûsî, İsrâiloğulları'nın bu kavmin büyüklüğünden korktukları için şehre girmek istemediklerini ve onlar bu şehirde oluncaya dek biz bu şehre girmeyeceğiz dediklerini ve bu kavimden ikisinin Müslüman olduğunu söylemiştir.[838] Tabersî de Maide 5/24. âyetini tefsir ederken aynı rivayeti zikretmiştir.[839] Tabersî ayrıca Bakara 2/58. âyeti tefsir ederken İbn Zeyd'den şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Bu köyün ismi Erîhâ idi. Bu köy, Beytülmakdis'e yakındı. Bu köyde 'Ad kavminin neslinden kalanlar yaşamaktaydı. Bunlara, Amâlika denilirdi. Bunların önderleri ise Ûc b. Unuk idi."[840] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Maide 5/22. âyetini tefsir ederken adeti üzere (در خبر است) ve (در اخبار است)

---

[835] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 1, s. 273.
[836] Mısırdan Çıkış 32/27-31.
[837] *"Ey Musa! Onlar orada bulundukları müddetçe biz oraya asla girmeyiz; şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız. dediler."*
[838] Tûsî, **Tibyân,** c. 3, s. 485-487.
[839] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 256-257.
[840] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 161.

"*Rivayette/ rivayetlerde şöyle geçmektedir."* ifadesi ile bu konuda birkaç rivayet vermiştir. Naklettiği rivayetlere göre Ûc, Hz. Âdem'i n kızı 'Anak'ın oğluydu ve üç bin yıl yaşındaydı. Onun boyu 23330 arşın idi. Hz. Nûh tufanında su onun dizlerine ulaşabildi. Hava bulutlu olduğunda bulutlar onun göğsüne ulaşırdı. O bulutlardan su içerdi ve denizdeki balıkları eline alıp kaldırarak güneşte kızartırdı. Râzî, bunların dışında Hz. Mûsâ'nın gönderdiği 12 kişi ve Ûc'un öldürülmesi konusunda da akla mantığa aykırı rivayetler aktarmıştır.[841]

Sünnî ve Şiî birçok alim Ûc ile ilgili rivayetleri eleştirmiş bu tür rivayetlerin uydurma olduğunu söylemiştir. Örneğin: Muhammed Hadi Ma'rife, Ûc ile ilgili rivayetlerin açık bir şekilde uydurma olduğunu söylemiştir.[842] Tabâtabâî de Maide 5/22. âyetini tefsir ederken bu kavmin sıfatlarıyla ilgili birçok acayip rivayetin aktarıldığını ancak tabii ve coğrafi hiçbir bilginin bunları doğrulamadığını, akıl sahibi hiç kimsenin de bunları kabul etmeyeceğini ve bu haberlerin İslâm'a sokulmuş İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[843]

İbn Kesîr, Maide 5/22. âyetini tefsir ederken birçok müfessirin bu kavmin büyüklüğü ve Ûc b. Unuk ile ilgili akla ve nakle aykırı birçok İsrâîlî rivayet naklettiklerini, bu rivayetlerin sahih sünnete aykırı olduğunu ve bunları söylemekten haya ettiğini söylemiştir. İbn Kesîr ayrıca bu rivayetlerin İsrâiloğulları'ndan cahillerin naklettiği rivayetler olduğunu zira onların rivayetleri naklederken sahih ve zayıflıklarına bakmadan aktardıklarını, İsrâiloğulları'nın bu kadar cüsseli bir kavim ile savaşmaktan geri durmaları durumunda ise mazur sayılmaları gerektiğini söylemiştir.[844] İbn Kuteybe de böyle bir rivayetin ne Hz. Peygamber'den ne de sahâbeden geldiğini ve bu rivayetin Ehl-i kitab'ın anlattıkları eski kavimlerin haberlerinden olduğunu, bazı insanların da bu rivayetleri çok eskiden onlardan duyduğunu ve bu rivayetlerin anlatıla geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe, hem akıllı hem de cahil kimselerin açık bir şekilde bu hikâyelerin yalan olduğunu kolayca anlayabileceğini söylemiştir.[845]İbn Kayyim el-Cevziyye, "Sağlam deliller ile asılsız

[841] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 6, s. 297.
[842] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 655.
[843] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 5, s. 291
[844] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 709; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 62.
[845] İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** s. 403.

oldukları anlaşılan rivayetler." arasında Ûc b. Unuk ile ilgili bir rivayet nakletmiş ve ardından bu tür hikâyeleri nakledenların peygamberler hakkında nakledilen rivayetleri baltalamak istediklerini söylemiştir. İbn Kayyim, ayrıca bu yalancıların cüretinden çok bu rivayetleri tefsir vb. ilim kitaplarına alanların cüretine hayret ettiğini söylemiştir.[846].

Ûc ile ilgili rivayetler, Hz. Peygamber'den gelen sahih bir rivayete aykırı olduğundan bunların kabul edilmemesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah Hz. Âdem'i yarattığında onun boyu 60 zira idi. Sonra insanlar şimdiye kadar hep kısalmışlardır."[847] Kur'ân-ı Kerîm'de bunların doğru olduğuna dair bir kanıt yok iken tefsir kitaplarının veya diğer ilmî eserlerin bu tür hurafeler ile doldurulması çok üzücüdür. Bugün arkeolojik çalışmalarda Hz. Mûsâ döneminden çok daha eski tarihlerden birçok kalıntı bulunurken Ûc ve benzeri varlıklar ile ilgili kanıtların olmaması da böyle bir varlığını aslında çok abartılarak aktarıldığını göstermektedir. Zira orta çağda nakledilen hikâyelerde abartılı ayrıntıların olması hikâyelere revaç kazandırmaktaydı. O dönemde kıssacılar diye bilinen bir sınıfın bu tür hikâyeleri anlatarak menfaat elde ettiği bilinmektedir. Nitekim Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Ûc b. Unuk ile ilgili rivayet için şöyle demiştir: "Şüphesiz bu ve benzeri hikâyeler peygamberler ile alay etmek ve onları küçümsemek isteyen Ehl-i kitap âlimlerinden zındıkların uydurduğu hikâyelerdir." demiştir. Ali el-Kârî, yalancıların insanlardan elde edecekleri menfaat uğruna bu konuda birçok uydurma rivayet ürettiklerini söylemiştir.[848]

2.8.10. Yer Altında Yaşayanlar

[846] İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-de'îf,** Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî (Thk.), Dârü'l-'Âsime, Riyad 1996, s. 56-57.

[847] Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, c. 6, s. 436.

[848] Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî el-Herevî, **el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a**, Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1986, s. 425.

Tabersî, Araf 7/160. âyetini[849] tefsir ederken İbn Abbas, Süddî, Rebî', Dahhâk, Atâ ve Muhammed Bâkır'ın şöyle dediklerini aktarmıştır: "Bu kavim, Çin'in ötesinde yaşamaktadır. Onlar ile Çin arasında akıp giden kumdan bir vadi vardır. Onlar, kitaplarını tebdil ve tahrif etmemişlerdir. Kendi mallarını komşuları ile paylaşırlardı. Gece, üzerlerine yağmur yağar. Gündüz ise hava açık olur onlar da ekin ekip biçerler. Bizden kimse onlara ulaşamaz. Onlardan kimse de bize ulaşamaz. Onlar, hak din üzeredirler. İbn Cüreyc, şöyle demiştir: 'Bana ulaştığına göre İsrâiloğulları peygamberlerini öldürüp küfre girince 12 kabileydiler. Onlardan bir kabile diğerlerinin yaptıklarından çekindiler ve Allah'tan af dileyip kendilerini diğerlerinden uzaklaştırmasını istediler. Allah (cc.) da onlara yerde bir tünel açtı. Onlar, bu tünelde bir buçuk yıl yürüdüler. Çin'in ötesinde yeryüzüne çıktılar. Orada yaşayanlar, ibadette bizim kıblemize dönen Hanif Müslümanlardır. Denildiğine göre 'Hz. Peygamber, miraç gecesinde Hz. Cebrâil ile onların yanına gitmiş ve onlara Mekkî 10 sûre okumuştur. Onlar da Hz. Peygamber'e iman edip onu tasdik ettiler. Hz. Peygamber, onlara orada kalmalarını ve cumartesi günü ile ilgili hükümleri bırakmalarını istedi. Onlara namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti. O zaman İslam'da sadece bu iki farz vardı. Onlar da bu farzları yerine getirdiler. İbn Abbas "*Bunun ardından İsrâiloğulları'na şöyle dedik: 'Bu topraklarda oturun, ahiret va'di (kıyamet) gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz.'*"[850] âyetinin buna delalet ettiğini söylemiştir. Meryem'in oğlu Îsâ indiğinde onunla çıkacaklar." Tabersî, bunun ardından; 'bizim arkadaşlarımız, bu insanların Hz. Muhammed'in (sav.) ehlinden son imam ile ortaya çıkacaklar." demiş ve şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Denildiğine göre Zülkarneyn onları görmüş ve onlara: 'Eğer sizinle kalmam emredilse severek sizinle kalırım.' demiştir."[851] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Tabersî tefsirinde geçen rivayete benzer birkaç rivayeti İbn Abbas, İbn Cüreyc, Süddî, Kelbî, Rebî', Dahhâk, Atâ, Muhammed Bâkır'dan aktarmıştır.[852]

---

[849] *"Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, Asanı taşa vur! diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. (Onlara dedik ki) Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin. Ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı."*

[850] İsra 17/104.

[851] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 278.

[852] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 8, s. 438.

Tabâtabâî, nakletmiş olduğumuz rivayetleri değerlendirmiş ve bunların uydurma rivayetler olduğunu söylemiştir. Tabâtabâî ayrıca Tabersî'nin aktardığı rivayetin zayıf bir rivayet olduğunu söylemiş ve bugün bu millet ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadığını, şayet bu gün hayatta olsalardı bile hidâyet üzerine bir millet olmayacaklarını, zira onların şeriatlerinin değiştiğini ve bu hurafeyi nakledenların bunun farkına vardıkları için Hz. Muhammed'in (sav.) Miraç gecesi bunlara uğradığını söylemek zorunda kaldıklarını söylemiştir.[853] Muhammed Hadi Ma'rife, mâsum birinden böyle bir rivayetin sadır olmadığını ve bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğunu söylemiştir.[854] İbn Kesîr, İbn Cerîr et-Taberî'nin İbn Cüreyc'ten aktardığı rivayetin çok acayip bir rivayet olduğunu söylemiştir.[855] Hâzin (ö. 741/1341), bu rivayetin birkaç yönden zayıf olduğunu söylemiş ve bunları maddeler halinde sıralamıştır.

a- Şayet bizden hiç kimse onlara ulaşamadıysa onlar hakkındaki bilgileri nereden aldık.

b- Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi oraya gittiğiyle ilgili sahih rivayet yoktur ve hiçbir hadis imamı böyle bir rivayeti nakletmemiştir. Bu konuda kıssacılara ve hikâyecilere de itibar edilmez.

c- İsrâ olayı Mekke'de gerçekleştiğine ve zekat da Medine'de farz kılındığına göre, Hz. Peygamber'in zekatı farz kılınmasından önce onları böyle bir farza tabi tutmuş olması gerekecektir.[856] Âlûsî, bu rivayeti muteber görmediğini ve yerin dibine de gidilse gökyüzüne de çıkılsa bu rivayetin dayanılacak bir senedinin de bulunamayacağını söylemiştir.[857] Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu hikâyede akla ve tarihi gerçekliğe aykırı bilgiler bulunmaktadır. Şimdiki coğrafi bilgiler böyle bir bölgenin var olmadığını ve bu rivayetin uydurma olduğunu gözler önüne sermektedir. Şiî

[853] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 8, s. 291-292.
[854] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 667.
[855] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 951.
[856] Hâzin, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** c. 2, s. 260.
[857] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 5, s. 80.

âlimlerin bu uydurma olayı kendi mezheplerine uygun hale getirmek için bunların son imam ile ortaya çıkacağını söylemesi de ilginçtir.

2.8.11. Ya'kûb Neslinin Alametleri

Bu konuda Kummî tefsirinde, Yûsuf 12/77. âyetinin[858] bağlamında şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Bünyamin'in kardeşleri Hz. Yûsuf'un yanında toplandıklarında onlardan sarı kan damlıyordu. Onlar, Bünyamin'in hapsedilmemesi için Hz. Yûsuf'la mücadele ediyorlardı. Yakûb'un oğulları, kızdıklarında elbiselerinden kıllar çıkar ve bu kılların başlarından sarı kan akardı..." Kummî, aynı sûrenin devamında şöyle demiştir: "Yûsuf'un kardeşleri babalarına geri döndüler ancak Yahuda geri dönmedi. Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkarak onunla tartıştı. O ile Hz. Yûsuf tartışırken bir ara sesleri yükseldi. Yahuda kızdı. Yahuda'nın omuzları üzerinde bir kıl vardı. Bu kıl dikleşti ve kan fışkırmaya başladı. Yakup oğullarından biri buna dokunmayıncaya kadar bu kan durmazdı. Hz. Yûsuf'un küçük çocuğunun elinde bir nar vardı. Hz. Yûsuf Yahuda'nın kızdığını ve vücudundaki kılın dikleşerek kan fışkırdığını görünce çocuğun elindeki narı alıp Yahuda'ya doğru yuvarladı. Çocuk da narı almak için gidince eli Yahuda'ya değdi ve Yahuda'nın öfkesi dindi..." Kummî, daha sonra bu olayın üç kere tekrarlandığını söylemiştir. [859]

Ayyâşî, Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetin birkaç versiyonunu Yûsuf 12/80. âyetini tefsir ederken Ebû Abdillah'a isnad ederek aktarmıştır.[860] Kummî, Kasas 28/76-82 âyetlerinin tefsirinde Kârûn ile ilgili anlatıyı naklederken Hz. Mûsâ'nın bedeninde bulunan işaret için şöyle demiştir: "…Hz. Mûsâ, sinirlenince iki omuzu arasında birkaç kıl elbisesini delerek çıkar ve bu kıllardan kan damlardı..."[861] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Yûsuf 12/77. âyetini tefsir ederken Kummî'nin tefsirinde geçen rivayete benzer bir rivayet aktarmıştır.

---

[858] *"(Kardeşleri) dediler ki: «Eğer o çaldıysa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı.» Yusuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı. (Kendi kendine) dedi ki: Siz daha kötü durumdasınız! Cenâb-ı Allah, sizin anlattığınızı çok iyi bilir."*

[859] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 349.

[860] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 197-199.

[861] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 144-146.

Şiî ve Sünnî sahih hadis kaynaklarında ve Ehl-i sünnet tefsirlerinde bulamadığımız bu rivayetleri Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir âyeti ile ilişkilendirilmek mümkün değildir. Ayrıca bu rivayetler akla ve bilimsel gerçekliğe de aykırıdır. Tevrat'ta da bulamadığımız bu bilgiler, İsrâiloğullarıyla ilgili olduğundan İsrâîlî rivayetler olup eski kültürlerden Şiâ'ya geçtiğini düşünmekteyiz. Rivayetlerin imamlara dayandırılması, Şiî müfessirlerce eleştiriye tabi tutulmadan aktarılmasına neden olduğunu düşünmekteyiz.

2.8.12. Kârûn

Kârûn ile ilgili anlatımların çoğu Kasas 28/76-82 âyetlerinde geçmektedir. Bununla birlikte Ankebût 29/39 ve Ğafir 40/24 âyetlerinde de Kârûn'dan bahsedilmiştir. İlgili âyetler etrafında Şiî tefsirlerde bazı İsrâîlî rivayetlere yer verilmiştir.

Kummî tefsirinde Kasas 28/76-82 âyetleri açıklanırken Kârûn ile ilgili şöyle bir hikâye aktarılmıştır: "İsrâiloğulları, çölde uzun müddet kaldıktan sonra tövbe ettiklerinde Kârûn onlar ile tövbeye katılmadığından helak edildi. Hz. Mûsâ, ondan tövbe etmesini istediği halde o tövbe etmedi. Hz. Mûsâ, onun yanından üzüntülü bir şekilde ayrıldıktan sonra Kârûn, onun üzerine kül karıştırılmış suyun dökülmesini emretti. Hz. Mûsâ, üzerine su dökülünce çok sinirlendi ve iki omuzu arasında birkaç kıl elbisesini delerek çıktı. Bu kıldan kan damlayarak aktı. Hz. Mûsâ: Ey Rabbim! Eğer bana yapılandan dolayı kızmaz isen artık senin peygamberin olmam dedi. Bunun üzerine Allah: 'Ey Mûsâ! Yer ve göğü senin emrine verdim. Onlara ne emretmek istiyorsan emret' dedi. Hz. Mûsâ, Kârûn'un yere gömülmesini istedi. Kârûn, ne kadar merhamet dilediyse de Hz. Mûsâ onu affetmedi. Allah: 'İzzetim, Büyüklüğüm, Varlığım, Şerefim ve Üstünlüğüme and olsun ki eğer Kârûn senden istediği gibi benden isteseydi duasını kabul ederdim.' dedi. Hikâyenin devamında Hz. Mûsâ dağa çıkmış ve orada mezar kazan birini görmüş ve ona yardım etmiş ve Mezar bitince Hz. Mûsâ denemek amacıyla uzanınca ölüm meleği onun ruhunu almış ve dağ onu içine almıştır."[862] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Kasas 28/76-82 ayetlerini tefsir

[862] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 144-146.

ederken isim vermeden Kummî'nin tefsirinde geçen rivayete benzer bir rivayeti bazı siyer âlimlerine dayandırarak uzun uzadıya anlatmıştır.[863]

Tabersî, Kârûn ile ilgili değişik bir başka versiyonu aktarmıştır. Buna göre Kârûn, zinakâr bir kadını 2 bin (altın) karşılığında ertesi sabah Hz. Mûsâ'ya iftira atması için ayartmış ancak kadın Hz. Mûsâ'ya iftira etmekten korkmuş ve halkın huzurunda Kârûn'un planını anlatmıştır. Hz. Mûsâ bu olaya çok kızmış ve Kârûn'a beddua etmiştir. Bunun üzerine Allah (cc.) da yeryüzünü Hz. Mûsâ'nın emrine vermiş ve Hz. Mûsâ yere Kârûn'u yutmasını emretmiştir. Kârûn ne kadar Hz. Mûsâ'ya yalvarsa da Hz. Mûsâ ona aldırış etmemiştir. Hz. Mûsâ'nın kavmi, bunu Kârûn'un hazinelerine konmak için yaptığını söyleyince Kârûn, üç gün içinde evi ve bütün mallarıyla yere gömüldü.[864] Tûsî de Tabersî'de geçen rivayete benzer bir rivayeti (قيلَ) lafzıyla vermişitr.[865]Tûsî ve Tabersî tefsirlerinde Kârûn'un, Hz. Mûsâ ile olan akrabalığı ve yaptığı vazifeler ile ilgili de oldukça fazla malumat verilmiştir."[866]

Tûsî, Kârûn'un sahip olduğu hazineler ve bu hazinelerin anahtarlarıyla ilgili birçok görüş nakletmiştir. Bu görüşlerden bazılarına göre anahtarları taşıyanlar için zikredilen (عصبة) kelimesi 10 veya 40 kişi anlamında iken, bazılarında üç kişi anlamına gelmektedir."[867] Tabersî, hazinelerinin anahtarlarının deriden yapıldığını ve bu anahtarların parmak büyüklüğünde olduğunu da nakletmiştir.[868] Aynı bilgiyi Tûsî de aktarmıştır.[869] Tabersî, (حكي) ve (قيل) lafızlarıyla Kârûn'un hazineleri elde etme biçimiyle ilgili görüşlere ve abartılara yer vermiştir. Örneğin bir rivayette: Kârûn'un üzerlerinde 4 bin süvarinin bulunduğu kırmızı boya ile boyanmış 4 bin hayvan ile halkın huzuruna çıktığı, bir rivayette de altın semerli, beyaz develer üzerinde kırmızı elbiseler ve altın süsler içerisinde beyaz kadınlar ile halkın huzuruna çıktığı, başka bir rivayette ise 60 bin kişiyle halkın huzuruna çıktığı söylenmiştir.[870] Ebü'l-Futûh

[863] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 15, s. 171-176.
[864] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 334.
[865] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 182.
[866] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 175; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 332; c. 8, s. 329
[867] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 176.
[868] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 332-333.
[869] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 176.
[870] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 332-333.

er-Râzî de Kasas 28/76-82 âyetlerinin tefsirinde anahtarların yapıldığı malzeme ve (عصبة) kelimesinden maksadın ne olduğuyla ilgili abartılar ile dolu bir çok rivayet zikretmiştir.[871]

Kummî, Tûsî ve Tabersî tefsirlerinde Kârûn hakında nakledilen rivayetler senetsiz bir şekilde verilmiştir. Tûsî ve Tabersî bu rivayetleri (حكي) ve (قيل) lafızlarıyla aktarmışken, Kummî bunları Kârûn'un helak sebebi adı altında aktarmıştır. Maalesef müfessirler, bu rivayetleri naklederken herhangi bir eleştiride bulunmamışlardır. Ayrıca Kummî hikâyeye Şiî inancını katmayı da ihmal etmemiştir. Zira "Hz. Mûsâ vasîsi ile Tur-i Sina dağına çıktı." ifadeleri ile Şiî inancına vurgu yaptığı ortadadır.[872] Şiî ve Sünnî tefsirlerde geçen bu rivayetler, kimi muhakkikler tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin: İbn Kesîr, Kasas 28/76-82 âyetlerini tefsir ederken birkaç rivayeti naklettikten sonra "Bu konuda birçok acayip İsrâîlî rivayet aktarılmıştır. Ancak biz bunları zikretmekten imtina ettik." demiştir.[873] Mâtürîdî, Kârûn'un ölümü ile ilgili rivayetlere değinmediği gibi onun hazineleri hakkında nakledilen bilgiler hakkında kesin bilgiye sahip olmadığını, bu bilgilerle âyetleri tefsir etmeyeceğini ve bunları zikretmeyeceğini söylemiştir.[874] Aynı şekilde Kârûn'un halkının huzuruna çıkınca taktığı ziynetler ve bildiği ilimleri bilmemizin gerekli olmadığını ve bunlarla da âyetleri tefsir etmeyeceğini söylemiştir.[875] Ebû Hayyân, Kârûn'un helak edilmesiyle ilgili uzun bir rivayetin aktarıldığını söylemiş ancak rivayeti aktarmak istememiştir.[876] Fahreddin er-Râzî, Kârûn'un ölmesiyle ilgili rivayete değindikten sonra söyle demiştir: "Bize göre bu tür hikâyeler faydası az hikâyelerdir. Zira bunlar âhâd haberlerdir ve yakînî bilgi vermezler. Konu ameli olmadığından zanni bilgi ile de yetinemeyiz. Mezkur rivayetler, birbirine aykırı ve zayıf rivayetler olduğundan bunların atılması, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bilgiler ile yetinilmesi ve tafsilatının Allah'a havale edilmesi gerektiği kanaatindeyiz." demiştir.

[871] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 15, s. 167-170.
[872] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 146
[873] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1764.
[874] Mâtürîdî, **Te'vîlâtu ehli's-sünne**, 8, s. 196.
[875] Mâtürîdî, **Te'vîlâtu ehli's-sünne,** c. 8, s. 200.
[876] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 7, s. 130.

[877] İbn Kesîr, Kârûn'un ism-i a'zam veya kimya ilmine sahip olduğuyla ilgili bilgilerin sahih olmadığını söylemiştir.[878]

Şiî müfessirlerin bu rivayetleri (حكي) ve (قيل) lafızlarıyla vermeleri bunlara pek güvenmediklerini göstermektedir. Bu konuda abartılı bilgilerin Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına fayda vermediği gibi âyetlerde aktarılmak istenen asıl maksadı da gölgelediği kanaatindeyiz. Ayrıca rivayetlerde Kârûn'un hazineleri hakkında nakledilen abartılı bilgilerin ve Kârûn ile Hz. Mûsâ arasında geçen diyalogların da İsrâîlî rivayetler olduğu kanaatindeyiz. Zira rivayetlerde Hz. Mûsâ'nın Kârûn'un onca yalvarmalarına rağmen onu affetmemesi bir peygamberin merhametine yakışmamaktadır. Rivayetlerde Hz. Mûsâ'nın Allah'a isteğinin yerine gelmemesi durumunda peygamberliği bırakacağını söylemesi de Hz. Mûsâ'ya yapılan bir iftiradır. Rivayetlerin birbirleriyle çelişmesi bir tarafa, rivayetlerdeki olağanüstülük, abartılar ve ithamlar da bunların İsrâîlî rivayetler olduğunu göstermektedir.

2.9. HZ. EYYÛB

Şiî tefsirlerde Hz. Eyyûb ile ilgili rivayetler genellikle *"(Ey Muhammed!) Kulumuz Eyyûb'u da an. Hani o, Rabbine, 'Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu.' diye seslenmişti."*[879] âyetinin tefsirinde aktarılmıştır. Nitekim Kummî, bu ayetin tefsirinde babasının Ebû Abdillah'tan naklettiği uzun bir hikâye aktarmıştır. Hikâyeye göre İblîs, Allah'ın Arş'ına yaklaşmaktan alıkoyulmuyordu. İblîs, yukarı çıkıp Hz. Eyyûb'un nimetler için şükrettiğini görünce onu kıskandı ve şöyle dedi: "Ey Rabbim! Eyyûb, dünyada verdiklerin için şükr-i nimet etmektedir. Eğer onu dünyada verdiklerinden mahrum bırakırsan asla şükretmeyecektir. Benim onun dünyalıklarına musallat olmama izin verirsen hiçbir şekilde şükr-i nimet etmeyeceğini görürsün' dedi. Allah (cc.) da ona: 'Eyyûb'un malına ve çocuklarına musallat olmana izin veriyorum' dedi. Bunu üzerine İblîs, tekrar tekrar mallarına ekinlerine, hayvanlarına, çocuklarına ve en sonunda Hz. Eyyûb'un kendisine musallat olmak için Allah'tan izin istemiş ve Allah Teâlâ da ona her defasında izin vermiştir. Rivayete göre Şeytan'ın üflemesiyle vücudunun tümüyle yara olduğu,

[877] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5233.
[878] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 106.
[879] Sâd 38/41.

yaralarda kurtçukların oluştuğu, hastalığından dolayı köylülerin onu köyün dışındaki bir çöplüğe attığı, kötü kokusundan hayvanların dahi ona yaklaşamadığı, karısının ise insanlardan dilenip ona yemek getirdiği ve bir defasında parası olmadığı için kaküllerini keserek satmak zorunda kaldığı gibi bilgiler yer almaktadır. Ayrıca rivayette, Hz. Eyyûb'un Hak Teâlâ ile mücadele ettiği, Allah'ın bu yüzden onu kınadığı ve Hz. Eyyûb'un ağzını toprakla doldurduğu gibi iftiraların yanı sıra Hz. Eyyûb ile birkaç rahip arkadaşı arasında geçtiği iddia edilen diyaloğa da yer verilmiştir.[880]

Kummî tefsirinde Ca'fer es-Sâdık'a isnad edilen bir rivayete göre : 'Hz. Eyyûb iyileştikten sonra Allah (cc.) onun evine altın kelebekler yağdırdı. O da bunları toplamaya başladı. Kelebekler rüzgar ile onu geçtiğinde geri döner ve onları toplardı. Hz. Cebrâil: 'Doymadın mı? Ey Eyyûb!' diye seslendi. Hz. Eyyûb: 'Kim Allah'ın rızkından doyar ki!' diye cevap verdi.'"[881] Tûsî, Hz. Eyyûb ile ilgili Kummî tefsirinde anlatılan rivayeti aktarmamış ancak Hz. Eyyûb'a gökten altın çekirgelerin indirildiğini söylemiş ve Hz. Eyyûb'un eşini dövmesiyle ilgili de Kummî'nin tefsirinde geçen ifadelere benzer ifadeler zikretmiştir.[882]

Bu konuda nakledilen rivayetler, birçok Sünnî ve Şiî âlim tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Kummî tefsiri üzerine talik yazan Seyyid Tayyib el-Musevî, Hz. Eyyûb ile ilgili nakledilen rivayetin takiyye amacıyla aktarılmış olabileceğini söyledikten sonra peygamberlerin bu tür ahlaki rezilliklerden temiz olduklarını bildiren İmâmîyye kaidelerine göre bu rivayetin doğru olmadığını ve bazı sahih rivayetlerin de bunu gösterdiğini söylemiştir.[883] Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu konuda Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi kıssacılar tarafından Hz. Eyyûb hakkında te'vîl edilmesi mümkün olmayan birçok uydurma rivayetin aktarıldığını ve bunların sahih hadis ve aklî delillere aykırı olduklarını söylemiştir. Râzî, burada örnek kabilinden Vehb b. Münebbih'ten Kummî'nin tefsirinde geçen rivayete benzer bir rivayet nakletmiştir. Râzî, daha sonra ise peygamberlerin Allah (cc.) tarafından tiksindirici olmayan türlü belalar ile imtihan edilebileceğini, Hz. Eyyûb hakkında

[880] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 239-242.
[881] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 239-242.
[882] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 568-569.
[883] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 240.

anlatılanların da peygamberlere reva görülemeyeceğini ve Allah'ın sünnetiyle kadim amacına da aykırı olduğunu vurgulamıştır.[884] Tabersî de Hz. Eyyûb ile ilgili Kummî'nin tefsirinde nakledilen rivayete benzer türden bir rivayeti zikretmiş ve muhakkiklerden naklettiği şu ifadeler ile tenkid etmiştir: "Allah Teâlâ onları fakirlik, hastalık ve ölüm gibi hadiselerle imtihan edebilir. Ancak peygamberlerin, insanların kötü gördüğü bir hale düşmesi mümkün değildir. Çünkü kötü hal, nefret edilecek bir sıfattır."[885] Şerîf el-Murtazâ, Hz. Eyyûb ile ilgili nakledilen rivayetler için şöyle demiştir: "Bu konuda çoğu müfessirin naklettiği rivayetler, iltifat edilecek türden rivayetler değildir. Zira bu müfessirler Allah'a ve onun resulüne birçok kötü şey nispet etmişlerdir. Onlara birçok iftirada bulunmuşlardır. Bunlar hakkında düşünen biri, bunların mevzu, asılsız ve uydurulmuş rivayetler olduğunu görecektir. Zira bu rivayetlere göre Cenâb-ı Allah, İblîs'i Hz. Eyyûb'un çocuklarına, malına ve canına musallat etmiştir..." Murtazâ, bunların yanı sıra peygamberlerin tiksindirilecek şekilde hastalanamayacağını, Allah'ın kendi peygamberlerini işledikleri eylemler nedeniyle cezalandırmayacağını ve böyle bir şeyin de Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılamayacağını söylemiştir. Murtazâ, ayrıca bu tür rivayetlerin aklî olarak doğruluğunu kabul eden müfessirlerin bunların dışında aktardıkları rivayetlere de güvenilemeyeceğini, zira Allah'ın kullarına şeytanı musallat etmeyeceğini ve şeytanın insanı hasta edemeyeceğini bilmeyen kimsenin rivayetine itimad edilmemesi gerektiğini söylemiştir. [886]

Ebû Hayyân, şeytanın Hz. Eyyûb'a musallat olduğu, onun ailesini ve malını yok ettiği ve onun vücudunda da hastalık meydana getirdiğiyle ilgili rivayetlerin sahih olmadığını, şeytanın da insan üzerindeki etkisinin vesvese ile sınırlı olduğunu ve vesveselerinin de ancak mâsum olmayanlarda etkili olduğunu söylemiştir.[887]

Kurtubî Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin şu sözünü nakletmiştir: *"Hz. Eyyûb'un hastalığı hakkında 'Hani o Rabbine, 'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin' diye niyaz etmişti."*[888] *"Hani o, Rabbine,*

[884] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 259-260.
[885] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 277.
[886] Şerif el-Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 100-107.
[887] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 7, s. 384.
[888] Enbiyâ 21/83.

'Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu' diye seslenmişti."[889] âyetlerinin dışında bir bilgiye sahip değiliz. Hz. Peygamber'den ise: 'O yıkanıyorken üzerine altından bir çekirge sürüsü düştü.' hadisinin dışında bize ulaşan sahih bir rivayet de yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'den aktardıklarımız dışında bize ulaşan sahih bir şey yok iken bu rivayetleri sema yoluyla Hz. Eyyûb'a dayandıran kimdir? Ya da bu rivayetleri hangi dilde duymuştur? Âlimler, İsrâîlî rivayetlerin tümünü sahih kabul etmemiştir. Durum böyle olduğuna göre gözlerini, bu rivayetlerin anlatıldığı satırlara bakmaktan, kulaklarını da onları dinlemekten uzak tut. Zira bu rivayetler, aklına ve kalbine ancak şüphe sokacaktır."[890]

Hak Teâlâ Hz. Eyyûb'u *"Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."*[891] diye överken yukarıdaki rivayetlerde Onun Allah (cc.) ile mücadele ettiği, Allah'ın da bu yüzden onu kınadığı ve Hz. Eyyûb'un ağzını toprakla doldurduğu söylenmiştir. Âyetlerin rivayetlere taban tabana zıt olduğu ortadadır. Bir peygambere ve ailesine yakışmayacak sıfatlar iliştiren ve onları tiksinilecek bir halde tasvir eden bu tür rivayetlerin aktarılmaması ve Kur'ân-ı Kerîm'in bunlar ile tefsir edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu rivayetlerin peygamberler hakkında sayısız yalan uyduran ve onlara birçok iftira atan Ehl-i kitap'tan alındığını düşünmekteyiz. Nitekim Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu konuda nakledilen rivayetlerin Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanlara dayandığını söylemiştir. Ayrıca Allah'ın peygamberini şeytanın oyuncağı haline getirmesi de düşünülemez.

2.10. HZ. YÛNUS

Ayyâşî, Yûnus 10/98. âyetinin tefsirinde Ebû Ca'fer'in Hz. Ali'nin kitaplarında bulduğunu söylediği bir rivayeti zikretmiştir. Rivayet çok uzun olduğundan özetle aktarmayı uygun gördük. Rivayete göre Hz. Yûnus, 30 yaşına geldiğinde halkına peygamber olarak gönderildi. Sinirli, sabırsız ve müsamahası az olan biriydi. Peygamberliğin ağır yükünü ve nişanelerini taşımaktan aciz olduğundan

[889] Sâd 38/41.
[890] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 137.
[891] Sâd 38/44.

bu yükün altında eziliyordu. Halkından sadece Ruveybil ve Tanûhâ isminde iki kişi ona inanıp kendisine tabi oldu. Hz. Yûnus, kavminin inanmadığını görünce kızgınlığını Allah'a şikâyet etti. Ancak Cenâb-ı Allah, Hz. Yûnus'a: 'Onların arasında hamileler, çocuklar, ihtiyarlar, zayıf kadınlar ve mazlumlar var. Ben ise adil bir hükümdarım. Rahmetim gazabımdan çoktur. Senin halkının çocuklarını büyüklerin günahları ile azap etmem. Seni ancak kavmini gözetmen, zorunlu ihtiyaçları için onlara merhamet etmen için gönderdim. Onlara peygamberlik merhameti ile temkinli davran. Onlara hürmetkâr davranmadın, kalplerine şefkatle dokunmadın ve onlara peygamberliğin gerektirdiği gibi muamele etmedin. Şimdi gelip bana sabırsızlığın yüzünden kötü düşünceye kapılıp onların azap edilmesini istiyorsun. Kulum Nûh senden daha sabırlıydı." dedi. Ancak Hz. Yûnus: "Onlara asla merhamet ile eğilmeyeceğim ve onlara şefkat ile bakmayacağım. Onlara azabını gönder. Çünkü onlar ebediyen iman etmeyecekler." dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onun duasını kabul edeceğini söyledi. Hz. Yûnus, bunu rahiplere anlattı. Tanûhâ, ona uyduysa da Ruveybil Hz. Yûnus'a yanlış yaptığını, Allah'tan azabı geri almasını istemesini söylediyse de Hz. Yûnus onun tavsiyelerini dinlemedi. Hz. Yûnus, kavmine dönerek onlara Allah'ın kendisine Şevval ayının ortasında çarşamba günü güneşin doğumunda azap göndereceğini vahyettiğini söyledikten sonra Tânûhâ ile köyden uzaklaşarak azabın gelmesini beklediler. Ruveybil ise kavminin arasında kalarak onlara nâsihatlerde bulundu. Azap yaklaşınca hepsi birlikte bağırmaya, ağlamaya, Allah'a yalvarmaya, tövbe etmeye ve af dilemeye başladılar. Çocuklar bağırarak annelerini istediler. Hayvanların yavruları da bağırarak süt istediler. Aynı şekilde hayvanlar da bağırarak yem istediler. Onların yakarışlarını duyan Hz. Yûnus ve Tanûhâ azaplarını çoğaltması için Allah'a dua ettiler. Cenâb-ı Allah, kavminin dualarını kabul etti ve azabı geri çevirdi. Hz. Yûnus, Tanûhâ'ya: 'Vahiy beni yalanladı. Hayır! Rabbimin izzetine and olsun ki O beni yalancı çıkardıktan sonra benim onlara bakacak yüzüm kalmadı deyip Eyle denizine (Mekke ile Medine arasında bir yer) doğru kaçarak gitti.[892]

Ayyâşî, akabinde Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini söylemiştir: "…Hz. Yûnus, denize atladı. Bir balık onu yutup yedi denizi dolaştı ve nihayet kaynayan denize

[892] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 137-143.

doğru gitti. Kârûn, burada azap görüyordu. Kârûn, hafif bir ses duydu. Meleğe bu sesin kime ait olduğunu sordu. Melek, bu sesin Hz. Yûnus'a ait olduğunu ve Allah'ın onu bir balığın içine hapsettiğini söyledi. Kârûn: 'Benim onunla konuşmama izin verir misin?' diye sordu. Melek de ona izin verdi. Kârûn, Hz. Yûnus'a Hz. Mûsâ'yı sordu. O da onun ölmüş olduğunu söyledi. Kârûn, biraz ağladı ve akabinde Hârûn'u sordu. Hz. Yûnus, onun da öldüğünü söyleyince ağladı ve çok üzüldü. Kârûn, ardından kız kardeşi Gülsüm'ü sordu ona isim veren oydu. Hz. Yûnus, onun da öldüğünü söyleyince Kârûn: 'Vah İmran ailesine!' dedi. Cenâb-ı Allah, onunla sorumlu olan meleğe: 'Akrabalarına olan merhameti nedeniyle kıyamete kadarki azabını kaldırması için vahyetti."[893] Ayyâşî'in Ebü'l-Hasan er-Rızâ'ya isnad ettiği bir rivayet göre, balığın Hz. Yûnus'u üç gün içinde tuttuğunu, ardından onu sahile bıraktığını sahile bırakırken ise kılları ve derisinin kalmadığını söylemiştir.[894] Bunlara benzer iki rivayet Kummî tefsirinde de aktarılmıştır. Kummî'nin tefsirinde geçen bir rivayetin başında balığın Kızıldeniz'den girip Mısır denizinden çıktığı, Hazar denizinden girip Dicle nehrinden çıktığı, sonra da yerin dibine doğru gittiği ve Kârûn'a rastladığı… gibi bilgiler aktarılmıştır.[895] Ebü'l-Futûh er-Râzî (در خبر است) ifadesiyle ard arda yedi balığın Hz. Yûnus'u yuttuğunu ve onu yedi denizde dolaştırdığını ve kırk gün onu içinde tuttuğunu bildiren enteresan bir rivayet aktarmıştır.[896] Furât b. İbrâhim'in Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği bir rivayette ise Hz. Yûnus, Hz. Ali'nin velâyetini inkârından dolayı balığın içinde hapsedildiği söylenmiştir.[897]

Şiâ tefsirlerinde bu konuda naklettiğimiz ilk rivayetin başında Allah'ın peygamberliği kaldıramayacak birini peygamber olarak seçtiği, onun da kavminin helak olması için ısrar edip Allah'a karşı geldiği veya Allah'ın söylediklerinden yüz çevirdiği gibi ifadeler geçmektedir. Halbuki Allah (cc.) peygamber olarak halis kullarını seçmektedir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur*: "Onlara bir âyet geldiği zaman, 'Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız' derler. Cenâb-ı Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.*

[893] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 144.
[894] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 145.
[895] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 317-320.
[896] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 10, s. 212 c. 13, s. 272.
[897] Furât, **Tefsîr,** c. 1, s. 264.

Suç işleyenlere Allah (cc.) katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir."[898], *"Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık. Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir."*[899], "*Ben Rabbimden bana vahyolunana uyarım."*[900], *"De ki: Ben Rabbime karşı gelirsem büyük günün azabından korkarım."*[901] Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere peygamberler, Allah'ın seçkin kullarıdır. Onların bile bile Allah'ın emrine aykırı davranmaları ve Allah'ın rızası dışında bir şeyler yapmaları mümkün değildir. Netice itibarı ile tebliğ sıfatı, Hz. Yûnus'un Allah'ın söylediklerine itiraz etme ihtimalini imkânsız kılmaktadır.

Rivayette ayrıca Hz. Yûnus'un güya Allah'tan kavmine azap edilmesini istemesi, Allah'ın da buna önce itiraz edip kavminin helak edilmemesi gerektiğini ve böyle bir şeyin adaletli bir tutum olmayacağını söylemesine rağmen daha sonra Hz. Yûnus'un bedduasını kabul etmesi Allah'a ve peygamberine iftiradır. Hz. Yûnus'un bazı arkadaşlarına danışması ve âlim bir arkadaşının insanların helak olmamaları için Hz. Yûnus'a yalvarmasına rağmen Hz. Yûnus'un ona kulak vermemesi ve insanların helak olmasını istemesi de bir peygambere yakışan bir davranış değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de Kârûn ile ilgili âyetler onun kötü ve isyankâr biri olduğunu ve bu yüzden helak edildiğini bildirmektedir.[902] Buna rağmen bu rivayette ayete aykırı olarak onun sağ olduğu ve Hz. Yûnus ile görüştüğü söylenmektedir.

Hz. Yûnus'un balığın içinde kalma süresi konusunda birbirine aykırı görüşler mevcuttur.[903] Ebû Hayyân, Hz. Yûnus'un balığın içinde kalma müddetiyle ilgili yalan haberlerin aktarıldığını, bu nedenle onları aktarmak istemediğini söylemiş,[904] onun kavmi hakkında müfessirlerin naklettiği tafsilatlar için ise "bunların sıhhatini

---

[898] En'âm 6/124.
[899] Sâd 38/46,47.
[900] A'râf 7/203.
[901] En'âm 6/15.
[902] *"Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi."* (Kasas 28/81) ***"****Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Andolsun, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.".* (Ankebût 29/39) ***"****Andolsun ki biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; 'Bu çok yalancı bir sihirbazdır' dediler."* (Ğafir 40/24)
[903] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 253; Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 319.
[904] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 7, s. 360.

Allah (cc.) bilir." diyerek bu rivayetleri yermiştir.[905] Nakledilen rivayetlerde balığın Hz. Yûnus'u gezdirdiği söylenen denizlerin coğrafi açıdan birleşmesi de mümkün değildir.

Ehl-i sünnet'in sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız bu rivayetler birçok yönden Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm'a aykırıdır. İbn Atiyye (ö. 541/1147), bu konuda nakledilen rivayetlerin bazılarına değinmiş ancak sahih rivayetler olmadıkları için onları kısaltarak aktardığını söylemiştir.[906] Fahreddin er-Râzî de balığın yedi kat yeryüzüne dalmasıyla ilgili rivayeti naklettikten sonra: "Bu konuda sahih bir hadis vârid olsaydı söyleyecek söz kalmazdı. Ancak sırf Hz. Yûnus karanlıklarda dua etmiş olsun diye böyle denilecekse bizim söylediklerimiz yeterlidir."[907] demiştir. Hz. Yûnus'un peygamberliğin altında ezildiği ve bunu kaldıramadığıyla ilgili bir rivayetin Vehb b. Münebbih'e[908] dayanması da rivayetlerin kaynağı hakkında bize ipucu vermektedir. Ehl-i sünnet kaynaklarında bu konuda vârid olan kıssa İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr, ve Vehb b. Münebbih' gibi sahâbi ve tâbiînden bazlılarına dayanmaktadır.[909]

Kur'ân-ı Kerîm ve sağlam hadis kaynaklarında bulunmayan bu rivayetlerin Ehl-i kitap âlimlerinden alındığı kanaatindeyiz. Zira yukarıda da anlattığımız gibi bu rivayetlerin kimi kısımları Kur'ân-ı Kerîm'e ve İslâm'a aykırıdır. Bu rivayetlerin sahâbe veya tâbiîn âlimlerinden aktarılmasının bunların sahih olarak algılanmasına sebep olduğu kanaatindeyiz. Oysaki bu rivayetler, ilk dönem müfessirleri tarafından iyice tetkik edilmeden Kur'ân-ı Kerîm'i açıklama sadedinde zikredilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara varıldığı görülmektedir.[910]

---

[905] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 5, s. 192.
[906] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 4, s. 486.
[907] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 8, s. 3721.
[908] Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 4, s. 47; Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 12, s. 140.
[909] Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 3, s. 108; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5618.
[910] Kadir Polater, "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası" **Din Bilimleri Akademik Arastırma Dergisi,** 7 (2007), sayı: 2, (133-161) s. 137,160.

2.11. HZ. DÂVÛD

Hz. Dâvûd ile ilgili rivayetler, genellikle Sâd 38/17-24 âyetlerinin tefsirinde geçmektedir.[911] Nitekim Kummî, Sâd 38/22. âyetini açıklarken Hz. Dâvûd ile ilgili babasının Ca'fer es-Sâdık'a dayandırdığı uzun bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre: Hz. Dâvûd, İsrâiloğulları'na namaz kıldırırdı. Namazdan sonra onun veziri kalkar ve imtihan edilen peygamberleri överdi. Hz. Dâvûd, kendi isminin de diğer peygamberlerin isimleri arasında geçmesi için Allah'tan kendisini imtihan etmesini istedi. Hz. Dâvûd, bir gün mihraba çekilip namaz kılarken kanatları yeşil yakuttan, ayakları kırmızı yakuttan, başı ve pençeleri elmas ve yakuttan bir kuş beliriverdi. Kuşu almak istedi ancak kuş uçup kendi evi ile Uriya b. Henân'ın evinin arasındaki duvara kondu. Hz. Dâvûd, kuşu almak için duvarın üzerine çıktığında duvarın öbür tarafında Uriya'nın karısının oturmuş bir vaziyette yıkandığını gördü ve ona tutuldu. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, Uriya'yı öldürtmek ve eşini almak için gönderdiği ordunun başındaki komutana kendileri ile düşmanları arasına tabut'u koymalarını ve Uriya b. Henân'ı tabut'un önüne yerleştirmesini istedi. Komutan, Uriya'yı öne yerleştirdi ve Uriya öldü. Uriya öldürüldükten sonra Hz. Dâvûd, mihrabında zamanını ibadete ayırdığı bir günde yanına iki melek geldi ve bir davalarının olduğunu ve aralarında hüküm vermesini istedi. Hz. Dâvûd, bir meleğe: 'Sen günah işlemene rağmen hâlâ gülüyor musun? Şimdi senin ağzını parçalamak istiyorum.' dedi. Ardından iki melek yukarı çıktı ve sözde zulmeden melek: 'Keşke Dâvûd ağzı parçalanmaya daha müstahak olduğunu anlasaydı.' dedi. Bu sözü işiten Hz. Dâvûd, hatasını anladı, Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a

[911] Âyetlerin meali şöyledir*: "Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, 'Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet' dediler. İçlerinden biri şöyle dedi: 'Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada beni bastırdı.' Davud dedi ki: 'and olsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.' Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır. Ona dedik ki: 'Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."*(Sâd 38/17-24)

yöneldi.’[912] Cenâb-ı Allah, ona: ‘‘Uriya’nın kabrine git. Ben onu dirilteceğim. Sen de ondan seni affetmesini iste. Eğer seni affederse ben de seni affedeceğim.’ dedi. Ardından Hz. Dâvûd yola koyuldu ve dağda oturan Hizkîl adında birine rastladı. Ona: ‘Ey Hizkîl senin yanına tırmanmama izin ver’ diye seslendi. Hizkîl: ‘Hayır! Sen günahkâr bir peygambersin.’ diye cevap verdi. Hz. Dâvûd, Hizkîl’in yanında bir levha gördü. Levhada ‘ben Ervâ b. Seleme, 1000 yıl hükmettim, 1000 şehir inşa ettim. 1000 kadın ile yattım. Sonunda yatağım toprak, yastığım taş, yılanlar ve kurtçuklar da komşum oldu. Beni gören dünyaya aldanmasın.’ diye yazıyordu. Ardından Hz. Dâvûd Uriya’nın mezarına gitti ve ondan af diledi. Ancak Uriya onu affetmedi. Cenâb-ı Allah, Uriya’ya cenneti vaad edince Uriya, Hz. Dâvûd’u affetti. Hz. Dâvûd ardından Uriya’nın eşi ile evlendi ve ondan Hz. Süleyman doğdu. Bununla ilgili Allah (cc.) şöyle demiştir: ‘Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır.’[913] Kummî tefsirinde bu rivayetin akabinde Ebü’l-Cârûd’un Ebû Ca‘fer’e isnad ettiği bir başka bir rivayet aktarılmıştır. Bu rivayete göre ise Hz. Dâvûd hatasından dönüp Uriya’nın tabutun önüne alınmamasını istemiştir. Uriya ise eve dönüp 8 gün sonra kaderi ile ölmüştür.[914]

Tûsî, de Sâd 38/17-24 âyetlerini tefsir ederken Hz. Dâvûd ile ilgili birçok görüş ve rivayet aktarmıştır. Ancak o bu rivayetleri genellikle (قِيلَ) lafzıyla vermişitr. Örneğin Hz. Dâvûd’un, Uriya’nın karısına âşık olduğuyla ilgili şu iki rivayeti zikretmiştir: “Denilmiştir ki Hz. Dâvûd, Uriya’nın istemiş olduğu kadını kendisi de istetti. Hz. Dâvûd, böylece Uriya’nın kız isteme meselesine müdahil oldu ve kızın ailesi Hz. Dâvûd’u seçti. Allah (cc.) da bu yüzden onu kınadı. Çünkü bu tür eylemler mubah da olsa peygamberlerin bunlardan uzak durması gerekir. Zira bu tür fiiller bazı insanlarca hoş karşılanmaz. Yine denildiğine göre Hz. Dâvûd, Uriya’yı bir savaşa gönderdi. Hz. Dâvûd onun eşiyle evlenebilmek için Uriya’nın ölmesini istiyordu. Uriya ve eşi muhakeme için Hz. Dâvûd’un yanına gelmişlerdi. Hz. Dâvûd Uriya’nın eşini görünce günaha girmeden insani olarak ona âşık olmuş ve onu

[912] Sâd 38/24.
[913] Sâd 38/25.
[914] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 229-234.

arzulamıştı."[915] Tabersî, Kummî ve Tûsî tefsirlerinde geçen rivayetleri özetleyerek maddeler halinde saymış ancak ardından bunları eleştirmiştir.[916]

Kummî dışındaki müfessirlerin Hz. Dâvûd'un Uriya'nın karısına sahip olmak için Uriya'yı öldürttüğü ile ilgili rivayetleri hoş karşılamadıkları ve bu rivayetleri ciddi şekilde eleştirildikleri görülmektedir. Kummî tefsiri üzerine talik yazan Seyyid Tayyib el-Musevî de bu rivayetin ancak takiyye ile açıklanabileceğini söylemiştir.[917] Tûsî de bu konuda kendisine ulaşmış birçok rivayeti kısaca nakletmiş ve bu rivayetlerin peygamberlere yakışmadığını, peygamberlerin bu tür eylemlerden uzak olduklarını şöyle dile getirmiştir: "Daha önce de naklettiğimiz gibi en iyi görüş Hz. Dâvûd'un Allah (cc.) tarafından itâba uğraması, kendisine gelenlerin birini dinlemeden hüküm vermesi nedeniyledir. Çünkü peygamberler, geriye kalan görüşlerin tümünden münezzehtirler. Zira bu tür fiiller onların sözlerinin kabul edilmesine engeldir. Bazı cahil ve kıssacıların, Hz. Dâvûd'un Uriya'ının eşine âşık olduğu; Uriya'ya savaşa gitmesini ve tabutun önünde olmasını emrettiği- o dönemde tabutun önünde olanların kazanana veya ölene kadar savaşması gerekiyordu-ile ilgili naklettiği rivayet mevzudur. Ayrıca bu rivayet âhâd bir rivayettir. Aslı yoktur. En basit insanlar hakkında düşünülemeyen bu tür âhâd haberler, peygamberler hakkında kabul edilemez. Çünkü Allah (cc.) onların derecelerini yükseltmiştir. Allah'u Teâlâ onlar hakkında şöyle demiştir: 'Allah (cc.) meleklerden de resûller seçer, insanlardan da.'[918] And olsun, onları, bir bilgi üzerine (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.'[919] Peki Hak Teâlâ kendi ashabından birinin karısına âşık olan ve haksız yere onu ölüme gönderen bir kişiyi nasıl peygamber olarak seçmiştir. Peygamberlerin kıymetini bilmeyen ve Allah'ın onları üstün mertebede yarattığına inanmayan kişiler, bu tür şeyleri peygamberler hakkında uygun görebilir. -Allah'ım kötü kanaate varmaktan

[915] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 554.
[916] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 269.
[917] el-Musevî, Hz. Dâvûd ile ilgili rivayeti aktardıktan sonra şöyle demiştir: " Dedem es-Seyyid el-Cezâirî (Allah ona merhamet etsin) peygamberler tarihinde şöyle demiştir: 'Takiyye nedeniyle bu rivayet aktarılmıştır. Çünkü bu rivayet ammenin mezhebine ve rivayetlerine uygundur. Ayrıca onların kurallarına da aykırı değildir. Çünkü onlara göre peygamberlerin böyle şeyler yapması caizdir. Bu rivayete aykırı olarak bizim senetler ile vârid olan rivayetler oldukça çoktur. Bundan dolayı bu rivayetin te'vil edilmesine gerek yoktur. Bu rivayet ancak takiyye ile izah edilebilir. (Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 233 bir numaralı dipnot)
[918] Hac 22/75.
[919] Duhân 44/32.

sana sığınırım- Hz. Ali'den de şöyle bir rivayet aktarılmıştır. Bana Hz. Dâvûd'un günah işlediğini söyleyen birisini getirilirse ona iki defa had uygularım. Birincisi iftira ettiği için ikincisi de peygamberlik makamı için."[920] Bize göre Tûsî'nin bu rivayetlere yaklaşımı gayet makul ve insaflıdır. Ancak bu rivayetleri nakledenlar için sarf ettiği sözler insaf dairesinin dışındadır. Zira çoğu râvi bu rivayetleri aktarmakla hatalı davranmışsa da bunları kötü amaçla değil bilakis Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin anlaşılması için aktarmıştır.

Şerîf el-Murtazâ ise bu konuda nakledilen rivayetleri zikrederek bunların peygamberler hakkında söylenmesinin caiz olmadığını ve Hz. Dâvûd'u kötülediğini söyleyerek tümünü reddetmiş ve kendisine gelenlerin melek değil iki kişi olduğunu ve bunların sözlerinin te'vil edilmeden anlam verilmemesi gerektiğini söylemiştir.[921]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, Sâd 38/21 ayetinin tefsirinde Hz. Dâvûd ile ilgili nakledilen bazı rivayetlere şiddetle karşı çıkmış ve şöyle demiştir: "Bilmelisin ki kimi cahil kıssacılar değil peygamberler, onlara tabi olanlara veya onların hizmetçilerine bile layık olmayan bazı rivayetler ile bu ayeti tefsir etmeye çalışmışlardır. Akıl ve şeriat bu rivayetlerin peygamberler hakkında aktarılmasına cevaz vermemiştir. İğrenç ve tiksindirici olan bu rivayetleri tefsirimize almayı uygun görmedik.[922]

Tabersî de Sâd 38/17-24 âyetlerini tefsir ederken bu konuda selefi olan Tûsî'yi takip etmiş ve Hz. Dâvûd ile Uriya ile ilgili rivayetleri reddetmiştir. Allah'ın Hz. Dâvûd'u imtihan etme sebebinin Hz. Dâvûd'un ihmalkârlığı ile izah ettikten sonra şöyle demiştir: "Bu görüş, peygamberleri bütün günahlardan uzak gören İmâmiyye ve dışındakilerin görüşüdür." Tabersî, Hz. Dâvûd hakkında uydurulan hikâyeyi aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Bu hikâye adalet vasfını zedelemektedir. Vahyin güvencesi olan ve insanlar ile Allah (cc.) arasında elçilik yapan Allah'ın peygamberleri, şehadeti kabul edilmeyen kişilerin sıfatında olabilir mi? Taşıdığı sıfat kendisinin dinlenmesini ve söylediklerinin kabul edilmesine mâni olabilir mi? Allah'ın peygamberleri bu tür sıfatlardan münezzehtir." Tabersî, bu sözlerinden

[920] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 554-555.
[921] Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 42-48.
[922] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 263.

sonra Yukarıda Hz. Ali'ye isnad edilen rivayeti de nakletmiş ve Ebû Müslim'in Hz. Dâvûd'un yanına gelenlerin iki insan olduğuyla ilgili görüşünü aktarmıştır.[923]

Şiî tefsirlerde geçen rivayetlerin benzerleri Sünnî tefsirlerde de geçmektedir.[924] Ancak Şiî müfessirlerin söylediklerinin aksine birçok Sünnî müfessir, Hz. Dâvûd ile Uriya'nın eşiyle ilgili rivayetlerin yanlış olduğunu ve bunların peygamberler hakkında söylenemeyecek şeyler olduğunu belirtmişlerdir.[925]

---

[923] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 269-270.

[924] Bu konuda bakabildiğimiz ehl-i sünnet müfessirlerini üç sınıfa ayrılabiliriz. Bir: Kurtubî ve Hâzin, gibi bazı müfessirler bu rivayetlere kısmi bir şekilde karşı çıkmış ve Hz. Dâvûd'un Uriya'nın karısına âşık olduğunu ancak onu öldürtmediğini ona: "eşinden boşan" demiş olabileceğini ya da onun evlenmek istediği kızı gidip istemiş olabileceği gibi sebepler ileri sürmelerine karşın Hz. Dâvûd ile ilgili rivayetleri aktarmaktan da çekinmeyenler. İki: İbn Atiyye, Fahreddin er-Râzî ve İbn Kesîr gibi bu tür rivayetlere tümden karşı çıkanlar. Üç: Mukâtil b. Süleyman, Taberî, Begavî, Suyûtî gibi Hz. Süleyman ile ilgili çok acayip rivayetler nakledenlar. Netice olarak çoğu müfessirin bu tür rivayetleri aktarmış olsa da onları eleştirdikleri görülmüştür. (ayrıntılı bilgi için Bkz. İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 4, s. 498-501; Hâzin, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** c. 4, s. 34-37; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 109-123; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5641-5646; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 109-123; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 1991; Mukātil b. Süleymân, **Tefsîr,** c. 3, s. 115-116; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 23, s. 172-184; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 4, s. 352-356; Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr,** c. 5, s. 564-570.

[925] İbn Atiyye bu konuda İsrâiloğulları'nın kitaplarında birçok rivayetin olduğunu ilk dönemde bunlardan birçok rivayetin aktarıldığını ancak Hz. Ali'nin bu konuda nakledilen rivayetlere karşı çıktığını nakletmiş akabinde Hz. Dâvûd'un gözyaşlarıyla bitki ve ağaçların yeşerdiğiyle ilgili rivayetlerin de sahih olmadığını söylemiştir. Fahreddin er-Râzî de Hz. Dâvûd'un bir kadına âşık olup onu almak için kocasını öldürttüğüyle ilgili rivayetlerin doğru olmadığını, en fasık bir hükümdar için bile hoş karşılanmayan bu davranışın Hz. Dâvûd'a isnad edilemeyeceğini söylemiştir. Râzî, Sâd sûresinin başından sonuna kadar peygamberliği inkâr edenlere yönelik eleştiriler ile dolu iken sûrenin içinde bazı peygamberlerin böyle büyük günahlar ile anılmasının uygun olmayacağını söylemiştir. Râzî, bunların yanısıra kıssanın başlangıcında iyi olarak övülen birinin böyle yerilmesinin doğru olmadığını belirtmiş ve ardından 12 madde ile Hz. Dâvûd'un bu fiilden berî olduğunu ıspatlamaya çalışmıştır. Râzî, Hz. Dâvûd'un "güçlü kulûmüz." (Sâd 38/17.) "Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi. Biz Dâvûd'un mülkünü güçlendirdik, ona hikmet ve hakla bâtılı ayıran söz (hüküm verme) yeteneği verdik." (Sâd 38/18-20.) Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır. Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık." (Sâd 38/25-26) âyetlerini delil olarak sunarak bu şekilde övülen bir peygamberin rivayetlerde nakledilen eylemleri yapmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Râzî, bu konuda nakledilen rivayetlerin birbirileri ile çeliştiğini bu yüzden müfessirlerin ve hadisçilerin sözleri çakıştığında tümü sâkıt olur demiştir. İbn Kesîr de bu konuda müfessirler tarafından birçok rivayetin aktarıldığını, hepsinin zayıf olduğunu, Hz. Peygamber'den bu konuda sahih bir rivayetin aktarılmadığını ve bunların İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir. Görüldüğü gibi Fahreddin er-Râzî'nin açıklamaları Şiî âlim Şerîf el-Murtazâ'nın (ö. 436/1044) fikirlerine çok yakındır. Diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da ondan etkilenmiş olabileceği söylenilebilir. Zira Fahreddin Râzî bu konuda birçok Ehl-i sünnet müfessirine aykırı olarak hem Hz. Dâvûd'un aşk yüzünden eleştirilmiş olabileceğini hem de onun yanına gelenlerin iki melek olabileceğini kabul etmemiştir. İbn kesir de bu konuda Fahreddin Râzî'ye uymuştur. Ancak İbn Kesîr işi daha da sıkı tutarak bu rivayetleri tümden reddetmiştir. (Bkz. İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 4, s.

Hz. Dâvûd ile ilgili nakledilen rivayetlerdeki bazı bilgiler, bugün elimizde bulunan Tevrat'ta daha abartılı bir şekilde bulunmaktadır. Zira Tevrat'ta Hz. Dâvûd'un dama çıktıktan sonra Uriya'nın karısını gördüğü, onu eve getirtip kendisiyle yattığı ve onu hamile bıraktığı yer almaktadır.[926] Tevrat'ta, Hz. Dâvûd bir peygamberden çok bir kral olarak tanıtılmıştır. Bu da bize Hz. Dâvûd ile ilgili anlatıların kaynağının kimler olduğunu açıklamaktadır. Muhtemelen bu rivayetler, Ehl-i kitap âlimleri tarafından Tevrat'ın şerhlerinden mâna ile aktarılmış ya da uydurulmuştur. Ancak Müslümanlar, bu rivayetlerin İslâmî olduğunu zannetmiş ve büyük ihmalkârlık göstererek bunları tarih, hadis ve tefsir kitaplarına alarak da onlara meşruiyet kazandırmışlardır. Şu halde normal bir insan tarafından bile yapılması iğrenç bir şey olan bu olayın Allah'ın halife olarak seçtiğini söylediği ve onu Kur'ân-ı Kerîm'de 10 yakın vasıf ile övdüğü[927] bir peygamberin bu tür bir iğrençliği yapması düşünülebilir mi? Ayrıca Allah'ın, dürüst olmayan ve hevâsına uyan birini peygamber olarak seçmesi ya da Hz. Dâvûd'un bir insanı sırf güzel karısı var diye haset ederek ondan karısını almaya çalışması düşünülebilir mi? Bu rivayetleri görmezden gelip bunları insanileştirmeye çalışmak da ayrı bir problemdir. Bunlara ilaveten Hz. Dâvûd'a gizlice gelen iki şahsın melek olduğu varsayıldığında onların *"Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet."* diyerek mecazen de olsa yalan söylemiş olacakları için bu iki kişinin gerçekten iki insan olduğu ve böyle bir vakıanın tarihi gerçekliğe sahip olduğu kanaatindeyiz.

2.11.1. Tâlût, Câlût ve Hz. Dâvûd

Tâlût ve Câlût ile ilgili rivayetler genellikle Bakara 2/246-251 âyetlerinin tefsirinde aktarılmıştır. Nitekim Kummî bu âyetler ile ilgili babasının Ebû Ca'fer'e dayandırdığı şu rivayeti zikretmiştir: *"... 'Onda Rabbinizden bir Sekîne/güven duygusu ve huzur vardır."* âyetinin anlamı şudur: Tabut, düşman askerleri ile Müslümanlar arasına konulduğunda içinden insan yüzüne benzer güzel kokulu bir

499,501; Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 97-105; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5641-5648; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 1991.)

[926] 2. Samuel 11/2-5; 2. Samuel 12/1-11.
[927] Sıfatlar ve ayrıntıları için Bkz. Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. s. 5641,5642.

duman çıkardı.” Kummî daha sonra yine babasının er-Rızâ’dan naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: “Sekîne, cennetten bir koku idi. Onun insan yüzüne benzer bir şekli vardı. Tabut, Müslümanlar ile kâfirler arasına konduğunda ileri doğru hareket etseydi. İnsanlar ölünceye ya da galip oluncaya dek geri dönmeden çatışırlardı. Tabutu bırakıp geri dönen olursa kâfir sayılırdı ve imam onu öldürürdü. Cenâb-ı Allah, peygamberine: ‘Mûsâ’nın zırhı kimin üzerine tam olursa Câlût’u o kişi öldürecek’ diye bildirdi. O kişi Hz. Yâkûp’un oğlu olan Lâvî oğullarından bir erkektir. Adı ise Dâvût b. Âsî’dir. Âsî, bir çobandı ve on tane çocuğu vardı. Dâvûd bunların en küçüğüydü. Tâlût, İsrâiloğulları’nı Câlût’a karşı savaş için topladığında Âsî’den de oğullarını getirmesini istedi. Hz. Mûsâ’nın zırhını bunlar üzerinde teker teker denedi fakat zırh bazılarına uzun gelirken bazılarına kısa geldi. Tâlût, Âsî’ye: ‘Oğullarından kimseyi ardında bıraktın mı?’ diye sordu. O da: ‘Evet! aralarında en küçük olanını koyun otlatsın diye geride bıraktım’ diye cevapladı. Tâlût, o oğlunu da çağırttı. Dâvûd, davet edildiğinde elinde bir sapan ile geldi. Yolunda bulunan üç taş: ‘Bizi al’ diye Dâvûd’a seslendi. O da bu taşları alarak torbasına koydu. O çok kuvvetli, sağlam bir vücuda sahip ve cesur biriydi. Tâlût’un yanına vardığında Tâlût, ona elbiseyi giydirdi ve elbise üzerine tam oturdu. Tâlût, askerleriyle birlikte oradan ayrıldı. Peygamberleri, askerlere: ‘Şüphesiz Allah (cc.) sizi bir ırmakla imtihan edecektir.’ dedi. O nehirden kim içerse o Allah’ın askeri değildir. Ondan bir avuçtan fazla içmeyenler Allah’ın askeridir.’ dedi. Nehre vardıklarında Allah (cc.) Tela herkesten ellerine bir avuç su alıp içmelerini istedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. O nehirden içenler 60 bin kişiydi. Allah’ın dediği gibi bu onların imtihanı idi.” Kummî daha sonra Ebû Abdillah’tan şöyle bir rivayet aktarmıştır: “Nehirden içmeyen ve bir avuçtan çok almayan azınlık 313 kişiydi. Nehri geçip Câlût’un askerlerini gördüklerinde nehirden içenler: ‘Bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.’ dediler. İçmeyenler ise: ‘Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, bize direnme güzü ver şu kâfir kavme karşı bize yardım et.’ dediler. Hz. Dâvûd, Câlût’un karşısında durdu. Câlût bir filin üzerindeydi. Başındaki taçta parlayan bir yakut vardı. Askerleri de yanındaydı. Dâvûd, o taşlardan birini alarak Câlût’un sağ tarafına attı. Bu taş havada süzülerek onların üzerine düştü ve o taraftakilerin tümü öldü. Sonra o taşlardan bir tane daha aldı ve Câlût’un sol tarafına

attı. Onlar da kendilerine isabet eden taşla öldüler. Dâvûd üçüncü taşı Câlût'a attı. Taş, Câlût'un alnındaki yakuta rastladı ve beynine kadar girerek onu öldürdü.[928]

Ayyâşî de Ebû Abdillah'tan bu rivayetin farklı bir varyantını aktarmıştır. Bu rivayette Dâvûd'un kardeşlerinin sayısı on değil üç olarak verilmiş ve Hz. Dâvûd da taşları birer birer eline aldığı söylenmiştir. Ayrıca bu rivayette Dâvûd'un kısa, mavi gözlü ve tüysüz biri olduğundan ve zırhı giydikten sonra görenleri korkutacak bir şekilde irileştiğinden bahsedilmiştir. Tûsî, Kummî'nin tefsirinde nakledilen rivayeti tümüyle aktarmamış bunun yanı sıra konuyla alakalı birçok ayrıntı da vermiştir.[929] Tabersî aynı rivayeti zikretmiştir.[930] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Kummî'nin tefsirinde geçen rivayete benzer bir rivayet nakletmiş ve onun 13 kardeşten en küçüğü olduğunu söylemiştir. Hikâyede Tâlût, Câlût'u öldürene kızımı vereceğim diye söz verdiği, Dâvûd'un da onunla evlendiği söylenmiştir.[931]

Yukarıdaki bilgilere ilaveten Şiî tefsirlerde o dönemdeki peygamberin ismiyle ilgili pek çok görüş zikretmiştir. Suddî'den gelen bir görüşe göre bu kişinin adı Şem'ûn'dur.[932] Katâde, bu kişinin Yuşâ'b. Nûn olduğunu söylemiştir. [933] Ebû Ca'fer ve Vehb b. Münebbih'ten gelen bir rivayete göre ise bu peygamberin adı Şemvîl'dir.[934] Tabersî'nin Ebû Ca'fer, Katâde ve çoğu müfessirden naklettiği bir rivayette, bu peygamberin ismi İşmevîl yani Arapça karşılığı ile İsmail'dir.[935] Ebü'l-Futûh er-Râzî de bu görüşü bazı müfessirlere isnad ederek nakletmiştir.[936] Kummî bu kişinin Urmiyâ[937] olduğunu belirtmiştir.

Bu tefsirlerde Tâlût'un ordusunun nehirle imtihan edildiği ve kaç kişinin nehirden içip kaç kişinin içmediğiyle ilgili de pek çok rivayet aktarılmıştır. Tûsî ve Tabersî tefsirlerinde geçen rivayetlere göre: "İbn Abbas, Rabî' ve Katâde'ye göre bu

[928] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 81-83.
[929] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 288-302.
[930] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 115-124.
[931] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 376-381.
[932] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 288; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 115; Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 349.
[933] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 288; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 115; Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 348.
[934] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 288.
[935] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 115.
[936] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 348.
[937] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 81.

nehir Ürdün ve Filistin arasında bir nehirdir. Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre bu nehir Filistin nehridir."[938] Kummî nehirden içenlerin 60 bin, içmeyenlerin ise 313 kişi olduğunu söylemiştir.[939] Tûsî'nin Ferrâ, Hasan, Katâde ve Rebî'den aktardığı rivayete göre Tâlût ile nehirden geçenlerin sayısı bedir savaşçılarının sayısı kadardı. Bunlar 310 küsurdur."[940] Tabersî, yukarıdaki rivayetlerin dışında Tâlût'un asker sayısının 70 bin olduğu, bunlardan 76 bin kişinin geri döndüğü, kalan 4 bin kişiden de sadece 310 küsur insanın nehirden içmediğiyle ilgili bir rivayet de aktarmıştır.[941] Ebü'l-Futûh er-Râzî Tâlût'un ordusunun sayısının 80 bin olduğunu ve nehirden içenlerin de bir rivayete göre 400 bin müfessirlerin çoğunluğuna göre ise 313 kişi olduğunu söylemiştir.[942]

İncelediğimiz tefsirlerde Hz. Dâvûd'un sapanı ile öldürdüğü kişi sayısı hakkında pek çok rivayet verilmiştir. Daha önce de zikrettiğmiz üzere Kummî, Hz. Dâvûd'un bir taş ile sol taraftakileri, bir taş ile sağ taraftakileri bir taş ile de Câlût'u öldürdüğü yönünde bir rivayet aktarmıştır.[943] Tûsî, Vehb b. Münebbih ve bazı müfessirlerden şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Hz. Dâvûd, Câlût'a sapanla bir taş attı ve iki gözünün ortasından girerek kafasının arkasından çıktı. Bu taş daha sonra Câlût'un birçok askerine de isabet ederek onları da öldürdü. Düşman, baştan sona bozguna uğradı."[944] Tabersî ise bu konuda hem Kummî hem de Tûsî'de geçen rivayetleri aktarmıştır.[945]

Naklettiğimiz rivayetlerin değerlendirilmesine gelince, İbn Kesîr, Bakara 2/251. âyetini tefsir ederken burada hiçbir rivayet zikretmeyerek "İsrâîliyât arasında Hz. Dâvûd'un Câlût'u sapanı ile öldürdüğünü zikretmişlerdir." demiştir.[946] Bu tür rivayetlerde doğru şeylerle beraber birçok yanlış bilgi de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu rivayetleri doğrulayacak bilgiler de bulunmadığına göre bunları doğru kabul etmenin de bir anlamı yoktur. Bu rivayetler, insanları olağanüstü şeyler ile

[938] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 292; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 121.
[939] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 83.
[940] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 295.
[941] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 121.
[942] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 368-370.
[943] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 83.
[944] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 300.
[945] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 124.
[946] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 345.

avutmaktan başka bir işe yaramamakta ve Kur'ân-ı Kerîm'in manasını asıl maksadından uzaklaştırmaktadır. Kanaatimizce bu konuda nakledilen rivayetler Ehl-i kitap âlimlerinden alınmıştır. Nitekim bu konuda Tûsî tefsirinde geçen rivayetin Vehb b. Münebbih'e dayandırılması da bunu göstermektedir. Ayrıca o dönemde yaşayan peygamberin kim olduğu, nehirden içenlerin sayısı ve Hz. Dâvûd'un attığı taşlar ile ilgili nakledilen rivayetlerin birbirine aykırı oluşu da konuyu bulandırmaktadır. Kummî tefsirinde de geçen rivayette tabuttan insan başı suretinde bir şeyin çıktığıyla ilgili bilginin de İsrâîlî bilgi olduğu aşikârdır. Zira bir sonraki konuda anlatılacağı üzere Sünnî ve Şiî müfessirler, tabuttaki sekîneden maksadın o dönemdeki insanların ondaki eşyalar ile edindikleri bir tür huzur olduğunu söylemişlerdir. Kummî'nin tefsirinde geçen rivayette vasîliğe vurgu yapılması ise rivayetin Şiî inancına uyarlanması şeklinde değerlendirilebilir.

2.11.2. Tabut ve Sekîne

Kummî, sandıktaki eşyalar hakkında şöyle demiştir: "Tabut ise Allah'ın, Hz. Mûsâ'nın annesine gönderdiği ve annesinin Hz. Mûsâ'yı koyup nehre bıraktığı sandık idi. Bu sandık İsrâiloğulları nezdinde çok kıymetliydi. Onlar, bunun ile teberrük ederdi. Hz. Mûsâ ölmeden önce levhaları ve yanında bulunan peygamberlik alametlerini bu sandığa koyarak onu vasîsi olan Yuşâ'b. Nûn'a bıraktı… Tabut Müslümanlar ile kâfirler arasına konduğunda ileri doğru hareket ettiğinde, insanlar ölünceye ya da galip oluncaya dek geri dönmeden çatışırlardı. Tabutu bırakıp geri dönen olursa kâfir sayılırdı ve imam onu öldürürdü."[947] Tûsî, tabut hakkında şu rivayetleri aktarmıştır: "Hasan'a göre Bakara 2/248. âyetinin açıklaması şudur: 'Melekler tabutu yer ve gök arasında insanlar tarafından görülecek bir şekilde taşımaktaydılar. İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih, Allah'ın tabutu İsrâiloğulları'ndan yağmalayıp götüren düşmanlarının elinden alıp tekrar İsrâiloğulları'na iade ettiğini söylemişlerdir. Denildiğine göre (قِيلَ) tabut, İsrâiloğulları'nın düşmanları olan 'Amâlika'nın elindeydi. Onlar, İsrâiloğulları'nı savaşta mağlup etmişlerdi. Bu görüş İbn Abbas, Vehb b. Münebbih ve Ebû Abdillah'tan nakledilmiştir. Katâde, tabutun Yuşâ'b. Nûn tarafından çöle bırakıldığını söylemiştir. Vehb b. Münebbih, tabutun 6

[947] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 82-83.

zirâ‘ büyüklüğünde olduğunu söylemiştir.… Ebû Ca‘fer, tabutun Hz. Mûsâ'nın annesinin Hz. Mûsâ'yı koyup nehre bıraktığı sandık olduğunu söylemiştir." [948]Ebü'l-Futûh er-Râzî de tabutun büyüklüğü, İsrâiloğulları'na getirilişi ve içindeki eşyalar ile ilgili ilginç bilgiler verilmiştir. Râzî, bazı tarihçi ve müfessirlere dayandırarak tabutun Hz. Adem'den miras kaldığı ve içinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed (sav.)'e bütün peygamberlerin ve ailelerinin resimlerinin bulunduğuyla ilgili bilgiler aktarmıştır.[949] Buna benzer rivayetler Tabersî'de de ayrıntısıyla bulunmaktadır. Hatta Tabersî tabutun hangi ağaçtan yapıldığını da söylemiştir.[950]

Ayyâşî'nin Ebû Hasan er-Rızâ'dan aktardığına göre sekîne: cennetten gelen insan suretinde bir kokudur. Bu koku, peygamberler ve vasîler ile oluşur. Hz. İbrâhim Kâbe'nin temelini bu kokuyla attı.[951] Burada rivayetin Şiî inancına uyarlanarak veirldiği görülmektedir. Kummî, sekîneyle ilgili şöyle demiştir: "Tabut, düşman askerleri ile Müslümanlar arasına konulduğunda içinden insan yüzüne benzer güzel bir koku çıkardı. er-Rızâ'nın gelen rivayete göre Sekîne: cennetten bir koku idi. Onun insan yüzüne benzer bir şekli vardı." [952] Tûsî tefsirinde sekîne hakkında şu rivayetler geçmektedir. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete göre: 'Sekîne, nur saçan insan suretinde bir kokudur. Mücâhid (ö. 103/721), bu kokunun kedi başına benzediğini söylemiştir. Bu bilgi bizim (Şiâ) haberlerde de geçmektedir. Vehb b. Münebbih'e göre sekîne: İsrâiloğulları ihtilafa düştüklerinde onlarla konuşarak anlaşmazlıklarını açıklığa kavuşturan Allah'ın gönderdiği bir ruhtur. 'Ata ise sekînenin huzur veren bir âyet olduğunu söylemiştir... İbn Abbas, Katâde ve Süddî'ye göre sekîne: 'Mûsâ'nın asası ve kurşun levhalardır. Ebû Ca'fer'den rivayet edilen de budur."[953] Tabersî de Yukarıda nakledilen rivayetleri ayrıntısıyla aktarmıştır. Ancak hepsini (قيل) lafzıyla vermiştir.[954] Ebü'l-Futûh er-Râzî 'de

[948] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 292;
[949] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 361-367.
[950] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 118-119.
[951] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 153.
[952] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 82; Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 282.
[953] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 292.
[954] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 118.

yukarıda naklettiğimiz rivayetleri Sekîne'nin ne olduğuyla ilgili ihtilaf var diyerek nakletmiştir.[955]

Sekîne hakkında nakledilen rivayetler abartılı birçok bilgi içermektedir. Nitekim Tûsî, tabut ve sekîne ile ilgili rivayetlerin ardından şöyle demiştir: "Bu görüşlerin en sağlamı şudur: 'Tabutun içinde İsrâiloğulları'nın gördüklerinde huzur buldukları şeyler vardı. Tabutta Hz. Mûsâ'nın asası ve kurşun levhalar da olabilir. Bunların dışında birtakım şeylerin olması da mümkündür. Çünkü Allah (cc.) onun içinde huzur olduğunu söylemiştir... Kesin delil olmadan bunların hiçbirinin doğru olduğu söylenemez. Hasan ise bunların Tevrat ve Mûsâ'nın elbiseleri olduğunu söylemiştir."[956]

Tûsî, Tâlût'un Hz. Dâvûd'u öldürmek istemesiyle ilgili rivayeti Şiî bir inanç ile reddetmektedir. Burada şöyle demiştir: "Bu rivayetler şazdır. Şayet bu rivayetleri doğru kabul edersek o zaman Tâlût'un hem nebi hem de imam olmadığını kabul etmek zorunda kalırız. Çünkü imam ve nebilerin mâsum olmaları gerekir." Tabersî de tabut ve sekîne ile ilgili rivayetleri (قِيلَ) lafzıyla aktardıktan sonra sekîneden maksadın, Allah'ın tabutun içine koyduğu ve İsrâiloğulları'nı dinginleştiren bir emniyet ve huzur olduğunu, bakiyye kelimesinden maksadın ise ilim veya peygamberlerin alametlerinden herhangi bir şeyin olabileceğini söylemiştir.[957] İbn Atiyye, tabut ve sekîne ile ilgili görüşlerin akabinde şöyle demiştir: "Sahih olan görüşe göre bu tabutun içinde eski peygamberlerden kalma bazı eşyalar vardı. İnsanlar, bu eşyaları gördüklerinde huzur ve ülfet buluyor ve bu eşyaları kutsuyorlardı."[958]

Görüldüğü üzere sekîne ve tâbût ile ilgili rivayetlerni sayısı oldukça fazladır. Tâbûtun İsrâiloğulları'na getirilişi hakkında da birçok rivayet nakledilmiştir. Bunlar ile ilgili sahih bir rivayetin olmaması ve bu konudaki bazı ayrıntıların Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olması bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu göstermektedir. Nitekim Ebû Şehbe de, sahâbe ve tâbiîn'in bu rivayetleri Kâ'bu'l-

[955] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 3, s. 364-365.
[956] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 291-292.
[957] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 118.
[958] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 1, s. 333.

Ahbâr Vehb b. Münebbih'ten aldıklarını söylemiştir.[959] Bu konuda bilinmesi gereken, İsrâiloğulları'nda böyle bir tabutun olduğu, onların bu tabutu kutsadığı ve onun içindeki eşyalar ile huzur bulduklarıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de bunun dışında bir şey geçmemektedir. Bu tabutun şekli, nasıl taşındığı ve sekîne hakkında sahih bir rivayet olmadığı için de Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgiler ile yetinmek en doğrusu olacaktır.

2.12. HZ. SÜLEYMAN

Hz. Süleyman'ın ismi, Kur'ân-ı Kerîm'in onyedi yerinde geçmektedir. Ancak onunla ilgili rivayetler genellikle Bakara 2/102, Neml 27/35, Sebe 34/12 ve Sâd 38/30-40 âyetleri bağlamında aktarılmıştır. Rivayetler genellikle Hz. Süleyman'ın oğlunu Azrail'den saklamak istemesi, Hz. Süleyman'ın tahtına bırakılan ceset, Hz. Süleyman'ın atların boyun ve ayaklarını vurması, şeytanların Hz. Süleyman'a isyanı, Belkıs'ın Hz. Süleyman'a gönderdiği hediyeler, Belkıs'a yapılan camdan saray, rüzgarın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi, Hz. Süleyman'ın ölümü ve Hârût ile Mârût hakkında aktarılmıştır. Şiî ve Sünnî müfessirler, Sâd sûresinde özellikle onun hükümdarlık dönemi ve bu dönemde yaşanan olaylar hakkında birçok İsrâîlî rivayet nakledilmiştir.

2.12.1. Hz. Süleyman'ın Oğlunu Azrail'den Saklamak İstemesi ve Hz. Süleyman'ın Tahtına Bırakılan Ceset

Kummî tefsirinde Sâd 38/34-35. âyetleri[960] verildikten sonra râvi belirtilmeden şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Hz. Süleyman, Yemenli kadın ile evlendiğinde ondan bir oğlu oldu. Hz. Süleyman onu çok seviyordu. Ölüm meleği birçok kere Hz. Süleyman'a inerdi. Bir defasında Hz. Süleyman'a inen ölüm meleği, onun oğluna sert bir bakış attı. Hz. Süleyman, bu bakıştan çok ürktü ve eşine şöyle dedi: 'Ölüm meleğinin oğluna bakmasından öldürülmesini emrettiğini düşünüyorum. Hz. Süleyman, cin ve şeytanlara onu ölüm meleğinden kaçırabilecek bir hilelerinin

[959] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 167.

[960] *"And olsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi. Süleyman, 'Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!' dedi."*

olup olmadığını sordu. Onlardan biri: 'Ben onu doğudaki güneş kuyusuna koyarım.' dedi. Hz. Süleyman: 'Ölüm meleği, doğu ve batı arasındaki her şeyi ortaya çıkarır.' dedi. Onlardan biri: 'Ben onu yerin yedi kat altına koyarım' dedi. Hz. Süleyman: 'Ölüm meleği oraya da ulaşır.' dedi. Onlardan biri ben onu bulutlara ve gökyüzüne bırakırım.' dedi ve onu bulutların üzerine çıkarttı. Ancak ölüm meleği orada onun ruhunu aldı ve ölü haldeki bedeni Hz. Süleyman'ın tahtına düştü. Hz. Süleyman hata yaptığını anladı."[961] Tûsî de buna benzer bir rivayetin başka bir versiyonunu kısaca ve "rivayet edilmiştir." ifadesiyle zikretmiştir.[962]

Tabersî'nin Ca'fer es-Sâdık'a isnad ettiği rivayete göre cinler ve şeytanlar Hz. Süleyman'ın bir oğlu doğduğunda onun da babası gibi kendilerine hükmedeceğini düşünerek ondan kurtulmak istemişler. Hz. Süleyman oğlunu onlardan korumak için çeşitli yollara başvurmuş ancak Cenâb-ı Allah, kendisine kaderden kaçışın olmadığını bildirilmek onu kınamak için daha sonra onun kendi tahtına ölü olarak bırakmıştır. [963]

Hz. Süleyman'ın oğlunu ölümden kaçırması hakkında nakledilen rivayetlerin İsrâiloğulları'nın hurafelerindendir. Zira bu rivayetler, Allah'ın bu kadar nimet bahşettiği ve kendisini *"O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."*[964] *"Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır."*[965] diye övdüğü ve peygamber olarak gönderdiği bir kulunun oğlunu ölüm meleğinden kaçırmak için cin ve şeytanlara başvurduğunu, bunun neticesinde onu bulutların üzerine göndererek Allah'ın kaderine karşı çıktığını söylemek iftira ve yalandan başka bir şey değildir. Hz. Süleyman'ın ölüm meleğinin her yere gidebileceğine ancak gökyüzüne çıkamayacağına inanması da oldukça problemli bir konudur. Bulutların üzerine oturulacak yerler olduğu zannedilmesi gibi bilgiler de rivayete mitolojik bir hava katmaktadır. Hz. Süleyman, Ehl-i kitap tarafından kendisine isnad edilen böyle bir cehaletten ve iftiradan beridir. Hz. Süleyman'ın oğlunu ölümden saklamasıyla ilgili rivayeti Sünnî ve Şiî sahih hadis kaynaklarında

[961] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 236.
[962] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 563.
[963] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 274.
[964] Sâd 38/30.
[965] Sâd 38/40.

bulamadık. İbnü'l-Cevzî, bu rivayetin mevzu olduğunu ve bunun Hz. Süleyman'a isnad edilmesinin caiz olmadığını söylemiştir.[966] Âlûsî de Hz. Süleyman'ın oğluyla ilgili İmâmîyye'nin Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği ve Ehl-i sünnet'in Ebû Hüreyre'den naklettiği rivayetlerin mevzu olduğunu söylemiştir. Âlûsî, ancak peygamberlerin mâsumiyetinde şüphesi olanların bu rivayetleri sahih kabul edebileceğini söylemiştir.[967]

Tabersî yukarıdaki rivayete ek olarak Hz. Süleyman'ın bir gecede 70 kadınla yatacağım ve her biri bir erkek doğuracak dediğini bildiren bir rivayet aktarmıştır.[968] Tabâtabâî, Hz. Süleyman ile ilgili diğer birçok konuda olduğu gibi çocuğu bulutlara çıkarttığı ve bir günde birçok kadınla yattığıyla ilgili rivayetleri değerlendirmiş ve bu rivayetlerin acayip olduğunu, bazılarının ise bırakın peygamberlere isnad edilmesini peygamberler ile ilgili anlatımlarda da zikredilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu rivayetlerin hiçbirine itibar edilemeyeceğini ve bunların uydurma rivayetler olduğunu söylemiştir.[969]

Hz. Süleyman'ın eşleriyle ilgili anlatım da hem ahlaki hem de beşerî gerçekliğe aykırıdır. Mamafih Şiâ tefsirlerinde bu sayı 70 iken Ehl-i sünnet tefsirlerinde bu sayı 100'e yükselmektedir.[970] Tevrat'ta ise Hz. Süleyman'ın mahremindeki kadın sayısı 700 eş ve 300 cariye ile 1000'e çıkmaktadır.[971] Bu rivayetin Hz. Süleyman ile ilgili nasıl bir izlenim bıraktığı bir kenara Hz. Süleyman'ın böyle bir şey yapabiliyor olabileceği varsayıldığında bunu etrafındakilere anlatması ve daha sonra bizzat Hz. Peygamber tarafından onun bu mahreminin ifşa edilmesi uygun olabilir mi? Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman hakkında nakledilen İsrâîlî rivayetlerin fazlalığı Ehl-i kitab'ın bu peygamberler hakkındaki inançlarıyla ilişkilendirilebilir. Zira bu peygamberler ile ilgili abartı ve iftiralar bizzat Tevrat'ta oldukça yer bulmaktadır. Peygamberlerin mâsumiyeti ilkesi ortada iken Hz. Süleyman'ın bir günahtan dolayı cezalandırıldığı veya imtihan edildiğini söylemenin

[966] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** c. 2, s. 394.
[967] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c 12, s. 190
[968] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 274.
[969] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 17, s. 207.
[970] Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-mesûr**, c. 5, s. 582; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 12, s. 192.
[971] 1. Krallar 11/3.

hiçbir makul açıklaması yoktur. Bu tür İsrâîlî rivayetler Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya katkı sağlamadığı ve âyetlerin vermek istediği anlamdan uzaklaştırdığı gibi İslâm'a ve peygamberlerin makamına zarar verebilmektedir. Zira bir peygamberin oğlunu ölümden korumak istemesi ve bu çaba sonucunda onu bulutların üzerinde büyütmesi ne derece doğrudur ve hangi âyet ile açıklanabilir?

2.12.2. Atların, Boyun ve Ayaklarını Vurması

Kummî tesfirinde, Sâd 38/30-33 âyetleri[972] açıklanırken senet ve râvi zikredilmeden şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Hz. Süleyman atları severdi. Onları huzuruna getirtirdi. Bir gün atlar onun huzuruna getirildi. O gün, güneş batıncaya kadar atlar ona gösterildi ve bu yüzden ikindi namazını kaçırdı. Namazı kaçırdığı için çok üzüldü. Namaz kılabilmesi için Allah'tan güneşi geri döndürmesini istedi. Allah Teâlâ da güneşi geri döndürdü ve nihayet ikindi namazını kılabildi. Ardından atların tekrar getirilmesini istedi. Atlar getirilince onlara yöneldi ve atların ayaklarına ve boyunlarına vurarak onları öldürdü. Allah'ın şu sözlerinin anlamı da budur. 'Onları (atları) tekrar bana getirin, dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.'

Tûsî de Sâd 38/30. âyetini açıklarken Hz. Süleyman'ın atlar yüzünden ikindi namazını kaçırdığıyla ilgili Hz. Ali, Katâde ve Süddî'ye dayandırdığı görüşün akabinde Hz. Süleyman'ın ikindi namazının sünnetini unutmuş olabileceğiyle ilgili rivayetleri aktarmıştır. Daha sonra Hz. Süleyman'ın atları kesmesi ve onları kurban etmiş olabileceği veya onların ayak ve boyunlarını yıkamış olabileceğiyle ilgili birçok rivayet nakletmiş ve bu konuda herhangi bir tercih yapmamıştır.[973]

Hz. Süleyman hakkında birçok rivayet aktarılmıştır. Atlar ile ilgili rivayetler hakkında Tabersî birkaç rivayet nakletmiş ve atların kurban edilmiş olabileceklerini şu âyet ile savunmuştur: *"Sevdiğiniz şeylerden Allah (cc.) yolunda harcamadıkça*

---

[972] *"Biz Davud'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah'a yönelirdi. Akşama doğru kendisine, üç ayağının üzerine durup bir ayağını tırnağının üzerine diken çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleyman: Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim, dedi. Nihayet güneş battı. (O zaman:) Onları (atları) tekrar bana getirin, dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı."*

[973] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 561.

iyiliğe asla erişemezsiniz."[974] Tabersî ayrıca İbn Abbas'ın Hz. Ali'den naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Ali'ye bu âyet ile ilgili soru sorduğumda bana bu konuda ne işittiğimi sordu. Ben de Kâ'bu'l-Ahbâr'ın şöyle dediğini duyduğumu söyledim: 'Hz. Süleyman, ikindi namazını kaçırıncaya kadar atlar ile meşgul oldu. Bunun üzerin atları geri getirin dedi-atların sayıları 14 idi- Atlar getirilince ayakları ve boyunlarının kılıçla kesilmesini emretti. Hz. Süleyman, atları öldürdükten sonra Allah (cc.) 14 gün saltanatını elinden aldı. Çünkü o atlara zülüm etmişti.' Hz. Ali: 'Kâ'b yalan söylemiştir. Hz. Süleyman, bir gün güneş batıncaya kadar atların huzuruna çıkartılması ile meşgul oldu. Çünkü cihad için sefere çıkmak istiyordu. O da güneşten sorumlu olan meleklere Allah'ın emri ile güneşi geri döndürün dedi ve güneş geri döndürdüler. Böylece ikindi namazını vaktinde kıldı. Allah'ın peygamberleri ne zulmederler ne de zulmedilmesini emrederler. Çünkü onlar günahlardan arınmış mâsum insanlardır."[975] dedi. Şerîf el-Murtazâ, âyetin zahirinin Hz. Süleyman ile ilgili kötü bir fiile delalet etmediğini; Hz. Süleyman'ın bu atları kurban olarak kesmiş olabileceğini veya onların boyunlarını ve baldırlarını mesh ve yıkamış olabileceğini de söylemiş ardından ilk âyette Hz. Süleyman'ı öven Allah'ın hemen sonraki âyette kendisini yermeyeceğini söylemiştir.[976] Allâme Tabâtabâî de Peygamberlerin bu tür eylemlerden berî olduklarını, şayet atlar onu namazdan alıkoymuş olsa bile Hz. Süleyman'ın atları parçalamasının kıymetli malların itlafı sayılabileceğini söylemiştir.[977]

Fahreddin er-Râzî de Sâd 38/30-33 âyetlerini değerlendirmiş ve bu âyetlerin hem dilbilimsel açıdan hem de zahiri itibarı ile birçok yönden Hz. Süleyman ile ilgili anlatılan rivayetlere aykırı olduğunu söylemiş ve bunları teker teker açıklamıştır. Râzî, peygamberlerin mâsum olduklarına delalet eden birçok aklî ve nakli delil varken bu rivayetlerin sahih olduklarına dair bir delilin bulunmadığını bu nedenle sağlam delillere tabi olmanın kendilerine itibar edilmeyen bir kavmin hikâyelerine ve sözlerine tabi olmaktan daha iyi olacağını söylemiştir.[978] Kurtubî de Tabersî

[974] Âl-i İmrân 3/92.
[975] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 273-274.
[976] Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 149-151.
[977] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 17, s. 2004.
[978] Fahreddin er-Râzî, **'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 106-110; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5658.

tefsirinde İbn Abbas'tan nakledilen ve Hz. Ali'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'ı yalan söylemekle itham ettiği rivayeti zikretmiştir.[979] Hâzin de Râzî'ye tabi olmuş ve onun sözlerini nakletmiştir.[980]

Sâd 38/30-33 âyetlerini en baştan ele aldığımızda ilk ayetten itibaren açık bir şekilde Hz. Süleyman'ın *"O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."*[981] diye övüldüğü görülmektedir. İkinci ve üçüncü âyetlerde güneş kelimesi geçmemişken ve âyette Hz. Süleyman'ın atlara olan sevgisinin kendisinin Allah'ı anmasına/zikretmesine vesile olduğu belirtilmişken bunun Hz. Süleyman'ı namazdan alıkoyduğunu söylemek âyetlerin siyâkına aykırıdır. Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de 17 defa ismini zikrettiği ve övdüğü bir peygamberin atlara olan sevgisinden dolayı ikindi namazını unutmuş olabileceği varsayıldığında, bu peygamberin sırf bu yüzden atların boyunlarını ve ayaklarını kestiği pek makul değildir. Zira böyle bir davranış Allah'ın bu kadar lütufta bulunduğu bir peygambere yakışmamaktadır. Sırf bu rivayetleri kabul etmek için Hz. Süleyman'ın aslında bu atları Allah'a kurban ettiğini söylemek ise ne anlatının ne de âyetlerin siyakına uymaktadır. Zira Kummî tefsirinde olduğu gibi birçok rivayette onun atlarının boyunlarını vurduğundan dolayı yüzüğünün şeytanın eline geçtiği söylenmektedir. Âyetleri mecralarından çıkarıp onları bu rivayetler ile açıklamaya çalışmak doğru değildir. Ayrıca rivayetlerin siyakı, Ehl-i kitap anlatılarına benzemektedir. Zira Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın Tevrat'ta çizilen portreleri onların birer peygamber değil birer kral gibi davranmış olduklarını göstermektedir. Bu konuda nakledilen anlatım bir peygamberden çok kızmış ve kendine hâkim olamamış bir kral için uygundur. Şiî ve Sünnî kaynaklarda bu rivayetlerin Kâ'bu'l-Ahbâr'a dayandırılması da rivayetin kaynağının kim olduğunu ortaya koymaktadır.

[979] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 128.
[980] Hâzin, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** c. 4, s. 41.
[981] Sâd 38/30

2.12.3. Şeytanların Hz. Süleyman'a İsyanı

Kummî, tefsirinde Sâd 38/34-38 âyetleri[982] açıklanırken senet belirtilmeden Ca'fer es-Sâdık'tan şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Allah (cc.) Hz. Süleyman'ın saltanatını bir yüzüğe bağlı kılmıştı. O, bu yüzüğü taktığında cinler, insanlar, şeytanlar; bütün kuşlar ve yırtıcı hayvanlar ona gelir ve ona itaat ederlerdi. Hz. Süleyman, tahtına oturduğunda Allah'ın gönderdiği rüzgar, tahtı ve üzerinde olan bütün şeytanları, kuşları, insanları, hayvanları alıp gökyüzünde dolaştırır ve Hz. Süleyman'ın istediği yere götürürdü.[983] Hz. Süleyman, sabah namazını Şam'da öğle namazını ise Fars topraklarında kılardı. O, şeytanlardan Fars topraklarından kıymetli taşları alıp Şam'da satmalarını emrederdi. Atların ayaklarını ve boyunlarını kılıçtan geçirince Allah (cc.) saltanatını elinden aldı. Hz. Süleyman, helaya girince yüzüğünü hizmetkârlarından birine verirdi. Bir şeytan onun hizmetkarını kandırıp ondan yüzüğü aldı. Yüzüğü parmağına takınca şeytanlar, cinler, insanlar, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar onun önünde yere kapandılar. Hz. Süleyman, yüzüğünü arayıp bulamayınca kaçarak sahile gitti. İsrâiloğulları, Hz. Süleyman'ın şekline giren şeytandan işkillenince annesine gidip: 'Süleyman'ın hal ve hareketlerinde onaylamadığın bir şey var mı?' diye sordular. Annesi: 'Eskiden O bana karşı en hayırlı insan idi. Ancak o şimdi benden nefret ediyor. İsrâiloğulları ardından Hz. Süleyman'ın cariyeleri ve eşlerine gidip onlara: 'Süleyman'da uygun görmediğiniz davranışlar buluyor musunuz? diye sordular. Eşleri: 'Eskiden O biz adetlı iken bizimle ilişkiye girmezdi' dediler. Şeytan, onu tanıyacaklarından korkunca yüzüğü denize attı. Allah'ın gönderdiği bir balık da onu hemencecik yuttu. İsrâiloğulları, Hz. Süleyman'ı 40 gün arayıp durdular. Hz. Süleyman ise sahilde dolaşıyordu. Yaptıkları için ağlıyor Allah'a tövbe ederek istiğfar ediyordu. Hz. Süleyman, 40 gün dolduktan sonra balık avlayan bir balıkçının yanından geçerken ona: 'Bana biraz balık vermene karşın sana yardım edeyim mi?' diye sordu. Balıkçı: 'Olur.' diye cevap verdi. Bunun

---

[982] *"And olsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik, sonra o, yine eski haline döndü. Süleyman: Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın, dedi. Bunun üzerine biz de istediği yere onun emriyle kolayca giden rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağlı diğer yaratıkları onun emrine verdik."*

[983] Buna benzer bir rivayet de Hz. Ali'ye isnad edilerek aktarılmıştır. Kummî **Tefsîr,** c. 2, s. 238; Tûsî de buna benzer bir rivayeti de Hz. Hasan'a isnad ederek aktarmıştır. Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 565'

üzerine Hz. Süleyman ona yardım etti. Balıkçı biraz balık avladıktan sonra Hz. Süleyman'a bir balık verdi. Hz. Süleyman balığı alıp karnını deşip yıkamak isteyince balığın karnında yüzüğü gördü. Yüzüğü takınca şeytanlar, cinler, insanlar, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar onun önünde eğildiler. Hz. Süleyman eski haline döndü. Şeytanı ve onunla birlikte olan askerleri getirtmelerini istedi. Onları bağlayıp Allah'ın adıyla bazılarını suyun altına bazılarını ise kayanın içine hapsetti. Onlar, kıyamet gününe kadar mahpus kalıp azap görecekler. Hz. Süleyman saltanatına geri dönünce Âsef b. Berhiyâ'ya -Âsef, Hz. Süleyman'ın kâtibi idi. Onda eski kitapların bilgisi vardı.- 'Ben insanları cehaletlerinden dolayı mazur gördüm. Seni nasıl mazur göreyim?' diye sordu. Âsef: 'Beni mazur görme. Zira ben senin yüzüğünü alan şeytanı, babasını, annesini ve dayısını da tanıyordum. O bana: 'Yaz!' deyince ben; 'Kalemim kötü bir şey yazmaz.' dedim. Bunun üzerine o da bana: 'Otur ve yazma!' dedi. Ben de oturuyor ve bir şey yazmıyordum. Ancak bana şunu anlat Ey Süleyman! Hüdhüd kuşu kötülük bakımından hayvanların en soysuzu ve en kötü kokulu hayvanı olmasına rağmen sen onu nasıl seviyorsun? Hz. Süleyman: 'O, büyük ve sert taşların altındaki suyu dahi görebiliyor.' dedi. Âsef: Büyük kayaların altındaki suyu nasıl görüyor? Bu kuş bir avuç toprak ile üstü örtünmüş tuzağı bile göremiyor ve boynundan yakalanıyor.' diye sordu. Hz. Süleyman: 'Ey adam! Burada dur. Zira kader gelince gözün önüne perde iner.' dedi.[984]

Tûsî, Sâd 38/34-35 âyetlerini açıklarken Hz. Süleyman'ın tahtına bırakılan ceset hakkında şu görüşleri nakletmiştir: "İbn Abbas, Hz. Süleyman'ın tahtına atılan cesedin Sahr isminde bir şeytana ait olduğunu söylemiştir. Mücâhid ise isminin Asef olduğunu söylemiştir. Süddî, bu şeytanın isminin Hanfîk olduğunu, Hz. Süleyman'ın da hükümdarlığının yüzüğü ile olduğunu ve bu yüzük elinde iken cinlerin ve şeytanların ona hizmet ettiklerini söylemiştir. Süddî, ilaveten Hz. Süleyman'ın günah işlemesinin akabinde Allah'ın ondan yüzüğü alıp bir cine verdiğini ve cinler ile şeytanların artık bu cin etrafında toplandığını söylemiştir. Denildiğine göre (قِيلَ) onun günahı, çocuk sahibi olmak için bir günde birçok hanımı ile birlikte olmaktı. Yine denildiğine göre onun günahı eşiyle adetliyken de yatmasıydı. Ardından hatası için Allah'a tövbe etti. Allah (cc.) da ona saltanatını geri verdi. Çünkü cin onun yüzüğünü

[984] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 236-238.

aldıktan sonra denize atmıştı. Cenâb-ı Allah, ona yüzüğü bir balığın karnında iade etti."[985]

Kummî tefsiri üzerine talik yazan Seyyid Tayyib el-Musevî, Kummî'nin Hz. Süleyman ile ilgili naklettiği rivayetlerin takiyye ile izah edilmesi gerektiğini yani müfessirin bu rivayetleri takiyye amacıyla aktardığını söylemiş ve bunu Kâşânî ve Tabersî'nin ifadeleri ile savunmuştur.[986] Tûsî de Hz. Süleyman'ın tahtına bırakılan ceset hakkında birçok rivayetin ardından kısaca şöyle demiştir: "Buraya kadar aktardıklarımız müfessirlerin naklettikleri şeylerdir. Ancak hak yolda olan müfessirler ve Allah'ı ile peygamberlerini bu tür şeylerden tenzih edenler şöyle derler: 'Allah, bir cinin bir peygamberin şekline girmesine izin vermesi mümkün değildir. Çünkü bu, olmayacak bir şeydir. Peygamberlik, bir yüzük ile olamaz. Allah Teâlâ da bir peygamberden peygamberliğini almaz. Zaten ayetten de böyle bir şey çıkmaz."[987] Ebü'l-Futûh er-Râzî de bazı cahil kıssacıların Hz. Süleyman'ın yüzüğü konusunda Vehb b. Münebbih'ten şöyle bir rivayet aktarmışlardır." diyerek yüzük ile ilgili rivayeti nakletmiş ve "bu tür şeyleri Allah'a ve peygamberine reva görenlerin aklından ve dininden şüphe ederim demesine[988] karşın Hz. Yûsuf'in imtihanıyla ilgili ayetin tefsirinde buradakine benzer İsrâîlî rivayetler aktarmıştır. [989]

Tabersî, Sâd 38/34-38 âyetlerini tefsir ederken Hz. Süleyman'ın tahtına bırakılan ceset ile ilgili birkaç rivayet nakletmiş ve ardından şeytanın Hz. Süleyman'ın yüzüğünü alıp onun yerine geçtiğiyle ilgili rivayeti aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Bunların tümü itimat edilecek rivayetler değildir. Çünkü peygamberlik bir yüzüğe bağlı kılınamaz. Ayrıca Allah'ın, bir şeytanın bu yüzüğü alıp ve bir peygamberin suretine girip tahtına oturmasına ve insanlara hükmetmesine müsaade etmesi de mümkün değildir."[990] Şerîf el-Murtazâ, bu rivayetlerin cahil kıssacılar tarafından aktarıldığını, her akıllı insanın bunların asılsız olduğunu, peygamberliğin bir yüzük ile olamayacağını ve yüzüğün çıkarılması ile de

[985] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 561-562.
[986] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 238.
[987] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 562.
[988] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 276-278.
[989] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 278-280.
[990] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 275.

peygamberliğin ondan alınmayacağını bilir. Ayrıca Allah'ın cinnî bir varlığın peygamberin şekline bürünmesine ve diğer söylenen iftiralara da izin vermeyeceğini söylemiştir.[991]

Bu konuda Şiî tefsirlerdeki İsrâîlî rivayetlere azlığına nazaran Ehl-i sünnet tefsirlerinde bu rivayetlerin çokluğu göze çarpmaktadır. Zira Ehl-i sünnet tefsirlerinde Hz. Süleyman'ın saltanatının bir yüzüğe bağlı kılınması ve şeytanın bu yüzükle bu saltanatı elde ettiğinin dışında da birçok İsrâîlî rivayet bulunmaktadır.[992]Ancak birçok Sünnî âlim de Şiî âlimler gibi bu rivayetleri ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur.[993]

---

[991] Murtazâ, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** s. 151-152.

[992] Örneğin: Mukâtil b. Süleyman Sâd 38/34 âyetini tefsir ederken râvi zikretmeksizin Hz. Süleyman'ın ganimet olarak elde ettiği bir kız ile evlendiğini o üzülmesin diye babasının heykelini yaptırdığını sonra şeytan o heykelin şekline girdiğini, Hz. Süleyman'ın eşinin ona ibadet ettiğini ve bu şeytanın Hz. Süleyman lavaboda iken onun bir cariyesinden bu yüzüğü alıp onun saltanatını ele geçirdiğini vb. bilgileri nakleden çok ilginç bir rivayet aktarmıştır. İbn Cerîr et-Taberî, şeytanın Hz. Süleyman'ın eşlerini elde etmediğini söylemiş ancak şeytanın Hz. Süleyman'ın saltanatını elde etmesiyle ilgili rivayetleri aktarmaktan da geri durmamıştır. Begavî, Sâd 38/34 âyetini tefsir ederken Kummî tefsirinde geçen rivayetten çok daha uzun ve acayip bir rivayeti Vehb b. Münebbih'e isnad ederek aktarmıştır. Kurtubî de Hz. Süleyman'ın yüzüğünün bir şeytan tarafından ele geçirilmesiyle ilgili İbn Abbas'tan uzun bir rivayet aktarmış, şeytanın Hz. Süleyman'ın hanımları ile ilişkiye girip girmediğıyla görüşleri aktarmış ardından şeytanın bir peygamberin suretine giremeyeceğini ve onun saltanatını elde edemeyeceğini söylemiştir. Kurtubî, daha sonra Hz. Süleyman'ın tahtı ile ilgili İbn Abbas'a isnad ettiği acayip bir rivayet aktarmıştır. Hâzin, de Sâd 38/34 âyetini tefsir ederken Vehb b. Münebbih'e isnad ettiği uzun bir rivayet aktarmış ancak ardından Kâdî İyâz'ın açıklamalarına yer vermiştir. Süyûtî de Sâd 38/34 âyetini tefsir ederken şeytanın Hz. Süleyman'ın saltanatını ele geçirmesi ile birçok rivayet aktarmıştır. Hz. Süleyman konusunda nakledilen İsrâîlî rivayetler açısından incelediğimiz Ehl-i sünnet tefsirlerini iki kısma ayırabiliriz. a- Bu konuda İsrâîlî rivayetleri almaktan geri durmayan Mukâtil b. Süleyman, Taberî, Begavî, Süyûtî gibi müfessirler. b- Kurtubî, Hâzin, İbn Kesîr, Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi alimler, eserlerine bu rivayetleri almış ancak onları şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu konuda en sert tavır takınan ise Ebû Hayyân el-Endelüsî olmuştur zira kendisi hem bu tür rivayetleri nakletmemiş hem de onları şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mukātil b. Süleymân, **Tefsîr,** c. 3, s. 119; Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 23, s. 192-194; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 4, s. 359-362; Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 15, s. 130-134; Hâzin, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** c 4, s. 42-43; Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-mesûr,** c. 580-585; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 1996; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** 7, s. 381.)

[993] Örneğin: Kâdî İyâz, şeytanın Hz. Süleyman'ın yerine geçmesiyle ilgili rivayetler hakkında şöyle demiştir: "Ahbarilerin, şeytanın Hz. Süleyman'ın şekline girdiği ve onun mülküne sahip olduğu, onun saltanatında kötülük ile hüküm sürdüğü ile ilgili aktardıkları rivayetler sahih değildir. Çünkü şeytanlar böyle bir şeyi elde edemezler. Peygamberler de böyle bir şeyden korunmuştur." Fahreddin er-Râzî de birçok kıssacının yüzük ve Asef ile ilgili nakledilen hikâyelerin asılsız olduğunu, bunları doğrulayan bir şeyin olmadığını, bunlara iltifat etmenin caiz olmadığını, bu rivayetlerin haşviyeciler tarafından aktarıldığını ve peygamberlerin ismeti konu olduğunda bu ilkeye tabi olmanın Yahudilerden veya inkârcılardan gelen bilgilere tabi olmaktan daha doğru olduğunu söylemiştir. Râzî, "And olsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset

Bu konuda Ebû Şehbe'nin "nakledilen rivayet senetleri ne kadar sağlam olursa olsun içerik itibariyle bunlar İsrâîlî rivayetlerdir."[994] görüşüne katılmamak mümkün değildir. İbn Kesîr'in İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayet hakkındaki görüşü de bunu göstermektedir.[995] Zira bir rivayetin sırf senedinin sağlam olması bu rivayetin içerik (metin) bakımından sağlam olduğunu gerektirmemektedir. Şayet şeytanlar peygamberlere musallat olabiliyorsa ve haşa onların eşleri ile birlikte olabiliyorsa peygamberliğin kıymeti kalmaz ve bilgilerine güven kalmaz. Ya da peygamberlere musallat olabilen şeytanlar diğer insanları oyuncak gibi kullanmazlar mıydı? Bir de bir saltanatın bir yüzüğe bağlanması ne derece mantıklı olabilir ki? Yüzüğün Hz. Süleyman'ın parmağından çıktıktan sonra kimsenin onu artık

---

bıraktık." (Sâd 38/34) âyetiyle ilgili herhangi bir yorum yapmayarak muhakkiklerden imtihanın üç sebepten dolayı olabileceğiyle ilgili görüşleri nakletmiştir. 1- Hz. Süleyman'ın 100 cariye ile yatacağını bunlardan da 100 savaşçı çocuğun doğacağını söylerken inşAllah demediği için bunlarda sadece bir tanesi yarım bir çocuk doğurmuş ve bu çocuk ölü olarak tahtına bırakılmıştır. 2- Hastalanmış ve tahtında ölü gibi kalmıştır. 3- Şeytanlar, Hz. Süleyman'ın kendilerine yönelik işkencesinden dolayı çocuğunu öldürmek istemişler. Hz. Süleyman da çocuğunu şeytanlardan korumak için bulutlara saklamak istemiş ve çocuk ölü olarak tahtına bırakılmıştır. Fahreddin er-Râzî'nin üçüncü görüşü hiç de mantıklı görülmemektedir. Zira şeytanlar Hz. Süleyman'ın emrinde ise ve Hz. Süleyman böyle bir komplo ya da teşebbüsten haberdar ise buna engel olabileceği için çocuğunu bulutların arasına saklamasına hiç gerek yoktu. İslâm alimlerinin tabiata aykırı hikâyeleri mutlak kudret sahibi Allah'ın iradesine bağlayarak izah etme eğiliminde olmalarının mitolojik hikâyelere olumlu bakmalarına neden olduğu kanaatindeyiz. Hele Hz. Süleyman gibi birçok olağan üstü mucizelere mazhar olan peygamberler söz konusu olduğunda bu tür hikâyelerin oldukça çoğaldığı görülecektir. Zira Allah'ın her türlü inayetine mazhar olmuş Hz. Süleyman'ın çocuğunu cinlerden ve şeytanlardan kurtarmak için olağan üstü bir yöntem belirlemesi gerekmektedir. Bu da ya yerin yedi kat aşağısı ya da göklerin yukarısı olmalıdır!!! Ebû Hayyân el-Endelüsî, takdire şayan bir tavır takınarak bu konuda nakledilen rivayetlere değinmeyerek bu rivayetleri şiddetli bir şekilde eleştirmiştir: "Müfessirler, imtihan amacıyla tahta bırakılan ceset ile ilgili birçok rivayet aktarmışlardır. Peygamberlerin bunlardan berî olduklarının kabul edilmesi gerekmektedir. Bu rivayetlerin bazıları onların (Ehl-i kitap) kitaplarında bulunmaktadır ki bunların nakledilmesi caiz değildir. Bazıları da Yahudi ve zındıkların uydurmalarıdır. İbn Kesîr de bu rivayetleri sert bir şekilde eleştirmiştir. Nitekim İbn Kesîr, bu konuda birçok rivayet aktarmış ve hepsinin İsrâîlî rivayetler olduğunu söyledikten sonra şeytanın Hz. Süleyman'ın yüzüğünü alıp onun yerine geçtiği ve onun eşleriyle yattığı ile ilgili bir rivayet için "Bu rivayetin İbn Abbas'a isnadı sağlam olsa da İbn Abbas bunu Ehl-i kitap alimlerinden almış olduğunu söylemek daha doğrudur. Çünkü Ehl-i kitap'tan bir grup Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul etmezler. Onlar, Hz. Süleyman'a iftira atmışlardır. Mücâhid ve selef alimlerinden bize ulaşan sahih görüşe göre bu cinnî varlık, Hz. Süleyman'ın eşlerine musallat olamamıştır. Cenâb-ı Allah, peygamberinin hürmetine ve onun şerefi için eşlerini böyle bir şeyden muhafaza etmiştir." demiştir. İbn Kesîr, bunların yanısıra bu konuda Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve birçok kişi tarafından bu konuda uzun hikâyeler aktarıldığını ve bunların tümünün Ehl-i kitab'a ait hikâyeler olduğunu söylemiştir. (Bkz. Kâdî İyâz **eş-Şifâ, bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ,** c. 2, s. 167; Fahreddin er-Râzî**, 'İsmetu'l-enbiyâ,** s. 110-111; Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 9, s. 5659; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** 7, s. 381; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 1996)

[994] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s.

[995] Ayrıntılı bilgi için Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 1996.

tanıyamaması da akılla izah edilecek gibi değildir. Müfessirlerin bu rivayetleri Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamak için kullanmaları ise ancak kendi dönemlerindeki eşya ve tabiat algısı ile açıklanabilir. Kur'ân-ı Kerîm'e bu rivayetlere mesned olabilecek delil olmamasına rağmen ayetleri bu rivayetler ile açıklamak doğru değildir. İslâmî ilkelere aykırı olan ve peygamberleri küçük düşüren bu tür rivayetlerin aktarılması İslâm'a oldukça zarar vermiş, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılmasına mâni olmuş veya Kur'ân-ı Kerîm'in asıl amacını gölgelemiştir.

2.12.4. Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gönderdiği Hediyeler

Tabersî, Neml 27/35. âyetini[996] tefsir ederken şöyle demiştir: "(قِيلَ) denildiğine göre, Belkıs 500 ğilman (erkek çocuk) ve 500 cariye seçti. Cariyelere kolları bol elbise ve kemer giydirdi. Erkek çocuklarının kollarına ise altın bilezikler, boyunlarına altın kolyeler ve kulaklarına mücevherlerle süslenmiş küpeler taktırdı. Cariyeleri 500 kısrağa, erkekleri ise 500 beygire bindirdi. Her bir atın üzerinde mücevherlerle süslenmiş altın gem bulunmaktaydı. Ayrıca 500 altın ve 500 gümüş kerpiç yanında pahalı yakut ve elmaslar ile süslenmiş bir taç gönderdi. Bunlarla birlikte küçük bir kutucuğun içine eşsiz bir inci ve deliksiz bir de eğik delinmiş bir akik boncuk koydu. Ardından Munzûr b. Amr adında saygın bir adamı çağırttı ve akıllı birkaç kişiyi onunla gönderdi. Hz. Süleyman'a hediyelerle birlikte bir de mektup gönderdi. Mektupta şunları yazmıştı: 'Eğer peygamber isen erkek ve kız hizmetçileri birbirinden ayır! Açmadan kutuda ne olduğunu bil! İnciye düz bir delik aç! İnsan ve cinlerin yardımı olmadan boncuktan ipi geçir. Ulağa da: 'Sen onun huzuruna çıktığında sana öfke ile bakar ise onun kral olduğunu anla ve ondan korkma. Zira ben ondan daha güçlüyüm. Eğer sana merhamet ile bakarsa onun gönderilmiş bir peygamber olduğunu bil.' dedi. Ulak, hediyeler ile yola çıktı. Hüdhüd hızlı bir şekilde Hz. Süleyman'ın yanına gelerek ona durumu arz etti. Hz. Süleyman, cinlere altın ve gümüş kerpiçler yapmalarını emretti. Onlar da onlara oturduğu yerden itibaren birkaç fersah boyunca meydanı bu altın ve gümüş kerpiçler ile döşemelerini istedi. Akabinde onlara bu meydanın etrafına üst tarafı altın ve gümüşten bir duvar örmelerini emretti. Onlar da bütün bunları yaptılar. Ardında

[996] *"Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler."*

cinlere: ‘Çocuklarınızı da getirin.’ dedi. Büyük bir kalabalık toplandı. Hz. Süleyman, onları meydanın sağına ve soluna yerleştirdi. Sonra Hz. Süleyman tahtına oturdu. Onun sağ ve sol taraflarında 4 biner sandalye konuldu. Şeytanlara fersahlar boyunca saflar halinde dizilmelerini emretti. İnsanlara da saflar halinde dizilmelerini emretti. Onlar da dizildiler. Daha sonra vahşi ve yırtıcı hayvanlara, sürüngenlere ve kuşlara saflar halinde dizilmelerini emretti. Onlar da saflar halinde sağ ve sol tarafında dizildiler. Misafirler, meydana yaklaşınca Hz. Süleyman’ın servetini gördüler. Kendileriyle getirdikleri hediyeleri küçümsediler ve onları attılar. Hz. Süleyman’ın huzuruna çıktıklarında Hz. Süleyman onları hoş bir eda ile karşıladı. Ardından onlara: ‘Bana ne haber getirdiniz?’ diye sordu. Heyetin başkanı kendileri ile getirdiklerini gösterdi ve kraliçenin mektubunu ona verdi. Hz. Süleyman mektuba baktı ve ‘Kutu nerde?’ diye sordu. Ulak kutuyu getirdi ve salladı. Hz. Cebrâil o anda gelerek ona kutuda olanların ne olduğunu söyledi. Hz. Süleyman: ‘Kutuda eşsiz bir inci ve eğik delikli bir akik boncuğu var.’ dedi. Ulak: ‘Doğru söyledin şimdi inciyi del ve boncuktan ipi geçir.’ dedi. Hz. Süleyman, ağaç kurdunu çağırttı. Kurtçuk ağzına bir kıl alıp bir tarafından girip öbür tarafından çıktı. akabinde: ‘Kim bu boncuğa ipi geçirecek?’ diye sordu. Beyaz bir solucan: ‘Ey Allah’ın elçisi! Ben yaparım.’ dedi. Solucan, ipi ağzına aldı ve boncuğun bir tarafından girerek diğer tarafından çıktı. Hz. Süleyman, erkek ve kızları şöyle ayırdı: Onlardan ellerini ve yüzlerini yıkamalarını istedi. Kızlar, kaptan bir elleri ile suyu alıyor, o suyu diğer ellerine döküyorlar ve sonra yüzlerini yıkıyorlardı. Erkekler ise kapdan suyu alıp yüzlerine atıyorlardı. Kızlar, suyu kollarının iç tarafına dökerken erkekler suyu kollarının dış tarafına döküyorlardı. Kızlar, suyu döküyorlardı. Erkekler ise suyu ellerine yavaşça akıtıyorlardı. Hz. Süleyman bu alametler ile erkek ve kızları birbirinden ayırdı. Bunların tümü Vehb b. Münebbih ve diğerlerinden alınmıştır.[997] Ebü’l-Futûh er-Râzî de Vehb b. Münebbih ve isim vermeden bazı kimselere isnad ettiği buna benzer bazı rivayetler aktarmıştır.[998]

Bu konuda nakledilen rivayetler birçok alim tarafından eleştirilmiştir. Tabâtabâî, Hz. Süleyman ve Belkıs ile ilgili akla ve tarihi bilgilere aykırı birçok

[997] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 7, s. 276-277.
[998] Ebü’l-Futûh er-Râzî, **Ravdu’l-cinân,** c. 13, s. 39-42.

abartının aktarıldığını bu rivayetlerin Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi Ehl-i kitap âlimlerinden alındığını söylemiştir.[999] Muhammed Hadi Ma'rife de Hz. Süleyman ile Belkıs'ın hediyeleriyle ilgili rivayetlerin İsrâîlî ve yalan haberler olduğu konusunda şüphesinin olmadığını söylemiştir. Zira dünyada hiçbir kralın bu tür bir zenginliğe ulaşamayacağını söylemiştir.[1000] Hz. Süleyman'ın tahtıyla ilgili bilgilerin de abartıdan ibaret olduğu ortadadır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın bir peygamber olması ve aynı zamanda zengin bir hükümdar olması, fersahlarca altın döşeyebileceği anlamına gelmemektedir. Nitekim İbn kesir de Hz. Süleyman'a gönderilen hediyenin altın bir tabak olduğunu bunun dışında kalan rivayetlerin çoğunun İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[1001] Ebû Şehbe, Hz. Süleyman'ın hediye getiren grubu karşılamak için fersahlarca bir alan döşediği ve altın ve gümüş kerpiçler vs. ile ilgili olarak tarihte hiç kimsenin bunu yapamayacağını söylemiştir.[1002] İbn Atiyye, bu konuda birçok rivayetin nakledildiğini ancak zayıf olduklarından onları nakletmediğini ve Belkıs'ın Hz. Süleyman'a bir bardak gönderdiğini söylemiştir. İbn Atiyye bunun yanı sıra Belkıs'ın kendisini imtihan etmek için gönderdiği iddia edilen şeyler için de "Bunlar böyle önemli bir işte sınama sayılmaz." demiştir.[1003] Tarihi gerçekliğe aykırı olan bu rivayetlerin zayıf olmaları ve bu rivayetlerin Vehb b. Münebbih gibi Ehl-i kitap âlimlerine dayanması da bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduklarını göstermektedir.

2.12.5. Hz. Belkıs ve Camdan Yapılan Saray

Kummî, Neml 27/44. âyetini açıklarken râvi belirtmeden şöyle bir rivayet zikretmiştir: "Hz. Süleyman, Belkıs binti Şerh ile evlendi. Şeytanlar, birbirlerine onun kıllarını alacak bir şey bulun dediler. Şeytanlar, onun için hamamlar inşa ettiler ve ona hamam otunu kaynattılar. Hamamlar, hamam otu ve su değirmeni şeytanların Belkıs için yaptırdıkları şeylerdir."[1004] Tusi, Neml 27/44. âyetini tefsir ederken râvi zikretmeksizin şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Onun (Belkısın) baldırları eşek baldırı,

[999] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 15, s. 369.
[1000] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 694.
[1001] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1723.
[1002] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 244.
[1003] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 259.
[1004] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 128.

ayakları da eşek ayağı gibiydi. Çünkü o insan ve cin birlikteliğinden doğmuştu.' denilmiştir ki: 'Cinler, Hz. Süleyman'ın onunla evlenmesinden korktuklarından dolayı Hz. Süleyman'ın ondan nefret etmesi için öyle söylediler.' Hz. Süleyman da onu sınadıktan sonra söylendiği gibi olmadığını gördü. Yine denilmiştir ki: 'Hz. Süleyman'a baldırının kıllı olduğunu söylediler. Belkıs, baldırını açınca kılları göründü. Bu manzara Hz. Süleyman'ın hoşuna gitmedi ve bu konuda cinlere danıştı. Cinler, onun için hamam otu ve zırnıktan da tüy dökücüyü yaptılar. Denildiğine göre ilk defa hamam otu ve zırnıktan tüy dökücü onun için yapılmıştır.' Yine denildiğine göre 'Hz. Süleyman, Allah'ın âyetlerini görüp Müslüman olması ve Allah'ın dinine girmesi için Belkıs'ı sınadı."[1005] Tûsî, Neml 27/44. âyetini tefsir ederken Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetlere benzer rivayetleri (قيل) lafzı ile aktarmıştır. Bunlara ek olarak cinlerin Belkıs'ın annesinin cinlerden olduğunu, Hz. Süleyman onunla evlenir ise ondan doğacak çocukların da Hz. Süleyman gibi kendilerine hükmedeceği korkusuyla Belkıs hakkında bu yalanları uydurduklarını söylemiştir.[1006] Ebü'l-Futûh er-Râzî de cinlerin Belkıs'ın ayaklarının dört ayaklı hayvanların ayaklarına benzediğini söyledikleri için Hz. Süleyman'ın suyun üzerinde cam yerleştirdiğini ve böylece Belkıs'ın ayaklarını görebildiğiyle ilgili rivayeti nakletmiş ve böyle bir şeyin mümkün olduğunu savunmuştur.[1007] Râzî, ayrıca cinlerin ve şeytanların Beytü'l-makdis dahil inşa ettikleri bazı sarayların isimlerini vermiştir.[1008]

Muhammed Hadi Ma'rife Hz. Süleyman'ın böyle bir bina ile Allah'ın büyüklüğünü göstermek istediğini ve bu konuda nakledilen rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[1009] Aynı şekilde Tabâtabâî de Belkıs ile ilgili rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu ifade etmiştir.[1010] İbn Kesîr, camdan yapılan saray ile ilgili İbn Abbas'a isnad edilen bir rivayetin münker ve garip bir rivayet olduğunu söyledikten sonra şöyle demiştir: "Bu tür rivayetlerde hakikate yakın olan görüş bunların Ehl-i kitap'tan alındığıdır. Ehl-i kitap'tan Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi şahsiyetler, İsrâiloğulları, var olan ve var olmayan şeylere dair garip,

[1005] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 99-100.
[1006] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 281-282.
[1007] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 15, s. 49.
[1008] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 15, s. 52; 16, s. 44.
[1009] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 692.
[1010] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 15, s. 369.

acayip ve ilginç rivayetleri, tahrif ve tebdil edilmiş kitaplarından öğrenip bu ümmete aktarmışlardır. Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kesin bilgiler ile bizi bunlara muhtaç bırakmamıştır.[1011] Biz de bu konuda İbn Kesîr'in dediklerine harfiyen katılmakla birlikte Hz. Süleyman'ın suyun üzerini cam ile kapladığını daha sonra da Belkıs oradan geçince bacaklarına/baldırına baktığını söylemenin de en hafif tabir ile bir peygambere hakaret olduğunu ve Hz. Süleyman'ın, bir kadının avret yerini görebilmek için böyle bir eyleme başvurduğu yönündeki haberlerin kesinlikle yalan olduğunu düşünmekteyiz. Zira âyette Hz. Süleyman'ın böyle bir teşebbüste bulunduğuyla ilgili en ufak bir delil yoktur.

2.12.6. Rüzgarın Hz. Süleyman'ın Emrine Verilmesi

Daha önce de aktardığımız üzere bu konuda Kummî tefsirinde şöyle bir rivayet geçmektedir: "… Hz. Süleyman, tahtına oturur, Allah'ın gönderdiği rüzgar tahtı ve üzerinde bulunan bütün şeytanları, kuşları, insanları ve hayvanları alıp onları gökyüzünde dolaştırır ve Hz. Süleyman'ın istediği yere götürürdü. Hz. Süleyman, sabah namazını Şam'da öğle namazını ise Fars topraklarında kılardı.[1012] Tûsî ve Tabersî buna benzer bir rivayeti Hasan-ı Basri'ye isnad ederek aktarmışlardır.[1013] Kummî, tefsirinde Sebe 34/12. âyetinin bağlamında ise şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Rüzgar, Hz. Süleyman'ın tahtını sabah bir aylık mesafe, gece de bir aylık mesafe miktarınca uçururdu."[1014]

Tabersî, Neml 27/17. âyetini tefsir ederken bazı müfessirlere dayandırdığı şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Süleyman, sefere çıkmak istediğinde ordusunun toplanmasını emrederdi. Toplanan ordusuna bir halı serilirdi. Sonra rüzgara emreder, rüzgar onları alır ve yer ile gök arasında taşırdı. '*Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı.' âyetinin anlamı şudur: 'Onun orduları gideceği yere doğru toplanır.'* Muhammed b. Kâ'b şöyle dedi: 'Bize ulaşan rivayetlere göre Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman'ın ordusu 100 fersah uzunluğundaydı. Bunların 25 fersahı insanlardan, 25 fersahı cinlerden, 25 fersahı

[1011] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1727.
[1012] Kummî **Tefsîr,** c. 2, s. 238.
[1013] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 565,381; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 152, 276.
[1014] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 199.

vahşi hayvanlardan ve 25 fersahı kuşlardandı. Onun odunlar üzerinde 1000 tane camdan evi vardı. 300 evde eşleri, 700 evde ise cariyeleri vardı. Onun emriyle fırtına bunları havaya kaldırırdı. Sonra hafif rüzgar bunları sürüklerdi. O gökyüzünde süzülerek giderken Allah (cc.) ona şöyle vahyetti: 'Senin saltanatını daha da kuvvetlendirdim. Mahlukattan kim bir şey hakkında konuşur ise rüzgar onun konuştuklarını sana iletecektir. Mukâtil b. Süleyman şöyle dedi: 'Şeytanlar, Hz. Süleyman için bir fersah genişliğinde ipekten altın süslemeli halı yapmışlardı. Halının ortasında altından bir minber koymuşlardı. Hz. Süleyman onun üzerine otururdu. Etrafında altın ve gümüşten 3000 oturak konulmuştu. Peygamberler altın oturaklarda, âlimler ise gümüş oturaklarda otururlardı. Etraflarında ise halk olurdu. İnsanların etrafında ise cinler ve şeytanlar olurdu. Güneş ışınlarına maruz kalmaması için kuşlar onun üzerine kanatları ile gölge yapardı. Saba rüzgarı, sabahtan başladıkları yolculuğa gidecekleri yere kadar bu halıyı havaya kaldırır ve bir ay gidilecek yol mesafesi götürürdü. Sonra yine bir ay gidilecek yol mesafesi onları geri getirirdi."[1015] Ebü'l-Futûh er-Râzî bu konuda akdardığı rivayetlerin bazılarında Hz. Süleyman'ın bin sütunlu ve her sütunda bin ev bulunan bir araca sahip olduğu ve insan ile cinlerden oluşan bütün ordusunun buna bindiği ve rüzgarın bunları bir aylık mesafesindeki yerlere götürdüğü anlatılırken başka bir rivayette onun bütün askerlerini taşıyabilen bir aracıyla Irak'tan Belh'e oradan Türkistan'a oradan da Çin ve Kandahar'a oradan İran'daki Mekrân'a gittiği ve birkaç gün sonra da Şam'a döndüğü anlatılmıştır. Râzî, daha sonra Hz. Süleyman'ın tahtı ile ayrıntılı bilgiler de aktarmıştır.[1016]

Rüzgarın Hz. Süleyman'ın dileği üzerine bir yerden başka bir yere gittği Kur'ân-ı Kerîm'de var olan bir hakikattir. Ancak tefsirlerde rüzgarın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi dışında akla hayale sığmayan birçok rivayet aktarılmıştır. Bizce bu rivayetler, Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların hüsn-ü niyetle veya art niyetle İslâm'a soktukları rivayetlerdir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'ın emrine verilmiş rüzgar ile, Hz. Süleyman'ın bu rüzgarı bereket

[1015] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 269.
[1016] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 40-45.

amacıyla kullanmış olabileceğinin dışında bir bilgi yoktur.[1017] İsrâîlî rivayetlere dayanarak Hz. Süleyman'ın binlerce tonluk bir tahtının olduğunu ve ordusuyla beraber cinler ve şeytanları da bu tahtına bindirdikten sonra rüzgarın gelip onları bir yerden başka bir yere götürdüğünü ya da onun binlerce varlığı barındırabilecek bir halısının olduğunu ve rüzgarın gelip bu halıyı bir yerden başka bir yere götürdüğünü bu sayede öğleyi bir yerde ikindiyi başka bir yede kıldığını söylemek âyetin doğru anlaşılmasına bir katkı vermeyeceği kanaatindeyiz. Muhammed es-Sâdikî (ö. 1432/2011), rüzgarın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesiyle ilgili birçok rivayetin aktarıldığını, bu rivayetlerde İsrâîliyât'ın gölgesinin açık bir şekilde görüldüğünü ve bunlara başvurmadan âyetleri açıklamanın daha iyi olacağını söylemiştir.[1018] İbn Kesîr de Hz. Süleyman'ın insanlar, cinler ve şeytanların sandalyelere oturttuğu ve sonra rüzgarın gelip onları bir yerden başka bir yere götürdüğü ile ilgili bir rivayete "Bu rivayet, İbn Abbas'a isnad edilmiş çok ilginç bir rivayettir." diyerek bu rivayeti eleştirmiştir. İbn Kesîr, Hz. Süleyman ile ilgili nakledilen rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetlerin Ehl-i kitap âlimleri tarafından İslâm'a sokulduğunu söylemiştir.[1019] Yukarıda naklettiğimiz rivayetlerde İbn Abbas ve Ehl-i kitap âlimlerinin isimlerinin bulunması bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu göstermektedir. Said Nursi'nin (ö. 1379/1960) dediği gibi akaid elmasları, şeriat mücevheratı ve ahkam incilerinin arasına bakırdan hikâyeler, İsrâîlî süsler ve yalan teşbihler sokulduğunda bunlar elmas, inci ve mücevheratın kıymetini düşürür ve müşterileri uzaklaştırır.[1020]

2.12.7. Hz. Süleyman'ın Ölümü

Kummî, Bakara sûresi 2/102. âyetinin[1021] tefsirinde Hz. Süleyman'ın ölümü hakkında babasının Ebû Ca'fer'e isnad ettiği şu rivayeti nakletmiştir: 'Dâvûd'un oğlu

---

[1017] *"Biz de rüzgarı onun buyruğuna verdik. Rüzgar, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi."* (Sâd 38/36.)

[1018] Muhammed es-Sâdikî, **el-Furkân fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân ve's-sünnetî,** Ferhengi İslâmî, Kum Hş. 1406, c. 24, s. 645.

[1019] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1726, 1727.

[1020] Said Nursi**, Muhâkemat,** s. 42.

[1021] *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç*

Süleyman, insan ve cinlere kendisine camdan bir ev yapmalarını emretti. Bir ara asasına yaslanmış bir halde şeytanların çalışmalarını izlerken birden yanında bir adamın kubbede belirdiğini gördü ve ondan korktu. Adama: 'Sen kimsin?' diye sordu. Adam: 'Ben rüşvet kabul etmeyen ve krallardan korkmayanım. Ben ölüm meleğiyim!' dedikten sonra Hz. Süleyman asasına yaslanmış haldeyken ruhunu aldı. Cinler, böylece ona bakıp bir yıl inşaatı devam ettirdiler ve ona itaat ettiler. Allah'ın gönderdiği ağaç kurdu Hz. Süleyman'ın asasını yiyinceye kadar onlar bu halde çalıştılar. İnsanlar, Hz. Süleyman yere düşünce cinlerin gaybı bilmediklerini anladı. Çünkü gaybı bilselerdi bir yıl boyunca incitici azapta kalıp çalışmazlardı. Bundan dolayı cinler asayı yediği için kurtçuğa teşekkür ederler. Öyle ki her nerde bir kurtçuğa rastlarsan yanında su ve çamur olduğunu görürsün. Hz. Süleyman ölünce İblîs, sihir ve sihir ile ilgili kitapları bir kitapta toplayıp onu katlayarak üstüne şunu yazdı: 'Âsaf b. Bureyhâ'nın Kral Süleyman için yazdığı ilim hazinesidir. Kim şunu yapmak istiyorsa şöyle yapsın.' İblîs, yazdığı bu kitabı Hz. Süleyman'ın tahtının altına koydu. Sonra halkı tahrik ederek onlara bu kitabı okudu. Kâfirler: 'Demek ki Süleyman bizi bunlarla yeniyordu.' dediler. Müminler ise: 'Hayır! Hz. Süleyman ancak Allah'ın kulu ve elçisiydi dediler."[1022] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Sebe 34/14 ayetini tefsir ederken Kummî'nin tefsirinde geçen rivayete benzer birkaç rivayeti İbn Zeyd ve bazı müfessirlere isnad ederek aktarmıştır.[1023]

Tûsî ve Tabersî de Sebe 34/14. âyetini tefsir ederken bu konuya değinmiş ve Hz. Süleyman'ın bir yıl bu halde kaldığını söylemişlerdir.[1024] Tabersî'nin naklettiği başka bir rivayete göre Ebû Ca'fer şöyle demiştir: "Hz. Süleyman, şeytanlara kendisine camdan bir kubbe yapmalarını emretti. Hz. Süleyman, cam kubbenin içinde ayakta cinlerin çalışmalarını izlerken onlar da kendisine bakıyor ancak ona ulaşamıyorlardı. Aniden kubbede bir adam belirdi. Hz. Süleyman: 'Sen de kimsin?' diye sordu. Adam: 'Ben krallardan korkmayan ve rüşvet yemeyen biriyim' dedi. Bu

kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekden, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!"

[1022] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 54-55.
[1023] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 16, s. 52-54.
[1024] Tûsî, **Tibyân,** c. 8, s. 384.

melek Hz. Süleyman kubbede ayakta bastonuna yaslanmış iken onun ruhunu aldı. Ebû Ca'fer şöyle devam etti: 'Allah'ın gönderdiği bir ağaç kurdu asasını yiyinceye kadar cinler bir yıl onun için çalıştılar."[1025] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Bakara 2/102 ayetinin tefsirinde şeytanların Hz. Süleyman'ın tahtının altına sihir kitapları yerleştirdiklerini ve insanlara Hz. Süleyman'ın bunlar ile hükmettiğini söylediklerini bildiren birkaç rivayeti zikretmiştir.[1026]

Rivayetlerdeki bir yıl sürenin abartı olduğu açıktır. Zira bir hükümdarın bir yıl süre ile yemeden içmeden bir mekanda hapis kalması, insanlar, cinler ve şeytanların dahi onun sağ olduğunu düşünmesi ne kadar makuldür? Ayrıca Hz. Süleyman'ın sihir kitaplarını tahtının altına koyması ve orda bırakması, İblîs'in de gidip onları alarak insanlara vermesi sünnetullaha aykırı bir şeydir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtildiği üzere şeytanların yapabildiği tek şey insanların kalplerine vesveseler vermeleridir.[1027] Cinlerin asayı yiyen kurtçuğa sürekli su ve çamur götürdükleriyle ilgili kısım da doğru bir bilgi değildir. Zira bu olay olmadan önce de sonra da her hayvanın rızkını veren Allah'tır. Nitekim Âlûsî de cinlerin kurtçuğun onları çalışmaktan kurtardığı için sürekli bu hayvana su ve çamur verdikleriyle ilgili rivayete değinmiş ve bu rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[1028] Bu rivayetlerin uydurma ve İsrâîlî rivayetler olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim İbn Kesîr, Hz. Süleyman'ın cam bir odada olduğu halde vefat ettiği, kendisinin öylece bir yıl kaldığı ve bir kurtçuğun onun asasının yedikten sonra herkesin onun öldüğünü anladıkları gibi bilgiler içeren rivayetleri değerlendirmiş ve bu konuda sadece bir merfû hadisin vârid olduğunu ancak bu rivayetin de garip olduğunu ve sahih olmadığını söylemiştir. Ardından Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetin bir benzerini nakletmiş ve bu rivayetin Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olabileceğini söylemiştir.[1029] Aynı şekilde İbn Atiyye'de bu konuda bir iki rivayet nakletmiş ve müfessirlerin bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'in lafzına uymayan ve mâna bakımından bozuk olan birçok rivayet aktardıklarını söylemiştir.[1030] Ancak Şiî tefsirlerde bu konuda bir eleştiriye

[1025] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. 155.
[1026] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 74-75.
[1027] Nas 114/5-6.
[1028] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 11, s. 298.
[1029] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1901-1902.
[1030] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 4, s. 412.

rastlamadık. Konuya değinen Tabâtabâî, "Ehl-i sünnet ve Şîa da Hz. Süleyman'ın bir yıl ölü halde kaldığı konusunda birtakım hadisler vârid olmuştur." diyerek meseleyi geçiştirmiş, rivayetlerdeki mantıksızlığı görmezden gelmiş ve Şiî rivayetleri eleştirmemiştir.[1031]

2.13. HZ. ÜZEYİR

Hz. Üzeyir ile ilgili rivayetler genellikle Bakara 2/259. âyetinin[1032] tefsirinde geçmektedir. Örneğin: Kummî, bu ayetin tefsirinde Hz. Üzeyir ve İrmiyâ hakkında uzun bir anlatıya yer vermiştir. Babasının Ebû Abdillah'tan naklettiği rivayete göre İsrâiloğulları günaha girmeye ve Allah'ın emirlerine isyan ettikleri için Cenâb-ı Allah, İrmiya/Yeremya (MÖ. 655)'ya onları alçaltacak ve öldürecek birini onlara musallat edeceğini söyledi. İrmiya, İsrâiloğulları'nın öldürülmemesi için oruç tutup Allah'a çok yalvarınca Allah: 'Ey İrmiyâ! Bu davranıştan vazgeçmezsen yüzünü ensene döndüreceğim.' dedi. İrmiyâ, kendisini ve ailesini güvenceye almak için Allah'tan yerini bu kişinin yerini sordu. İrmiyâ, bu kişinin pislik içinde yaşayan bir çocuk (Buhtunnasr (m.ö. 605-562) olduğunu, annesinin de zina yaparak kazandığı parayla ekmek ve domuz sütü aldığını ve oğlunu bunlarla beslediğini gördü. Bu çocukla konuşup ondan yazılı güvence alan İrmiyâ evine döndü. Bu çocuk, büyüyünce kral oldu ve ordusuyla İsrâiloğulları'na saldırdı ve onları öldürmeye başladı. İrmiyâ, kendisi ve ailesi için eman istediyse de Buhtunnasr sadece kendisine eman verdi ve ailesini öldürdü. Buhtunnasr, Beytülmakdis'e girdiğinde şehrin ortasında topraktan bir dağ gördü. Toprak yığının ortasında kan kaynıyordu. Kanın hikâyesi ise şöyledir: Bu kan bir İsrâîl kralının öldürdüğü Hz. Zekeriyyâ'nın oğlu Hz. Yahya'nın kanıydı. Kral, Hz. Yahyâ'nın başının kesilmesini isteyince Hz. Yahyâ'nın başı kesilerek bir kap içinde getirildi. Kaptaki baş hâlâ: 'Ey kral, Allah'tan kork bu yaptığın sanan helal değildir.' diyerek kral ile konuştu. Kaptaki kan kaynayıp kaptan

---

[1031] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 16, s. 368.

[1032] *"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah (cc.) onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım' diye cevap verdi. Cenâb-ı Allah, şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler (in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?' Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: 'Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."* (Bakara 2/259)

taşıp yere akarak kaynamaya başladı. Hz. Yahyâ'nın öldürülmesi ile Buhtunnasr'ın doğması arasında 100 yıl geçti. Bu kan, o zamandan beri kaynamaktaydı. Üzerine ne kadar toprak dökülmüşse de o kan yüzeye çıkıp kaynamaya devam etti. Buhtunnasr: 'Bu kan duruncaya kadar İsrâiloğulları'nı öldürmeye devam edeceğim' dedi. Girdiği her köyde bütün erkekleri, kadınları, çocukları ve hayvanları öldürdü. Böylece İsrâiloğulları'nı tümüyle yok edince kaynayan kan durdu. Buhtunnasr hepsini öldürdükten sonra Bâbil'e döndü. Burada bir şehir kurdu ve bir de kuyu kazdı. Dânyâl'ı dişi bir aslanla bu kuyuya attı. Dişi aslan kuyudaki topraktan yiyordu. Dânyâl da onun sütünü içiyordu. Buhtunnasr, bir gece rüyasında kendi başının demirden ayaklarının bakırdan göğsünün altından olduğunu gördü. Yanındaki bazı kimseler, bu rüyanın tabirini kuyudaki kişinin bilebileceğini söyleyince Kral, Dânyâl'ı çağırtıp rüyasını sordu. Dânyâl da: 'Senin krallığın çökecek ve sen üç güne kadar Farslı biri tarafından öldürüleceksin.' dedi. Üçüncü günün akşamı bir çocuk tarafından öldürüldü. İrmiyâ, Dânyâl'ı zirayet etti ve ardından eşeğine binerek dışarı çıktı. Yanında azık olarak incir ve biraz şerbet vardı. Kara, deniz ve havadaki yırtıcı hayvanların bir leşi yediğini gördü.[1033] Bu leşleri yırtıcı hayvanlar yedi. Akabinde Allah (cc.) bu leşi tekrar nasıl diriltir?' dedi. Allah (cc.) İsrâiloğulları'na merhamet edip Buhtunnasr'ı helak ettikten sonra İsrâiloğulları'nı tekrar diriltti. İrmiyâ da 100 yıl ölü kaldı ve ardından Allah (cc.) onu diriltti. Allah'ın ilk hayat verdiği organı gözleriydi. Hz. Üzeyir ise Allah Teâlâ Buhtunnasr'ı İsrâiloğulları'na musallat ettiğinde kaçarak bir pınara gizlenip kayboldu...."[1034]Ayyâşî, Ebû Buseyr'in Ebû Abdillah'tan yukarıda naklettiğimiz rivayetin başka bir versiyonunu kısaca bir sayfa olarak aktarmıştır.[1035] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Buhtunnasr ve İrmiyâ hakkında birkaç rivayet aktarmıştır.[1036] Tabersî de İsra 17/8. âyetini tefsir ederken Buhtunnasr ile ilgili anlatıyı kısaca vermiştir.[1037] Tabersî ayrıca bu kişinin diriltilmesiyle ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Dahhâk, Katâde ve Rebî' dediler ki: Cenâb-ı Allah, ilkin gözlerini diriltti. Gözleri sarısı yenilmiş yumurta gibiydi. O, dağılmış ve çürümüş kemiklerinin toplanmasını, yırtıcı hayvanların yediği etlerin oradan ve buradan

[1033] Buna benzer bir rivayet Hz. İbrâhim'in Allah'a ölüleri nasıl diriltiğiyle ilgili de anlatılmıştır. Bu hikaye için Bkz.Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 145.
[1034] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 86-90.
[1035] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 160.
[1036] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 4, s. 8-14
[1037] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 170.

gelerek kemiklere nasıl dolandığını ve birbirleri ile bitiştiğini görüyordu. Ta ki o ve eşeği ayağa kalktı."[1038]

Tabersî'nin Hz. Ali'den naklettiği bir rivayete göre "Hz. Üzeyir, ailesinin yanından ayrılınca hanımı hamileydi. Kendisi elli yaşında idi. Cenâb-ı Allah, kendisini 100 yıl öldürüp tekrar diriltince ailesine 50 yaşında olarak geri döndü. Oğlu ise 100 yaşındaydı. Oğlu, kendisinden daha büyüktü bu da Allah'ın âyetlerindendir. "Denilmiştir ki" Hz. Üzeyir geri döndüğünde Buhtunnasr, Tevrat'ı yakmıştı. Hz. Üzeyir onu ezbere yazdı. İnsanlardan biri: 'Babam, dedemin Tevrat'ı hurma bahçesine gömdüğünü söylemişti. Eğer bana dedemin hurma bahçesini gösterirseniz onu sizin için çıkartırım.' dedi. İnsanlar, ona hurma bahçesini gösterdiler. O da Tevrat'ı çıkardı. Çıkartılan Tevrat'ı, Hz. Üzeyir'in yazdığı Tevrat ile karşılaştırdılar da bir harfinde bile değişiklik görmediler. Bu yüzden insanlar şöyle dediler: "Hz. Üzeyir Allah'ın oğludur. Zira Cenâb-ı Allah, ancak oğlunun kalbine Tevrat'ı yerleştirir."[1039] Ayyâşî de Hz. Ali'ye isnad ettiği bir rivayette Hz. Ali'ye hangi çocuğun babasından daha büyük olduğunu sorduğunu kendisinin de Hz. Üzeyir'in çocuğunun kendisinden daha büyük olduğunu söylemiştir.[1040]

Tûsî de Tabersî'nin Hz. Ali'den naklettiği rivayeti zikretmiştir.[1041] Tûsî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî ayrıca Bakara 2/259. âyetinde anlatılan kişinin kim olduğuyla ilgili şu görüşleri zikretmiştir: "Katâde ve Rebî' köyün yanından geçen kişinin Hz. Üzeyir olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, Ebû Abdillah'tan da aktarılmıştır. Vehb b. Münebbih bu kişinin İrmiyâ olduğunu söylemiştir. Bu görüş Ebû Ca'fer'den de nakledilmiştir. İbn İshâk, bu kişinin Hz. Hızır olduğunu belirtmiştir. Vehb b. Münebbih, Katâde ve Rebî' bu köyün Beytülmakdis olduğunu ifare etmişlerdir."[1042]

Naklettiğimiz rivayetlerde 100 yıl ölü halde bekletilen kişinin bir peygamber olduğu zikredilmiştir. Tûsî, bu kişinin bir peygamber olmasının caiz olmadığını ve daha sonra bu şeyin mucize bile olsa mucizelerin imam ve velilere de verildiğini

[1038] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 142.
[1039] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 142.
[1040] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 161.
[1041] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 324.
[1042] Tûsî, **Tibyân,** c. 2 s. 320; Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 4, s. 8-9.

söylemiştir. Tûsî, bu kişinin diriltilmesiyle ilgili nakledilen rivayeti ise şöyle değerlendirmiştir: "Rivayette, bu kişinin diriltmenin nasıl olduğunu görmesi için ilkin gözlerinin diriltildiği bilgisi doğru değildir. Zira gören kişi insanın kendisidir. Ancak şöyle denilebilir. İlk ruh üflenen gözleridir. Hayat ise ruhun tümünde oluşur. Ruh, ilkin gözlerde belirdi."[1043] Bu konuyla alakalı anlatılar, Sünnî rivayet tefsirlerinde de bulunmaktadır. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî, tefsirinde bu konuda oldukça çok rivayet nakletmiştir. Begavî ve Süyûtî de bu konuda onu takip etmiştir.[1044]

İbn Kesîr, Kummî tefsirinde Buhtunnasır hakkında anlatılan rivayetin başka versiyonlarını nakleden İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938)'i ve Taberî'yi eleştirmiştir. İbn Kesîr, İbn Ebû Hâtim'in naklettiği rivayetin çok acayip bir rivayet olduğunu söylemiştir. İbn Kesîr, daha sonra bu tür rivayetleri: "Bu konuda birçok İsrâîlî rivayet aktarılmıştır. Ben kitabımı bu rivayetler ile doldurmak istemiyorum. Çünkü bu rivayetlerin bazıları Ehl-i kitap'tan zındıkların uydurdukları rivayetlerdir. Bazılarının ise sahih olma ihtimali çok düşüktür. Allah'a çok şükür ki bunlara ihtiyacımız da yoktur. Allah'ın kitabında naklettiği bilgiler, bizi diğer kitaplardaki bilgilerden müstağni kılmıştır. Allah (cc.) ve resulü bizleri bu rivayetlere muhtaç bırakmamıştır. Cenâb-ı Allah, bize İsrâiloğulları'nın haddi aştıkları için onların üzerlerine düşmanlarını musallat ettiğini; yok edilmelerine, mallarının ele geçirilmesine, yenilmelerine ve hüsrana uğramalarına ceza olsun diye izin verdiğini' söylememiştir." diyerek bu konuda nakledilen rivayetlere şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır.[1045]

Rivayetlerde pek çok farklılık, abartı ve mantıksızlık bulunmaktadır. Zira Hz. Yahyâ'nın kanının 100 yıl kaynaması, Allah'ın İsrâiloğulları'na kızıp onları cezalandırması, İsrâiloğulları'nı yok etmesi ve tekrar diriltmesi gibi bilgiler, bunların İsrâîlî rivayetler olduğunu göstermektedir. Kummî ve Ayyâşî tefsirinde geçen rivayette, bir peygamberin kavminin helak edilmemesi için Allah'a yalvardığı ve

[1043] Tûsî, **Tibyân,** c. 2, s. 321.
[1044] Rivayetlerin ayrıntıları için Bkz. Taberî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** c. 9 s. 29-56; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl,** c. 2, s. 274-282; Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-mesûr,** c. 4, s. 296-300.
[1045] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1348.

Allah'ın: "Bu davranıştan vaz geçmezsen yüzünü ensene döndüreceğim.' ifadesinin de doğru hiçbir tarafı yoktur. Ayrıca Kummî'nin tefsirinde geçen rivayette Hz. Yahyâ ve Buhtunnasr ile ilgili anlatı tarihi gerçekliğe de aykırıdır. Zira Buhtunnasr, milattan önce 605-562 yıllarında hüküm sürmüş iken Hz. Yahyâ Hz. Îsâ döneminde yaşamış biridir.[1046] Hâlbuki ki rivayette Hz. Yahyâ'nın Buhtunnasr'dan yüz yıl önce yaşadığı belirtilmiştir. Rivayetteki Hz. Yahyâ'nın öldürme biçimi de Kutsal Kitap'taki anlatıma benzemektedir.[1047] Câmi'u'l-Beyân ve Kummî gibi tefsirlerde bu tür rivayetler bolca bulunmaktadır. Bu rivayetlerde yalan veya doğru olma ihtimali olan bilgiler de bulunmakta ise de zararı savuşturmak maslahatı elde etmekten evla olduğundan bu rivayetlerden kaçınılması daha doğru olacaktır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in güzelliği ve azameti bu tür hikâyelerin gölgesi altında kalmamalıdır. Kaldı ki birçok mitolojik bilgi içeren bu rivayetler, âyetlerin anlaşılmasına bir fayda sağlamadığı gibi hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i maksadından da uzaklaştırmakta ve Kur'ân-ı Kerîm'in kıssalarından çıkarılacak öğütlerin kaybolmasına sebep olmaktadır.

2.14. HZ. İSA

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'nın ismi birçok âyette geçmektedir.[1048] Şiî tefsirlerde Hz. Îsâ ile ilgili âyetlerin tefsirinde bazı İsrâîlî rivayetler aktarılmıştır. Örneğin Ayyâşî, Maide 5/110-116 âyetlerinin tefsirinde Îsâ el-'Alavî'nin babasından onun da Ebû Ca'fer'den şöyle bir rivayet aktardığını söylemiştir: "İsrâiloğulları'na inen sofra altın zincirlerle gökten indirilmiştir. Üzerinde 9 tabak ve 9 ekmek bulunmaktaydı." Ayyâşî Maide 5/10-16 âyetlerinin tefsirinde ise Abdussamed b. Bindâr'ın Ebü'l-Hasan'dan duyduğu şu rivayeti zikretmiştir: "Domuzlar, kumaş ağartan bir grup idi. Bunlar, Hz. Îsâ'ya indirilen sofrayı inkâr ettikleri için domuza dönüştürüldüler."[1049] Tabersî de bu rivayetin değişik bir varyantını aktarmıştır. Tabersî'nin Kelbî'den aktardığı rivayete göre Hz. Îsâ bir grubun önünden geçerken

[1046] Matta 3/4-15; Markos 6/14-29.
[1047] Hz. Yahyâ'nın öldürülme biçimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Markos 6/14-29.
[1048] Bakara 2/87,136,253; Âl-i İmrân 3/45-59,84; Nisâ 4/156-159,171, Maide 5/78,110-119; Enâm 6/85; Meryem 19/15-35; Müminun, 23/46; Ahzâb 33/7; Şûrâ 42/13; Zuhrûf 43/63; Hadîd 57/27; Saf 61/6-14.
[1049] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 378-379.

bunlar Hz. Îsâ'ya sahir; annesine de sahire ve Zaniye dediler. Hz. Îsâ bu sözleri duyunca: "Ey Rabbim! Bana ve anneme hakaret edenlere lanet et." diye dua etti. Allah (cc.) ta onun duasını kabul etti ve onları domuza çevirerek mesh etti.[1050] Tabersî, Maide 5/78. âyetini açıklarken ise Hz. Dâvûd'un bedduasıyla cumartesi kanununa uymayan Yahudilerin maymuna, Hz. Îsâ'nın bedduasıyla da kendilerine sofra indirilenlerin küfre girmeleri sebebiyle de domuza dönüştürüldüklerini söylemiştir.[1051]

Kummî ve Tabersî ayrıca konuyla bağlantılı şu rivayeti aktarmışlardır: "Ehl-i beyt tefsirinde şöyle geçmektedir: 'Sofra inince onlar etrafında toplanır ve sofradaki yemeklerden yedikten sonra sofra göğe kaldırılırdı. O kavmin ileri gelenleri ve azgınları, alt tabakadakilerin bizimle yemelerini kabullenemeyiz dediler. Bunun üzerine Allah (cc.) azgınlıklarından dolayı sofrayı kaldırdı ve onları maymun ve domuza çevirdi.'"[1052] Hasan el-Askerî'nin Bakara 2/114. âyetinin tefsirinde Hz. Peygamber'e isnad ettiği bir hadise göre, Hz. Îsâ'nın tehdidinden sonra Allah'ın bu kavimden inkâr edenleri domuz, maymun, ayı, kedi, kuş ve deniz ile karada yaşayan hayvanlardan 400 hayvan türüne mesh etmiştir.[1053] Tabersî de Maide 5/ 110-116 âyetlerini tefsir ederken Hz. Îsâ'ya indirildiği söylenilen sofra ile alakalı birçok rivayet ve görüş aktarmıştır. Sofranın inip inmediği hakkındaki görüşlerin akabinde sahih görüşe göre, sofranın indiğini söylemiş ve sofranın iniş sebebi ve sofradaki yemekler hakkında vârid olan ihtilaflı haberleri aktarmıştır. Tabersî'nin naklettiği görüşleri ve rivayetleri tümüyle zikretmeyeceğiz. Ancak burada sofra ile ilgili naklettiği ayrıntılı bir rivayeti aktarmayı uygun buluyoruz. Tabersî'in Selmân-ı Fârisî'den aktardığı rivayete göre Selmân O (?)'nun şöyle dediğini belirtmiştir: "Hz. Îsâ hiçbir kötülük işlemedi. Hiçbir yetimi kovmadı. Hiç sesli bir şekilde gülmedi ve üzerinden bir sineği kovmadı. Burnunu hiç karıştırmadı. Boş bir şeyle uğraşmadı. Havarileri ondan gökten bir sofra indirmesini isteyince Hz. Îsâ postunu giydi ve ağlayarak: 'Ey Allah'ım! Ey Rabbim! Bize gökten bir sofra indir.' diye dua etti. Bunun üzerin iki bulut arasında kırmızı bir sofra onların bakışları arasında

[1050] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 193.
[1051] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 320.
[1052] Kummî, **Tefsîr,** c. 1. s. 190; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 373-374.
[1053] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 2, s. 497.

gökyüzünden süzülerek onların önüne indi. Hz. Îsâ ağlayarak 'Allah'ım! Beni şükreden kullarından kıl. Bu sofrayı da rahmet vesilesi kıl. Onu azap vesilesi kılma' diye dua etti. Yahudiler de daha önce görmedikleri bir şeye bakıyorlardı. Daha önce bu sofranın kokusundan daha güzel bir koku koklamamışlardı. Hz. Îsâ, kalkarak abdest aldı ve uzun süren bir namaz kıldı. Sonra rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah'ın adıyla diyerek sofranın üzerindeki mendili kaldırdı. Sofranın üzerinde pulu olmayan kızartılmış bir balık vardı. Balıktan yağ akıyordu. Balığın başının ucunda tuz, kuyruğunun dibinde ise sirke vardı. Balığın etrafında pırasa ve çeşitli yeşillikler vardı. Sofrada beş ekmek bulunmaktaydı. Birisinin üzerinde zeytin, ikincisinin üzerinde bal, üçüncüsünün üzerinde yağ, dördüncüsünün üzerinde peynir ve beşincisinin üzerinde de ince kesilmiş et bulunmaktaydı. Şem'ûn, 'Ey Allah'ın Ruhu! Bu dünya yemeği midir yoksa ahiret yemeği midir?" diye sordu Hz. Îsâ 'gördüğünüz bu şeyler ne dünya ne de ahiret yemeğidir. Bu yemek Allah'ın ezici kudretiyle yarattığı bir şeydir. Şimdi istediğiniz şeyden yiyin. Cenâb-ı Allah, cömertliği ile size nimetini artıracak ve sürdürecektir.' dedi. Havariler: 'Ey Allah'ın Ruhu! Bize bugün başka bir mucize gösterir misin?' diye sordular. Hz. Îsâ: 'Ey balık! Allah'ın izniyle diril' dedi. Balık dirildi ve pulları ile kılçıkları tekrar yerlerine yerleşti. Havariler bu olaydan korktular. Hz. Îsâ: 'size ne oluyor? bir şeyler istiyorsunuz akabinde o şey size verilince ondan tiksiniyorsunuz. Sizin azaba çarptırılmanızdan korkuyorum. Ey balık! eski haline dön' dedi. Onlar: "Ey Allah'ın Ruhu! Siz önce yiyin ardından biz yiyelim.' dediler. Hz. Îsâ 'sofradakilerden yemekten Allah'a sığınırım. Zira sofradakilerden ancak bu sofrayı isteyen yemelidir.' dedi. Onlar sofradakilerden bir şey yemeye korktular. Hz. Îsâ da fakirleri, ihtiyarları, hastaları ve özürlüleri bu sofradan yemeleri için çağırdı. Buraya gelenlere: 'Sofradakilerden yiyin. Hizmet size, bela ise başkalarınadır.' dedi. Bu sofradaki yiyeceklerden fakir, hasta ve özürlülerden oluşan 1300 erkek ve kadın yedi. Hepsi doyunca balık hâlâ gökyüzünden indiği gibiydi. Akabinde onların gözleri önünde sofra gökyüzüne uçarak gözden kayboldu. O sofradan yiyen ne kadar yaşlı kronik hasta varsa iyileşti. Ne kadar fakir varsa zengin oldu. Bu kimseler ölünceye kadar zengin kaldılar. Havariler ve bu sofradan yemeyenler pişman oldular. Bundan sonra her sofra indiğinde zenginler, fakirler, çocuklar ve ihtiyarlar sofraya hücum ediyorlardı. Hz. Îsâ sofra etrafında izdihamın yaşandığını görünce aralarında vardiya

yaptı. Sofra 20 gün boyunca kuşluk vakti indi. İnsanlar sofradan yiyorlardı. O grup (sofranın inmesini isteyenler) gelinceye kadar da sofra yerde kalıyordu. Malum grup gelince onlar sofranın gölgesinde sofraya bakarken sofra gökyüzüne uçarak gözden kaybolurdu. Sofra bir gün arayla inerdi. Allah: 'Benim gönderdiğim sofrayı sadece fakirlere ver. Zenginlere verme.' diye vahyetti. Bu söz zenginlere ağır geldi. Hatta şüpheye düştüler ve insanları da şüpheye düşürdüler. Cenâb-ı Allah, Hz. Îsâ'ya 'Sofra indikten sonra onu inkâr edenleri daha önce hiç kimseye azap etmediğim bir şekilde cezalandıracağım.' diye vahyetti. Hz. Îsâ da: 'Onları cezalandırırsan sen cezalandırırsın. Onlar senin kullarındır. Onları af edersen de sen yüceler yücesi ve her şeyi yerli yerince ve eksiksiz yapansın.' dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onlardan evlerinde eşleriyle birlikte döşeğinde geceleyen 330 kişiyi mesh etti. Onlar domuza dönüşmüş halde yollarda ve havralarda dolaşıyorlardı. Otlar arasındaki pislikten yiyorlardı. İnsanlar, bu durumu görünce Hz. Îsâ'ya sığınıp yardım istediler. Hz. Îsâ onlarla mesh edilenler için ağladı. Bu hayvanlar üç gün yaşadıktan sonra öldü. Ehl-i beyt tefsirinde şöyle denilmektedir: 'Sofra üzerlerine iner ve onlar etrafında toplanırlardı. Sofradakilerden yedikten sonra sofra göğe kaldırılırdı. O kavmin ileri gelenleri ve azgınları: 'Biz alt tabakadakilerin bizimle yemelerini kabullenemeyiz dediler.' Bunun üzerine Allah (cc.) azgınlıklarından dolayı sofrayı kaldırdı ve onları maymun ve domuza çevirdi."[1054] Aynı rivayeti Kummî de aktarmıştır.[1055] Ebü'l-Futûh er-Râzî, sofranın inmesini isteyenlerin sayısının 12 veya 40 olduğu konusundaki görüşleri nakletmiş ve gökten inen sofra hakkında birçok rivayet aktarmıştır. Ayrıca indirilen sofrada bulanan yemeğin çeşidiyle ilgili de birçok görüş nakletmiş ve bu sofradan binlerce kişinin yemek yediğini ve sofradan yiyen bütün hastaların iyileştiğini ve insanların 40 gün bu yemekten yediğini, iman etmeyen 333 kişiyi de domuz ve maymuna çevirdiğini söylemiştir.[1056]

Tabersî, Müminun 23/46. âyetiyle bağlantılı çeşitli görüşler nakletmiştir. Tabersî'nin Vehb b. Münebbih'ten aktardığına göre "Bazı günler Hz. Îsâ'nın etrafında günde 50 bin hasta toplanırdı. Hz. Îsâ kendisine gelebilenleri tedavi eder gelemeyenleri de gidip kendisi ziyarette bulunur ve iman etmesi koşuluyla ona dua

[1054] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 373-374.
[1055] Kummî, **Tefsîr,** c. 1. s. 190.
[1056] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 7, s. 205-215.

ederek tedavide bulunurdu."[1057] Tabersî, Âl-i İmran 3/53. âyetini tefsir ederken (رُوِيَ) lafzıyla şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Havariler, Hz. Îsâ'ya tabi oldular. Onlar acıktıklarında Ey Allah'ın Ruhu! Biz acıktık derlerdi. Hz. Îsâ, düz veya dağlık neresi olursa olsun elini yere vurur ve her insan için yiyebileceği iki ekmek yerden çıkardı. Havariler susadıklarında ise Ey Allah'ın Ruhu! Biz susadık derlerdi. Hz. Îsâ da düz veya dağlık, neresi olursa olsun elini vurur ve yerden su çıkar onlar da içerdi."[1058]

Şiî tefsirlerde Hz. Meryem ile ilgili de birçok rivayet ve görüş aktarılmıştır. Örneğin: Kummî, Hz. Meryem'in hamileliğinin dokuz saat sürdüğünü ve doğum yaptığını söylemiştir.[1059] Tûsî ve Tabersî'de Hz. Meryem'in hamilelik süresi ilgili çeşitli bilgiler aktarmışlardır. Örneğin: Tabersî, bir, üç, dokuz saat, altı ay veya sekiz ay olarak naklettiği değişik rivayetlerin yanında Hz. Meryem'in on yaşında hamile kaldığı yönünde bir rivayet de aktarmıştır.[1060] Tabersî bunların yanı sıra Kâ'b'dan Hz. Meryem'in doğum yaptığı yer için: "bu yer gökyüzüne en yakın yerdir." sözünü nakletmiş[1061] ve Hz. Meryem'in erkek kardeşinin kim olduğuyla ilgili değişik rivayetler de aktarmıştır.[1062]

Rivayetlerin değerlendirilmesine gelince, İbn Kesîr, Selmân-ı Fârisî'ye isnad edilen rivayetin çok garib olduğunu ve buna itibar edilmemesi gerektiğini söylemiştir.[1063] Garib hadislerin çoğu zayıf iken İbn Kesîr bu hadisi çok garib diye ifade etmiştir.[1064] Kurtubî de bu hadis hakkında olumsuz görüşlerin olduğunu ve bu rivayetin senet bakımından kabul edilemez bir rivayet olduğunu söylemiştir.[1065]

[1057] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 242.
[1058] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 2, s. 246.
[1059] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 49.
[1060] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 120. Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 319.
[1061] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 141.
[1062] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 310.
[1063] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 799.
[1064] İslâm alimleri bu konuda şöyle demişlerdir: "Ahmed b. Hanbel: 'Garib hadisleri yazmayın çünkü bu hadisler münkerdir ve çoğu da zayıf hadislerdir.' demiştir. İmam Mâlik: "ilmin en şerlisi garib olanıdır. İlmin en hayırlısı ise insanların naklettiği ve bilinen ilimdir." demiştir. Abdürrezzâk es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27): "Biz garib hadisi iyi zannederdik ancak şer çıkardı." demiştir. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797): 'İlim birçok kişiden aktardığın bilgidir." demiştir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798): "Kim garib hadislere tabi olursa yalan söylemiş olur." demiştir. (Bkz. Süyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** s. 274; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkī, **Şerhu 'ileli Tirmizî,** Nurettin 'Itır (Thk.), Dârü'l-melâh li'tebâ'eti ve'n-neşr, Bty. c. 1, s. 406-408.)
[1065] Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân,** c. 6, s. 239.

Yukarıda naklettiğimiz ve sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız bu rivayetler abartılarla doludur. Örneğin: Hz. Meryem'in hamilelik süresiyle ilgili nakledilen rivayetler insan fıtratına aykırı olmakla birlikte birbirleri ile de çelişmektedirler. İbn Kesîr, bu konuda nakledilen rivayetleri Müminun 23/14. âyetiyle[1066] eleştirmiş ve şöyle demiştir: "Bilindiği üzere her bir evre 40 gün sürmektedir. Bu konu sahih hadislerde bildirilmektedir.[1067] Hz. Îsâ'nın günde 50 bin hastayı tedavi etmesi ise tarihsel bilgiler ile çelişmektedir. Zira Hz. Îsâ'nın bu kadar insanı tedavi etmiş olduğu ve bazılarını da iman etmesi koşuluyla tedavi ettiği düşünüldüğünde birçok insanın Hz. Îsâ'ya iman etmiş olması gerekmektedir. Oysaki Hz. Îsâ vefat edince kendisine iman etmiş olanlar sadece bir gruptu.[1068]

Sofra ile ilgili nakledilen rivayetler Maide sûresinde geçen âyetlere tamamen aykırıdır. Zira bu sûrede geçen âyetlere göre Hz. Îsâ'nın havarileri kendisinden Allah'a dua etmesini ve kendilerine gökten bir sofra indirmesini istemişlerdi. Hz. Îsâ da Allah'tan gökten bir sofra indirmesini istemişti. Bunun üzerine Allah: *"Ben onu size indireceğim. Ama ondan sonra sizden her kim inkâr ederse, artık ben ona kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ederim' demişti."*[1069] Dikkat edilecek olursa sûrede sofranın indirildiği ve insanların da inkâr ettiği ve Allah'ın onları mesh ettiğiyle ilgili herhangi bir işaret dahi yoktur. Âyetler, açık bir şekilde bu teklifin Hz. Îsâ'nın havarileri tarafından geldiği söylemiştir. Bilindiği üzere bunların sayıları İncillere göre 12[1070] iken Kur'ân-ı Kerîm'de ise bunlar sadece bir grup[1071] olarak ifade edilmiştir. Buna rağmen birkaç sofra indirildiği ve iman etmeyenlerin 400 küsur hayvana veya domuza çevrildiğiyle ilgili rivayetleri kabul etmek mümkün değildir. Bu yüzden bu rivayetlerin Ehl-i kitap'tan İslâmî kaynaklara girdiği kanaatindeyiz. Kur'ân-ı Kerîm, açık bir şekilde sofrayı isteyen kimselerin Hz. Îsâ'nın havarileri olduğunu ve bunu bir kere kalplerinin itminan bulabilmesi için istediklerini bildirilmekte iken Selmân-ı Fârisî'ye isnad edilen rivayette bu olaya binlerce insanın

---

[1066] *"Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga'yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir."*

[1067] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 245.

[1068] Saff 61/14.

[1069] Maide 5/115.

[1070] Matta 10/2-4, Markos 3/16-19, Luka 6/13-16,

[1071] Âl-i İmrân 3/52.

şahitlik ettiği ve bu sofradan günlerce yedikleri söylenmiştir. Garib hadislerin aktarılması İslâm âlimleri tarafından hoş karşılanmamışken[1072] böyle bir rivayetin Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri sadedinde aktarılması ne derece doğrudur. Kur'ân-ı Kerîm'de sofranın varlığının ötesinde bu rivayetleri destekleyecek bir âyet olmadığından bu rivayetleri aktarmanın âyetlerin anlaşılmasına bir yarar sağlamayacağı ortadadır. Kaldı ki Hasan-ı Basrî ve Mücâhid gibi tâbiîn âlimleri bu sofranın inmediğini savunmuşlardır.[1073] Bu rivayetlerin içinde bulunan acayipliklerden dolayı ve Ehl-i kitap ile ilgili olduğu için İsrâîlî bir rivayet olduğunu düşünmekteyiz. Bu rivayetlerin bazılarının Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'e dayanması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Ne yazık ki birçok müfessir bu konuda çok sayıda ilginç rivayeti tefsirlerine almaktan imtina etmemişlerdir.

[1072] Süyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî,** s. 274; el-Bağdâdî**, Şerhu 'ileli Tirmizî,** c. 1, s. 406-408.
[1073] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 3, s. 373.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİÎ TEFSİRLERDE MUHTELİF KONULARA DAİR İSRÂÎLÎ RİVAYETLER

İlâhî dinlerin tanrı tasavvurunda, yüce yaratıcının sıfatlarının sınırsız kabul edilmesi; evrenin oluşumu, evrendeki cisimler, soyut varlıklar, peygamberler ve eski kavimler hakkında nakledilen uydurma ve mitolojik rivayetlerin -birçok harikuladelikler taşımasına rağmen dinin herhangi bir ilkesine aykırı olmamasından- doğru kabul edilmesinde etkili olmuştur. Buna orta çağdaki kozmoloji bilgisi ve bu dönemdeki varlık algısı da eklenince bu tür rivayetlerin kabul edilmesi daha da kolaylaşmıştır. İslâmî dönemde ise uydurma ve mitolojik rivayetlerin çoğalması, âlimlerin özellikle de muhaddislerin bu rivayetlere karşı İslâm'ı koruma adına büyük çaba harcamalarına neden olmuştur. Ancak bütün bu çabalara rağmen veya bu çabaları görmezden gelen bazı âlimlerin pasif tavırları nedeniyle İslâm'ın rivayet kaynakları uydurma ve İsrâîlî rivayetler ile dolup taşmıştır.[1074] Öte yandan âlimlerin, kendilerine ulaşan rivayetleri senet bakımından sıkı incelemeye tabi tutmalarına rağmen aynı ihtimamı rivayetlerin içeriğine-metinlere- göstermemeleri bu çabaların etkisinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.[1075]

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın rivayet tefsirlerinde ve kısmen dirayet tefsirlerinde ilk yaratılıştan Hz. Îsâ dönemine kadarki zaman dilimiyle ilgili, İslâmî esaslar ile bağdaşmayan, tarihi gerçekliğe, bilimsel doğrulara ve akl-ı selime aykırı birçok rivayet aktarılmıştır. Bu bölümde ilk yaratılış, Peygamberler ve muhtelif konular ile ilgili hicrî I. yüzyıl ile VII. yüzyıl arasında yazılmış Şiî tefsirlerde var olan rivayetler aktarılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

[1074] Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** s. 124.

[1075] İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-Faslu fi'l-mileli ve'l-ehvâi ve'n-Nihali,** Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman 'Umeyre (Thk.), Dârü'l-cîl, Beyrût 1996, c. 2, s. 235-236.

3.1. YER VE GÖKLERİN YARATILMASI

Şiî tefsirlerde yerlerin ve göklerin yaratılışıyla ilgili bir kısım İsrâîlî rivayetler aktarılmıştır. Örneğin; Kummî tefsirinde, Yûnus, 10/3[1076] âyeti tefsir edilirken "Bu âyet muhkemdir."[1077] denilmiş ancak aynı içeriğe sahip Hûd 11/7[1078] âyetinde ise evrenin yaratılma merhaleleri ve dünyanın yaratılması hakkında bazı bilgiler herhangi bir kimseye isnad edilmeden aktarılmıştır. Burada anlatılanlara göre Allah (cc.) alemi yaratmadan önce havayı yarattı. Ardından kalemi yarattı. Kaleme yazmasını emretti. Kalem, "Ne yazayım?" diye sorunca Allah: "Olan her şeyi yaz." diye emrini yineledi. Akabinde karanlığı, aydınlığı, suyu, arşı, şiddetli esen rüzgarı ve ateşi havadan yarattı. Akabinde bütün varlıkları bu altı şeyden yarattı. Cenâb-ı Allah, ardında rüzgarı suya mûsâllat etti. Rüzgarın esmesiyle suda meydana gelen dalgalanmalar ve köpürmeler gittikçe çoğalmaya başladı. Bu nedenle sudan yükselen duman havada dağılarak üzerinden Allah'ın dilediği bir müddet geçtikten sonra Allah Teâlâ köpük ile suya 'Katılaş!' diye emir verdi. Köpük aldığı bu emre uyarak yeryüzünü oluşturdu. Dalgalar ise yeryüzünü sağlamlaştırması için dağları meydana getirdi. Bunlar katılaşınca Yüca Allah, ruh ve kudrete: "Arşımı suyun üzerine koyun." dedi. Ruh ve kudret, arşı suyun üzerine bıraktılar. Hak Teâlâ dumana: "Katılaş." diye emir verdi. Bunun üzerine duman katılaştı. Ardından dumana: 'Bağır.' dedi. Duman da bağırdı. Cenâb-ı Allah, duman ve yeryüzüne: 'İsteyerek veya istemeyerek boyun eğin.'[1079] dedi. İkisi: 'Boyun eğdik.' dediler. Hak Teâlâ, her ikisinden yedişer kat meydana getirdi. Allah (cc.) ardından mahlukatın rızkı ile ilgilenmeye başladı. Göğü, cennetleri ve melekleri perşembe günü yarattı. Yeri de pazar günü yarattı. Kara ve sudaki hayvanları pazartesi yarattı. Bu iki gün Allah'ın şu âyette bahsettiği iki gündür. 'De ki: Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratanı inkâr

---

[1076] *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte O Rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz!"*

[1077] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 309.

[1078] *"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Yemin ederim ki, (Resûlüm!): 'Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz' desen, kâfir olanlar derhal «Bu, açık bir büyüden başka bir şey değildir' derler."*

[1079] Fussilet 41/11.

ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.' [1080] Ağaçları, yerdeki bitkileri, nehirleri, nehirdekileri ve hayvanları salı günü yarattı. Cinlerin atası olan Cann'ı cumartesi günü yarattı. Kuşları çarşamba günü yarattı. Âdem'i cuma günü altı saatte yarattı. İşte bu altı gün Allah'ın yeryüzü ile gökyüzünü yarattığı altı gündür." [1081]

Ayyâşî'nin Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'dan aktardığı bir rivayete göre: "Allah, ayları on iki ay olarak yarattı. Bu ayların tamamı 360 gündür. Allah'ın altı günde yeri ve göğü yaratmasından dolayı altı gün eksildi. Bu yüzden bir yılda altı gün eksiktir."[1082] Onun Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği rivayete göre: "Allah, iyiliği pazar günü yaratmıştır. Kötülüğü de iyilikten önce yaratacak değildi. Pazar ve pazartesi günü yeryüzünü yarattı. Salı günü yeryüzündeki gıdaları yarattı. Çarşamba günü gökyüzünü yarattı. Perşembe günü gökyüzündeki rızıkları yarattı. Cuma günü dahil bu günler Allah'ın "*Gökleri ve yeri altı gün içinde yaratandır.*"[1083] sözünün anlamıdır. Bundan dolayı Yahudiler cumartesi günü oruç tutmuşlardır.

Furât b. İbrâhim, Hûd 11/7. âyetini tefsir ederken Kâ'bu'l-Ahbâr ile Hz. Ömer arasında geçen bir diyalogdan bahseder. Bu diyalogda Hz. Peygamber'in vasîsinin kim olabileceği tartışılır. Kâ'bu'l-Ahbâr, Hz. Ömer'e Hûd 11/7. âyeti ilgili birkaç soru sorar. Hz. Ömer bilemeyince bu âyetin manasını Hz. Ali'ye sormak ister. Ardından konuşma şöyle devam eder: "Kâ'bu'l-Ahbâr: 'Ey Ebü'l-Hasan! Bana '*Allah'ın arşı suyun üzerinde idi'* âyetini açıklar mısın?' diye sordu. Hz. Ali: 'Evet! O'nun arşı suyun üzerinde idi. Daha yeryüzü döşenmemiş, gökyüzü inşa edilmemiş, hiçbir ses duyulmamış, hiçbir pınar yeryüzüne çıkmamış, hiçbir mukarreb melek yaratılmamış, hiçbir peygamber gönderilmemiş, hiçbir yıldız kaymamış, Ay dönmemiş ve Güneş ışık saçmamış iken O'nun arşı suyun üzerindeydi. Cenâb-ı Allah, mahlukatı yaratmak istediğinde berzahtaki denizlere vurdu. Bu denizlerden Allah'ın yarattığı en büyük varlık büyüklüğünde dumandan bir bulut oluştu. Cenâb-ı Allah, bundan yarılmış bir gökyüzü yarattı. Akabinde yeryüzünü, Kâbe'nin olduğu

[1080] Fussilet, 41/9.
[1081] Bu rivayette her ne kadar altı gün denilmişse de rivayetteki günler sayıldığında sayı yedi güne çıkmaktadır. Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 322.
[1082] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 128.
[1083] Hûd 11/7.

yerden döşedi. Kâbe'nin mevkii yerin ortasıdır. Denizleri yerin etrafında çevreledi. Ardından yeryüzündeki şeyleri inşa etti. Yer ilkin bir kat iken onu yedi kat kıldı. Cenâb-ı Allah, daha sonra gökyüzüne yöneldi ve gökyüzü daha önce bahsettiğim denizden oluşan duman iken onu kendisinden başka kimsenin bilmediği bir söz ile yedi kat kıldı. Sonra tatlı olan rahmet denizden yarattığı nurdan, her katta kalacak melekler yarattı. Onların yiyeceklerini de tesbih, tehlil ve takdis'i de onların azığı kıldı. Ardından Allah (cc.) kendisine layık bir şekilde mülküne istiva etti ve mülkünü düzenledi. Gökyüzünün her katında camilerde asılan kandiller gibi sayısını sadece kendisinin bildiği yıldız ve göktaşı yarattı. Gökyüzündeki her yıldız, yeryüzündeki en büyük şehir gibidir. Cenâb-ı Allah, akabinde Güneş ve Ay'ı yarattı. O, ilkin onları iki Güneş olarak yarattı. Şayet onları ilk yarattığı şekilde bıraksaydı, yaratılanlar gündüz ve geceyi birbirinden ayıramaz, yılı, ayı, tanıyamaz; kışı, yazdan; ilkbaharı da sonbahardan ayıramazdı. Dindarlar da dinî vecibelerini ne zaman yapacaklarını, işçiler ne zaman işe başlayacaklarını ve ne zaman istirahate çekileceklerini bilemezlerdi. Allah Teâlâ, kullarına karşı merhametli olduğu ve hallerini gözettiği için Hz. Cebrâil'i birisini söndürmesi için gönderdi. O da kanatlarını birinin üzerinden geçirerek ondaki ışığı ve parlaklığı söndürdü. Ancak ondaki aydınlığı bıraktı. Allah'ın, *"Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim, Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık."*[1084] sözlerinin anlamı da budur. Onları, bir yörüngede döndürdü. Yörünge, gök ile yer arasında 3 fersah uzunluğunca Güneş ve Ay hizasında süzülür. Güneş ve Ay'ın her birini 300 melek sürükler. Her bir meleğin elinde bir ip ile onları denizin dalgasında sürüklerken çıkardıkları tekbîr, tesbîh ve takdîs sesleri duyulur. Şayet bunların her biri bu denizin dalgasından dünyaya yaklaşırsa dağlar, taşlar ve Allah'ın yeryüzünde yarattığı her şey yanar. Allah (cc.) yeri ve göğü, geceyi ve gündüzü, yıldızları ve feleği yarattıktan sonra yeryüzünü bir balığın sırtına yükledi. Bu yük balığa ağır gelince, yeryüzü sallandı. Allah (cc.) da yeryüzünü dağlar ile sabitleştirdi.

[1084] İsra 17/12.

Allah her şeyi yarattıktan sonra gökyüzündekileri yarattı. Henüz yeryüzünde hiçbir canlı yok iken meleklere: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dedi. Onlar: "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." dediler. Allah (cc.) da: "Ben sizin bilmediğinizi bilirim." dedi."*[1085] Cenâb-ı Allah, Cebrâil'i gönderdi. O da yeryüzünde bir avuç toprak aldı, onu tatlı ve tuzlu su ile yoğurdu. Sonra çamur haline gelen bu cisme şekil verdi ve ruhu üfledi. İnsan, yeryüzündeki topraktan yaratıldığı için ona Âdem denildi. Bunun için toprak ve su ile yoğrulan insan katık yemek istedi. Cebrâil de onu dağa fırlattı. O zamanlar Âdem yeryüzündeki en büyük dağ büyüklüğünde idi. İblîs ise gökyüzünün beşinci katının nöbetçisiydi. İblîs, Hz. Âdem'in burnundan girer makatından çıkardı. Sonra ona eliyle vurup şöyle sordu: 'Sen ne için yaratıldın? Eğer benden üstün olarak yaratılmış isen, sana itaat etmem. Eğer benden daha alt bir mertebede yaratılmış isen, seni sağ bırakmam.' Hz. Âdem yaratıldıktan sonra ve kendisine ruh üfleninceye kadar geçen süre zarfında yani 1000 yıl cennette kaldı. Cenâb-ı Allah, onu su, toprak, nur, karanlık, rüzgar ve kendi nurundan yarattı. Nur, imanı; karanlık, sapkınlığı ve inkârı; çamur, suya değdiğinde titremeyi, zayıflık ve ürpertiyi meydana getirir. Âdem 4 tabiat ile yani kan, balgam, acı ve hava ile dirildi. *"İnsan, daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"*[1086] âyetinin anlamı da budur.' dedi. Bunun üzerine Kâ'bu'l-Ahbâr: 'Ey Ömer! Allah (cc.) aşkına sen Ali'nin bu söylediklerini biliyor muydun?' diye sordu. Hz. Ömer: 'Hayır' diye cevap verdi. Kâ'bu'l-Ahbâr: 'Ali, peygamberlerin vasîsidir. Hz. Muhammed (sav.) de peygamberlerin sonuncusudur. Dolayısıyla Ali de vasîlerin sonuncusudur. Ali yeryüzünde yaşayan herkesten daha bilgilidir. Vallahi Ali'nin insanlar, cinler, gökyüzü ile yeryüzü ve meleklerin yaratılışıyla ilgili söylediği her şeyi Tevrat'ta okudum' dedi."[1087]

Tûsî de Araf 7/54. âyetinin[1088] tefsirini yaparken yer ve göğün altı günde yaratılmasını (قِيلَ) *kîle* ifadesiyle nakletmiş ve şöyle demiştir: "Araf 7/54. âyetinde

[1085] Bakara 2/30.
[1086] Meryem 19/67.
[1087] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 1, s. 183-186.
[1088] *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun*

geçen altı günden maksat pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca bütün varlıklar, bugünde toplandıkları için ona cuma denilmiştir." Tûsî, Furkan 25/59 ayetinin tefsirinde ise şöyle demiştir: "Yaratılış pazar günüyle başlamış cuma günüyle son bulmuştur."[1089] Tûsî, başka bir yerde ise "Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edildiğini aktarmıştır: 'Allah, yeryüzünü pazar ve pazartesi gününde yarattı. Dağları salı günü yarattı. Ağaçları, suyu, imar ve tahribatı çarşamba günü yarattı. Burada geçen dört günden maksat bu günlerdir. Cenâb-ı Allah, perşembe günü, gökyüzünü; cuma günü ise Güneş'i, ayı, yıldızları, melekleri ve Âdem'i yaratmıştır." Öte yandan Tûsî'nin burada Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) isnad ettiği bir rivayete göre yeryüzünden maksat her birinin arası 500 yıl olan yedi tabakadır.[1090]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, Ebû Hüreyre'den şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Allah, yeri cumartesi, dağları pazar, ağaçları pazartesi, kötülükleri salı, nuru çarşamba ve dört ayaklıları perşembe günü yarattı. Adem'i ise cuma günü yarattı."[1091]

Tabersî, A'raf 7/54. âyetinde "Allah yaratmaya pazar gününden başladı. Böylece yaratma Salı, Çarşamba, perşembe ve cumaya kadar sürdü. Cuma günü bütün yaratılanlar toplandı. Bundan dolayı bugüne cuma denildi." rivayetini zikrederek bu rivayetin İbn Abbas'tan geldiğini belirtmiştir.[1092]

Bilindiği üzere ne Kur'ân-ı Kerîm, evrenin kökenini bildirmek için indirilmiş ne de Hz. Peygamber bu konuyu araştırmak için gönderilmiştir. Bu tür şeyler, Allah (cc.) tarafından insan aklına ve becerisine havale edilmiştir. İnsanların da bunlar hakkında tefekkür etmesi, Allah'ın büyüklüğünü ve sıfatlarını anlaması ve ibret alması istenmiştir.[1093] Nitekim Hz. Peygamber'e Ay'ın şekilleri sorulduğunda bu soruya Allah*: "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva*

---

eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah (cc.) ne yücedir!"

[1089]Tûsî, **Tibyân,** c. 4, s. 421; Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 502;

[1090] Tûsî, **Tibyân,** c. 9, s. 112.

[1091] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 159

[1092] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân,** c. 4, s. 201.

[1093] Ra'd 13/3; Câsiye 45/13; Âl-i İmrân 3/191

sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."[1094] âyetiyle cevap vermiştir. Âyet, kozmolojik bilgi vermek yerine insanların bu cisimlerden faydalanma biçimlerini vererek açık bir şekilde insanların bu cisimlerin daha çok faydaları üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir. [1095]

Kur'ân-ı Kerîm'de ilk yaratılış hakkında birçok âyet zikredilmesine rağmen yaratmanın süresi ve aşamaları hakkında çok sınırlı sayıda bilgi verilmiştir. Çünkü birçok konuda olduğu gibi yaratma ile ilgili beyanlarda da Kur'ân-ı Kerîm'in temel amacı, olayın ayrıntılarını vermekten ziyade Allah'ın mutlak kudretini, ilmini ve hikmetini vurgulamaktır. Böylece yaratılışın mükemmelliği ve oluşumu üzerinde insanları düşünmeye sevk etmek istemektedir. Verilmek istenen mesajın dışında kalan rivayetler konuyu anlaşılmaz hale getirmekten ve asıl gayesi perdelemekten başka bir işe yaramayacaktır.

Yaratmanın ilk aşamasındaki günlerin sıralaması hakkında verilen rivayetleri Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırmak mümkün görünmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, yer ile göğün başta tek kütle olduğu, sonra birbirinden ayrıldıkları,[1096] daha sonra ise her birinin ayrı ayrı tanzim edildiği,[1097] böylece dünyanın da yaşanabilir bir yer haline getirildiği[1098] bildirilmektedir. Göklerin ve yerin yaratılma sürelerinin altı gün olduğu ise sekiz âyette geçmektedir. Yedi ayette[1099] yaratılışın ayrıntılarına hiç değinilmeden yaratılış, (الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) *"Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır."* ya da (الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) *"Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratandır."* cümleleri ile anlatılmış iken sadece bir yerde yani Fussilet sûresinde bu ifade kullanılmadan[1100] yerin iki günde yaratıldığı, dört

---

[1094] Bakara 2/189.
[1095] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 1, s. 467.
[1096] Enbiyâ 21/30.
[1097] Bakara 2/29; Fussılet 41/9-12.
[1098] Nâziât 79/27-33.
[1099] Araf 7/54; Yunus 10/3; Hud 11/7; Hadid 57/4; Secde 32/4; Furkan 25/59; Kaf 50/38.
[1100] *De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz,*

günde yerdeki rızıkların takdir edildiği ve iki günde ise gökyüzünün düzenlendiği bilgisi verilmekte ve bunların dışında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Burada (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) cümlesindeki (ايَّام) kelimesinin tekili olan (يوم) "*gün"* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 24 saatlik zaman dilimi,[1101] vakit/belirsiz bir zaman dilimi,[1102] 1000 yıl[1103] veya 50.000 yıl[1104] gibi zaman dilimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. (يوم) kelimesi, tefsir edilirken Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de değişik anlamlarda kullanılmış olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira kâinatın yaratılışı, kıyamet sahneleri ve oruç ile ilgili âyetlerde geçen (يوم) kelimesinin bağlamından kopartılarak her yerde (24 saatlik zaman dilimi) diye tefsir edilmesi doğru olmayacaktır. Bu kelimeyi Allah'ın insanın anlayamayacağı birçok meseleyi onun kavrayabileceği bir formatta anlattığını göz önünde bulundurarak açıklamak gerekmektedir. Bu yüzden (يوم) kelimesi, yaratılışın ilk safhasındaki aşamaları göz önünde bulundurularak o dönemin şartları dahilinde değerlendirilmesi gerekmektedir.[1105]

Nitekim Secde sûresinde yerlerin ve göklerin yaratılması hakkında şöyle denilmiştir: *"Allah, gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulandır. Sizin için O'ndan başka hiçbir dost, hiçbir şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız? Gökten yere kadar bütün işleri Allah (cc.) yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir."*[1106] Görüldüğü gibi Secde sûresi beşinci âyette (يوم) kelimesinin bin yıllık bir süre uzunluğunda olduğu bildirilmiştir. Buradan yola çıkarak ayetlerde geçen altı gün ifadesinden çok uzun bir zaman diliminin anlaşılması da mümkündür. Nitekim İbn Kesîr, ilk bakışta buradaki altı günden maksadın haftanın günü anlaşılsa da bu günlerin daha uzun bir süreye delalet ettiğini

---

yakın semâyı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu, azîz, alîm Allah'ın takdiridir. (Fussılet 41/9-12)

[1101] Bakara 2/196; Bakara 2/203; Araf 7/163; Cuma 62/9; Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** s. 894.

[1102] Bakara 2/254; Âl-i İmrân 3/155; Nahl 16/87; Müzzemmil 73/14; Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** s. 894.

[1103] Secde 32/5; Hac 22/47.

[1104] Mearic 70/4.

[1105] İsmail Özdemir, **Kur'an-ı Kerim'de Göklerin ve Yerin Yaratılışı ve "Altı Gün" Problemi, "**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 47-52.

[1106] Secde 32/4-5.

savunmuş ve bu yönündeki görüşleri nakletmiştir.[1107] Âlûsî de bu kanaatte olup Hûd 11/7. âyetini tefsir ederken ayette geçen (يوم) kelimesinden maksadın, mutlak zamanın anlaşılması gerektiğini yoksa Güneş ve dünyanın henüz yaratılmadığı bir dönemde bugünkü 24 saatlik zaman diliminden bahsedilemeyeceğini söylemiştir.[1108] İbnü'l-Esîr, el-Cezerî (ö. 630/1233), Mücâhid (ö. 103/721), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Kâ'bu'l-Ahbâr'ın (ö. 32/652-53 [?]) bu günlerin 1000 yıllık bir zaman dilimine tekabül ettiğine dair görüşlerini naklettikten sonra Allah'ın hangi günde hangi şeyi yarattığıyla ilgili rivayetlerin mecaz olduğunu, zira o vakitte gün ile gecenin gökyüzü ile Güneş'in olmadığını ifade etmiştir. [1109] Tabâtabâî bu ayetlerde geçen günlerden maksadın bugünkü haftanın günleri olmadığını zira o vakitte bugünkü anlamıyla günlerin henüz oluşmadığını ve nakledilen rivayetlerin birkaç yönden sıkıntılı olduğunu söylemiştir.[1110] Tabâtabâî, âyetlerde geçen yevm kelimesinden maksadın belirli bir zaman dilimi olduğunu, bunlardan maksadın haftanın günleri olduğuyla ilgili görüşlerin fâsid olduğunu, alemin altı günde yaratıldığına dair rivayetlerin zayıf olduğunu ve bu anlatımın Tevrat'tan kaynaklandığını belirtmiştir.[1111] Muhammed Hadi Ma'rife de ilk yaratmaya dair çoğu İsrâîlî rivayetin sahabe ve Tâbiîne dayandığını ancak bazılarının Hz. Peygambere isnad edildiğini ifade etmiştir. Muhammed Hadi Ma'rife bu konuda nakledilen çoğu rivayetin bedihi bilgilere aykırı olduğunu ve bunların rededilmesi gerektiğini savunmuştur.[1112]

Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılış meselesine bakışı ile Tevrat'ın bu meseleye bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Daha önce belirttiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'de yaratılış meselesiyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiş; Allah (cc.) Teâlâ'nın mutlak kudreti, ilmi, hikmeti vurgulanmak istenmiştir. Böylece insanlar, yaratılışın mükemmelliği ve oluşumu üzerinde düşünmeye sevk edilmek istenmiştir. Eski Ahit'te ise bu mesele kronolojik olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.[1113] Bütün

[1107] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 2, s. 912.
[1108] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 12, s. 205.
[1109] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh,** c. 1, s. 20.
[1110] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 17, s. 372-373.
[1111] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 18, s. 362-363; c. 18, s. 359.
[1112] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 715-716.
[1113] Yaratılış, 1/1-31; 2/1-3.

bunlar, göz önünde bulundurulduğunda, tefsirlerde geçen altı günden maksadın haftanın altı günü olduğu şeklindeki anlatımların İsrâîlîyât'a dayandığına dair görüşünü desteklediğini söylemek mümkündür. Zira bu anlatımlar, Kur'ân-ı Kerîm'in ifade tarzından çok Tevrat'ın anlatımına benzemektedir.

Şiî tefsirlerde yaratmanın altı günü hakkında naklettiğimiz rivayetler Müslim'in *Cami'u's-sahih*'i, Nesâî'nin es-*Sünenü'l-Kübrâ*'sı, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* gibi Ehl-i sünnet'in sahih hadis kaynaklarında da nakledilmiş[1114] ve bunlar bazı Ehl-i sünnet âlimleri tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur.[1115]

Burada anlattıklarımızın dışında bu konuyla alakalı Şiî tefsirlerde yukarıda naklettiğimiz rivayetlerde geçen, Gökyüzündeki her yıldızın yeryüzündeki en büyük şehir kadar olduğu, Güneş ve Ay'ın ilkin iki Güneş olarak yaratıldığı, gök ile yer arasında üç fersah mesafenin olduğu, Güneş ve aydan her birini 300 meleğin sürüklediği ve her bir meleğin elinde bir ip ile onları bu denizin dalgasında sürükledikleri; Allah'ın göğü, yeri, geceyi, gündüzü, yıldızları ve feleği yarattıktan sonra yeri bir balığın sırtına yüklediği, balığa ağır gelince de yerin sallandığı, bunun üzerine Allah'ın yeryüzünü dağlar ile sağlamlaştırdığı, Hz. Âdem'in İblîs tarafından hor görülüp tekmelendiği gibi akla ve bilimsel gerçekliğe aykırı birçok bilgi aktarılmıştır. Bu bilgilerin İsrâîlî bilgiler olduğu ortadadır. Nitekim İbn Kesîr,

---

[1114] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sünenu'l-Kübra**, Hasan Abdu'l-Mun'im eş-Şilbî (Thk.), Müessesetu'r-Risâle, 2001, Beyrût c. 10, s. 312; Müslim, **Câmi'u's-Sahîh,** Kitâbu sifati'l-münâfikîn ve Ahkâmihim, 27, (s. 1168); İbn Hanbel, **el-Müsned,** c. 4, s. 305.

[1115] Nitekim bu rivayetler, Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), Buhârî, İbn Kesîr ve birçok hadis hafızı tarafından eleştirilmiştir. Çoğu eserde merfû olarak Ebû Hüreyre'den nakledilen bu rivayetin bazı kaynaklarda Ka'bu'l-Ahbâr'a isnad edilmesi Ebû Hüreyre'nin, bu rivayeti Ka'bu'l-Ahbâr'dan almış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Alî el-Kârî, Buhârî ve İbn Kesîr de bu kanaattedirler. İbn Kesîr, bu rivayetin çok garip bir rivayet olduğunu buradaki bilgilerin Ku'rân-ı Kerîm'in anlatımına olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr ayrıca Müslim ve Nesâî'nin eserlerinde geçen rivayetin değişik bir versiyonu olan ve Taberî tefsirinde geçen bir rivayeti de ele almış ve bu rivayetin de garip bir rivayet olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Muhammed Ebû Şehbe de gökyüzü ve yeryüzü ile ilgili birçok rivayetin aktarıldığını, Hz. Peygamber'in bu rivayetlerden beri olduğunu, bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu veya zındıklar tarafından İslâm'a sokulduğunu söylemiştir. (Bkz. Alî el-Kārî, **el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a**, s. 435; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, Dârü'l-Me'ârif el-'Usmâniyye, Haydarabad, Bty, c. 1, s. 413; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1823/c. 4, s. 2055-2056; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 32. Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 283.)

Şeytan'ın Hz. Âdem'e musallat olmasıyla ilgili rivayetleri aktardıktan sonra bunların çoğunun İsrâîliyâttan olduğunu söylemiştir.[1116]

3.2. DÜNYANIN BULUNDUĞU YER VE BALIK

İnsanlık, tarih boyunca gökyüzündeki cisimleri merak etmiş ve bu konuda birçok fikir serdetmiştir. Bu fikirler nesilden nesile aktarılmıştır. Yer ve göğün yaratılması ve bunların mevkii konularında İsrâîlî olarak niteleyebileceğimiz bazı rivayetler, Şiî müfessirlerce imamlara veya bazı sahâbilere isnad edilerek aktarılmıştır. Nitekim Kummî, Taha sûresi 20/6. âyetinin[1117] açıklamasında dünyanın bulunduğu mevkiyle ilgili İsrâîlî bilgiler içeren iki rivayet aktarmıştır. Babasından naklettiği rivayete göre: "Ebû Abdillah'a, yeryüzünün neyin üzerinde olduğu soruldu. O da yeryüzünün balığın üzerinde olduğunu söyledi. Ona: 'Balık neyin üzerindedir?' diye soruldu. O da: 'Suyun üzerindedir.' diye cevap verdi. Kendisine: 'Su, neyin üzerindedir?' diye sorulunca. 'Su, Serâ (toprak/nemli toprak)'nın[1118] üzerindedir.' dedi. Peki: 'Serâ, neyin üzerinde?' diye soruldu. O da: 'Bundan sonrası için âlimlerin ilmî bitmiştir.' dedi." Ebân b. Tağlib'in Ebû Abdillah'tan naklettiği diğer bir rivayet ise şöyledir: "Ona Yeryüzü, neyin üzerindedir?' diye sordum. O da: 'Yeryüzü balığın üzerindedir.' dedi. 'Balık, neyin üzerindedir?' diye sordum. O da: 'Balık, suyun üzerindedir.' dedi. 'Su, neyin üzerindedir?' diye sordum. O da: 'Su taşın üzerindedir' dedi. 'Taş, neyin üzerindedir?' diye sordum, O da: 'Taş, parlak ve düz olan bir boğanın boynuzu üzerindedir.' dedi. 'Boğa, neyin üzerindedir?' diye sordum. O da: 'Boğa, serâ'nın üzerindedir.' dedi. 'Serâ, neyin üzerindedir.' diye sordum. O da: 'Heyhât! işte burada âlimlerin ilmî bitmektedir.' dedi.[1119]

Hasan el-Askerî de, Bakara 2/22. âyetini[1120] tefsir ederken Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e isnad ederek naklettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Allah, suyu yarattı. Yeryüzü ile gökyüzünü yaratmadan önce Arşını da suyun üzerine yerleştirdi. *"O,*

[1116] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. I s. 134.
[1117] ***"****Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur."*
[1118] Rutubetli nemli toprak
[1119] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 59
[1120] *"O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın."*

henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde yaratandır."[1121] âyetinin anlamı da budur. Yani Cenâb-ı Allah, gökyüzü ile yeryüzünü yaratmazdan önce onun arşı su üzerinde idi. Akabinde rüzgarı suya yönlendirdi. Rüzgardan dolayı su dalgalanarak buharlaştı ve bu buhar bir duman halinde yükseldi. Ayrıca suyun üzerinde bir kaymak oluştu. Allah Teâlâ, dumandan gökyüzünü, kaymaktan da yeryüzünü yarattı. Sonra yeryüzünü suyun üzerinde yaydı. Suyu ise 'Safa'nın üzerine yerleştirdi. Safa'yı da balığın üzerine yerleştirdi. Ardından balığı öküzün üzerine, öküzü de bir kayanın üzerine yerleştirdi. Bu kaya Hz. Lokman'ın bahsettiği kayadır. Allah (cc.) yeryüzünü yarattıktan sonra onu Kâbe'nin altından başlayarak döşedi. Akabinde onu her şeyi örtecek şekilde suyun üzerine yaydı. Bu nedenle de: 'Ben her şeyi kapladım beni yenebilecek bir şey var mı? diyerek böbürlendi. Balığın her bir kulağında altından bir zincir vardır ve bu zincir Arş'a bağlıydı. Allah'ın emriyle bu balık kıvrandı. Balığın kıvranmasıyla yer ve üzerindekiler şiddetli dalgalar ile suyun üzerinde sallanan gemi gibi savruldu. Yer, buna mâni olamadı. Bunun üzerine Balık da: 'Her şeyi kaplayan yeryüzünü yendim. 'Arkık kim beni yenebilir ki?' diyerek böbürlendi. Hak Teâlâ, dağları yarattı ve onları yere sapladı. Yeryüzü onlar ile ağırlaştı. Dolayısıyla balık kıvranamadı. Dağlar: 'Yeryüzünü yenen balığı yendim. 'Kim beni yenebilir ki?' diyerek kibirlendi. Yüce Allah, bu kez demiri yarattı. Onunla dağları parçaladı. Dağlar, kendini savunamaz bir hale geldi. Derken demir de: 'Balığı yenen dağları yendim. Beni alt edebilecek bir şey var mı?' diyerek gurura kapıldı. Cenâb-ı Allah, bunun üzerine ateşi yarattı. Ateş demiri eritti ve onu parçaladı. Demir, ateş karşısında kendisini savunamaz oldu. Ateş de: 'Dağları yenen demiri yendim. Beni yenebilecek bir şey var mı?' diyerek böbürlendi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, suyu yarattı. Su ateşi söndürdü. Ateş de su karşısında ne kendisini savunabiliyor ne de karşı koyabiliyordu. Su da: 'Demiri yenen ateşi yendim. Beni yenebilecek bir şey var mı?' diyerek böbürlenip durdu. Hak Teâlâ, bu sefer rüzgarı yarattı. Rüzgar suyu kuruttu. Rüzgar da: 'Ateşi yenen suyu yendim. Beni yenebilecek bir şey var mı?' diye kibirlenince, Allah (cc.) insanı yarattı. İnsan inşa ettiği yüksek binalar ile rüzgarın yönünü değiştirdi. İnsan da: 'Suyu yenen rüzgarı yendim. Beni yenebilecek bir şey var mı?' diyerek böbürlendi. Cenâb-ı Allah, en sonunda ölüm

[1121] Hûd 11/7.

meleğini yarattı. Ölüm meleği, insanın canını aldı. Ancak ölüm meleği de böbürlenerek: 'Rüzgarı yenen insanı yendim. Beni yenebilecek bir şey var mı?' deyince Allah: 'Ben Kahhâr'ım ve her şeyi yenen benim. Bolca ihsanda bulunan benim. Seni de her şeyi de yenerim' dedi."[1122]

Furât b. İbrâhim, Hûd 11/7. âyetini[1123] tefsir ederken Hz. Hasan (ö. 49/669)'dan naklettiği bir habere göre "…Allah, yeri ve göğü, gece ve gündüzü, yıldızları ve feleği yarattıktan sonra yeryüzünü bir balığını sırtına yükledi. Bu, balığa ağır gelince yeryüzü sallandı. Allah (cc.) da yeryüzünü dağlar ile sağlamlaştırdı..."[1124] Furât b. İbrâhim ayrıca Kalem 68/1. âyetinin[1125] tefsirinde mu'an'an[1126] bir şekilde İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: '(ن) Nûn, üzerinde yedi kat yerin bulunduğu balıktır. Balığın altında boğa, boğanın altında bir kaya, kayanın altında ise Serâ vardır. Serânın altında ne olduğunu ise sadece Allah (cc.) bilir. Balığın adı, 'Livâkun', boğanın ismi ise 'Yehmûs'tur"[1127] Aynı şekilde Tûsî de bu ayetin tefsirinde İbn Abbas'ın Nûn'dan maksadın yeryüzünün üzerinde bulunduğu balık olduğunu belirten ifadeye yer vermiştir."[1128]

Ebü'l-Futûh er-Râzî de İbrahîm 14/32 ayetinin[1129] tefsirinde "Kıssacılar rivayet etmişlerdir." şeklinde bir ifade ile ilginç bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre Cenâb-ı Allah, evreni yaratmadan önce yeşil bir cevher yarattı. Ardından suyu yarattı. Suyun köpüğünden ise yeryüzünü yarattı. Yeryüzünü Mekke'den başlayarak döşedi. Yeri, yedi tabaka olarak yarattı. Her katman arasındaki uzaklık, 500 yıllık yürüme mesafesi kadardır. Cenâb-ı Allah, akabinde bir melek gönderdi. O melek,

---

[1122] Hasan el-Askerî**, Tefsîr,** c. 1, s. 145-146.

[1123] *"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Yemin ederim ki, (Resûlüm!): 'Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz» desen, kâfir olanlar derhal «Bu, açık bir büyüden başka bir şey değildir.' derler."*

[1124] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 1, s. 183-186.

[1125] "Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun ki"

[1126] Bu terim hadis ilminde senedi: (فلان عن فلان عن فلان) "falan kişi falan kişiden o da falan kişiden nakletmiştir." şeklinde rivayet edilen hadis" demektir. (Bkz. Tehânevî, **Keşşâfu istilâhâti'l-funûn**, c. 2, s. 1599.

[1127] Furât b. İbrahim, **Tefsîr,** c. 2, s. 495.

[1128] Tûsî, **Tibyân,** c. 10, s. 74

[1129] *"(O öyle lütufkâr) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi; nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı."*

yeryüzünü iki eliyle tuttu. Cenâb-ı Allah, bu meleğin ayağının altına 40 bin başlı ve 40 bin ayaklı bir boğa ve boğanın üzerine de Firdevs cennetinden bir yakut getirip bıraktı. Böylece meleğin ayaklarının yeri sağlamlaştı. Akabinde bu boğanın ayaklarının altına büyük bir kaya yerleştirdi. Kayayı da bir balığın üzerine koydu. Bu bilgileri nakleden Râzî, daha sonra tamamlayıcı mahiyette Kâ'bu'l-Ahbâr'dan oldukça ilginç bir nakilde bulunmuştur. Buna göre şeytan bu balığa gelerek: 'Eğer kıpırdarsan üzerindeki her şey sallanır ve onların ne olduğunu görürsün' dedi. Balık, sallanmak isteyince, Allah (cc.) ona bir canavar musallat etti ve böylece balık artık kıpırdamaz oldu. Bununla birlikte balık, her kıpırdamak istediğinde canavar ona engel olur. Balığın kıpırdamasıyla yeryüzü sallanır.[1130] Râzî ayrıca yeryüzünün katmanları ve bu katmanlarda bulunan varlıklar ile ilgili Abdullah b. Ömer'e ilginç bir rivayet isnad etmiştir.[1131]

Gökyüzü ile dünyanın yaratılması ve bunların bulundukları mevkiyle ilgili soruların cevaplarını bilme isteğinin Müslümanları bu tür rivayetleri aktarmaya yönelttiği kanaatindeyiz. Her ne kadar sıhhati ispatlanmasa da bu rivayetler tarih boyunca âlimler tarafından aktarıla gelmiştir. Müfessirler de bu konulara işaret eden âyetlerin tefsirinde bu tür rivayetleri sıkça kullanmışlardır. Dünya'nın üzerinde bulunduğu iddia edilen balıktan bahseden rivayetler, aynı zamanda bize o dönemdeki dünya ve kainat bilgisi hakkında bilgi vermekte ve aynı zamanda âlimlerin İsrâîlî rivayetleri aktarmadaki rahatlığını ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir. Nitekim İbn Hazm (ö. 456/1064), kendi döneminde bir grup İslam âliminin Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayeti alırken onun senet bakımından sahih olmasının dışında hiçbir kritere bakmadıklarını, bu yüzden de birçok garip rivayeti topladıklarını söylemiştir. İbn Hazm, ardından kendilerinin bu rivayetlere muhatap olduklarının farkına varmadıklarını ve üzerine düşünmeden bunları aktardıklarını söylemiştir. İbn Hazm, ayrıca bu âlimlerin ekseriyetinin bilgilerini Mukâtil b. Süleyman, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763) gibilerin tefsirlerinden, bu dönemdeki diğer âlimlerden, mevzu ve hurafeler ile dolu kitaplardan ve zındıklar tarafından İslâm'ı ve Müslümanları karalamak için

[1130] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 155-156.
[1131] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 158.

uydurulmuş rivayetlerden aldıklarını ve bu yüzden dünyanın bir balığın üzerinde olduğu, balığın da bir boğanın boynuzlarında olduğu şeklindeki pek çok sahih olmayan rivayeti aktardıklarını söylemiştir[1132]

Tabersî de Kalem 68/1. âyetinin tefsirinde (ن) Nûn kelimesinden maksadın yeryüzünün üzerinde bulunduğu balık olduğuyla ilgili rivayeti (قِيلَ) lafzıyla İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil b. Süleyman ve Süddî'den aktarmıştır.[1133] Muhammed Hadi Ma'rife de yeryüzünün bir balığın üzerinde olduğu vb. rivayetlerin eskilerin rivayetleri olduğunu ve müfessirlerin bu rivayetleri aklî bir delile dayanmadan aktardıklarını söylemiştir.[1134]

Sahih hadis kitaplarının hiçbirinde dünya'nın bir balığın üstünde olduğuna dair herhangi bir rivayet aktarılmamışken,[1135] birçok tefsirde bununla ilgili rivayetler bulmak mümkündür. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), sağlam deliller ile asılsız oldukları anlaşılan rivayetler arasında; dünyanın bir kayanın üzerinde, kayanın da bir boğanın boynuzunda bulunduğunu ve boğanın hareket etmesiyle zelzelelerin oluştuğunu bildiren bir rivayeti ele almış ve kitaplarını bu tür hezeyanlar ile dolduranlara hayret ederek onları eleştirmiştir.[1136]

İbn Kesîr de bu rivayetin Sünnî versiyonunu naklettikten sonra bu tür rivayetlerin Kâ'bu'l-Ahbâr'dan nakledildiğini ve bu konudaki çoğu rivayetin İsrâîlî rivayet olduğunu belirtmiştir. Hz. Ömer'in, Kâ'bu'l-Ahbâr'da bulunan bir kitaptan bilgi aktarmasına izin verdiğini bu yüzden kendisinden birçok yanlış bilginin zikredildğini ifade etmiştir.[1137]

[1132] İbn Hazm, **el-Faslu fi'l-mileli ve'l-ehvâi ve'n-Nihali,** c. 2, s. 235-236.
[1133] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 10, s. 65.
[1134] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 1, s. 449
[1135] Ancak hadis âlimlerinden İbn Huzeyme en-Nîsâbûrî (ö. 311/924) ve Ebu'ş-Şeyh el-İsfahâni (ö. 369/9880) dünyanın bulunduğu mevki ve balık konusunda birer rivayet nakletmişlerdir. İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Kitâbu't-tevhîd,** Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (Thk.), Dârü'r-rüşd, Riyâd 1988, c. 2, s. 886-887; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî Ebu'ş-Şeyh el-İsfahâni, **Kitâbu'l-'azame**, Ridâullah b. Muhammed İdrîs el-Mubârkefurî (Thk.), Dârü'l-'Âsime, Riyâd 1988, c. 2, s. 428.
[1136] İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-de'îf,** s. 57.
[1137] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 33.

3.3. GÖKLERİN YERYÜZÜNDEN AYRILMASI

Ayyâşî, Rad 13/2. âyetinin[1138] tefsirinde göklerin yeryüzünden ayrılması ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı ifade etmek için Hüseyin b. Halid kanalıyla şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Ebû Hasan er-Rızâ'ya (وَالسَّمَاء ذَاتِ الْحُبُكِ) 'Yollara sahip göğe and olsun ki' âyetini sordum. Rızâ, parmaklarını birbiriyle birleştirerek: 'Gökyüzü, yeryüzüne bağlanmıştır.' dedi. Ben de: 'Gökyüzü, yeryüzüne nasıl bağlanmıştır ki? Halbuki Allah (cc.) şöyle demektedir. *'Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükseltendir.'* diye sordum. O da: 'Subhanallah! Cenâb-ı Allah, görülmeyen sütunlar demiyor mu?' dedi. 'Evet' dedim. er-Rızâ da: 'Orada, görülmeyen sütunlar vardır.' dedi. Ben de: 'Bu nasıl oluyor?' diye sordum. O da sol elini açtı ve sağ elini onun üzerine koyarak: 'Bu yeryüzüdür. Gökyüzü de üzerinde kubbe gibidir.' dedi."[1139] Kummî de aynı rivayeti Zariyat sûresi 51/7. âyetini[1140] açıklarken şu farkla nakletmiştir: "O da sol elini açtı ve sağ elini onun üzerine koydu ve: 'Bu yeryüzüdür. Gökyüzü de üzerinde kubbe gibidir. İkinci yeryüzü (tabakası), gökyüzü üzerindedir. İkinci gökyüzü, bunun üzerine kubbedir. Üçüncü yeryüzü (tabakası), ikinci gökyüzünün üzerindedir. Üçüncü gökyüzü (tabakası) üçüncü yeryüzü (tabakasının) üzerine kubbedir… Allah'ın arşı, yedinci gökyüzünün üzerindedir. Bu dediklerim *"Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasında inip durmaktadır."* âyetinin anlamıdır... er-Rızâ'ya: 'Bizim altımızda yeryüzünün sadece bir tabakası mı var?' diye sordum. O da: 'Altımızda sadece bir tabaka var ve diğer altı tabaka da yukarıdadır.' dedi."[1141] Tabersî de Zariyat 51/7. âyetinin tefsirinde bu rivayeti Kummî'den naklederek aktarmıştır.[1142]

Kur'ân-ı Kerîm'de yerin ve göğün yaratılmasına dair âyetlerden,[1143] gök ve yer tabakalarının birbirinden ayrı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar yaratılış

[1138] *"Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır."*

[1139] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 218.

[1140] "*İçinde yörüngeleri olan göğe and olsun ki"*

[1141] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 329.

[1142] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 9, s. 195.

[1143] Mülk 67/3; Nûh 71/15; Talak 65/12; Fussilet 41/9-12.

itibarı ile farklı şeyler olduğundan birbirlerinin tabakaları olması da mümkün değildir. Ayrıca Fussilet sûresinde de anlatıldığı gibi[1144] bunların yaratılma merhaleleri de farklıdır. Şiî tefsirlerde geçen bu ilginç rivayeti, sahih hadis kaynaklarında bulamadık. Yukarıda Rızâ'dan nakledilen rivayetlerdeki bilgilerin doğru olmadığı bedihi bir bilgi halini almıştır. Bu bilgileri bilimsel olarak ıspatlamak mümkün değildir. Bu nedenle bu rivayetlerin o dönemdeki kozmoloji bilgisiyle açıklandığını düşünmekteyiz.

3.4. GÜNEŞ VE AY'A DAİR RİVAYETLER

Kumî tefsirinde Güneş ve Ay ile ilgili ilginç rivayetler aktarılmıştır. Bir rivayete göre Ali b. Hüseyn şöyle demiştir: "Allah, insanların ihtiyaçlarını karşılamaları için şöyle bir zaman takdir etti ve gök ile yerin arasında bir deniz yarattı. Bu denizde Güneş, Ay, yıldızlar ve gezegenlerin yörüngelerini de yarattı. Ardından bunların tümünü felek üzerine yerleştirdi. Sonra 70 bin melek komutasındaki bir meleği, feleği döndürmesi için görevlendirdi. Güneş, Ay, yıldızlar ve gezegenler bir gün ve gecede dönmeye başlar ve Allah'ın onları yarattığı mevkilere ulaşırlar. İnsanların günahları çoğalınca ve Cenâb-ı Allah, onları bir âyet ile korkutmak istediğinde görevli meleğe Güneş, Ay, yıldızlar ve gezegenlerin yörüngelerinin olduğu feleği kaldırmasını ister. Sorumlu melek de 70 bin meleğe, feleği mecrasından kaldırmalarını emreder. Melekler bu emre uyarak feleği mecrasından uzaklaştırırlar. Böylece Güneş, feleğin yüzdüğü denize düşer. Denize düşen Güneş'in ısısı düşer ve rengi değişir. Allah (cc.), insanlara gösterdiği işareti büyütmek ve insanları korkutmak istediği müddet boyunca Güneş'in tutulmasını uzatır. Cenâb-ı Allah, aynı ayeti Ay ile de gösterir. O, Güneş ve Ay'ı denizden çıkarıp mecralarına döndürmek istediğinde feleğe vekil kılınmış meleğe Güneş'in yörüngesine geri döndürülmesini ister, melek de Güneş'i yörüngesine yerleştirir. Güneş ve Ay, renkleri matlaşmış bir şekilde denizden çıkartılırlar.' Ali b. Hüseyn dedi ki: 'Arkadaşlarımız dışındaki hiç kimse bu ikisinden korkuya kapılmaz. Böyle olduğunda Allah'a yönelin ve ona sığının.' Ali b. Hüseyn dedi ki: Emîrü'l-mü'minîn, şöyle dedi: 'Yeryüzü 500 sene yürüme mesafesindedir. Çölleri 400 yıllık yürüme

[1144] Fussilet 41/9-12.

mesafesine denktir. Meskun mahal ise 100 yıl yürüme mesafesine eşdeğerdir. Güneş 3600; Ay ise 1200 fersah büyüklüğündedir. Her birinin içi gökyüzündekiler için, dışı ise yeryüzündekiler için ışık verir. Yıldızlar, yeryüzündeki en büyük dağ kadardır. Güneş, aydan önce yaratılmıştır.' Bir başka rivayete göre Selam b. Mustenîr, Ebû Ca'fer'e: 'Güneş, ne zaman aydan daha çok yakıcı oldu?' diye sordum. Ebû Ca'fer dedi ki: Cenâb-ı Allah, Güneş'i ateşin nurundan ve suyun özünden yarattı. Yedi tabaka haline gelinceye kadar bir tabakası su, diğeri ateştir. Allah Teâlâ, ona ateşten bir elbise giydirmiştir. Bundan dolayı Güneş, aydan daha yakıcıdır. 'Ay, nasıldır?' diye sordum.' O da: Allah (cc.) ayı ateşin aydınlığından ve suyun özünden yarattı. Yedi tabaka haline gelinceye kadar bir tabakası su diğeri de ateştir. Hak Teâlâ, ona sudan bir elbise giydirdi. Bundan dolayı ay, Güneş'ten daha soğuktur."[1145]

Ayyâşî, ise İsra 17/71. âyetinin[1146] tefsirinde şöyle demiştir: "Muhammed b. Müslim'den rivayet edildiğine göre ikisinden biri (Muhammed veya Müslimden biri) Ona? *'bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla"* âyetini sormuş O da bu âyeti şöyle açıklamıştır: 'Dünyada kendisine tabi oldukları imamları ile gelirler Güneş ve Ay da kendilerine tapılanlar ile cehenneme atılır."[1147] Burada sözün sahibi zikredilmemişse de bir önceki rivayet Ca'fer es-Sadık'a isnad edilmiştir.[1148]

Kummî'nin tefsirinde geçen Güneş, Dünya, Ay, yıldızlar ve felekler ile ilgili rivayeti Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnetin verileriyle açıklamak oldukça zordur. Kur'ân-ı Kerîm'de Güneş ve Ay'ın, Allah'ın emrine amade olduğuyla ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Ancak bu âyetlerin hiçbirinde buradaki meleklere bir işaret dahi yoktur."[1149] Ayrıca sahih hadis kitaplarının hiçbirinde bu rivayetin bir benzerine dahi rastlayamadık. Bu cisimler hakkında verilen bilgilerin çoğu, bilimsel gerçekliğe de aykırıdır. Zira rivayetlerde Güneş ve Ay tutulmaları, Dünyanın ve Ay'ın büyüklükleri, gökyüzündeki hareketleriyle ilgili nakledilen bilgilerin yanlışlığı bedihi

[1145] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 15-17.
[1146] *"Her insan topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse, onlar, en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklar."*
[1147] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 325.
[1148] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 327.
[1149] En'âm 6/96; Araf 7/54; Rad 13/2; İbrahim 14/33; Ankebut 29/61; Yasin 36/39.

bilgi halini almıştır. Nitekim Muhammed Hadi Ma'rife de Dünya Güneş ve Ay hakkında vârid olan rivayetlerin çoğunun bedihi bilgilere aykırı olduğunu ve İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[1150]

Allah'ın yaratmış olduğu bir varlığı başka bir varlık yüzünden azap etmesi ise Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine aykırıdır. Nitekim bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Yûsuf, 'Malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah'a sığınırız. Şüphesiz biz o takdirde zulmetmiş oluruz' dedi."*[1151] *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah, yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa."*[1152], *"Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[1153]şeklinde ifade edilmiştir. Allah'ın yarattığı bu varlıkları irade sahibi olmadıkları için bunları cezalandırması sünnetülllaha aykırıdır. Şayet böyle bir şey söz konusu olsaydı, Allah'ın insanların ibadet ettiği herşeyi de cehenneme atması icap ederdi. Ancak akıl ve irade sahibi olan varlıklar bu cisimlere taptıkları için Allah (cc.) tarafından azap edilecektir.

Ayrıca, Güneş ve Ay'ın dürülmesiyle ilgili rivayet Buhârî'nin '*Câmiu's-sahîh*'inde de geçmektedir.[1154] Ancak Buhârî'in eserinde geçen rivayette cehenneme atılmalarıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Yukarıda nakledilen rivayetler Buhârî'nin eserinde geçen ve ne Güneş'in ne de Ay'ın kimsenin ölümü için tutulmadığı ve bunların Allah'ın yarattığı birer varlık olduğuyla ilgili rivayet[1155] ile de çelişmektedir. Öte yandan Ayyâşî'nin naklettiği bu rivayetin bir benzeri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) ve Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî'nin (ö. 292/905) müsnedlerinde[1156] de geçmektedir. Ancak bu rivayet

[1150] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî el-keşîb,** c. 2, s. 715-718.
[1151] Yûsuf 12/79.
[1152] Fatır 35/18.
[1153] En'am altı /164.
[1154] Buhârî, **Câmiu's-sahîh**, Kitabu Bedi'l-Halk, 4 (c. 6, s. 357).
[1155] Buhârî, **Câmiu's-sahîh,** Kitabu Bedi'l-Halk, 4 (c. 6, s. 357-358).
[1156] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, **el-Müsned,** Muhammed Abdu'l-Muhsin et-Türkî (Thk.), Dâru'l-Hicr li'Tevzi' ve'n-Neşr, İmbabe, 1999, c. 3, s. 574; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, **el-Müsned,** 'Âdil b. Sa'd (Thk.), Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 2006, c. 15, s. 243; c. 15, s. 243; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Irak el-

âlimler tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur.[1157] Hasan-ı Basrî, Güneş ve Ay'ın cehenneme atılacağıyla ilgili rivayeti, Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712-13)'dan dinlemiş ve: 'Güneş ve Ay'ın ne günahı var?" diye tepki vererek bu rivayete itirazda bulunmuştur.[1158] Aynı rivayeti duyan Hz. Ali, İbn Abbas ve Huzeyfe (ö. 36/656) de şöyle tepki vermişlerdir: "Onlar yalan söylemişlerdir. Allah (cc.) kendisine itaat eden bir varlığa azap etmekten daha yüce ve kerîmdir." İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de bu rivayetin sahih olmadığını belirtmiştir.[1159]

Hem Ehl-i sünnet hem de Şiî kaynaklarda geçen ve sahih olmayan bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu kanaatindeyiz. Nitekim İbn Kesîr, Kehf 18/86. âyetini tefsir ederken kıssacıların, zındıkların ve Ehl-i kitab'ın bu konuda birçok rivayet aktardığını, ancak bunların çoğunun hurafe olduğunu söyledikten sonra Güneş'in okyanusa battığını gören herkesin Güneş'in suya batıyor gibi bir manzara ile karşılaşacağını ve Güneş'in kendi feleğinden ayrılmadığını söylemiştir. Bu görüşün bir benzerini Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) de ifade etmiştir.[1160]

Aynı şekilde Âlûsî (ö. 1270/1854) de gökyüzü ile yeryüzündeki cisimlerin düzeni ve durumları hakkında Şari'den sahih bilgiler gelmediğini ve bunların Hz. Peygamber'in nazarında mühim meseleler olmadığını söylemiştir.[1161] Âlûsî başka bir yerde ise bazı hadis ve tasavvuf ehlinin gökyüzü ile yeryüzündeki cisimlerin düzeni ve durumları konularındaki rivayetleri naklettiklerini, ancak bunlar ile ilgili sahih bir rivayetin olmadığını ve sahih bir rivayet var ise de te'vil edilebileceğini söylemiştir.[1162]

Öte yandan aynı konuya değinen Ebû Şehbe, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette, kevnî varlıklar hakkındaki bilgilerin Allah'ın kudretini, azametini ve diğer

---

Kinânî, **Tenzîhu'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevdû'a,** Abulvahhâb Abullâtif-Abullah Muhammed es-Sirrîk (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty. 2, s. 190;

[1157] Ebû Dâvûd, **el-Müsned,** c. 3, s. 574; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, **el-Fevâidu'l-mecmû'e fi'l-ehâdîsi'd-da'îfe ve'l-mevdû'e,** Thk Rıdvân Câmi' Rıdvân, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, Riyâd Bty. c. 1, s. 565.

[1158] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 61;

[1159] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** c. 1, s. 139; Kinânî, **Tenzîhu'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevdû'a,** c. 1, s. 179; Süyûtî **el-Leâliu'l-mesnû'e fi'l-ehâdîsi'l-mevdû'a,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût Bty. c. 1, s. 55-57.

[1160] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1433; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 6, s. 151.

[1161] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 7, s. 95.

[1162] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 6, s. 67.

sıfatlarının tecellisini göstermek ve bunlar üzerinde düşünmeye teşvik etmek amacıyla aktarıldığını, dinî bir faydasının olmamasından dolayı bunların tafsilatının aktarılmadığını, bu yüzden diğer kaynaklara nazaran sahih kaynaklarda kevnî varlıklar ile ilgili tafsilata rastlamadığını söylemiştir.[1163] Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu rivayetlerin İsrâîliyât kabilinden olduğu, Hz. Peygamber ve imamlara bilerek veya bilmeyerek isnad edildiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu tür rivayetlerin Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde aktarılması, her şeyden önce Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm'a büyük zararlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. Başta hadis ve tefsir külliyatları olmak üzere bütün eserlerde geçen rivayetlerin gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Muhtemelen Ebû Hüreyre ve diğer sahâbe, Güneş ve Ay ile ilgi rivayeti Kâ'bu'l-Ahbâr gibi Ehl-i kitap âlimlerinden almış, ancak onlardan sonra gelen Ebû Seleme b. Abdurrahman gibi tâbiîn âlimleri de bunları Hz. Peygamber'den alınmış olabileceğini zannederek onu Hz. Peygamber'e veya imamlara isnad etmişlerdir. Nitekim Güneş ve Ay hakkındaki rivayeti Kâ'bu'l-Ahbâr'dan duyan bir sahâbi bu durumu İbn Abbas'a bildirmiş, o da Kâ'bu'l-Ahbâr'a şiddetli tenkidlerde bulunmuştur.[1164] İbn Cerîr et-Taberî'den naklettiğimiz bu rivayet, konuyla alakalı nakledilen rivayetlerin kaynağını vermesi bakımından oldukça önemlidir.

3.5. YERYÜZÜNÜN HZ. ÂDEM'DEN ÖNCEKİ SAKİNLERİ

Tefsirlerde yeryüzünün Hz. Adem'den önceki sakinleri genellikle şu ayetin bağlamında ele alınmıştır: *"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler, Allah (cc.) da 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti."*[1165]

Kummî bu âyetin tefsirinde konuyu uzun uzadıya anlatan birkaç rivayet zikretmiştir. Burada ilginç olan bu rivayetlerin birinde Hz. Âdem'den önce yaratılan varlıklardan bahsedilmiş olmasıdır. Kummî, babasının Ebû Abdillah'tan naklettiği şu rivayeti kaydetmiştir: "…Allah, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini emretti. Bu

[1163] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 282.
[1164] Taberî, **Tarihu'l-ümemi ve'l-mulûk**, c. 1, s. 47.
[1165] Bakara, 2/30.

emir meleklerle beraber İblîs'i de kapsamaktaydı. Çünkü o da semada Allah'a ibadet eden meleklerle beraberdi. Melekler, onu kendilerinden zannediyorlardı. Halbuki o, meleklerden değildi. Cenâb-ı Allah, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini emredince, İblîs içindeki hasedi açığa vurdu. Böylece melekler İblîs'in kendileri gibi olmadığını anladılar. Ebû Abdillah'a tekrar soruldu: 'Allah meleklere, emretmesine rağmen İblîs bu emrin kapsamına nasıl girdi?' O dedi ki: 'İblîs, meleklere olan sevgisinden (velâ) dolayı onlardan sayılmıştır. Ancak o, tür olarak meleklerden değildi. Yüce Allah, Hz. Âdem'i yaratmadan önce bir tür yaratmıştı. İblîs, bu türden yerin hâkimi olan biriydi. Bu millet, isyankâr olup, bozgunculuk yapıp kan dökünce Allah (cc.) bunları yok etmek için melekleri gönderdi. Melekler, hepsini öldürüp İblîs'i esir alıp onu semaya çıkardılar. Böylece İblîs, Hz. Âdem yaratılıncaya kadar melekler ile Allah'a ibadet etti. Kummî, babasının Emîrü'l-mü'minîn'den şöyle bir rivayet aktardığını belirtmiştir: "Allah, cin ve "nasnâs" türlerinin yeryüzünde yok edilmesinin üzerinden 7 bin yıl geçtikten sonra kendi elleriyle bir kavim yaratmak istedi..." Uzun uzadıya devam eden bu rivayette Allah'ın Hz. Âdem'i yaratması ve Allah (cc.) ile melekler arasında geçtiği ileri sürülen diyalogdan bahsedilmektedir.[1166]

Ayyâşî'nin Îsâ b. Hamza'dan aktardığına göre Ca'fer es-Sâdık'a: "İnsanlar dünyanın yaşının 7 bin yıl olduğunu zannediyorlar" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Onların dediği gibi değil. Cenâb-ı Allah, 50 bin yıl önce dünyayı yarattı. 10 bin yıl dünyayı düz kıldı ve kimseyi yaratmadı. Ardından Allah Teâlâ da melek, cin ve insan türünden olmayan bir türü yaratma iradesi hasıl oldu (bedâ).[1167] Onları yarattı ve 10 bin yıl dünyada var etti. Ecelleri geldiğinde bozgunculuk çıkardılar. Allah Teâlâ da onları yok etti. Akabinde, yeryüzünü 10 bin yıl düz ve boş bıraktı. Akabinde yeryüzünde cinleri yarattı ve onlara 10 bin yıl takdir etti. Ecelleri geldiğinde bozgunculuk çıkardılar ve birbirlerinin kanlarını döktüler. Meleklerin

[1166] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 35-41.

[1167] Bedâ kelimesi sözlükte: Ortaya çıkma anlamına gelmektedir. Istılahta ise: Daha önce olmayan bir fikrin belirmesi şeklinde tanımlanmıştır. Bedâ düşüncesi ilk defa Muhtar es-Sekâfî tarafından savunulmuş ve daha sonra Şiî alimlerce benimsenmiştir. Bu düşünceye göre Allah (cc.) kendisinde yeni bir fikir belirdiğinde daha önceki kararından vazgeçebilmektedir. (Bkz. Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân,** s. 113; Cürcânî, **Ta'rîfât,** s. 102; Bozan, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, s. 141)

"Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" sözü buna delalettir. Yani cannoğulları nasıl birbirlerinin kanını akıtmışlarsa insanlar da aynı şeyi yapacaklar. Cenâb-ı Allah, cinleri helak etti. Ardından kendisinde Âdem'i yaratma fikri belirdi (bedâ) ve Âdemi yarattı. Ona da 10 bin yıl takdir etti. Allah'ın belirlediği sürenin 7002 yüzyılı geçti. Siz de ahir zamandasınız."[1168]

Ayyâşî'nin naklettiği bir başka rivayete göre Muhammed b. Mervân, Ebû Abdillah'tan şöyle duyduğunu söylemiştir: ".... Cenâb-ı Allah, meleklere Âdem'e secde etmelerini emrettiğinde onlar Bakara süresinin 30. Ayetinde de belirtildiği üzere buna itiraz ettiler. Allah (cc), kendilerine kızınca melekler çaresiz Allah'tan af dilediler. O da buna mukabil onlara Derâh yani Beytü'l-ma'mûr etrafında tavaf etmelerini emretti, onlar da yedi yıl tavaf ettiler. Söylediklerinden dolayı istiğfar ettiler. Cenab-ı Hak da onların tövbesini kabul etti ve onlardan razı oldu." Ayyâşî, Allah'ın 7 yıl kendisini onlara göstermedikten sonra onları affettiğini söylemiş ve ardından Ali b. Hüseyn'e istinaden şunları nakletmiştir: "…Bunlar (soru soranlar) meleklerin sadece bir kısmı yani secdeyle emrolunanlardı. Bu melekler, arşa tutundular. Allah Teâlâ, parmağıyla işaret edip arşı döndürdü. Melekler de ona kıyamete kadar tutunacaklardır." [1169]

Tûsî de yeryüzünde, insanlardan önce var olan türler konusunda rivayetler aktarmıştır. İbn Abbas'tan aktardığı bir rivayete göre yeryüzünde insanlardan önce cinler yaşamaktaydı. Ardından onlar bozgunculuk yapıp kan döktükleri için helak edildiler. Tûsî, (رُوِيَ) lafzıyla naklettiği başka bir rivayette ise insanlardan önce yeryüzünde "Benû cân" diye anılan bir türün olduğunu ve bu türün melekler tarafından yeryüzünden sürüldüğünü söylemiştir. (قِيلَ) lafzıyla naklettiği bir rivayete göre ise melekler Benû cân'ın akabinde dünyada kalmışlardır. Allah'a, *"Yeryüzünde bozgunluk çıkaracak ve kan dökecek olan bir türü mü yaratacaksın?"* diye soran bu meleklerdi.[1170] Tûsî, başka bir yerde Kummî'nin tefsirinde meleklerin İblîs'i

[1168] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. I s. 49-50.
[1169] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 48-49.
[1170] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 131-133.

yeryüzünden esir olarak semaya çıkarmaları ve orada onlarla birlikte ibadet ettiğine dair naklettiğimiz rivayeti İbn Abbas'a dayandırarak aktarmıştır.[1171]

Ebü'l-Futûh er-Râzî, İblîs'in cinlerin atası olup insanlardan önceki varlıklardan olduğunu, cinlerin Allah'a isyan etmeleri nedeniyle helak edilmeleri için melekleri gönderdiğini ve meleklerin de İblîs'i esir alarak gökyüzüne çıkardıklarını söylemiştir. Râzî, İblîs'in türünün ne olduğuna dair görüşleri verdikten sonra İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet aktarmıştır: "İblîs'in ilk ismi Azâzîl'di ve meleklerdendi. Azâzîl, Allah'a isyan edince Allah (cc.) da onu lanetleyerek meleklerin sınıfından çıkardı." Râzî ayrıca Ca'fer es-Sâdık'tan da İblîs'in meleklerden olduğuna dair nakilde bulunmuş ve Şiî rivayetlerin bu yönde olduğunu belirtmiştir.[1172] Râzî, Kehf 18/50 ayetini tefsir ederken yine İblîs'in meleklerden olduğu ve yer ve göğün hakimiyetinin emrinde olduğunu bildiren bir rivayet aktarmıştır.[1173]

Tabersî'nin Bakara 2/30. âyetinin[1174] tefsirinde çoğu müfessire nispet ettiği rivayete göre: "Yeryüzünde kendilerine cânn denilen bir tür bulunmaktaydı. Bunlar bozgunculuk çıkardıklarından Allah (cc.) da onları cezalandırmak için melekleri gönderdi. Bu melekler, cânn türünden sonra yeryüzünün sakinleri olmuşlardır."[1175] Tabersî ayrıca Bakara 2/34. âyetinin tefsirinde ise İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Melekler, cinler ile savaşırken İblîs'i esir aldılar. Yaşı küçük olan İblîs o zaman Meleklerle birlikte ibadet ederdi. Melekler, Âdeme secde etmekle emrolunduklarında buyruğu yerine getirdiler. İblîs ise emre itaat etmedi. Bundan dolayı Yüce Allah (إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ) 'İblis hariç, O cinlerdendi.'[1176] demiştir. Akabinde İbn Abbas'tan şöyle bir aktarımda bulunmuştur: 'İblîs, isyan etmeden önce meleklerdendi. İsmi de Azâzîl'di ve Azâzîl yeryüzü sakinlerindendi. Orada yaşayan meleklere cin denilmekteydi. Melekler arasında onun kadar çalışkan ve âlim biri

[1171] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 153.
[1172] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 211-212.
[1173] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 12, s. 365.
[1174] *"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah (cc.) da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi."*
[1175] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 99.
[1176] Kehf 18/50.

yoktu. Âdem'e secde etmeyip Allah'a isyankâr olunca, Allah (cc.) ona İblîs ismini verip lanetleyerek onu şeytan kıldı."[1177]

Yukarıda nakledilen rivayetlere gelince Hz. Âdem'den önce cin ve meleklerin birer tür olarak var olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır. Ancak yeryüzünde Hz. Âdem'den önce bir türün olduğu ve bunların melekler tarafından katledilip yok edildiğine dair Kur'ân-ı Kerîm'den bir referans bulmak mümkün değildir. Hz. Âdem'den önce dünyada yaşadığı ve melekler tarafından öldürüldüğü ileri sürülen tür hakkındaki rivayetlerin diğer kültürlerden İslâm kültürüne girmiş hikâyeler olduğunu kanaatindeyiz. Nitekim yaptığımız inceleme sonucunda nakledilen rivayetleri Ehl-i sünnet'in sahih hadis kaynaklarında bulamadık. Ayrıca söz konusu rivayetleri destekleyen ve İbn Abbas'a dayandırılan tek rivayet Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) "*el-Müstedrek"* adlı eserinde yer almaktadır.[1178] Her ne kadar kendisine isnad edilen İsrâîlî rivayetler zayıf ve mevzu olarak nitelenmişse de[1179] İbn Abbas, İsrâîlî rivayetler ile meşhur olmuştur. Muhtemelen İbn Abbas bu bilgiyi Ehl-i kitap âlimlerinden almış veya râvilerce ona isnad edilmiştir. İbn Abbas'ın bu rivayeti Hz. Peygamber'e isnad etmemiş olması ve Hâkim'in de bu rivayeti senet bakımından değerlendirip sahih olduğunu söylemesi de bunu desteklemektedir.[1180] Nitekim İbn Kesîr de Süddî el-Kebîr'in (ö. 127/745) tefsirinde aktarılmış ve İblîs'in hangi milletten olduğu, Âdem'e secde ettiğine dair İbn Abbas ve diğer sahâbeye isnad edilen rivayetleri değerlendirmiş ve bunlara bazı ifadelerin ilave edilerek sahâbeye isnad edildiğini veya sahâbenin bu rivayetleri diğer kadim kitaplardan almış olabileceklerini söylemiştir.[1181] İbn Kesîr, İblîs hakkında birçok rivayetin aktarıldığını ve çoğunun İsrâîlî rivayetler olduğunu, bazılarının yalan olduğunun kesinlik kazandığını, Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgilerin ise bizleri diğer milletlerden nakledilen rivayetlerden müstağni kıldığını, zira bu rivayetlerde noksanlık, fazlalık ve tahrifin çok olduğunu belirtmiştir.[1182] Diğer bazı İslam âlimleri de bu rivayetlerin ne Kur'ân-ı Kerîm ne de sahih sünnette dayanağının

[1177] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 111.
[1178] Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek,** c. 2, s. 287.
[1179] Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 128.
[1180] Na'na', **el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,** s. 28.
[1181] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 97.
[1182] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1419.

olmadığını,[1183] Hz. Âdem'den önce yeryüzünde birtakım mahlukatın yaşadığı ve Allah'a isyan ettiğinden dolayı meleklerin insanları bu mahlukat ile kıyasladıklarını ilişkin rivayetlerin de asılsız olduğunu dile getirmişlerdir.[1184]

Şiî tefsirlerde imamlara nispet edilen rivayetler de muhtemelen yine Ehl-i kitap âlimlerinden alınmıştır. Ancak Şîa'da imamlara dayandırılan rivayetlerin Hz. Peygamber'den alınmış gibi kabul görmesi, bu rivayetlerin mutlak doğru şeklinde telakki edilmesine neden olmuştur. Öyle ki İblîs'in meleklerden olma ihtimali Kur'ân-ı Kerîm'in zahirine aykırı olmasına rağmen Tûsî, İblîs'in türünün ne olduğunu tartışırken, konuyla alakalı rivayetleri toplamış ve İblîs'in meleklerden olduğunu savunmuştur. Aynı şekilde Tabersî de bu görüşün tevatür yoluyla imamlardan geldiğini ve İmâmîyye mezhebinin görüşünün bu olduğunu söylemiştir.[1185] Ebü'l-Futûh er-Râzî ise buna aykırı görüşler nakletmesine rağmen Şiî rivayetlerin bu yönde yani İblîs'in meleklerden olduğu yönünde kanaatini ortaya koymuştur.[1186] Bu da Şîa'nın imamlardan nakledilen rivayetleri ismet inancına aykırı olmasına rağmen herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan aktardıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira meleklerin mâsum kabul edilmesi durumunda, İblîs'in de mâsum kabul edilmesi anlamına gelecek ki İblîs'in isyanı Kur'ân-ı Kerîm'de sabittir. Ayrıca 'Ayyâşî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiği rivayet Şiî inancına uyarlanarak aktarılmıştır.

3.6. KAF DAĞI

Kaf dağıyla ilgili rivayetler genellikle Şûrâ 42/1 Kaf 50/1 Tekvîr 81/29 âyetlerinin tefsirinde zikredilmiştir. Kummî tefsirinde Kaf 50/1. âyeti bağlamında şöyle bir rivayet yer almıştır: "Dedi ki: 'Kaf, dünyayı saran bir dağdır. Arkasında ise Ye'cûc ve Me'cûc bulunmaktadır'[1187] Aynı tefsirin Şûrâ 42/1. âyetinin açıklamasında ise Ebû Ca'fer'den şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "(حم عسق) Hâ mîm

[1183] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-menâr**, c. 1, s. 214-215.
[1184] Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî el-Bikaî, **Nazmu'd-dürer fî tenâsubi'l-âyati ve's-suveri,** Abdurrezzâk Galip el-Mehdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1995, c. 1, s. 96; el-Kâsimî, **Mehâsinu't-tevîl,** c. 1, s. 91.
[1185] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 110.
[1186] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 211-212.
[1187] Kummî **Tefsîr,** c. 2, s. 323.

‘ayn sîn kâf gelecek olan mehdinin yıllarına işarettir. Kâf, aynı zamanda dünyayı çevreleyen yeşil zümrütten bir dağdır. Gökyüzü yeşilliğini bu dağdan alır. Her şeyin bilgisi (عسق) ‘ayn sîn kâf’ta bulunmaktadır.”[1188] Yine Tekvîr 81/29. âyetinin tefsirinde İbn Abbas’a şu rivayet isnad edilmiştir: “Allah, 310 küsur âlemi, Kâf dağının ve yedi denizin arkasında yaratmıştır. Yaratılanlar, asla bir an bile Allah’a isyan etmezler. Bunlar, Hz. Âdem ve çocuklarını tanımazlar. Bu âlemlerin her biri Âdem ve neslinden 313 kat daha çoktur. Allah’ın ‘Âlemlerin Rabbi Allah (cc.) dilemedikçe‘ âyetinin anlamı budur.[1189] Tûsî de Kâf dağını dünyayı çevreleyen bir dağ olarak tasvir eden rivayeti (قيل) sözüyle nakletmiştir.[1190]

Ayyâşî daha sonra Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmiştir: “Zülkarneyn sedde vardığında onu geçti ve bir karanlığa daldı. Orada 500 zira uzunluğunda bir meleğe rastladı. Melek ona: ‘Ey Zülkarneyn! Arkanda gidilecek yer kalmadı mı buraya geldin?’ diye sordu. Zülkarneyn de ona: ‘Sen kimsin?’ diye sordu. Melek: ‘Rahman’ın meleklerinden biriyim ve bu dağı korumakla görevlendirildim. Yeryüzündeki bütün dağların bu dağ ile bir bağlantısı vardır. Allah (cc.) bir yeri sallamak istediğinde bana vahyeder ben de orada zelzele oluştururum.”[1191]

Ebü’l-Futûh er-Râzî, İbrahim 14/32 ve Kaf 50/1 ayetlerinin tefsirinde Kâf dağının dünya’nın tümünü sardığını ve bunun yeşil zümrütten olduğunu söyledikten sonra Vehb b. Münebbih’ten şöyle bir rivayet aktarmıştır: Zülkarneyn, oraya vardı ve o dağın arkasında birçok küçük dağ gördü. Oradaki vazifeli meleklere: ‘Bu dağlar da nedir?’ diye sordu. Melekler: ‘Burası yerin damarlarıdır. Allah (cc.) yeryüzünde deprem meydana getirmek istediğinde bize emreder biz de bunları sallarız ve yeryüzünde deprem oluşur.” [1192]Tabersî, Dahhâk ve ‘İkrime’den (قيل) sözüyle şu rivayeti zikretmiştir: “Bu dağın yeşil zümrütten bir dağ olduğu ve dünyayı çevrelediği, ayrıca gökyüzünün yeşilliğini bu dağdan aldığı söylenmiştir.[1193]

[1188] Kummî **Tefsîr,** c. 2, s. 268.
[1189] Kummî **Tefsîr,** c. 2, s. 409.
[1190] Tûsî, **Tibyân,** c. 9, s. 356.
[1191] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 376.
[1192] Ebü’l-Futûh er-Râzî, **Ravdu’l-cinân,** c. 1, s. 155-157
[1193] Tabersî, **Mecma‘u’l-beyân**, c. 9, s. 179.

Tabâtabâî, Kâf dağı hakkında vârid olan rivayetlere hiçbir şekilde güvenilemeyeceğini ve bu tür rivayetlerin batıl olduğunun bugün bedihi bir şekilde bilindiğini söylemiştir.[1194] Muhammed Hadi Ma'rife de bu rivayetleri ve bunlardaki yanlışlıkları değerlendirmiş ve bu rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu belirtmiştir.[1195] Ebû Hayyân, Kâf dağıyla bağlantılı anlatılan rivayetler sahih olmadığından bunları tefsirine almamıştır.[1196] İbn Kayyim, "Sağlam deliller ile asılsız oldukları anlaşılan rivayetler." arasında Kâf dağının yeşil bir zümrütten oluştuğunu vurgulayan bir rivayetin akabinde: "Bu tür rivayetler felsefecilerin küfrünü artıran rivayetlerdir." diyerek Kâf dağıyla ilgili rivayetleri eleştirmiştir.[1197] İbn Kesîr, selef âlimlerinin Kâf dağının dünyayı çevreleyen bir dağ olduğunu söylediklerini ancak bu bilginin İsrâiloğulları'nın hurafelerinden olduğunu ve insanların bunu onlardan aldığını söyledikten sonra şöyle demiştir: "Bana göre bu ve buna benzer rivayetler insanları dinde şüpheye sokmak isteyen Ehl-i kitap'tan zındıkların uydurdukları rivayetlerdir..." İbn Kesîr, ayrıca birçok selef ve halef müfessirin hiç ihtiyaç yokken İsrâîlî rivayetler ile Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ettiğini söyleyerek onları eleştirmiştir.[1198] Kutsal Kitap'ta Kâf dağıyla bağlantılı bir ifade bulunamamıştır. Bu dağ hakkındaki hurafelerin Zerdüşt inancında olduğu ve bu bilgilerin Zerdüştî gelenekten İslâmî kaynaklara girdiği düşünülmektedir.[1199] Âlûsî de, Ahmed b. İdrîs el-Karâfî'nin (ö. 684/1285) bu konuda "Kesin bir delil ile ispatlanamayan bir şeye inanmak caiz değildir." sözünü nakletmiş ve bu dağın gerçekte olmadığını ve bugüne kadar bunu müşahede eden birisinin olmadığını ayrıca zelzelelerin de bir dağa bağlı olarak gerçekleşmediğini, bilakis bunun başka bir doğa olayı olduğunu savunmuştur. [1200]

[1194] Tabâtabâî, c. 18, s. 343.
[1195] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 728-729.
[1196] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 8, s. 120.
[1197] İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-de'îf,** s. 57.
[1198] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 4, s. 2186.
[1199]Kürşat Demirci, "Kafdağı", **DİA,** İstanbul 2001, c. 24, s. 145.
[1200] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 12, s. 322.

3.7. BULUT, ŞİMŞEK VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ

Kummî, "O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, dost olandır, övülmeye lâyık olandır."[1201] âyetini tefsir ederken babasının Hz. Ali'den aktardığı şu rivayeti zikretmiştir: "Hz. Ali'ye bulutların nerde bulunduğu soruldu o da: 'Bulutların gür bir ağacın üzerinde bulunduğunu ve oraya durduğunu, Allah (cc.) bulutu bir yere göndermek istediğinde rüzgarı gönderir rüzgar da onu hareketlendirir. Allah Teâlâ bir meleği onunla görevlendirir. Melek de o bulutu yıldırımlar ile vurur ve bulut yükselir.' dedi."[1202]

Tûsî de "Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir."[1203] âyetini tefsir ederken İbn Abbas, Mücâhid, Ebû Salih (?) ve Şiâ imamlarına dayandırdığı bir rivayete göre; gök gürültüsü anlamındaki (رعد) kelimesi bulutları sürmekle yükümlü bir meleğin ismidir... Tûsî'nin Hz. Ali'ye isnad ettiği bir rivayete göre ise: 'Şimşek anlamındaki (برق) kelimesi bir meleğin demirden kılıcıdır. Melek, bu kılıçla bulutlara vurduğunda şimşek çakar.' yine İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre ' (برق), bir meleğin nurdan kamçısının adıdır. Melek onunla bulutlara yön verir.'[1204] Ebü'l-Futûh er-Râzî de Tûsî tefsirinde geçen bu rivayetleri Hz. Ali, Mücâhid ve İkrime'den aktarmıştır.[1205]

Şiî müfessirlerden naklettiğimiz rivayetlere âlimlerden eleştiriler olmuştur. Muhammed Hadi Ma'rife, bu konuda vârid olan rivayetleri nakletmiş ve bunların Hz. Peygamber'e isnad edilmiş İsrâîlî rivayetler olduğunu, bu rivayetlerdeki bilgilerin doğruluğu kesinlik kazanmış tabiî bilgilere aykırı olduğunu ve bu bilgileri din adına yalanlamanın da yine dine zarar vereceğini söylemiştir.[1206]

Fahreddin er-Râzî, Ra'd 13/13. âyetini tefsir ederken (رعد) kelimesiyle ilgili birçok görüş nakletmiş ve bunlar arasında Hasan-ı Basrî'ye isnad ettiği bir görüşü

[1201] Şûra 42/28.
[1202] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 276.
[1203] Bakara 2/19.
[1204] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 92.
[1205] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 1, s. 145; c. 11, s. 200.
[1206] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 722-725.

benimsemiştir. Bu görüşe göre (رعد) kelimesi melek dışında bir varlıktır.[1207] Zemahşerî de gök gürültüsünün bir meleğin sesi, yağmurun onun gözyaşı, yıldırımın ise kalbinin iniltisi olduğuna dair bilgilerin tasavvufçuların bidatleri olduğunu söylemiştir.[1208] Ebû Hayyân, Bakara 2/19. âyetinin tefsirinde (رعد) kelimesinin sözlükte gök gürültüsü (برق) kelimesinin ise şimşek anlamında kullanıldığını söylemiştir.[1209] Ebû Hayyân, Ra'd 13/13. âyetini tefsir ederken ise bu kelimelerin belirsiz (nekire) olarak kullanılmaları onların bir melek ismi olmadıklarını gösterdiğini söyledikten sonra İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) tesbîh kelimesinin (رعد) kelimesine isnadının da mecazi anlamda olduğu hakkındaki görüşünü nakletmiştir. Ardından gök gürültüsünün bir meleğin sesi, şimşeğin ise onun kırbacı olduğuyla ilgili rivayetlerin tasavvufçuların bidatleri olduğunu söylemiştir.[1210]

Âlûsî, *"Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de O'nun korkusundan tespih ederler."*[1211] âyetini tefsir ederken (رعد) ve (برق) kelimeleriyle bağlantılı rivayetleri ve bu konuda söylenen görüşleri naklettikten sonra bazı muhakkiklerin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah'ın birçok fiilinde olduğu gibi bu anlattıklarımızın (bulut, gök gürültüsü ve şimşek) oluşumunun da olağan sebeplere bağlanması gayet normaldir. Zira doğa olaylarının sebeplere bağlanması onları meydana getirenin Hakîm bir yaratıcı olduğuna mâni değildir. İnsaf sahibi bir kişi sebepleri toptan inkâr edemez. Çünkü bunların bazıları artık bilinmesi gereken zaruri bilgilerdir." Âlûsî, bu görüşü naklettikten sonra kendisinin de bu görüşte olduğunu söylemiştir.[1212]

Reşîd Rızâ, ise Bakara 2/19. âyetini tefsir ederken (رعد) ve (برق) kelimelerinden maksadın bir melek olduğuyla ilgili nakledilen rivayetleri eleştirmiş, bu konuda nakledilen rivayetlerin sahih olmadığını ve bunların Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibilerinin Müslümanlar arasında yaydıkları İsrâîlî rivayetler olduklarını söylemiştir. Reşîd Rızâ, meleklerin gayb alemi varlıklarından

[1207] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 7, s. 3890.
[1208] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, s. 536.
[1209] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 1, s. 220.
[1210] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-muhît,** c. 5, s. 366.
[1211] Ra'd 13/13.
[1212] Âlûsî, **Rûhu'l-me'ânî,** c. 7, s. 113-114.

olduklarından ancak mucize veya irhasat yoluyla görülebileceklerini ve Kur'ân-ı Kerîm'in ancak sahih rivayetler ile tefsir edilmesi gerektiğini savunmuştur.[1213] İbn Kesîr'in sırf bu nedenle Bakara ile Ra'd sûresinde bu kelimeler hakkında nakledilen rivayetlere yer vermediğini düşünmekteyiz.[1214] Ebû Şehbe, bu konuda nakledilen rivayetlerin senet yönünden zayıf olduklarını, sahih hadis kitaplarında bunlara yer verilmediğini, akla ve kesin bilgiye de aykırı olduklarını ve bu nedenlerle bunların bir değerinin olmadığını belirtmiştir.[1215]

Bize göre, doğa olaylarından sorumlu bir meleğin olması mümkündür. Ancak bu olayların bir meleğin kendisi olduğuyla ilgili rivayetlerin doğru olmadığı ve âyetlerin orta çağın kültürel anlayışı ve mitolojik inançların etkisi ile böyle tefsir edildiği kanaatindeyiz. Kur'ân-ı Kerîm'i orta çağdaki gökyüzü hakkındaki bilgilerle tefsir etmek zorunda değiliz. Kur'ân-ı Kerîm'i doğruluğu kesinleşmiş bilimsel bilgiler ile tefsir etmek gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, orta çağda yaygın olan bilgiler ile tefsir edildiğinde bambaşka bir hale bürünecektir. Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerîm'i, yaşadıkları dönemdeki kesinleşmemiş doğa bilimleri ile tefsir etmeleri neticesinde bu tür rivayetler tefsirlerde yer bulmuştur. Kaldı ki âyetin zahiri anlamı (رعد) ve (برق) kelimelerinin bir melekle alakalı olduğunu gösteren ufak bir emare yoktur. *"Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de O'nun korkusundan tespih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah (cc.) hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır."*[1216] Zira ilk cümlede gök gürlemesinin Allah'ı tesbih ettiğini ve ikinci cümlede ise meleklerin O'nu tesbih ettiği söylenmiştir. Yani dilbilimsel açıdan matuf ve matufu aleyhinin birbirinden farklı olması gerektiğinden ilk cümlede geçen gök gürlemesinden meleklerin anlaşılmaması lazımdır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bu tür ifadelerin mecazi anlamda anlaşılması daha doğru olacaktır. Zira burada geçen ifadeler ile bir meleğin kastedildğini savunmak *"Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik."*[1217]

[1213] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-menâr,** c. 1, s. 147-149.
[1214] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 72; c. 2, s. 121.
[1215] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 286.
[1216] Ra'd 13/13
[1217] Sâd 38/18. Buna benzer örnekleri için ayrıca Bkz. Enbiyâ 21/79; İsra 17/44; Haşir 59/24; Teğâbun 64/1.

âyetinde geçen dağların da bir melek olması veya canlı bir varlık olarak anlaşılması gerekecek ki bu durum anlam bakımından problem teşkil edecektir.

3.8. HÂRÛT VE MÂRÛT

Yeryüzüne indirildiği varsayılan iki meleğin (Hârût ile Mârût) macerasıyla ilgili rivayetler, Bakara 2/102. âyetinde geçmektedir.[1218] Kummî, bu âyetin tefsirinde Ebû Ca'fer'e isnad edilen şu rivayeti zikretmiştir: "Melekler, her gün gökten yere iner, insan ve cinleri muhafaza eder, onların amellerini yazar ve o ameller ile göğe çıkarlardı. Melekler, yerdekiler hakkında gördüklerini ve duyduklarını konuştular. Onların günahları hakkında konuşarak gürültü çıkardılar. Allah'a iftira atabilmelerini ve Allah'a karşı nasıl cüretlerini dile getirdiler. İnsanların, Allah (cc.) hakkında söyledikleriyle ilgili Allah'ı tenzih ettiler. Meleklerden bir grup: 'Ey Rabbimiz! – sen onlara yasakladığın halde- yarattıkların, senin toprağında yaptıkları eylemlere, senin hakkında yalan uydurmalarına, iftira etmelerine ve günah işlemelerine kızmıyor musun? Bunca şeye rağmen elinde, kudretinde ve hükmünde olmalarına rağmen onlara müsamaha ediyorsun.' Dediler. Ebû Ca'fer dedi ki 'Allah, meleklerin kudretini ve emrinin tüm mahlukat hakkındaki geçerli olduğunu görmelerini istedi. Ayrıca meleklere, verdiği nimetleri ve onları varlıkların yaptığı birçok şeyden alıkoyduğu gerçeğini bilmelerini istedi. Yani tabiatlarına itaati yerleştirdiğini ve onları günah işlemekten alıkoyduğunu görmelerini istedi.' Ebû Ca'fer dedi ki: 'Allah, meleklere dünyaya gönderilmek üzere aralarından iki melek seçmelerini istedi. Cenâb-ı Allah, bu melekleri yere indireceğini ve onlara Âdemoğullarına verdiği özelliklerden; yeme ve içmekten lezzet almayı, şehveti vs. vereceğini söyledi..." Hikâye böylece uzun uzadıya devam etmektedir. Hikâyenin devamında kısaca: Melekler Hârût ve Mârût adında iki melek seçerler. Allah (cc.) da bu

[1218] Ayetin meali şöyledir: *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme.' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. And olsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!"* (Bakara 2/102)

melekleri yeryüzüne gönderir. Melekler yeryüzünde güzel bir kadın görür, onu şiddetli bir şekilde arzular ve onunla birlikte olmak isterler. Ancak bu kadın, onlardan önce puta tapmalarını ardından içki içmelerini ve daha sonra da bir adamı öldürmelerini ister. Bu melekler de zina dışındaki üç şeyi yaparlar. Zina yapmak için kadına döndüklerinde ise Cenâb-ı Allah, bu kadını göğe çıkarmıştır. Cenâb-ı Allah, bunlara dünya ve ahiret azabı arasında seçim yapma konusunda serbest bırakır ve bunlar dünya azabını seçerler. İnsanlara büyüyü öğretenler bunlardır ve bunlar kıyamete kadar gökyüzünde asılı halde azap görürler.[1219]

Ayyâşî ve Tabersî de aynı rivayeti biraz farklı bir şekilde aktarmışlardır.[1220] Ayyâşî bunun yanında Hz. Ali'den bir rivayet daha zikretmiştir. Rivayet İbnu'l-Kavva'nın camide Hz. Ali'ye kırmızı yıldızı yani Zühre'yi sormasıyla başlamıştır. Bu anlatıda kadın, meleklerin gökyüzüne çıktıklarında söyledikleri sözleri de öğrenmiş ve gökyüzüne çıkmıştır. Sonra "Zühre" adında bir yıldız olmuştur.[1221] Ayyâşî ayrıca Ebû Abdillah'tan şöyle bir rivayet de nakletmiştir: "… sonra dedi ki meleklerden bir grup, insanları lezzet ve şehvetler konusunda ayıpladı. 'Sizin için helaller var haramlar var dediler. İnsanoğlunun melekler tarafından ayıplanması Allah'ın hoşuna gitmedi. Melekler, insanları ayıplamasınlar diye onlarda lezzet ve şehveti yarattı. Melekler, bunu hissedince Allah'a yalvarıp Ey rabbimiz! Bizi bağışla ve bizi yaratılışımıza döndür. Zira biz kötü yola düşmekten korkuyoruz.' dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onlardan şehvet ve lezzet arzusunu aldı.[1222] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetin bir benzerini "İbn Abbas ve bazı müfessirler demiştir." diyerek aktarmıştır.[1223]

Tûsî, Hârût ve Mârût'un iki melek olduğunu bildiren rivayeti yarıda keserek Kâ'bu'l-Ahbâr'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Melekler, indikleri gün gece olmadan kendilerine yasaklanan bütün şeyleri yaptılar. Melekler, bu iki meleğin yaptıkları

[1219] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 55-58.
[1220] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 71-73; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240-242.
[1221] 'Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 73-74.
[1222] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 226.
[1223] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 2, s. 81-83.

karşısında hayrete düştüler. Hârût ve Mârût göğe yükselemediler ve insanlara sihir öğrettiler."[1224]

Bunların yanı sıra Şiî tefsirlerde olayın geçtiği yer ile ilgili de değişik rivayetler bulunmaktadır. Ayyâşî, burasının Mehrûz'un, Babil'i veya Babil olabileceğini söylemiştir.[1225] Hasan-ı Basrî, bu iki meleğin Kufe'de olduğunu ve bunların yanlarına gidenlerin onları duyduğunu ancak onları göremediğini söylemiştir.[1226] Süddî, bu yerin Demavend Babil'i olduğunu söylemiştir.[1227] Katâde, bu yerin Nusaybin ile Ceylanpınar arasında bir yer olduğunu söylemiştir.[1228] Hz. Aişe ve İbn Mes'ud'dan gelen rivayetlere göre burası Irak'ın Babil kentidir.[1229] te'vîl ehlinden bazı âlimler, bu olayın Hz. İdrîs zamanında vuku bulduğunu söylemişlerdir.[1230]

Aynı şekilde Şiî tefsirlerde Hârut ve Mârut'un kimliğiyle ilgili de birkaç rivayet aktarılmıştır. Bazı rivayetlere göre bu iki şahıs insandır. Bunların insan olduğunu iddia edenler arasında da ihtilaf vardır. Ebû Esved ed-Duelî, Dahhâk ve er-Rabî'e göre -Hasan-ı Basrî'nin, İbn Abbas'tan naklettiği (مَلِكَيْنْ) "*Melikeyn"* okuyuşuna istinaden- bu iki şahıs Babil'in Kâfir Acem krallarından güçlü iki kişiydi.[1231] Kimilerine göre ise bunlar iki mümin kişi idi. Bazılarına göre ise bunlar Allah'ın iki elçisiydi.[1232] Daha önce naklettiğimiz rivayetlere göre bunlar iki melek idi.[1233] Kimilerine göre bunlar Cebrâîl ve Mikâîl'dir.'[1234] Bazı kimseler, bunların şeytanlar,[1235] insan ve cinlerden oluşan iki kabile,[1236] insî ve cinnî şeytanlar[1237] olduklarını söylemişlerdir.

[1224] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 375-376.
[1225] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 71.
[1226] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374.
[1227] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1228] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1229] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1230] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 376.
[1231] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240; Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 373-374.
[1232] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 373-374.
[1233] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 55-58; Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 1, s. 71.
[1234] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374. Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1235] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 374; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 236; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1236] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.
[1237] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 240.

Yeryüzüne inme sebepleriyle ilgili de iki görüş belirtilmiştir: Bazı âlimlere göre bu iki melek insanları sihirden alıkoymak için yeryüzüne indirilmişlerdir. Burada da ihtilaf vardır. Bazı âlimler, bu şahısların önce insanlara sihir öğrettiğini[1238] sonra da onları bundan alıkoyduğunu savunurken bazı âlimler ise bunların sadece insanları sihirden alıkoymak için indirildiklerini savunmuştur. Çünkü o dönemde sihir çok yaygındı.[1239] Kummî'de geçen rivayette ise bu melekler, insanlara sihir öğrettiklerinden gökyüzüne yükseltilerek kıyamete kadar asılı bırakılmıştır.[1240] Bazılarına göre ise yeryüzüne inme sebepleri Allah'ın bunları imtihan etmek istemesidir.[1241] Nitekim bu melekler ile naklettiğimiz rivayetler bu yöndeydi.

Hârût ile Mârût hakkında nakledilen rivayetler Şiî âlimlerce şiddetle eleştirilmiştir. Nitekim Tûsî, Hârût ve Mârût'un iki melek olduğunu bildiren rivayeti kimileri demiştir ki (قال قوم) şeklinde nakletmiştir. Ancak rivayeti tamamlamak istememiş ve anlatımında fayda olmadığını belirttikten sonra: "Meleklerin mâsum olduğunu savunanlar bu rivayeti kabul etmezler. Kimileri ise bu olayın Hz. İdrîs zamanında vuku bulduğunu savunmuştur."[1242] demiştir. Başka bir yerde ise şu ifadeleri olmuştur: "Bunların melek olduğunu nakleden rivayetler âhâd rivayetlerdir. Meleklerin mâsumiyetine inananlar bunların yalan olduğunu söylerler. Meleklerin mâsumiyetini kabul etmeyenler ise bu rivayetlerin sahih olduğunu kabul ederler. Bize göre ise melekler aynı zamanda resul iseler bu fiilleri işleyemezler. Eğer resul değil iseler kesin olmamakla birlikte bu eylemleri yapabilirler."[1243] Tabersî de rivayeti değerlendirmiş ve rivayette geçen kişilerin melek olması durumunda rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[1244]

Hasan el-Askerî, Bakara 2/102. ve Tahrim 66/6 âyetlerini tefsir ederken şöyle demiştir: "Yanımızdaki bazı insanlar, Hârût ve Mârût'un Allah'ın seçtiği iki melek olduğunu, insanoğlunun günahları çoğalınca da Allah'ın bu melekleri üçüncü bir melekle beraber yeryüzüne gönderdiğini, Bu iki meleğin Zühre diye bir kadına âşık

[1238] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 232; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 241.
[1239] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 375. Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 55; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 241.
[1240] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 57-58.
[1241] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 375. Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 55; Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 241.
[1242] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 375-376.
[1243] Tûsî, **Tibyân,** c. 1, s. 384.
[1244] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 242.

olduğunu, onunla zina etmek istediğini, içki içtiğini, haram olan öldürme eylemini yaptığını, Allah'ın da bunlara Babil'de azap ettiğini, sihirbazların bunlardan sihir öğrendiklerini ve Allah'ın bu kadını cezalandırarak şu an Zühre yıldızı diye anılan yıldıza çevirdiğini zannetmektedirler. 'Böyle bir düşünceden Allah'a sığınırız. Allah'ın, melekleri hatadan mâsumdur. Allah'ın lütfu ile küfür ve kötü işlerden korunmuşlardır."[1245] Bu konuda birçok Sünnî âlim de fikir serdetmiş ve bu rivayetlere karşı çıkmıştır. Nitekim Fahreddin er-Râzî, Hârût ve Mârût ile ilgili anlatılan rivayet için bu rivayetin asılsız olduğunu ve kabul edilmediğini zira Kur'ân-ı Kerîm'de bu rivayeti destekleyecek mahiyette bir âyetin bulunmadığını bilakis bu rivayeti reddeden âyetlerin olduğunu söylemiştir.[1246]Aynı şekilde İbn Kesîr, Hârût ve Mârût konusunda bulduğu tüm malzemeleri teker teker değerlendirdikten sonra bu hikâyenin tâbiîn, mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimlerinden birçok kişi tarafından aktarıldığını ancak bu hikâyenin tafsilatı ile bilgililerin İsrâîlî menşeli olduğunu söylemiştir. İbn Kesîr, bu hikâyenin tafsilatını nakleden rivayetlerin hiçbirinin sahih ve muttasıl bir şekilde merfû olarak nakledilmediğini, Hârût ve Mârût kelimelerinin dilbilimsel açıdan ayette geçen şeyâtîn kelimesinden bedel olmasının da daha sahih olduğunu ve diğer görüşlere iltifat edilmemesi gerektiğini savunmuştur.[1247] Ayrıca Zühre yıldızı hakkında anlatılan rivayet hakkında bu rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğunu ve selef âlimlerinin bunu hikâye etme veya İsrâiloğulları'ndan nakletme maksadı ile aktardıklarını, Hârût ve Mârût konusunda birçok rivayet aktarıldığını ve bunların genellikle İsrâîliyâttan olduğunu belirtmiştir. [1248] Kâdî İyâz da Hârût ve Mârût ile ilgili anlatılan ne zayıf ne sahih hiçbir rivayetin Hz. Peygamber'e ref' edilmediğinive bu rivayetlerin Yahudilerin kitaplarından alındığını söylelemiştir.[1249] Ebû şehbe, Hârût ve Mârût ile bağlantılı rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğu ve bu rivayetleri destekleyecek aklî, naklî ve şer'î delillerin bulunmadığı kanaatine varmıştır. Ebû Şehbe, bu rivayetlerin senetleri ne kadar sağlam olursa olsun değil hadis talebelerinin hiçbir Müslüman gencin dahi bu rivayetlerin mevzu olduğunda

[1245] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 2, s. 321,666.
[1246] Fahreddin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-ğayb,** c. 1, s. 721.
[1247] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 1, s. 163,169.
[1248] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 1, s. 63,79.
[1249] Kâdı İyâz **eş-Şifâ bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ,** c. 2, s. 175.

şüphe etmemesi gerektiğini belirtmiştir.[1250] Muhammed Hadi Ma'rife bu iki melek ile ilgili rivayetlere değinmiş ve bu konudaki bütün rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[1251]

Hârût ile Mârût hakkında nakledilen rivayetlerde meleklerin Allah (cc.) ile iddialaşmaya girdikleri ve "Biz yeryüzünde olsaydık günaha girmezdik." demeleri meleklerin mâsumiyetine ve İslâm'daki melek inancına aykırıdır.[1252] Âyetlerde açık bir şekilde meleklerin Allah'ın emrinden çıkmadıkları bildirilirken Yahudi kültürü ve diğer kültürlerden nakledilen rivayetleri İslâm'a yamamak ne derece doğru olacaktır. Bu rivayetin sünnetullaha aykırı olması bir yana zinakâr bir kadının bir yıldıza dönüştürülmesi mitolojik bir hikâye olmaktan öteye geçmemektedir. Çünkü bir insanın parlak ve büyük bir yıldıza dönüşmesi azap değil bir hediye olsa gerekir. Bu yıldızının (Çoban Yıldızı veya Venüs Gezegeni diye bilinir.) hacmi de göz önünde bulundurulunca bu rivayetin ne kadar abartılı bir rivayet olduğu görülecektir. Ayrıca Kummî'nin tefsirinde geçen rivayetin senedindeki Muhammed b. Kays, Şiâ uleması tarafından zayıf sayılmıştır.[1253] Hârût ve Mârût ne eski ahitte ne de yeni ahitte bulunmamaktadır. Bu konuda nakledilen rivayetlerin İranlılardan veya Yahudiler'den İslâm kültürüne geçtiği düşünülmektedir. Zira Yahudilerin kutsal metinlerin şerhi olan Midraş Avkir'de İslâmî anlatıma benzer bir anlatım bulunmaktadır.[1254]

[1250] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 157-158.

[1251] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 647.

[1252] Zira Allah (cc.) (cc.) melekler hakkında Ku'rân-ı Kerîm'de şöyle denilmiştir: "*Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tespih ederler ve yalnız O'na secde ederler."* (Araf 7/206.) "*Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler).Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve emir olundukları şeyleri yaparlar."* (Nahl 16/49-50) (Böyle iken) '*Rahmân, çocuk edindi' dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler."* (Enbiyâ 21/27-28.) "*Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin' dediler."* (Bakara 2/33.).

[1253] İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, **Hulâsetu'l-ekvâl fî Ma'rifeti'r-rîcâl,** s. 400.

[1254] Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût" **DİA,** İstanbul 1997, c. 16, s.262-264.

3.9. ZÜLKARNEYN

Şîa tefsirinde diğer birçok peygamberde olduğu gibi Zülkarneyn hakkında da akla ve tarihi gerçekliğe aykırı bazı rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetler, Zülkarneyn, Ye'cûc ve Me'cûc, Hayat Pınarı ve Hz. Hızır gibi konular etrafında dönmektedir. Ye'cûc ve Me'cûc, ile alakalı rivayetler çok olduğundan bunları ayrı bir başlık altında incelemenin daha uygun olduğunu düşündük. Bu başlık altında ise Zülkarneyn, Hz. Hızır ve hayat pınarı konusundaki rivayetleri aktarıp değerlendirmeye çalışacağız.

2.15.1. Zülkarneyn, Hz. Hızır ve Hayat Pınarı

Şiî tefsir kaynaklarında Zülkarneyn ile İlgili İsrâîlî rivayetler, Kehf 18/83-98 âyetlerinin tefsirinde aktarılmıştır.[1255] Kummî tefsirinde bu ayetler açıklanırken Ebû Abdillah'a şu rivayet isnad edilmiştir: "…Allah, Zülkarneyn'i kavmine (peygamber olarak) gönderdi. Kavmi, sağ boynuzuna vurarak onu öldürdü. Cenâb-ı Allah, onu 500 yıl ölü bıraktıktan sonra onu tekrar dirilterek kavmine gönderdi. Kavmi, bu sefer sol boynuzundan vurarak onu öldürdü. Allah (cc.), onu 500 yıl ölü bıraktıktan sonra tekrar dirilterek kavmine göndererek yeryüzünün doğusundan batısına kadar her yeri onun mülkiyeti altına soktu…" Ebû Abdillah, ardından şöyle dedi: "Onlardan

[1255] Ayetlerin meali şöyledir: *" (Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Size ondan bir anı okuyacağım.' Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. 'Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın dedik. Zülkarneyn, 'Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratır.' dedi. 'Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.' Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu. Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle Güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu. İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır. Sonra yine bir yol tuttu. İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?' Zülkarneyn, 'Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım' dedi. 'Bana (yeterince) demir madeni getirin' dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince, 'körükleyin!' dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da 'Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım' Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. Zülkarneyn, 'Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir' dedi. O gün biz onları bırakırız, dalga dalga birbirlerine karışırlar. Sonra sûra üfürülür de onları toptan bir araya getiririz."* (Kehf 18/83-99)

(Ye'cûc ve Me'cûc) bir kişinin 1000 tane erkek çocuğu olmadan ölmez. Onlar, meleklerin akabinde sayısı en çok olan ırktır." Hz. Ali'ye, Zülkarneyn'in Nebi mi yoksa kral mı olduğu soruldu. O da: "Zülkarneyn, ne nebi ne de kraldır. Sadece Allah'ı seven ve onun tarafından sevilen; O'ndan nâsihat dileyen ve O'nun tarafından nâsihat edilen biridir.' Ceanbı Cenâb-ı Allah, Zülkarneyn'i kavmine gönderdi. Kavmi onu sağ boynuzuna vurdu. O da Allah'ın dilediği bir müddet onlardan gizlendi. Ardından Allah (cc.) onu ikinci defa gönderdi. Kavmi onu bu sefer sol boynuzundan vurdu. O yine onlardan Allah'ın dilediği bir müddet gizlendi. Cenâb-ı Allah, üçüncü defa onu kavmine gönderdi ve onu yeryüzüne hâkim kıldı." dedi.[1256]

Kummî tefsirinde Kehf 18/98. âyeti açıklanırken Zülkarneyn ile ilgili şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Ahir zaman geldiğinde bu sedd yıkılacak, Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzüne çıkacak ve insanları yiyecekler. *'Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.'* âyetinin anlamı da budur. Zülkarneyn, Mağrib civarlarına gidinceye kadar yolcuğuna devam etti. O, bir köye girdiğinde kızgın bir aslan gibi kükrerdi. Köyde karanlıklar şimşekler ve gök gürültüleri yayılırdı. Kendisine düşmanlık edip tabi olmayanları öldürürdü. O, güneşin battığı yere varmadan doğu ve batıdaki halklarının tümü ona boyun eğdi. Hz. Ali: '*Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.'* âyetinin anlamı budur.' dedi. Zülkarneyn'e, Allah'ın yeryüzünde yarattığı ve hayat pınarı olarak bilinen bir pınarın var olduğu ve bu pınardan içen her canlının kıyamete kadar ölmeyeceği söylendi. Zülkarneyn, en iyi adamı olan Hızır'ı ve 330 adamı çağırttı. Akabinde her birine bir balık vererek onlara falanca yere gitmelerini, orada 330 pınarın bulunduğunu, her birinin birer pınarda balığını yıkamasını ve kimsenin başkasının balığını yıkadığı pınarda balığını yıkamamasını emretti. Herkes bir pınarda kendi balığını yıkadı. Hızır da balığını yıkamak istedi. Ancak balık suda hareket ederek yüzmeye başladı. Hızır, gördükleri karşısında hayretler içinde kaldı ve kendi kendine ben Zülkarneyn'e ne diyeceğim diye söylendi. Ardından elbiselerini çıkartarak balığı yakalamak istedi. Pınardan su içti. Ancak balığı yakalayamadı. Sonra hepsi Zülkarneyn'in huzuruna geri döndüler.

[1256] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 40-41.

Zülkarneyn, herkesten balığının geri alınmasını emretti. Sıra Hızır'a geldiğinde onun yanında bir şey olmadığını gördüler. Zülkarneyn, onu çağırtıp balığa ne olduğunu sordu. Hızır da ona olan biteni anlattı. Zülkarneyn: 'Sen ne yaptın?' diye sordu. Hızır: 'Pınara daldım. Balığı aradım ancak onu bulamadım.' dedi. Zülkarneyn: 'Sudan içtin mi?' diye sordu. Hızır: 'Evet' diye cevap verdi. Zülkarneyn, bu pınarı arayıp bulamayınca Hızır'a bu senin kısmetin oldu dedi."[1257]

Kummî, akabinde babasının Ebû Abdillah'tan aktardığı şu rivayeti zikretmiştir: Hızır, kralın tek oğluydu. Kral, onu evlendirmek istedi. Ona bir bakire bir de dul kadın gönderdiyse de Hızır ikisine de dokunmadı. Bunun üzerine babası onu eve hapsetti. Ancak bir gün odaya girdiğinde kimseyi bulamadı. Allah (cc.) Hızır'a istediği şekle girme kabiliyeti vermişti. Ardından Zülkarneyn ile yolculuk etti ve hayat suyundan içti. Bundan dolayı kıyamete kadar hayatta kalacak. Rivayete göre Hızır, babasının şehrinden kaçıp deniz kıyısındaki bir şehre gitti. Bir gün babasının ülkesinden gelen iki adam onu gördü. Hızır, onu gördüklerini söylememeleri karşılığında onları bulutlara bindirip şehirlerine göndereceğini söyledi. Ancak birisi gidip her şeyi babasına bildirdi. Babası peşinden adam gönderdiyse de onu bulamadı."[1258]

Kummî, hayat suyuyla ilgili rivayeti Kehf 18/60. âyetini[1259] tefsir ederken şöyle demiştir: "Hz. Mûsâ vasîsi Hz. Yûşa'a: 'Allah, bana iki denizin birleştiği yerde bir adam ile buluşmamı ve ondan bir şeyler öğrenmemi istiyor.' dedi. Hz. Yûşa' azık için tuzlu bir balık aldı. İkisi yola çıktı. İstedikleri yere vardıklarında orada sırt üstü uzanmış birini gördüler. Ancak onu tanımadılar. Hz. Mûsâ'nın vasîsi balığı çıkarıp suda yıkadı. İkisi yollarına devam edip balığı unuttular. Bu su hayat suyu idi. Balık dirilip suya daldı."[1260]

Ayyâşî. Kehf 18/62. âyetininin[1261] tefsirinde Zürâre ve Hamrân b. E'yün'ün [1262] Ebû Ca'fer ve Ebû Abdillah'a isnad ettikleri şu rivayeti zikretmiştir: "Hz.

[1257] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 42.
[1258] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 43-44.
[1259]
[1260] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 37.
[1261] *"(Buluşma yerlerini) geçip gittiklerinde Musa genç adamına: Kuşluk yemeğimizi getir bize. Hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi, dedi."*

Mûsâ'nın hikâyesi şöyleydi: Hz. Mûsâ'ya içinde tuzlanmış bir balık verildiğinde kendisine şöyle denildi: 'Bu balık, iki denizin birleştiği yerde hayat suyu denilen bir pınarın yanında arkadaşını bulmana vesile olacaktır. -Bu suyun birazı bile bir ölüye değdiğinde onu dirilttiğinden buna hayat suyu denilmiştir- Hz. Mûsâ ve genç, bir kayaya varıncaya kadar sahilde yürüdüler. Genç, balığı bir kaynakta yıkamak isteyince balık canlanarak gencin elini yaraladı ve onun elinden kaçtı. Genç, bu olayı Hz. Mûsâ'ya anlatmayı unuttu. Hz. Mûsâ'nın belirlediği vakit dolunca beraberindeki gence: 'Öğle yemeğimizi getir. Bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük.' dedi. Genç, 'Biliyor musun? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. – Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu- Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti.' dedi'[1263] Onlar, balığın düştüğü yere gelince balığın denize daldığını gördüler. Balığın izini takip ettiler. Aradıkları adamı adaların birinde buldular..."[1264] Ayyâşî'nin, Ebû Abdillah'tan naklettiği başka bir rivayete göre ise bu balık gökyüzünden düşen bir damla su ile dirilmiştir.[1265]

Ayyâşî, Zülkarneyn ile ilgili birçok rivayet aktarmıştır. Bazı rivayetlerde Zülkarneyn bir kral, bazılarında ise bir peygamber olarak verilmiştir. [1266] Örneğin: Ayyâşî'nin Ebû Busayr üzerinden Ebû Ca'fer'den aktardığı bir rivayete göre Ebû Ca'fer şöyle demiştir: "Zülkarneyn, bir peygamber değildi. Ancak Allah'ın salih bir kulu idi. Allah'ı seven ve Allah (cc.) tarafından sevilen biriydi. Allah'tan nâsihat dilemiş ve nâsihat edilmiş bir kuldu. Bu kişi, kavmine günah konusunda Allah'tan sakınmayı emretmiş ancak kavmi onun boynuzunu vurdular. O da onlardan bir müddet gizlendi ve tekrar onlara döndü. Ancak bu sefer onun sol boynuzunu vurdu.- sizin aranızda da onun yolunda olanlar bulunmaktadır.- Zülkarneyn, zor bulutlar ile

[1262] Bu kişi Ehl-i sünnet 'in tabakat kitaplarında muteber biri olarak görülmemiştir. İbnü'l-Cevzî, bu kişinin sağlam ve güvenilir olmadığını söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Müslim'in (Muhammed b. Müslim et-Tâifî ö. h. 150), bu isimde iki kişinin olduğunu birinin güvenilir birinin ise güvenilir olmadığını söylemiştir. (Bkz. İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'd-du'afâi ve'l-metrûkîn,** c. 1, s. 265; c. 3, s. 99.)

[1263] Kehf 18/62-63.

[1264] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 355.

[1265] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 358.

[1266] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 365-368.

itaatkâr bulutlar arasında muhayyer bırakıldı. O da itaatkâr bulutları seçti ve bulutlara bindi."[1267]

Ayyâşî, buna benzer birkaç rivayetin akabinde Kummî'den naklettiğimiz rivayeti zikretmiştir.[1268] Ardından Esbağ b. Nabâte'nin Hz. Ali'den aktardığı rivayeti zikretmiştir. Rivayete göre Hz. Ali'ye Zülkarneyn'in kim olduğu sorulmuş o da şöyle demiştir: "Zülkarneyn, salih bir adamdı. Adı da 'Ayyâş idi. Cenâb-ı Allah, onu seçti ve Hz. Nûh tufanının ardından Mağrib civarlarında bir kavme gönderdi. Kavmi, onun sağ boynuzuna vurarak öldürdü. Yüce Allah, 100 yılın ardından onu diriltti ve onu doğu tarafında ilk kavimlerden birine gönderdi. Onlar da onun sol boynuzunu vurup öldürdüler. Hak Teâlâ, onu 100 yıl sonra tekrar diriltti ve vurulan iki boynuzunun yerine iki yeni boynuz verdi ve bunları peygamberliğinin ve saltanatının alameti kıldı. Ardından onu dünya semasına çıkarttı. Doğu ile batı arasında her yeri görebilsin diye dağlardan, ovalardan ve dağ yollarından yani yeryüzünün tümünden örtüyü kaldırdı. Allah Teâlâ, hak ile batılı birbirinden ayırt edebilmesi için ona her şeyin bilgisini ve iki boynuzu vasıtasıyla gökyüzünü keşfedebilme gücü verdi. Boynuzlarda karanlıklar, gök gürültüsü ve yıldırımlar vardı. Daha sonra yeryüzüne indi ve Allah (cc.) ona şöyle vahyetti: 'Yeryüzünün batı ve doğusuna doğru yürü bütün şehirleri sana verdim ve halklarını da sana itaatkâr kıldım. Onları senden korkar kıldım. Zülkarneyn, batıya doğru yol aldı. O, bir köye girdiğinde kızgın bir aslan gibi kükrerdi. Onun boynuzundan karanlıklar şimşekler ve gök gürültüleri yayılır ona düşmanlık eden ve ona uymayanları öldürürdü. O, güneşin battığı yere varmadan doğu ve batı halkalarının tümü ona boyun eğdi. '*Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik*.' âyetinin anlamı budur." dedi… Hz. Ali daha sonra şöyle devam etti. "Zülkarneyn, güneşi takip edip sıcak bir pınara geldiğinde güneşin burada battığını gördü. Güneş ile 70 bin meleği gördü. Onlar güneşi demirden zincirler ve kancalar ile çekiyorlardı. Onlar, geminin su yüzünde sürüklenmesi gibi güneşi yeryüzünün sağ tarafındaki kuyunun dibinde sürüklüyorlardı..."[1269]

[1267] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 365-366.
[1268] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 42.
[1269] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 367-368.

Ayyâşî, Ardından Cebrâil b. Ahmed'din Hz. Ali'den aktardığı altı sayfalık bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayet oldukça uzun olduğundan onu özetlemeyi uygun gördük. Rivayete göre "Zülkarneyn, salih bir kul ve Allah (cc.) katında değerli biriydi. Onun gökyüzünde refâîl[1270] adında bir melek arkadaşı vardı. Bazen yeryüzüne iner onunla konuşur ve ona açılırdı. Bir gün Zülkarneyn ona gökyüzündeki varlıkların ibadetini sordu. O da onların ibadetlerini anlatınca Zülkarneyn çok ağlayarak rabbime hakkıyla ibadet edebilmek için uzun bir müddet yaşamak istediğini söyleyince, Rufâîl, Zülkarneyn'e hayat pınarından bahsetti ve kim ondan içerse kendisi Allah'tan ölümü dilemedikçe ölmeyeceğini söyledi. Zülkarneyn bu pınarın yerini sordu. Rufâîl de onun yeryüzünde insanların ve cinlerin giremediği karanlık bir yerde olduğunu söyledi. Zülkarneyn bunun üzerine memleketinin fakihlerini, âlimlerini, kutsal kitaplar ve diğer kitaplarla uğraşan herkesi topladı ve onlara bu şeyleri anlattı. Ancak kimse bunu daha önce duymadığını söyledi. Aralarında vasîlerin çocuklarından olan biri, anlattıklarının eski kitaplarda bulduğunu söyledi. Zülkarneyn, çocuğa bu pınarın yerini sorunca çocuk: 'Bu yerin güneşin ilk doğduğu yerde olduğunu söyledi. Bunun üzerine Zülkarneyn, memleketinin soylularını, fakihlerini, âlimlerini ve hekimleriyle 12 yıl boyunca yolculuk yaptı. Karanlığın olduğu yere yaklaşınca bunun köpürdeyen havaya benzediğini ve iki ufuğun arasını kapladığını gördü. Zülkarneyn karanlığın kenarında kamp kurdu. Askerlerinden âlimleri, fakihleri ve faziletli kişileriyle karanlığa girmek isteyince onlar, Allah (cc.) için secdeye kapılarak: 'Ey Rabbimiz biz Zülkarneyn'in yapmak istediğinden beriyiz.' dediler. Zülkarneyn: 'Ey âlimler topluğu bana en iyi gören hayvanın hangisi olduğunu söyleyin' dedi. Âlimler: 'Dişi ve bakire atlar en iyi gören hayvandır.' dediler. İlim, fazilet ve hikmet ehlinden de 6000 erkek seçildi ve her birine böyle bir at verildi. Zülkarneyn, Lafesher' yani Hızır'a komutasındaki 1000 kişilik öncü birlikle karanlığa girmelerini emretti. Zülkarneyn, onlara delikli ve kırmızı bir taş vererek kaybolmaları takdirde bu taşı yere attıklarında taşın bağırmaya başlayacağını ve kaybolanların yönünü bulabileceğini söyledi. Hızır, bu taşı alıp karanlıkta yürümeye başladı. Zülkarneyn de Hızır'ın arkasından yürüdü ancak pınarın olduğu vadiye rastlamadılar. Hızır ve ekibi 40 gün 40 gece karanlıkta

[1270] Bu isim başka nüshada Rufat îl, Biharu'l-envâr'da ise Rukâîl, 'Erâs'te ise Rûfâîl olarak geçmektedir. (Bkz. Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 369.birinci dipnot.)

yürüdükten sonra güneş ve ayın aydınlığına benzemeyen bir nura rastladılar ve karanlıktan çıktılar. Çıktıkları yerin kırmızı toprak, yumuşak ve ses çıkaran bir kumluk idi. Buradaki taşlar elmastandı. Karşılarında bir fersah uzunluğunda bir saray gördüler. Zülkarneyn bu sarayın kapısına geldi ve buraya çadır kurdu. Akabinde tek başına saraya doğru yöneldi. Sarayın üzerinde bir kuş gördü ve bu kuş ile uzun bir söyleşi yaptı. Zülkarneyn sarayın üzerine uzanan bir merdiven gördü. Sarayın üzerine çıkınca orada beyaz elbiseli bir şahıs gördü. Bu şahıs İsrâfîl idi. İsrâfîl, Zülkarneyn ile biraz konuştuktan sonra eline taşa benzeyen bir nesne alıp Zülkarneyn'e fırlattı ve: 'Ey Zülkarneyn bu taşı eline al ve bu taş acıkınca sen de acıkacaksın. O doyduğunda sen de doyacaksın.' dedi. Zülkarneyn taşı alıp geri döndü. Onlar, terazinin bir kefesine taşı diğer kefesine ise ne kadar koysalar da bu taş ağır geldi. Ancak bir miktar toprağı taşın üzerine döktüklerinde normal bir taşa döndü. Bunun üzerine Hızır: 'Ey melik! Allah (cc.) sana bu kadar mülk vermesine rağmen doymadın ve senden önce hiç kimsenin istemediği bir şey istedin. Daha önce insanların ve cinlerin giremediği bir yere girdin. Yani insanoğlu üzerine toprak dökülünceye kadar doymayacak demek istedi. Onlar, karanlıktayken bastıkları yerden hışırtı sesi duymuş ve bu sesi çıkaran taşlardan biraz almışlardı. Karanlıktan çıktıklarında aldıkları şeyin sarı yakut olduğunu gördüler. Alan da almayan da pişman oldu. Zülkarneyn ardından Devmetu'l-Cendel'e döndü. Onun evi oradaydı. Ölünceye kadar orda kaldı. Şayet giderken sarı yakut vadisini bulsaydı insanlar hepsini çıkarır orada bir şey bırakmazdı. Ancak o dönerken buna rastladı ve zahitlik ederek almadı."[1271]

Ayyâşî, daha sonra Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Zülkarneyn sedde vardığında onu geçti ve bir karanlığa daldı. Orada 500 zira uzunluğunda bir meleğe rastladı. Melek ona: 'Ey Zülkarneyn! Arkanda gidilecek yer kalmadı mı buraya geldin?' diye sordu. Zülkarneyn de ona: 'Sen kimsin?' diye sordu. Melek: 'Rahman'ın meleklerinden biriyim ve bu dağı korumakla görevlendirildim. Yeryüzündeki bütün dağların bu dağ ile bir bağlantısı vardır.

[1271] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 369-375.

Cenâb-ı Allah, bir yeri sallamak istediğinde bana vahyeder ben de orada zelzele oluştururum."[1272]

Tûsî, Kehf 18/60. âyetinin[1273] tefsirinde Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasını anlatırken bu pınar hakkında birkaç rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlerin bazılarında Hz. Mûsâ ve genç arkadaşının getirdikleri balığın bu pınarın suyu ile dirildiğini söylemiş ancak dirilme sebebi olarak hayat suyundan bahsetmemiştir.[1274]

Ebü'l-Futûh er-Râzî de Kehf 18/83. âyetinin[1275] tefsirinde güneş'in doğduğu yer konusunda 'Amr b. Mâlik b. Ümeyye'nin bir şahıstan dinlediği enteresan bir rivayet nakletmiştir. Rivayete göre kendisi güneşin doğduğu yere gitmiş ve orada kulakları ile örtünen birilerini görmüş ve onlar ile konuşmuştur. Râzî, ayrıca Zülkarneyn'in güneşin doğduğu yere vardığında güneşin orada dışarıda olanları yaktığı hakkındaki rivayetler zikretmiştir.[1276] Ebü'l-Futûh er-Râzî ayrıca Zülkarneyn'in ismi ve ona neden bu ismin verildiğiyle ilgili Kummî ve Ayyâşî tefsirlerindekilere benzer rivayetler aktarmıştır.[1277] Râzî, Kehf 18/60-64 ayetlerinin tefsirinde Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır hakkında uzun ve ayrıntılı rivayetler vermiştir. Kelbî'den naklettiği rivayete göre balık Yûşa' b. Nun'un hayat pınarından abdest aldığında o sudan bir damla balığa değdiği için canlandı.[1278]

Tabersî de Kehf 18/60. âyetini tefsir ederken hayat suyuyla ilgili şöyle demiştir: "…sonra ikisi deniz sahilinde bir kayaya gelinceye kadar yürümeye devam ettiler. Orada geceledilerler. Bu kayanın yanında hayat suyu/pınarı denen su vardı. Yûşa' oturup bu pınardan abdest alırken pınarın suyundan birazı balığa değdi. Balık canlanıp suya atladı. Balık kuyruğunu suda sallayarak yüzüyor ve gittiği yerdeki

[1272] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 376.
[1273]
[1274] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 66.
[1275] *"(Resûlüm!) Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım."*
[1276] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 30.
[1277] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 26.
[1278] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 4-7

suyun tümü donuyordu."[1279]Tabersî Zülkarneyn'in kimliği ve ona bu ismin verilmesiyle ilgili birkaç rivayet ve görüş zikretmiştir.[1280]

2.15.2. Zülkarneyn'in Denize Dalması

Ayyâşî, bu konuda Ebû Abdillah'tan şu rivayeti zikretmiştir: "Zülkarneyn, camdan bir sandık yaptı ve yolda giderken Allah'ın dilediği bir müddet onu yanında taşıdı. Sonra denizde yolculuk etmeye başladı. Ta ki bir yere vardığında arkadaşlarına: 'Beni denize bırakın ve bu ipi salladığımda beni çıkarın. Eğer ipi sallamazsam beni ipin sonu gelinceye kadar bırakın.' dedi. Onlar da 40 gün gidilecek bir mesafe kadar onu denize bıraktılar. Zülkarneyn birden birinin sandığa vurarak: 'Ey Zülkarneyn! Nereye gitmek istiyorsun?' dediğini duydu. Zülkarneyn: 'Ben yeryüzünde olduğu gibi denizin altında da rabbimin mülkünü görmek istiyorum.' dedi. O kişi: 'Ey Zülkarneyn! Nûh, tufandan önce senin geçtiğin bu yerden geçmişti. Ondan düşen bir keser denizin derinliğine inmeye devam etmekte ama hâlâ dibe varamadı.' dedi. Zülkarneyn bunu duyunca ipi salladı ve yukarı çıktı.[1281]

2.15.3. Zülkarneyn'in İnşa Ettiği Sedd

Tûsî bu konuda şu görüşleri zikretmiştir: "İbn Mes'ûd bu konuda merfû bir hadiste şöyle demiştir: 'Bu sedd, Hz. Îsâ'nın Deccâl'i öldürmesinden sonra yıkılacaktır. Denildiğine göre bu deniz Akdeniz'in ötesinde iki dağın arasındadır. Bu iki dağın sonu okyanusa ulaşmaktadır. Yine denildiğine göre bu sedd, Tahran ve Horasan denizinin ötesinde Urumiye ve Azerbaycan taraflarındadır. Yine denilmiştir ki bu seddin uzunluğu 200 zira'dır.[1282] Bu sedd, demirden yapılmıştır. Seddin genişliği ise 50 zira'dır."[1283] bütün bunların yanında Şiî tefsirlerde nakledilen rivayetlerde bu kişiye niye Zülkarneyn denildiğiyle ilgili birkaç mitolojik hikâye

[1279] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 277.
[1280] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 290.
[1281] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 375-376.
[1282] Bu ölçü birimi arşın olarak da adlandırılır. Bu ölçü biriminin miktarı bugünkü ölçüler ile 64.558 ile 136,461 cm. arasında değiştiği görülmektedir. Mehmet Erkal, "Arşın", **DİA,** İstanbul 1991, c. 1, s. 410-411.
[1283] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 94.

nakledilmiştir.[1284] Ebü'l-Futûh er-Râzî de sedd hakkında abartılı bilgiler nakletmiş ve onun Türkistan'da olduğunu söylemiştir.[1285]

İslâm âlimleri yukarıda naklettiğimiz rivayetlerdeki tutarsızlığı, akla, tarihi ve tabii gerçekliklere aykırı taraflarını görmüş ve bu rivayetleri eleştirmişlerdir. Nitekim Tabâtabâî, Zülkarneyn hakkında Sünnî tefsirlerde Hz. Peygamber'e sahâbe ve tâbiîne; Şiî tefsirlerde ise imamlara dayandırılan birçok rivayetin bulunduğunu; bu rivayetlerin birbirleri ile çeliştiğini, bunların akla, tarihi gerçekliğe ve zevk-i selime aykırı olduğunu ve bu rivayetleri inceleyenlerin bunların mevzû olduğu konusunda hiçbir şüphesinin kalmayacağını söylemiştir.[1286]

Aynı şekilde Ali el-Kârî ve İbn Kayyim el-Cevziyye, Hz. Hızır ve hayatıyla bağlantılı nakledilen bir tane sahih hadisin dahi olmadığını ve hepsinin yalan olduğunu söylemişlerdir.[1287] İbn Hacer el-'Askalânî de Buhârî'nin "*Câmi'u's-sahîh"*'inde geçen rivayetleri değerlendirirken hayat suyu hakındaki kısmının müdrec olduğunu ve bunun Vehb b. Münebbih gibi kişilerden nakledilen rivayetlere benzediğinden bunun İsrâîlî bir rivayet olduğunu söylemiştir. İbn Hâcer ayrıca İbnü'l-Munâdî'nin (ö. 336/947) bu konuda bir eseri olduğunu ve onun bu konuda nakledilen rivayetlere güvenilemeyeceği sonucuna vardığını nakletmiştir.[1288] İbnü'l-Cevzî, Hz. Hızır ile ilgili şöyle demiştir: "Ehl-i kitap âlimlerinin Hz. Hızır'ın hayat suyunu içtiğini söylerler. Ancak onların sözlerine güven olmaz. Onun hakkında nakledilen rivayetlerin tümü baştan sona zayıftır. Bazı eski râvilerden onunla ilgili nakledilen rivayetler ya âlimlerin dikkatsizliğinden dolayı İslâm'a dahil olmuş ya da âlimler, bunların zayıf olduklarını bildikleri halde sırf acayip bilgiler içerdiği için aktarmışlardır. Ancak onlardan sonra gelenler, ilk râvilerin bu rivayetleri sağlam oldukları için aktardıklarını zannetmişlerdir."[1289] İbnü'l-Münâdî'nin bu konuda daha da aşırı giderek Hz. Hızır'ın yaşadığıyla bilgilerin şeytan tarafından insanların

[1284] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 366.368
[1285] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 38.
[1286] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 13, s. 369-372.
[1287] İbn Kayyim el-Cevziyye, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-de'îf,** s. 50; Alî el-Kârî, **el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a**, s. 422.
[1288] Askalânî, **Fethu'l-Bârî,** c. 8, s. 528.
[1289] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât**, c. 1, s. 317.

arasına sokulduğunu söylemiş ve bilinmeyen bir şey ile ilgili bilgi nakledenların da insaflı davranmadığını söylemiştir.[1290]

İbn Kesîr, sahih olan görüşe göre Zülkarneyn'in adaletli bir hükümdar olduğunu ve demirden iki boynuzu hakkındaki rivayetin de zayıf olduğunu ifade etmiştir. İbn Kesîr ayrıca Zülkarneyn'in yaşı konusunda nakledilen rivayetlerin tümünün yanlış olduğunu ve bu bilgilerin Ehl-i kitap'tan alındığını söylemiştir. İbn Kesîr bunların yanı sıra bazı kıssacıların Zülkarneyn'in askerleri ile uzun bir müddet karanlıklara daldığıyla ilgili rivayetlerde akla ve nakle aykırı bilgiler aktardıklarını, bunu yaparak hakikatten uzaklaştıklarını ve hata yaptıklarını belirtmiştir. İbn Kesîr daha sonra bu konuda naklettiğimiz rivayetin bir kısmını nakletmiş ve doğrusunu Allah (cc.) bilir demiştir.[1291]İbn Atiyye, Buhârî'nin eserinde kaynaktan bir damlanın balığa isabet etmesiyle balığın canlandığı konusundaki ifadeler için bunlar garip ifadelerdir demiştir. İbn Atiyye, ayrıca Hz. Hızır'ın hayat suyunu içtiğinden dolayı sürekli yaşayacağı ve Kabe'yi tavaf edeceğiyle bağlantılı rivayetlerin ayak bileğine kadar gelemeyeceğini (yani rivayetlerin kıymetsiz ve yerlerde olduğunu) savunmuştur.[1292] İbn Haldûn ise rivayetlerin tahrif edilmesinin nedenlerini belirtirken râvilerin, duydukları rivayetlerin doğru olmama ihtimalini düşünmeden aktardıklarını söylemiş ve buna örnek olarak da İskender'in denize bir cam kutu ile dalmasıyla ilgili rivayeti göstermiştir. İbn Haldûn, bu rivayetin hurafe olduğunu, tabiî gerçekliğe aykırı olduğunu, zira bir cam kutusu ile suya dalan kişinin kısa zamanda kendi ciğerine uygun havanın bitmesi nedeniyle öleceğini söylemiştir.[1293]

Ebû Şehbe de Zülkarneyn hakkındaki bazı rivayetleri aktardıktan sonra tâbiînin bu rivayetleri Vehb b. Münebbih'ten nakletmiş olduğundan hiç şüphesinin olmadığını, müfessirlerin, tarihçilerin ve râvilerin bu rivayetleri tâbiînden aldığını söyledikten sonra İbn Ebû Hâtim'in rivayeti için: "bu rivayetin isnadı sahih olsa da rivayet mâna itibarı ile İsrâîlî bir rivayettir." demiştir. Ebû Şehbe, bu tür rivayetlerin

[1290] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** c. 1, s. 317.
[1291] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c. 2, s. 306,308,312.
[1292] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 3, s. 528,537.
[1293] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 47.

mâna ile de sahih olması durumunda Hz. Peygamber'e isnadının doğru olmadığını söylemiştir.[1294]

Yukarıda naklettiğimiz rivayetler ve bunlar hakkında serd edilen bilgi ve görüşler incelendiğinde bunların İsrâîliyât'tan olduğu görülmektedir. Sahih kaynaklarda onun kimliği hakkında bile bilgi verilmiyorken onun hakkında birbirine zıt, akla, tarihi gerçekliğe, bilimsel bilgilere ve sünnetullaha aykırı rivayetler aktarmak doğrdu değildir. Ayrıca kesin olmayan bilgiler ile Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamanın doğru olmadığını, Sahih hadis kaynaklarında geçmeyen ve İsrâîlî olma ihtimali yüksek olan bu bilgilerin aktarılmasının da İslâmî olarak algılanmasına neden olacağından bunları aktarmamanın ya da naklederken İsrâîlî olabileceği vurgulanarak nekletmenin en sağlam yol olacağı kanaatindeyiz.

3.10. YE'CÛC VE ME'CÛC

Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivayetler genellikle Kehf 18/83,94 ayetleriyle Enbiyâ 21/96 âyetlerinin tefsirinde geçmektedir. Nitekim Kummî tefsirinde Enbiyâ 21/96. âyeti bağlamında şu rivayete yer verilmiştir: "Ahir zamanda Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzüne çıkacak ve insanları yiyeceklerdir."[1295] Aynı rivayet, Kehf 18/98. âyetinin tefsirinde de aktarılmıştır.[1296] Kehf 18/83. âyetinin tefsirinde ise Ebû Abdillah'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "…Onlardan (Ye'cûc ve Me'cûc) bir kişinin 1000 tane erkek çocuğu olmadan ölmez. Onlar, meleklerden sonra sayısı olan en çok türdür." [1297]

Tûsî de Ye'cûc ve Me'cûc konusunda şöyle demiştir: "Cübbâî (ö. 303/916), Belhî (?) ve bazı âlimler Ye'cûc ve Me'cûc'un Âdem oğullarından iki kabile olduğunu söylemişlerdir. Cübbâî, ayrıca (قيل) lafzıyla bunların Nûh'un oğlu Yâfes'in neslinden olduğunu ve Türklerin de bunların neslinden olduğunu söylemiştir. Saîd b. Cübeyr, *'yeryüzünde bozgunculuk yapacaklar*.' âyetinin insanların etlerini yiyecekler

[1294] Ebû Şehbe, **el-İsrâilîyât ve'l-mevdû'ât fî kütübi't-tefsîr,** s. 235-236.
[1295] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 76.
[1296] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 41.
[1297] Rivayet uzun olduğu için sadece ilgili bölümü aktarmayı uygun bulduk. Rivayetin tümü için Bkz. Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 40-41.

anlamına geldiğini söylemiştir."[1298] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Ye'cûc ve Me'cûc'un kimin neslinden olduğu hakkındaki rivayetleri aktardıktan sonra onların Hz. Adem'in yere düşen sperminden yaratıldıklarıyla ilgili enteresan bir rivayet aktarmıştır.[1299] Tabersî, Saffât 37/77. âyetini açıklarken Hz. Nûh'un oğulları ve bu oğullarından oluşan milletlere değinmiştir. Örneğin: Türkler ile Yecûc ve Mecûc'un Hz. Nûh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiğini söylemiştir.[1300]

Ebü'l-Futûh er-Râzî ise şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Hz. Peygamber'e Ye'cûc ve Me'cûc'u sordum. O da şöyle cevap verdi: 'Ye'cûc ve Me'cûc, birer ümmettir. Her ümmet, 400 ümmete ayrılır. Onlardan bir adam, her biri eline silah almış 1000 erkek çocuk görmeden ölmez.' Hz. Peygamber'e: 'Ey Allah'ın resulü! onları bize anlatır mısın?' diye sordum. Hz. Peygamber: 'Onlar üç kısma ayrılır. Onların bir kısmı (أرز) 'Erz çam/sedir ağacı gibidir.' dedi. Ben de: 'Ey Allah'ın resulü (أرز) 'Erz nedir?' diye sordum. Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Erz, Şam'da yetişen uzun bir ağaçtır. Bunların bir kısmının uzunluğu ve genişliği aynıdır. Bunların atları ve demirden yapılmış hiçbir şeyleri yoktur. Bunların bir kısmı ise bir kulağını kendisine döşek diğer kulağını ise yorgan yapar. Buldukları bütün filleri, yabani hayvanları, develeri ve domuzları yerler. Kendilerinden ölen birini yerler. Ordularının önü Şam'da sonu ise Horasan'da olacaktır. Ye'cûc ve Me'cûc doğudaki bütün nehirleri ve Taberiyye denizini içecekler.." Râzî daha sonra Vehb b. Münebbih'ten Zülkarneyn'in savaştığı kavimler ve Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili oldukça abartılı ve uzun başka bir rivayet aktarmıştır.[1301]

Tabersî, Kehf 18/94. âyetini tefsir ederken Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin naklettiği rivayeti Huzeyfe kanalıyla nakletmiş ve ardından şöyle demiştir: "Vehb b. Münebbih ve Mukâtil bu kişilerin Türklerin atası olan Nûh'un oğlu Yâfes'in neslinden olduğunu söylemişlerdir. Süddî, Türklerin Ye'cûc ve Me'cûc'un bir kısmı olduğunu, bozgunculuk yaptıklarını, Zülkarneyn'in onlar için seddi inşa ettiğini ve onların seddin dışında kaldığını söylemiştir. Katâde, Zülkarneyn'in seddi 21 kabile üzerine yaptığını ve bunlardan bir kabilenin seddin dışında kaldığını ve bunların Türkler

[1298] Tûsî, **Tibyân,** c. 7, s. 91.
[1299] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 32.
[1300] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 8, s. s. 238.
[1301] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 33-36

olduğunu söylemiştir. Kâ'bu'l-Ahbâr ise bunları Âdem oğullarının ilginç evlatları olduğunu söylemiştir. Şöyle ki Hz. Âdem bir gün uykuda iken cünüp oldu, spermi yere dökülerek ve toprağa karşıtı. Allah (cc.) da bu spermden Ye'cûc ve Me'cûc'u yarattı. Biz onlar ile babada birleşiriz. Annemiz ise ayrıdır." Bizce bu görüş hakikate uzaktır." [1302] Tabersî bu rivayetin son kısımının hakikatten uzak olduğunu söyleyerek aslında kalan diğer bölümünü kabul etmiş gibi görünmektedir.

Ebü'l-Futûh er-Râzî, Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygaber'den şöyle bir rivayet aktardığını söylemiştir: "Onlar bir sabah sedde bir delik açmak için seddi kazırlar. Akşama doğru kazdıkları yerden güneşin ışıltısını görürler. Ancak inşaallah demeden biz yarın döner ve seddi açarız derler. Sabah geldiklerinde deliğin kapandığın görürler. Allah'ın belirlediği vakit geldiğinde inşaallah yarın seddi deler ve dışarı çıkacağız derler. Onlar dışarı çıkar ve yerdeki suyu kuruturlar. İnsanlar, onlardan korunmak için kalelerine sığınırlar. Ye'cûc ve Me'cûc oklarını gökyüzüne atarlar ve attıkları oklar kanlanmış bir şekilde yere iner. Onlar: 'Biz yeryüzündekileri yendik ve gökyüzündekilere de üstün geldik derler.' Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, gökyüzünden üzerlerine bir kurtçuk gönderir. Bu kurtçuk kulaklarına girer ve onları helak eder. Hz. Peygamber: 'Muhammed'in ruhu elinde olan Allah'a yemin ederim ki hayvanlar onların etlerini yemekle oburlaşacak ve bundan dolayı şükredeceklerdir." Râzî, buna benzer bir rivayeti yine sendsiz bir şekilde Ebû Saîd el-Hudrî'den de nakletmiştir. Râzî, ardından Vehb b. Münebbih'ten onların yeryüzündeki bütün suları içeceklerine dair ilginç bir rivayet zikretmiştir.[1303] Tabersî de aynı rivayeti nakletmiş ve ardından şöyle demiştir: "Süddî tefsirinde Hz. Hızır ile Hz. İlyas'ın her gece bu seddin üzerinde buluştuğunu ve Ye'cûc ve Me'cûc'un dışarı çıkmasına engel olduklarını söylemiştir."[1304] Tabersî'nin Enbiyâ 21/96. âyetinin tefsirinde Katâde, İbn Mes'ûd, Cübbâî ve Ebû Müslim'den naklettiği bir görüşe göre Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünde öyle dağılacaklardır ki her dağın üzerine onlardan bir

[1302] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 296.
[1303] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 13, s. 39-41.
[1304] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 297.

grubun çıktığı görülecektir. Mücâhid'den naklettiği bir görüşe göre ise *"Her tepeden akın ederler."* âyetinin anlamı ahirette dirilmekle ilgilidir.[1305]

Yukarıda nakledilen rivayetlere birçok alim karşı çıkmıştır. Örneğin Tabâtabâî, Zülkarneyn hakkında Sünnî tefsirlerinde Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîne; Şiî tefsirlerde ise imamlardan nakledilen ve bütün yönleri ile birbirleri ile çelişen birçok rivayetin bulunduğunu söylemiştir. Tabâtabâî, bu rivayetlerin akla, tarihi gerçekliğe ve zevki selime aykırı olduğunu ve bu rivayetleri inceleyenlerin de salih olmadıkları konusunda hiçbir şüphesinin kalmayacağını söyledikten sonra Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivayetlerin de bunlardan olduğunu söylemiştir.[1306] Muhammed Hadi Ma'rife, bu konuda nakledilen rivayetleri değerlendirmiş ve bunların Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olduğunu, râvilerin bunları yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnad etmiş olduğunu ya da zındıkların bunları bilerek Hz. Peygamber'e isnad ettiğini söylemiştir. Ma'rife ayrıca senetleri ne kadar sağlam olursa olsun bu tür rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştir.[1307] İbn Kesîr, Hz. Âdem'in sperminin yere düştüğü, Ye'cûc ve Me'cûc'un da bu sudan yaratıldığıyla ilgili rivayetin akla ve nakle aykırı olduğunu, bu konuda Ehl-i kitap'tan çok rivayet aktarıldığını ve bu rivayetlerin uydurma olduğundan bunların nakledilmemesi gerektiğini söylemiştir. İbn Kesîr, Taberî'nin Zülkarneyn, yaptığı sefer, inşa ettiği sedd, Ye'cûc ve Me'cûc'un boyları ve sıfatları hakkında naklettiği rivayetin ilginç olduğunu; İbn Ebi Hâtim'in de bu konuda senetleri zayıf birçok rivayet aktardığını söylemiştir. İbn Kesîr, Ye'cûc ve Me'cûc'un yaşları hakkındaki başka bir rivayet için: 'Bu garib, zayıf ve münker bir rivayettir' demiştir. İbn Kesîr, Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) "*sahihayn"*inde bu seddin Hz. Peygamber döneminde delindiğini bildiren rivayetin senedi için: 'Bu senet çok nadir rastlanılan bir senetdir." diyerek eleştirmiştir. İbn Kesîr, Ebû Hüreyre'den "Ye'cûc ve Me'cûc'un her gün seddi deldiği ve ertesi gün yine bu deliğin kapanarak eski haline gelir." rivayeti için ise şöyle demiştir: "Ebû Hüreyre, bu rivayeti Kâ'bu'l-Ahbâr'dan almış olmalı zira o, Kâ'b ile çok görüşür ve onunla konuşurdu. Râviler de Ebû

[1305] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 7, s. 84.
[1306] Tabâtabâî, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** c. 13, s. 369-372.
[1307] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 688-690.

Hüreyre'nin bu rivayeti Hz. Peygamber'den aktardığını zannetmişlerdir."[1308] İbnü'l-Cevzî, Ye'cûc ve Me'cûc'un boyları ve kısımlarıyla ilgili nakledilen rivayetin mevzu ve münker olduğunu söylemiştir.[1309]

Ebû Şehbe bu konuda nakledilen rivayetlerin İbn İshâk ve Vehb b. Münebbih'ten aktarıldığını ve bunlara güvenilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu rivayetlerin çoğu yalan ve uydurma olduğundan bunların Hz. Peygamber'e isnadının ya hata yoluyla ya da bazı zındıklarca bilinçli yapıldığını söylemiştir. Ebû Şehbe, bu konuda nakledilen rivayetlerin senedi sahih dahi olsa bunların içerik olarak Ehl-i kitap'tan alınmış olma ihtimalini taşıdığını ve bu rivayetlerin mâna bakımından sahih olması durumda bile Hz. Peygamber'e isnadının doğru olmadığını söylemiştir. *O, "Artık onu ne aşabilirler ne de delebildiler."*[1310] âyetini delil göstererek âyetin bu konudaki rivayetlere muhalif olduğunu ve ayete göre onların bu seddi geçmesinin mümkün olmadığını söylemiştir.

Nakledilen rivayetlerin birbirlerini çürütmesi bir yana içerdikleri bilgiler de akla, tarihi gerçekliğe ve coğrafi bilgilere aykırıdır. Zülkarneyn'in kimliği hakkında bile ciddi tartışmalar var iken onun yolculuğu ve hayatı konusundaki rivayetlerin doğruluğu nasıl kabul edilebilir ki. Bizce Ye'cûc ve Me'cûc hakkında inen âyetler, olmuş ve bitmiş bir olaydan bahsetmektedir. Âyetlerde bunun aksini ispatlayacak bir âyet yoktur. Ebû Şehbe, *"Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler."*[1311] âyetini delil olarak sunarak onların mevcudiyetini ve vakitleri gelmediği için hâlâ seddin öbür tarafında olduğunu kabullenmiş görülmektedir. Bu konuda serd edilmiş rivayetler, "*Zülkarneyn: 'Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi kıyametin kopma vakti gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir' dedi."*[1312] âyeti ile değerlendirildiğinde Ye'cûc ve Me'cûc'un kıyamete yakın bir zamanda seddi aşacağı gibi bir anlam çıkarmak mümkündür. Ancak öncelikle âyetlerin böyle anlaşılması için bu te'vilin tarihi gerçekliğe, sünnetullaha ve tabii gerçekliğe uygun olması gerekir. Buhârî ve

[1308] İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** c. 3, s. 1435,1437,1438.
[1309] İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** c. 1, s. 332.
[1310] Kehf 18/97.
[1311] Kehf 18/97.
[1312] Kehf 18/98.

Müslim'in "*Sahihayn"*inde Hz. Peygamber'in bu konudaki bir rüyası aktarılmıştır.[1313] Ancak bu rivayet incelendiğinde buradaki anlatımının sembolik veya mecazi bir anlatım olduğu anlaşılmaktadır. Zira rüyada geçen lafzi anlatıma göre Ye'cûc ve Me'cûc Zülkarneyn'in inşa ettirdiği seddin arkasında yaşamakta ve onlar Hz. Peygamber döneminde bu seddi birazcık delmişlerdir. Bizce Ye'cûc ve Me'cûc var olmuş ve kendilerine karşı sedler kurulmuş azgın bir kavimdir. *Sahihayn*'de bunlar hakkında nakledilen rivayetler sahih kabul edildiği takdirde bunların tekrar dünyada bozgunculuk çıkaracağında fazla bir bilgi ulaşılamaz. Burada anlattıklarımızın dışında kalan bilgiler İsrâîlî bilgiler olup var olan bir hakikate yama yapılarak aktarılmıştır. Ayrıca bu mahlûkatın dünyanın sonuna doğru ortaya çıkacakları ve bu seddin de ahir zamanda yıkılacağıyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktır.

Ye'cûc ve Me'cûc ile bağlantılı rivayetler de Kâf dağı, dünyayı sırtlayan balık, hayat suyu, Ûc b. Unuk vb. konularında olduğu gibi mitolojik nitelikler taşımaktadır. İbn Haldûn'un dediği gibi birçok tarihçi müfessir ve râvinin bu tür rivayetleri naklederken bunların tarihi gerçekliğe ve tabiata aykırı olduğuna bakmadan aktarmıştır.[1314] Bu rivayetlerin sahih kabul edilmesi durumunda şu cevapların kesin bir şekilde verilmesi gerekecektir. Zülkarneyn'in inşa ettiği sedd halen var ise nerededir? Yine İnsanlar o dönemde bu seddi Zülkarneyn ile inşa ettiklerine göre bu sedd dünyada bir yerde ve bir zamanlar medeniyetin var olduğu bir yerde olmalıdır. Peki insanların inşa ettiği bu seddi biz şimdi neden göremiyoruz? İnsanlar, Ye'cûc ve Me'cûc'u gördüklerine göre bunlar dünyadaydı. Sayılarının bu kadar hızlı çoğalması, boylarının büyüklüğü, içtikleri sular da göz önünde bulundurulduğunda bunların şu an bütün dünyayı kaplamış ve yok etmiş olmaları gerekmez miydi? Ya da "*Sahihayn*"da geçen rivayete göre 1439 yıldır bu sedde delik açmış olan bu "canavarların" bu seddi geçmiş olmaları gerekmez miydi? Halbuki şu an böyle bir seddin varlığı hakkında elimizde herhangi tarihi veya arkeolojik bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden bu tarihi olayın birçok mitolojik ve hayali bilgiler ile süslendiği kanaatindeyiz.

[1313] Askalânî, **Fethu'-Bârî,** Dârü's-selâm, Riyâd 2000, c. 13, s. 132; Müslim, **el-Câmi'u's-sahîh,** Kitâbu'l-Fiten, 52/2880. (s. 1198.)

[1314] İbn Haldûn, **Mukaddime,** c. 1, s. 13-15.

3.11. CENNETE GİRECEK HAYVANLAR

Kummî tefsirinde Ashâb-ı Kehf ile ilgili rivayetlerin arasınad Ca'fer es-Sâdık'a şöyle bir rivayet isnad edilmiştir: "Hayvanlardan sadece üç tanesi cennete girecektir. Bunlar: Bal'am b. Bâ'ûrâ'nın eşeği, Hz. Yusuf 'un kurdu ve Ashâb-ı Kehf'in köpeğidir."[1315] Aynı tefsirde A'raf 7/176. âyeti açıklanırken Ali er-Rızâ'ya şöyle bir rivayet isnad edilmiştir: "Hayvanlardan sadece üçü cennete girecektir. Bel'am'ın eşeği, Ashâb-ı Kehf'in köpeği ve bir kurt. Bu kurdun cennete girme nedeni ise şudur: Zalim bir kral, askerlerinden birini bir grup mümine işkence etmesi için gönderdi. Bu askerin çok sevdiği bir çocuğu vardı. Bu kurt gelip bu çocuğu yedi. Asker oğlunun ölümüne çok üzüldü. Allah (cc.) da bu adamı hüzünlendirdiği için kurdu cennete soktu.[1316]

Kummî'nin tefsirinde nakledilen ve Sünnî ile Şiî sahih hadis kaynaklarında bulamadığımız bu rivayetlerin İsrâîlî bir rivayetler olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira rivayetler birçok açıdan İslâmî ilkelere, akla ve sünnetullaha aykırıdır. Mâsum bir çocuğu öldürdüğü için bir kurdun cennete gönderilmesi Allah'ın sünnetine aykırıdır. Aynı şekilde Hz. Yûsuf'un kurt ile bir münasebeti olmamasına karşın onun kurdunun cennete girmesi de İslâmî ve aklî bir delil ile açıklanacak bir şey değildir. Ayrıca mantıksal açıdan sırf kötü birini öldürdü diye bir hayvan cennete girmeyi hak ediyorsa birçok yılan akrep aslan vs. hayvanların da cennete girmesi gerekecektir ki böyle bir şey söz konusu değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu rivayetleri destekleyecek bir âyet bulunmamakla birlikte Nebe 78/40. âyeti[1317]'nin tefsirinde nakledilen rivayetlerde hayvanların toprak olup yok olacakları söylenmiştir.[1318] Burada konuda nakledilen rivayetler, yukarıda naklettiğimiz rivayetlerin yanlış olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen birçok âyette cennetin insanlardan takvalı kullar için hazırlandığı vurgulanmışken[1319] sırf ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçiyor diye veya Allah'ın sevgili kullarının hayvanları olduğu için

[1315] Kummî, **Tefsîr,** c. 2, s. 32-33.
[1316] Kummî, **Tefsîr,** c. I s. 248-249.
[1317] *"Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, "Keşke toprak olaydım!" diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık."*
[1318] Süyûtî, **ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-mesûr**, c. 6, s. 507.
[1319] Âl-i İmrân 3/76; Şu'ara 26/90; Kaf 50/31.

cennete girmeleri de sorun teşkil edecektir. Zira o zaman da birçok peygamberin hayvanlarının cennete girmesi gerekecektir. Zaten naklettiğimiz rivayetlerdeki bilgiler de birbirleri ile çelişmektedir. Zira ilk rivayetteki kurt Hz. Yûsuf kıssasında ismi geçen kurt iken ikinci rivayette bu kurt farklı bir kurttur. Bu nedenlerle yukarıda nakledilen rivayetlerin uydurma ve İsrâîlî rivayetler olduğunu düşünmekteyiz.

3.12. PEYGAMBERLERİN AĞLAMALARI

Ayyâşî, Yûsuf 12/42. âyetini[1320] tefsir ederken Ebû Abdillah'tan şöyle bir rivayet zikretmiştir: "Hiç kimse şu üç kişi kadar ağlamamıştır. Âdem, Yûsuf ve Dâvûd. Ben de: 'Ne kadar ağladılar ki? diye sordum. O da şöyle dedi: 'Âdem cennetten çıkarılınca ağladı. Onun başı gökyüzünün kapılarına dayanıyordu. O kadar ağladı ki gökyüzündekiler rahatsız oldular ve bunu Allah'a şikâyet ettiler. Allah (cc.) da onun boyunu kısalttı. Hz. Dâvûd ise o kadar ağladı ki göz yaşları ile bitkiler yeşerdi. O, öyle bir iç geçirirdi ki o iç geçirdiğinde göz yaşları ile yeşeren bitkiler yanardı. Hz. Yûsuf da hapiste iken babası için ağlardı. Onun ağlamasından rahatsız olan mahkumlar onunla, bir gün arayla ağlaması konusunda anlaştılar."[1321]

Oysaki Hz. Dâvûd'un gözyaşları ile bitkilerin yeşermesi akla ve tabiata aykırıdır. Nitekim İbn Atiyye, Hz. Dâvûd konusunda İsrâiloğulları'nın kitaplarında birçok rivayetin olduğunu, ilk dönemde bunlardan birçok rivayetin aktarıldığını ancak Hz. Ali'nin bu konuda nakledilen rivayetlere karşı çıktığını nakletmiş ardından Hz. Dâvûd'un gözyaşları ile bitki ve ağaçların yeşerdiğiyle ilgili rivayetlerin de sahih olmadığını söylemiştir.[1322] Ayrıca burada Hz. Dâvûd'un ağlamasından maksadın onun güya yaptığı hatadan dolayı ağlamasıdır ki biz bu konuda nakledilen rivayetlerin İsrâîlî rivayetler olduğunu söylemiştik.

[1320] *"Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni efendinin yanında an, (umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla (Yusuf), birkaç sene daha zindanda kaldı."*

[1321] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 188-189..

[1322] İbn Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz,** c. 4, s. 499,501.

3.13. İBLÎS'İN AİLESİNDEN MÜMİN OLANLAR

Kummî, bu konuda naklettiği bir rivayete göre İblîs'in soyundan sadece Hâm b. Hîm adında bir kişi iman etmiş, büyük peygamberlerin çoğunun yanında bulunmuş ve Hz. Muhammed (sav.) ile de görüşmüştür. Hatta Hz. Muhammed (sav.) ona sorular sormuş o da bunlara cevaplar vermiştir. Kummî ayrıca bu rivayete Şiîliği de katmayı ihmal etmemiş ve İblîs'in sadece peygamberlere ve vasîlere itaat ettiğini söylemiştir. İblîs'in, Hz. Peygamber'in yanındaki kişiyi sorunca da Hz. Peygamber bu kişi benim kardeşim, vasîm, vezirim ve varisim Ali b. Ebi Talib'tir demiştir.[1323] Tabersî'nin İbn Abbas'a isnad ettiği bir rivayete göre İblîs, meleklerin bir kabilesinden olan cinlere mensuptur. Tabersî ayrıca meleklerden olmayan cinlerin de var olduğunu böylece cinlerin iki çeşit olduğunu söylemiştir.[1324]

İsrâîlî rivayetlerin en ilginçlerinden biri de Hâm b. Hîm adlı bir İblîs ile bağlantılı rivayetlerdir. Ehl-i sünnet'in sahih hadis kitaplarının hiçbirinde aktarılmayan bu rivayetlere Kur'ân-ı Kerîm'den de bir referans bulmak mümkün değildir. Hâm b. Hîm ile ilgili rivayetler âlimler tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur.[1325] Bu rivayetleri birçok tariki ile inceleyen Süyûtî ve İbnü'l-Cevzî, bu rivayetleri mevzu hadisler arasında saymış ve asıllarının olmadığını söylemişlerdir.[1326] Bu yüzden müfessirlerin çoğu eserlerinde bu rivayetlere yer vermemiştir.

3.14. BEL'AM B. BÂÛRÂ

Konuyla ilgili rivayetler Araf 7/175-176 âyetlerinin tefsirinde geçmektedir.[1327] Nitekim Kummî, ilgili âyeti açıklarken bu âyetin Bel'am b.

[1323] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 375-476.

[1324] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 6, s. 86.

[1325] Kinânî, **Tenzîhu'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevdû'a**, c. 1, s. 254; Alî el-Kârî, **el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a,** s. 430; eş-Şevkânî, **el-Fevâidu'l-mecmû'e fi'l-ehâdîsi'd-da'îfe ve'l-mevdû'e,** s. 608.

[1326] Süyûtî **el-Leâliu'l-mesnû'e fi'l-ehâdîsi'l-mevdû'a,** c. I s. 175. İbnü'l-Cevzî, **Kitâbu'l-mevdû'ât,** c. 1, s. 207-209.

[1327] Ayetlerin meali şöyledir: *"Onlara (Yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan*

Bâûrâ hakkında indiğini söyledikten sonra babasının Ebû Hasan er-Rızâ'dan aktardığı şu rivayeti zikretmiştir: "Allah, Bel'am b. Bâûrâ'ya İsm-i Azam'ı öğretmişti. O, bu isim ile dua eder ve duaları kabul olunurdu. O, Firavun'a meyletti. Firavun, Hz. Mûsâ ve kavminin ardına düştüğünde Bel'am b. Bâûrâ'ya: 'Dua et de Allah (cc.) Mûsâ'yı bizim için bekletsin.' dedi. Bel'am b. Bâûrâ da Hz. Mûsâ ve kavminin peşine düşmek için eşeğine bindi ancak eşeği ona uymadı. Bunun üzerine Bel'am b. Bâûrâ eşeğine vurmaya başladı. Cenâb-ı Allah, eşeği konuşturdu ve eşek: 'Sana yazıklar olsun neden beni dövüyorsun? Sen Allah'ın peygamberi Mûsâ'ya ve mümin kavmine beddua etmeye giderken benim seninle gelmemi mi istiyorsun?' dedi. Bel'am b. Bâûrâ eşeği öldürünceye kadar dövdü. Böylece İsm-i Azam ondan alındı."[1328]

Ayette anlatılan kişinin kimliği hakkında de birçok görüş aktarılmıştır. Ayyâşî, Tûsî ve Tabersî bu konuyla alakalı herhangi bir hikâye anlatmamışlardır. Ancak Tûsî ve Tabersî bu kişinin kim olabileceği konusunda birkaç görüş zikretmiştir. Bu görüşler kısaca şöyledir: Mesrûk, İbn Abbas ve Mücâhid: [1329] İbn Mes'ûd Ebû Hamza es-Semâlî, ve Ebû Ca'fer'den[1330] nakledildiğine göre bu kişi Bel'am b. Bâûrâ'dır. Abdullah b. Ömer[1331] Ebû Hamza es-Semâlî, Saîd bi Müseyyeb, Zeyd b. Eslem, Ebû Revka'dan[1332] aktarıldığına göre bu kişi Ümeyye b. Ebi Salt'tır. Denilmiştir ki bu kişi Ebû 'Amir b. Nu'mân b. Sayfî er-Rahib'dir.[1333] Yine denilmiştir ki bu kişiden maksat Ehl-i kitap'tan münafıkların tümüdür.[1334] Bazı âlimlere göre ise bu kişi Kenanlı biridir.[1335] Hasan-ı Basrî'ye göre bu âyet kendisine Allah'ın âyetleri gelmesine rağmen onlara yüz çeviren kâfir için darb-ı meseledir:[1336]

---

da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler." (Araf 7/175-176)

[1328] Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 248.
[1329] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 31.
[1330] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 291.
[1331] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 31.
[1332] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 291.
[1333] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 292.
[1334] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 4, s. 292.
[1335] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 31.
[1336] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 31.

Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre bu kişiden maksat kendisine Allah'ı ve âyetlerini bilme ilmî verildiği halde Allah'ı, âyetlerini ve dinini inkâr ederek mürted olanlardır:[1337]

Âyette bahsedilen kişinin kim olduğu hakkındaki rivayetlerin çeşitliliği, konuyu bulandırmakta ve âyetin asıl manasından uzaklaştırmaktadır. Nitekim Tûsî, Bel'am b. Bâûrâ ile ilgili zikredilen rivayetleri değerlendirirken şöyle demiştir: "Bu kişiye verilen ayetten maksat peygamberlik olduğu rivayeti asılsızdır. Çünkü Allah (cc.) peygamberliği bunları yapabilecek birisine vermez. aklî ve sem'i deliller de bunu göstermektedir. Nitekim Allah: 'And olsun biz İsrâiloğulları'na, bilerek, (kendi zamanlarında) âlemlerin üstünde bir imtiyaz verdik.' (Duhân 44/32) ve ' Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir.' (Sad 38/479 diye buyurmuştur. Öyleyse Allah'ın peygamber olarak seçtiği kişi nasıl olur da peygamberlikten yüz çevirir? Yine bu kişiye verilen ayetten maksadın İsm-i Azam olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de ilki gibi kabul edilemez. Müfessirin çoğuna göre bu kişiden maksat Bel'am b. Bâûrâ'dır. Muteber olan görüş de budur. Bu kişinin Ümeyye b. Ebi Salt olduğunu iddia edenler, ona kitaplardaki ilmin verildiğini ancak onun bu ilimle amel etmediğini söylemektedirler. Hasan-ı Basrî'nin görüşü bizim mezhebe (Şîa) daha uygundur. Cübbâî'nin görüşü ise bize göre uygun değildir. Çünkü bize göre mükafata müstahak olmuş bir şekilde Allah'ı tanımış bir müminin mürted olması mümkün değildir."[1338] Ebü'l-Futûh er-Râzî, Bel'am b. Bâûrâ ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Bu rivayetler, ashab-ı hadisin aktardığı hurafelerdir. Bu rivayetler, sahih değildir. Ayrıca akla ve şeriata da aykırıdır. Arkadaşlarımız, muhaliflerimizin sözlerini duymaları için bu rivayetleri naklettim."[1339]

3.15. MESH (EYLE HALKI)

Ayyâşî, 'Araf 7/163. âyetini tefsir ederken Asbağ b. Nebâte'nin Hz. Ali'den naklettiği şu sözü nakletmiştir: "Deniz kıyısında bulunan kentin halkı peygamberlerine: 'Eğer doğru söylüyorsan rabbin bizi yılan balığına dönüştürsün' dediler. Bu şehir, geceleyin denizin ortasında kaldı. Şehirdeki insanlar ise siyah deniz

[1337] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 31.
[1338] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 32.
[1339] Ebü'l-Futûh er-Râzî, **Ravdu'l-cinân,** c. 9, s. 12-15.

yılanlarına dönüştüler. Bu yılan balıklarının ağzına, bir insan atıyla beraber girebilirdi." Ayyâşî akabinde aynı râvinin Hz. Ali'den naklettiği şu sözü nakletmiştir: "İsrâiloğulları'ndan mesh olunmuş iki kavim vardır. Denizde olanlar deniz yılanı oldular. Karada olanlar ise kertenkeleye dönüştüler."

Ayyâşî, ardında Hârûn b. Ubeyd/Hârûn b. Abd Rabihi'nin bir imama isnad ettiği şu rivayeti zikretmiştir: "Kufe'de bir grup Hz. Ali'ye gelerek şöyle dediler: 'Ey Ali! Bu yılan balıkları bizim sokaklarımızda satılıyor.' Hz. Ali gülümseyerek: 'Kalkın! Ben size ilginç bir şey göstereyim de vasîniz hakkında iyilikten başka bir şey söylemeyin.' dedi. Ardından birlikte kalkıp deniz kenarında bir sahile gittiler. Hz. Ali, denize tükürdü ve birkaç kelime fısıldadı. O anda başını kaldırmış ağzını açmış bir şekilde bir yılan balığı gördüler. Hz. Ali: 'Sen kimsin? Sana ve kavmine yazıklar olsun' dedi. Yılan balığı: 'Biz, Allah'ın bizim hakkımızda: 'Zira tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor.' dediği, deniz kıyısındaki kentte yaşayanlarız. Allah (cc.) bize senin velâyetine inanmamızı istedi biz de inanmadık. Bunun üzerine Allah Teâlâ bizi mesh etti. Bazılarımız denizde bazılarımız ise karada kaldık. Denizde olanlar biz yılan balıklarıyız. Karada olanlar ise kertenkele ve Arap tavşanına dönüştüler. Hz. Ali bizlere dönerek: 'Dediklerini duydunuz mu?' diye sordu. Biz de: 'Evet!' dedik. Hz. Ali şöyle devam etti: 'Hz. Muhammed (sav.)'i peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki bunlar sizin kadınlarınız gibi adet görüyorlar." Ayyâşî akabinde bu halkı ikaz eden ancak aralarında kalanların ise karıncaya dönüştüğünü bildiren bir rivayet aktarmıştır.[1340]

Ayyâşî ve Kummî' Araf 7/163-166 âyetlerini tefsir ederken deniz kıyısında yaşayan kent halkının maymun ve domuza dönüştükleriyle ilgili bir rivayet aktarmışlardır. Ebû Ca'fer'den aktardıkları bu rivayete göre Kur'ân-ı Kerîm'de de geçtiği üzere Cenâb-ı Allah, imtihan amacıyla bu halka cumartesi balıkları açıkça gösteriyor iken diğer günler bu balıkları onlardan saklıyordu. Şeytan, bunlara: 'Cumartesi günü balıkları avlayıp diğer günler yiyin.' diye yol gösterdi. Bunlar da cumartesi kuralını çiğnemeye başladılar. Aralarından bazıları onları ikaz ediyor ancak onlar bu ikazlara uymuyordu. Bu kişiler bir gece onların arasından ayrılınca

[1340] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 36-39.

Allah (cc.) diğerlerini mesh etti. Aralarından ayrılanlar ertesi sabah kente geldiklerinde onların mesh edildiğini gördüler. Onlar, mesh olunanları tanımıyor, ancak mesh olunanlar onları tanıyorlardı. Rivayetin devamında Hz. Ali: 'Taneyi yeşerten ve her canlıyı yaratan Allah'a yemin ederim ki ben bu kavimden türeyenlerin nesillerini şu an tanıyorum. Onlar hâlâ değişmemişlerdir. Allah'ın emrettiğini terk etmişlerdir.' demiştir.[1341]

Rivayetlerine değerlendirilmesine gelince Tûsî, bu konuda Kummî ve Ayyâşî tefsirlerinde nakledilen rivayetlere yer vermemiştir. Ancak mesh olunanların türeyip türeyemeyecekleri hakkında serd edilen görüşleri aktardıktan sonra maymun ve domuzların daha önce var olup olmadıklarıyla ilgili görüşleri nakletmiş ve bu varlıkların daha önce de var olduğunu savunarak şöyle demiştir: "Nasıl ki köpekler insandan türememişse maymunlar da öyledir."[1342] Tûsî, bunu derken meshi kabul ettiğini ancak bunun olup bittiğini söylemek istemiştir. Zira İbn Abbas'ın mesh olunan hayvanlar türememiştir görüşünü kabul etmesi de bunun açıkça göstermektedir. Nitekim Tûsî, Bakara 2/65. âyetini tefsir ederken İbn Abbas' ve Mücâhid'in bu konudaki görüşlerini naklettikten sonra bu insanların cismen değil belki ahlaken mesh olunduklarıyla ilgili Mücâhid'den gelen iki görüşü reddedip 'ayetin te'vil edilmesini gerekli kılacak bir şey olmadıkça âyet te'vil edilemez.' ilkesi gereğince âyetin te'vil edilemeyeceğini söylemiştir. [1343] Tabersî de Mücâhid'in bu iki görüşünü nakletmiş ve bu görüşlerin âyetin zahirine aykırı olduğunu söylemiştir.[1344] Muhammed Hadi Ma'rife de mesh konusunda birçok İsrâîlî rivayetin aktarıldığını ve bazılarının Hz. Peygambere isnad edildiğini söylemiş ve bunların hurafe olduğunu söylemiştir.[1345] Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavmin (eyle halkı) mesh edildiğini ve bunların hem o dönemde hem de kendilerinden sonra gelenler için ibret olduğu söylenmiştir.[1346] Bunun dışında Kur'ân-ı Kerîm'de onların şu an hayvan veya insan suretinde var olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eyle hakkında nakledilen bu rivayetler, açık bir şekilde aşağıda nakledilen âyetlere aykırıdır. "Ey

[1341] Ayyâşî, **Tefsîr,** c. 2, s. 36-37; Kummî, **Tefsîr,** c. 1, s. 244-245.
[1342] Tûsî, **Tibyân,** c. 5, s. 17.
[1343] Tûsî, **Tibyân,** c. I s. 290..
[1344] Tabersî, **Mecma'u'l-beyân**, c. 1, s. 176.
[1345] Ma'rife, **et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** c. 2, s. 650.
[1346] Bakara 2/65-66.

Muhammed! Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi (yasağı) konusunda haddi aşıyorlardı. Zira tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyorlardı. İşte onları yoldan çıkmaları sebebiyle böyle imtihan ediyorduk…Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara 'aşağılık maymunlar olun' dedik."[1347] Zira âyette açık bir şekilde bunların maymuna çevrildiği söylenmektedir. Hasan el-Askerî'nin tefsirinde geçen bir rivayet de bunların maymuna çevrildiğini ve üç günün akabinde helak edildiklerini bildirmektedir.[1348]Ayrıca yukarıda Hz. Ali'ye dayandırılan rivayetin İsrâîliyât'ın Şiâ'ya uyarlanmış bir şekli olarak aktarıldığı görülmektedir.

[1347] A'râf 7/163-166.
[1348] Hasan el-Askerî, **Tefsîr,** c. 1, s. 247-248.

SONUÇ

İsrâîliyât, en geniş anlamıyla Ehl-i kitap ve diğer medeniyetlerden İslâm kültürüne girmiş rivayetler için kullanılmaktadır. Rivayetlerin çoğu Yahudiler aracılığı ile İslâmî kaynaklara girdiğinden bunları ifade etmesi bakımından İsrâîliyât kelimesi seçilmiştir. Yahudilerin İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde etkili olması Arap yarımadasında bulunan Ehl-i kitab'ın özellikle de Yahudilerin Araplar ile olan ilişkileri ve onların Araplar üzerindeki etkisinin bilinmesini önemli hale getirmektedir.

İslâm öncesinde Arap yarımadasına kesin olarak ne zaman geldikleri bilinmeyen Ehl-i kitap, buraya kabileler halinde yerleşmiş ve bazı bölgelerde halkın da kendilerine tabi olmasıyla devletler kurabilmiştir. Ehl-i kitap, Araplar ile siyasî, ticarî ve sosyal ilişkileri neticesinde birlikte yaşadıkları Arap toplumuna uyum sağlayabilmiştir. Onlar, kültürel açıdan Araplar gibi yaşamış, kabile isimleri ve şahıs isimlerinin çoğunu Arapça isimlerden seçmiş ve şiirlerini Arap tabiatına uygun olarak ve Arapça söylemişlerdir. Arapların düzenli olarak ticaret amacıyla Şam ve Yemen'e gitmeleri ve düzenledikleri panayırlara Ehl-i kitab'ın da katılması onların Ehl-i kitapla olan ilişkilerini pekiştirmiştir.

Ehl-i kitab'ın semavî bir kitaba, bir dine ve ilim merkezlerine sahip olmaları Araplara nisbeten daha kültürlü olmalarını sağlamıştır. Onların bu bilgileri kitaplarından okudukları kanısı Araplar nezdinden kendilerine bir nevi üstünlük sağlamıştır. Araplar, Ehl-i kitap ve özellikle Yahudiler ile kurdukları ilişkiler sayesinde Ehl-i kitab'ın birçok bilgisine vakıf olmuş ve komşu milletlerin de düşünce, örf ve adetlerinden; hikâye ve masallarından, tarihi olaylardan ve onların mekan ve kalıntılardan haberdar olmuşlardır. İslâm'ın ilk yayıldığı Hicaz bölgesinde Yahudiler diğer Ehl-i kitab'a nazaran özellikle Medine ve çevresinde Araplar ile

daha sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Onların Beytülmidrâs adıyla bilinen çok amaçlı ibadet yerlerine sahip olmaları buralarda sınırlı sayıda da olsa okuma yazma öğrenmelerini sağlamıştır.

Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerden İbraniceyle birlikte Arapçayı da çok iyi konuşan Hibr ve Rabbânî adlarıyla bilinen âlimleri vardı. Özellikle Himyer asıllı Yahudi âlimler ilim bakımından üstünlük elde etmişlerdi. Yahudilerin ilim bakımından üstün olmaları ve Arapçayı da bilmeleri Arapların onlardan etkilenmesini kolaylaştırmıştı. Bu nedenle İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girişi, câhiliye döneminde Ehl-i kitap ve özellikle Yahudi kültürünün Arap kültürüne girmeye başlamasıyla ele alınmalıdır. Zira Hz. Peygamber, putperest olan bu kavmi İslâm'a davet ettiğinde bir semavi dine mensup olmamalarına rağmen onun davetini ve kullandığı kavramları anlayabilmişlerdi. Arapların câhiliye döneminde Ehl-i kitap ile olan ilişkileri İslâmî dönemde de devam etti.

İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesinde birçok faktör bulunmaktadır. İbn Haldûn bunu Arapların bedevî ve ümmî bir toplum oluşuna bağlamaktadır. Ancak onların böyle bir toplum oluşunu İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinin tek nedeni saymak pek mantıklı gözükmemektedir. Zira İslâmî dönemle birlikte İsrâîliyât'ın Arap kültürüne daha hızlı bir şekilde girdiği ve giderek çoğaldığı bilinmektedir. Bunda Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kısların muhtevası, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve hadisleri, sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin uygulamaları, kutsal kitapların tercüme edilişi, İslâm düşmanlığı ve kıssacıların da etkisi büyüktür. Araplar İslâmî dönemden önce de Ehl-i kitap'tan hikâye ve masallar dinledikleri ve birtakım bilgiler edindikleri bilinmekle birlikte bu rivayetlerin İslâmî dönemde olduğu kadar Arapların/Müslümanların ilgisini çekmediği Kur'ân-ı Kerîm'in bu konulara değinmesi bu ilgiyi artırdığı da ortadadır.

Kur'ân-ı Kerîm içerdiği kıssalar itibarı ile İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesindeki önemli etkenlerden birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'in semavî bir kitap olması insanların gözlerini diğer semavî kitaplara çevirmelerine neden olmuştur. Kur'ân'da nakledilen kıssaların ibret amacıyla aktarılması, kıssalarda olayların kahramanları, zaman ve mekan gibi detaylara yer verilmemesi ve kıssaların tafsilatıyla Ehl-i kitap kaynaklarında bulunması, Arapların bu detayları öğrenmek amacıyla Yahudi ve

Hristiyanlara müracaat etmelerinde etkili olmuştur. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber döneminde onlardan bir kitap alıp Hz. Peygamber'e okuduğu, sahâbenin de daha Hz. Peygamber hayatta iken Ehl-i kitap'tan birçok şeyi öğrendiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'den sonra İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girmesi hız kazanmış ve sahâbe döneminin ardından giderek artmıştır. Bu nedenle Muhammed Hüseyin ez-Zehebî gibi birçok âlim İsrâîliyât'ın sahâbe döneminden itibaren İslâm kültürüne girdiğini savunmuşlardır. Ayrıca nakledilen İsrâîlî rivayetlere bakıldığında rivayetlerin bazılarının Arapların kendi kültürlerinde var olduğu ve bizzat Araplara dayandığı görülecektir. Bu da İsrâîlî rivayetlerin Arap kültürüne girmesinde Arapların ümmî ve bedevî olmasının yanında başka faktörlerin de etkili olduğunu ortaya koymaktadır. İlaveten Kur'ân kıssaları hakkında anlatılan çoğu rivayetin bir aslının olduğu ancak bunların şifahi yolla aktarılması birçok abartı ile donatılmasına neden olduğu ve bazılarının uydurulduğu da söylenebilir.

Müslümanlar, bu rivayetlerin çoğunu Abdullah b. Selâm, Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdülmelik. b. Abdulazîz b. Cureyc, Temîm ed-Dârî ve Ebü'l-Celd el-Cûnî, Ebû Ferve el-Ezdî ve Ebü'l-Hald Ğaylân b. Ferve gibi Ehl-i kitap âlimlerinden almışlardır. Çoğu İsrâîliyât'ın bu kişilere dayandırılması bunların birçok âlim tarafından zındıklık, hainlik, misyonerlikle itham edilmelerine ve İslâm'a bilerek zarar vermekle suçlanmalarına neden olmuştur. Ehl-i kitap âlimlerinin İsrâîlî rivayetleri naklederken art niyetli olmamış ve ömürlerini bunlarla haşir neşir olarak geçirdikleri için onlara eleştirel bir göz ile bakamamışlardır. Ehl-i kitap âlimleri, İslâm'a girdikten sonra kendilerinden daha önce bildikleri tüm şeyleri inkâr etmelerinin istenmemesi ve halifelerin bildikleri şeyleri camilerde anlatmalarına müsaade edilmesi, onların yozlaşmış ve çarpıtılmış inançlarını ve uydurma rivayetleri rahatlıkla Müslümanlara aktarabilmelerine ortam hazırlamıştır. Müslümanların/Arapların eksik bilgisinin yanı sıra dinî öğretilerin hakikatini idrak edememeleri bu tür rivayetleri benimseyip kendilerinden sonrakilere aktarmalarına neden olmuştur. İslâm âlimlerinin Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanlara ve bazı râvilere olan güvenleri bu rivayetleri metin bakımından tenkid etmelerine mâni olmuştur. İsrâîlî rivayetler bazen sağlam senetler ile aktarıldığından rivayetin metni tenkid edilmemiş ve sahih kabul edilmiştir.

Böylece ilk dönemden itibaren Sünnî ve Şiî kaynaklarda yer bulan İsrâîliyât, özellikle Ehl-i sünnet âlimleri tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da İsrâîliyât bolca aktarılmıştır. Özellikle Şîa'da modern dönemde yapılan çalışmalar İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İlk dönemde Şiî kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine "Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri" şeklindeki ifadeler yer almıştır. Şîa'da bu kelimeyi ıstılahî anlamda ilk defa Şiî meyilli Mes'ûdî kullanmıştır. Ancak Şiî müfessirler tarafından ne ilk dönemde ne de müteahhir dönemde bu kelimenin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir emareye rastlamadık. Daha sonra Şiî âlimlerce İsrâîliyât kelimesi kullanılmış ve bu konuda fikirler beyan edilmiş ise de modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser mevcut görülmemektedir. 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlamıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin *"İsrâîliyât ve tesîri an der tefâsîri Kur'an"* adlı çalışmasıdır. Ardından bu konuda birçok kitap tez ve makale yazılmıştır. Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri son dönem İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda belirgin hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda tekdüze bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Modern dönemin veya Ehl-i sünnet âlimlerinin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîliyât'ın Şiî kaynaklarda sahih senetler ile varlığı kabul edilmişken bazılarında bu durum takiyye ile açıklanmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle Şîa'nın Ehl-i beyt'in rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların etkisinden kurtuldukları veya az etkilendikleri savunulmuştur. Ayrıca Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine sarılmaları, Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimleri ve kıssacıların korunup desteklenmesi, İsrâîliyât'ın Ehl-i sünnet kaynaklarında çoğalmasına neden olduğu söylenmiştir. Ehl-i sünnet râvileri ile yaşayan Şiî râvilerin bu tür rivayetlere aşina olmaları ve bunlar arasında sika olmayan kimi râvilerin de Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları sonucunda Kur'ân-ı Kerîm ve Şiî usullere tamamen aykırı bazı rivayetlerin Ehl-i beyt'e dayandırılarak aktarıldığı belirtilmiştir. Bu çalışmalarda Şiî tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin azlığı vurgulanmış ve genellikle Ehl-i sünnet tefsirleri eleştirilmiştir. Halifelerin tutumunun İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde

belirleyici olduğu savunulmuş ve Ehl-i sünnet, İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görülmüştür.

Bazı Şiî müfessirlerin gafleti birçok İsrâîlî rivayetin Şiî tefsirlere de girmesine neden olmuştur. Şîa'da imamların ismet konusunda peygamberler ile eşdeğer sayılmış, usûl ve fürû konularında imamlardan gelen rivayetler peygamberden gelmiş gibi sayılmış ve imamların geçmiş ve gelecekteki bilgilere vakıf olduklarının kabul edilmiştir. Bu nedenle Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen kimi İsrâîlî rivayetlerin Şîa tefsirlerinde mâsum imamlara isnad edilerek aktarılmasına ve bu rivayetlerin eleştirilmesine mâni olmuştur. Şîa'ın 'ismet konusundaki katı tavrı Ehl-i sünnet kaynaklarında nakledilen birçok İsrâîlî rivayetlerin Şîa tarafından kabul edilmemesinde ve bu tür rivayetlerin Şiî kaynaklarda azalmasında faydalı olmuştur. Örneğin: Ehl-i sünnet kaynaklarında peygamberler ve melekler hakkında nakledilen bazı İsrâîlî rivayetler ya peygamberlikten önce vuku bulmuştur diye kabul edilmiş veya peygamberlerden sadır olmuş bir hata diye te'vil edilmişken Şiî kaynaklarda bu tür rivayetler genellikle ismet inancına aykırı olduğu için kesin bir dille reddedilmiştir. Bu durum da Şiî tefsirlerde İsrâîliyât'ın azalmasını sağlamıştır.

İsrâîlî rivayetlerin Şiî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmaları ve Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden nakilde bulunmamaları gösterilebilir. Nitekim Ehl-i sünnet kaynaklarında İsrâîlî rivayetlerin çoğunun kendilerine isnad edildiği Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi bazı sahâbiler, Şîa'ya göre sırf ilgi uyandırmak veya şöhret için İsrâîlî rivayetleri bilerek aktarmışlardır. Aynı şekilde İsrâîliyât'ın kaynağı olarak görülen ve Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şîa tarafından makbul sayılmaması da bunda etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kimi Şiî âlimler Kâ'bu'l-Ahbâr'ın iman etmemiş olduğunu savunmuşlardır.

Şiî kaynaklarda İsrâîlî rivayetlerin azlığını sağlayan bir diğer etken onların sahâbe, tâbiîne karşı takındıkları tutumdur. Zira Şîa cenahında Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin imamlardan veya kendileri tarafından kabul gören sahâbe ve tâbiînden gelmesi gerekmektedir. Şîa'da sahâbenin tanımı konusunda Ahbârî ve

usulîler arasında ihtilaf olmasına karşın bu konuda sahâbeyi: adil olanlar, fasık veya kâfir olanlar ve meçhul olanlar diye üç kısma ayırmaktadırlar. Hz. Ali sevgisi sahâbeyi münafıklardan ayıran temel özellik olarak kabul edilmiş ve siyasî olaylarda Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in karşısında bulunmak da Hz. Ali ve Ehl-i beyt'ine duyulan nefret için kıstas olarak kullanılmıştır. Ayrıca tefsir konusuyla ilgili sahâbeden ve tâbiînden nakledilen âhâd haberler, "taabbûdî" hususlar haricinde sayıldığından kesin delil olarak kabul edilmemiştir. Haber-i vâhid ile amel konusunda da itikâdî konularda kendilerine muhalif olanlardan gelen haber-i vâhid ile amel edilemeyeceği vurgulanmıştır.

Şiî müfessirler sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettikleri rivayetlere nisbeten imamlardan daha çok nakillerde bulunmuşlardır. Örneğin Kummî tefsirindeki rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a isnad edildiğinden Tefsiru's-Sadikayn diye anılmıştır. Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin de büyük bir kısmı Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler ile yazılmıştır. Bazı müfessirler ise sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetleri aktarma konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamışlardır. Oysaki Ehl-i sünnet tefsirlerinde olduğu gibi İlk dönem Şiî rivayet tefsirlerinde de İsrâîlî rivayetleri aktarmada tereddüt edilmediği görülmektedir. Bu tefsirlerin eksik olmaları barındırdıkları İsrâîlî rivayetlerin de az olmasını sağlamıştır. İlk dönem dirayet tefsirlerinde bir kısım İsrâîlî rivayetler azalmış olsa da bunlarda birçok İsrâîlî rivayet aktarılmıştır. Nitekim ilk yaratılış, Peygamber kıssaları ve melekler hakkında nakledilen rivayetleri incelediğimiz Hasan el-Askerî, Furât b. İbrâhim, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlere az yer verilmişse de Kummî ve Ayyâşî tefsirleri bu tür rivayetlerle dolu olduğu görülmüştür. Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise mezhepsel saiklerin İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı söylenebilir. Oysaki bunlarda da pek çok İsrâîlî rivayet bulmak mümkündür. Diğer yandan Hz. Âdem'in cennetten atılması, bir kavmin helakten kurtulması, Hz. Yûnus'un balığın içinde hapsedilmesi ve İsrâiloğulları hakkında bazı meseleler ile ilgili kendi tefsirlerine aldıkları bazı rivayetleri mezhebî inançlarını uygun hale getirerek mezheplerini desteklemek için de kullandıkları da görülmüştür. Nakledilen rivayetlerin bazılarını sahâbe, tâbiîn Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara

dayandırmışlarsa da rivayetlerin çoğunu İmam Ca‘fer es-Sâdık ile Ebû Ca‘fer Muhammed el-Bâkır’a isnad etmişlerdir. Ehl-i sünnet ve Şiî tefsirlerde bulunan rivayetlerin belirli konular etrafında toplanması ve rivayetlerin birçok yönüyle benzerlik arz etmesi, bunları nakleden kişilerin değişmesine rağmen aynı kaynaktan geldiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

‘ABDUL‘AZÎMÎ, Hüseyn, **Tefsîru isney ‘aşarî,** el-Mîkât, Tahran h. 1404.

ABDULLÂHÎ, Velî Muhammed, “**İsrâîliyât der târihi teşeyyu‘ ez âğâz tâ ‘asri İmâm Ca‘fer es-Sâdık”,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi),Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi, İnsan ilimleri Fakültesi, Tahran hş.1390.

ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekir b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî, **el-Musannef,** Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî (Thk.), el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrût 1403.

AFGÂNÎ, Sa’îd, **el-Esvâk fî’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm**, Dârü’l-Fikr, Beyrût 1974.

AKYÜZ, Hüseyin, “**Kertenkelenin Öldürülmesiyle ilgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi” Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** c. 13, Sayı 1, 2013. s. 173-214.

ALGÜL, Hüseyin, “Fedek”, **DİA,** İstanbul 1995, c. 12, s. 294-295.

……."Himyerîler”, **DİA,** İstanbul 1998, c. 18, s. 62-63.

Alî el-KÂRÎ, **Mirkâtu’l-mefâtîh şerhu mişkâtu’l-mesâbîh,** Cemâl ‘Aytânî (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 2001.

ÂLÛSÎ, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, **Rûhu’l-me‘ânî, fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Az “İm ve’s-seb‘l’m-mesânî,** Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 2014.

AMİDÎ, Ebü’l-Hasan (Ebü’l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî, **Ebkâru’l-efkâr, fî usuliddîn,** Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût c. III, s. 76-79;

……...**el-İhkâm fî usuli’l-ahkâm,** Dârü’l-Ma‘rife, Riyad, 2003.

‘AMİLÎ, Hüseyin b. Abdussamed el-Hârisî, **Vusûlu’l-ahyâr, ilâ usûli’l-ahbâr,** Ca‘fer el-Mucâhidî (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-Vataniyye, Bağdat, 2015.

‘ÂMİLÎ, Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed, **er-Ri‘âye fî ‘ilmi’d-dirâye,** Mektebetu Semâheti Ayetullah el-‘Üzmâ el-Mer‘eşî, Kum 2012.

ASKALÂNÎ, Ebü’l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısrî, **Fethu’l-Bârî,** Darü’s-Selâm, Riyad, 2000.

……..**el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe,** ‘Âdil Ahmed Mucevvid- Ali Ahmed Mu‘avvîd (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 1995.

……..**Tehzîbu't-tehzîb,** Dârü'l-'Fikr, Beyrût 1984.

ASKERÎ, Hasan, **et-Tefsîr,** Mektebetu's-Sadûk, byy. bty.

ASKERÎ, Murtadâ, **Me'âlimu'l-medreseteyn,** Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l- 'Alemî, lî Ehli'l-beyt, byy, h. 1426.

'ASSÂL, Muhammed İbrâhim, **eş-Şi'atu'l-İsna 'Aşariyye ve menhecuhum fî tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm,** byy. 1427.

AVCI, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyn", **DİA,** Ankara 2004, c. 29, s. 353-354.

AYÂZÎ, Muhammed Ali, **el-Mufessirûn hayâtuhum ve menhecuhum,** Vizâreutu't-sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî,Tahran hş. 1373.

AYYÂŞÎ, **Tefsîr,** Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, Beyrût 1991.

AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrâîliyât**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

'AZÎZÎ, Ali b. Ahmed b. Nureddin b. Muhammed b. İbrâhim, **es-Sirâcu'l-munîr şerhu Câmi'u's-sağîr,** byy, Bty.

AZİZOVA, Elnure, "Teymâ", **DİA,** İstanbul 2012, c. 41, s. 53-54.

……"Vâdilkurâ", **DİA,** İstanbul 2012, c. 42, s. 421-423.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, **el-Farku beyne'l-firak,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 2015.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Takyîdu'l-'ilm**, Abdulğaffâr Ali (Thk.), Dârü'l-İstikâme, Kahire 2008.

…… **el-Cami'u lî ahlâki'r-râvî ve âdâbu's-sâmi',** Mahmûd 'Accâc el-Hatîb (Thk.), Muessesetu'r-Risâle, byy. 1989.

BELHÎ, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl **Kitâbu'l-bedi ve't-târîh,** Dâru Sadr, Beyrût 2010.

BEYZÂVÎ, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed, **Tuhfetu'l-ebrâr şerhu mesâbihu's-sünne,** Vizâretu'l-Evkâf, Kuveyt, 2012.

…….. **Envâru't-tevîl ve esrâru't-tevîl,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 2013.

BEZZÂR, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî, **el-Müsned,** 'Âdil b. Sa'd (Thk.), Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 2006.

BÎDGULÎ, Muhammed Taki Diyârî, **Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsire Kur'ân**, Mektebetu Sühreverdî li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Tahran h. 1424.

BİKÂÎ, Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî, **el-Ekvâlu'l-kavîme fî hukmi'n-nakl mine'l-Kutubi'l-Kadîme,** Mektebetu Cezireti'l-Vurd, Kahire 2010.

BİKÂÎ, Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî el-Bikaî, **Nazmu'd-dürer fî tenâsubi'l-âyati ve's-suveri,** Abdurrezzâk Galip el-Mehdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1995.

BİYDÛN, Sabah, "**Kâ'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'ân",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, Kum hş. 1381.

BİRIŞIK, Abdulhamit, "İsrâiliyat", **DİA,** İstanbul, 2001, c. 21, s. 199-201.

BOZAN, Metin, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul 2009.

BOZKURT, Nebi- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Medine", **DİA,** Ankara 2003, c. 28, s. 305-311.

BROCKELMANN, Carl, **Târihu'l-edebi'l-'Arabî,** Abdulhalim en-Neccâr, (Çev.) Dârü'l-Me'ârif, Kahire h.1119.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, Dârü'l-Me'ârif el-'Osmâniyye, Haydarabad, Bty.

BÜYÜK, Enes, "Tefsirde İsrâîliyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** c. 14, sayı,2, 2014. s. 91-107.

CABİRÎ, Muhammed Âbid, **Kur'ân'a Giriş,** Muhammed Coşkun (Çev.), Mâna Yayınları, İstanul, 2011.

CA'FERÎ, Ya'kûb **İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh,** Tarîhe İslâm der Âyîne Pejuheş, hş.1386, sayı 14.

CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, **Hayâtu'l-Hayavân**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Beyrût 2011.

CELÂLİYÂN, Habîbullah **Tarîhe Tefsîri Kur'ân,** Üsve, Tahran h.1419, s. 106.

CERRAHOĞLU, İsmail, "İbn Cüreyc", **DİA,** İstanbul 1999, c. 19, s. 404-6.

……."Süddî", **DİA,** İstanbul 2010, c. 38, s. 17-18.

……..."Tefsir Sahasında İsrâîliyât'a Kısa bir Bakış", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,** Mart-Nisan, 1963. Cilt 2, Sayı 3-4, s. 3-6.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sîhâh,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 2008.

CEVVÂD Ali, **el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm,** İntişarâtu eş-Şerîf er-Redî, byy. 1380.

CÜRCÂNÎ, Ebû Bekir Abdülkāhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, **Ta'rîfât,** Dârü'n-Nefâis, Beyrût 2012.

CÜRCÂNÎ, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adiy, **el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl,** thk Abdulfettâh Ebû Sunnah, Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût Bty.

CÜVEYNÎ, İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbûrî, **el-İrşâd ilâ kavâti‘i’l-edilleti fî usuli’l-i‘tikâd,** thk Ahmed Abdurrahim es-Sâyıh, Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, kahire 2009.

ÇAĞATAY, Neşet, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı**, AÜİF, Yayınları, Ankara, 1957.

ÇEHRÎ, İrfân, “**Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî‘a”** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Razî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, Kirmanşâh, hş. 1391.

ÇELEBİ, Katip, **Keşfu’z-zunûn,** Dârü’l-Fikr, Beyrût 2010.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, **es-Sünen,** Hüseyin Selim Esed ed’-Dârânî (Thk.), Dârü’l-Muğnî, Riyâd, 2000.

DAYF, Şevkî, **Târîhu’l-edebi’l ‘Arabî,** Dârü’l-me’ârif, Kahire 1960.

DEMİRCİ, Kürşat “Kafdağı”, **DİA,** İstanbul 2001, c. 24, s. 144-145.

DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, **et-Tefsîru’l-hadîs,** Dâru ihyâi’l-kütübi’l’Arabiyye, Kahire 1383.

…….. “Havle İsrâîliyât fî Kutubi’t-tefsîr”, **Mecelletu’l-va’yi’l-İslâmî,** Kuveyt 1386, say.19, s. 38-42.

…….. “Tefsir Kaynaklarındaki İsrâilîyât Üzerine” Hüseyin ZAMUR (Çev.), Şarkiyat, Byy, 2018, c. 10, sayı 1, s. 515-523.

DÖNER, Ertuğrul, “**İsrâiliyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”,** Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Eylül/2015, sayı 4, s. 1-39.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, **el-Müsned,** Muhammed Abdu’l-Muhsin et-Türkî (Thk.), Hicr li’tevzi’ ve’n-Neşr, İmbabe, 1999.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen,** Beytü’l-Efkâr li’n-Neşri ve’t-Tevzî”, Riyâd, Bty.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru’l-muhît,** ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Mu’avvid (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 2010.

EBU REYYE, Mahmud, **Edvâ ‘ala’s-sünneti’l-Muhammediyye,** Muessesetu Ensâriyân, Kum Bty.

ELBÂNÎ, Ebû Abdillah Muhammed Nâsiruddîn b. el-Hâc Nûh b. Necâtî b. Âdem el-Eşkûderî, **Silsiletu'l-ahâdîsu'd-de'îfeti ve'l-mevdû'ati ve eseruhâ es-seyyii fi'l-ümmeti,** daru'l-me'ârif, Riyad, 1992.

……**Silsiletu ahâdisi's-sahîha**, Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad, 2000.

EMÎN, Ahmed, **Fecru'l-İslâm**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2009.

……. **Duhâ'l-İslâm**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2010.

ERKAL, Mehmet, "Arşın", **DİA,** İstanbul 1991, c. I, s. 41-413.

EZRÛKÎ, Muhammed b. Abdullah, **Ahbâru Mekke ve mâ câe fîhâ mine'l-âsâr,** Ruşdî Sâlih (Thk.), Dârü'l-Endülüs, Beyrût 1983.

FELÂHÎ, Mujgân, "**Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâtiİsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, Tebrîz, hş. 1393.

FERÂHÂNÎ, 'İsmet Fermehînî, **Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Kâ'bu'l-Ahbâr râvî mî şeved,** Ruşdi Âmuzeşi Kur'an, hş.1388, sayı. 24.

FERRÂ', Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl fi't-tefsîr ve't-te'vîl,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2002.

GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **İhyâu 'ulûmi'd-dîn,** Abdullah el-Hâlidî (Thk.), Dâru Arkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrût 1998.

GÖRDÜK, Yunus Emre , **İmam Ca'fer es-Sâdık ve O'na İsnad Edilen İşari Tefsir**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

……. "İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen İşarî Tefsirin Es-Sülemi Tefsiri İle Mukayesesi" **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Mart/2014, Yıl: 1, sayı: 1. s. 54-68.

GİFFÂRÎ, Âmine, **Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât),** 'Alemu'l-Kütüb, hş. 1388, sayı. 63.

HABİBOV, Aslan, "**İlk Dönem Şiî Tefsirnin Kaynakları"** (yayınlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Fakültesi, Ankara, 2007.

…….. **İlk Dönem Şiî Tefsirnin Kaynakları,** On dokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, sayı, 28, s. 191-219.

HAFÂCÎ, Hikmet 'Ubeyd Huseyn, **Risâletun fi't-tefsîri'l-mensûbî ila'l-Hasan el-Askârî, telifu Şeyh el-Belâğî,** Mecelletu Câmi'a Kerbelâ el-'İlmiyye, c. 6, Sayı.1, İnsânî, 2008, s. 233-252.

HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, **es-Sîretu'l-Halebiyye,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1427.

HALEBÎ, Semîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim), **'Umdetu'l-huffâz,** 'Alemu'l-Kütüb, Beyrût 1993.

HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemu'l-buldân,** Dâru Sadr, Beyrût 1977.

HAMÎDULLAH, Muhammed, "Hayber", **DİA,** İstanbul 1998, c. 17, s. 20-22.

…….. **İslâm Peygamberi,** Salih Tuğ (çev.), Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2003.

HANBELÎ, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkī**, Şerhu 'ileli Tirmizî,** Nurettin 'Itır (Thk.), Dârü'l-melâh li'tebâ'eti ve'n-neşr, bty.

HARMAN, Ömer Faruk, "Asâ", **DİA,** İstanbul 1991, c. 3, s. 449-450.

HASAN, Abdullatîf Abdurrahmân, **Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti'ş-Şia,** Mektebetu Abikân, Riyâd, 2014.

HÂŞİMÎ, Fatima, **Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam 'Askerî,** Astâni Kudsi Rızâvî, Meşhed 1428.

HATEMÎ, Afşîn, **Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Ayyâşî,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, Kirmanşâh, hş. 1393.

HÂZİN, Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, **Lubâbu't-te'vîl fî ma'âni't-Tenzîl,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008.

HEREVÎ, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî, **el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a**, Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1986.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân **Mecma'u-z-zevâid ve Menbe'u'l-fevâid,** Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

HİLLÎ, Cemâlüddîn el-Hasan (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar, **Hulâsetu'l-ekvâl fî ma'rifeti'r-ricâl**, Cevâd el-Kayyûmî (Thk.), Neşru'l-Fukâhe, Kum h.1431.

HİLLÎ, Muhammed b. Mansûr, b. Ahmed b. İdris, **Kitâbu's-serâir,** Muessesetu Neşri'l-İslâmî, byy, h.1413.

HİNDÎ, Alî b. Hüsâmeddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakī, **Kenzu'l-'ummâl,** Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1985.

HUÎ, Ebü'l-Kâsım **el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Muessesetu İhyâi Âsâri'l-İmam el-Hûî, Kum h.1430.

İBN 'ESÂKİR, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Târîhu medineti Dımaşk,** 'Amr b. Ğurâme el-'Umerî (Thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrût 1995.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **el-İstizkâr,** Sâlim Muhammed 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdullāh b. Atiyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî, **el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz,** Abdusselam Abduşşâfi Muhammed (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

İBN BÂBİVEYH, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, **el-Hisâl,** Menşûrâtu Cemâ'ti'l-Muderrisîn, Kum hş. 1362.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyîsu'l-luğâ,** Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Mukaddime,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2001.

İBN HÂLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtu'l-a'yân,** Daru Sadr, Beyrût 1977.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned,** Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-Faslu fi'l-mileli ve'l-ehvâi ve'n-niheli,** Muhammed İbrâhim Nasr-Abdurrahman 'Umeyre (Thk.), Dârü'l-Cîl, Beyrût 1996.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, **es-Sîretu'n-nebeviyye,** Şirketu Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Arkam, Beyrût Bty.

İBN HUZEYME, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Kitâbu't-tevhîd,** Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (Thk.), Dârü'r-ruşd, Riyad, 1988.

…… **Sahîhu İbn Huzeyme,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, bty, byy.

İBN KESÎR, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** Muhyiddîn Dîb Musto-Ali Ebû Zeyd Ebû zeyd (Thk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2015.

…….. **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm,** Muessesetu'r-Reyyân, Lübnân, 2014.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **Kitâbu'l-me'ârif,** Dârü'l-'Me'ârif, Kahire bty.

…… **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs,** Muhammed Muhyuddîn el-Esferî (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sünen,** Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İBN MOLLA HUVEYŞ Abdulkadir, **Beyânu'l-Me'ânî,** Matba'atu't-Tarakkî, Dımaşk, 1965.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **et-Tabakât,** İhsân Abbâs (Thk.), Dâru Sadr, Beyrût 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mukaddime fî usuli't-tefsîr,** Dâru İbn Hazm, Beyrût 1997.

……. **Mecmû'etu'r-resâil ve'l-mesâil,** Licnetu't-turâsi'l-'Arabî, Dârü'l-Fikr, byy. Bty.

İBNU'L-ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-târîh,** Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1987, c. II, s. 105;

……. **Usdu'l-ğâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe**, Dâru İhyâi't-turasi'l-'Arabî, Beyrût 1970.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Kitabu'l-kussâsi ve'l-muzekkirîn,** Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût 1983.

……..**Kitâbu'd-du'afâi ve'l-metrûkîn,** Ebü'l-Fidâ 'Abdulkâdî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1986.

……...**Kitâbu'l-mevdû'ât,** Abdurrahman Muhammed Osman (Thk.), Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1966.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, **el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-de'îf,** Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî (Thk.), Dârü'l-'Âsime, Riyad 1996.

İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist,** Rızâ (Thk.), Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1978.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, **Lîsânu'l-'Arab,** Dârü's-Sadr. Beyrût bty.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **'Ulûmu'l-hadîs,** Dârü'l-Fikr, Beyrût bty.

İSFAHÂNÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca‘fer b. Hayyân el-Ensârî Ebu’ş-Şeyh, **Kitâbu’l-’azame**, Ridâullah b. Muhammed İdrîs el-Mubârkefurî (Thk.), Dârü’l-’Asime, Riyâd, 1988.

İSFAHÂNÎ, Ebü’l-Ferec, **Kitâbu’l-eğânî,** Dârü’l-Kutubi’l-Mısrîye, Kahire 1950.

İSFAHÂNÎ, Râgıb, **Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân,** Safvân ‘Adnân Dâvudî (Thk.), Dârü’l-Kalem, Dımaşk, 2011.

İSTEMİ, Fuat, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

KÂDI İYÂZ **eş-Şifâ bi ta’rîfi hukuki’l-Mustafâ,** Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût bty.

……. **el-İlmâ‘ ila ma‘rifeti usûli’r-rivayeti ve takyidi’s-semâ‘**, Ahmed Sakar (Thk.), Dârü’t-Turâs, Kahire 1970.

KALLEK, Cengiz, “Pazar”, **DİA,** İstanbul 2007, c. 34, s. 194-203.

KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf, **Hayatu’s-sahâbe,** Beşşâr Avvâd (Thk.), Muessesetu’r-Risâle, Beyrût 1999.

KANNÛCÎ, Sıddîk b. Hasen, **Ebcedu’l-‘ulûm**, Menşûrâtu Vizâreti’s-Sekâfeti ve’l-İrşâdi’l-Kavmî, Dımaşk, 1889.

KAPAR, Mehmet Ali, “Kâ’b b. Eşref”, **DİA,** İstanbul 2001, c. 24, s. 3-4.

KASİMÎ, Hamîd Muhammed, **İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî,** Beyyinât, hş.1397, sayı 24, s. 87-103.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kāsım ed-Dımaşkî, **Mehâsinu’t-tevîl,** Dâru İhyâi Kütübi’l-Arabi, Byy,1957.

KAYA, Mesut, **Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat’a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 2013.

KERMÎ, Fariştah Hacî Şâh, **Berressi ve nakdi İsrâîliyât der dastane hadreti Yûsuf,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, Kum 1391.

KETTÂNÎ, Abdulhayy **Nizâmu’l-hukumeti’n-nebeviyye (et-Terâtibu’l-idâriyye),** Abdullah el-Hâlidî (Thk.), Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkâm, Beyrût Bty.

KİNÂNÎ, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Irak **Tenzîhu’ş-şerî’ati’l-merfû’a ‘ani’l-ahbâri’ş-şenî’ati’l-mevdû‘a,** Abulvahhâb Abullâtif-Abullah Muhammed es-Sirrîk (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût Bty.

KİSTER, M.J. “İsrâiloğullarından nakilde bulunma meselesi”, Cemal Ağırman (Çev.), **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. V, sayı,I, Sivas, 2001. s. 125-153.

KÛFÎ, Furât b. İbrâhim, **Tefsîr,** Muhammed el-Kazım (Thk.), Muessesetu Tarihi'l-Arabî.

KUMMÎ, Ali b. İbrâhim, **Tefsîr,** Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, Muessesetu Dârü'l-Kitâb, Kum hş.1387.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **Câmi'u ahkâmi'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

KUZGUN, Şaban, "Hâmân", **DİA,** İstanbul 1997, c. 15 s. 436-437.

KUZUDİŞLİ, Ali, "el-Kutupten İsrâîliyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2012, cilt, XVI, sayı, 1, s. 131-164.

…… **İsrâîliyât'ın Hadise Girişi,** Kitap & Cafe Serüven, byy. 2016.

KÜLEYNÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, **el-Kâfî,** Ali Ekber Gifârî (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, Tahran h. 1407.

MÂLİK B. ENES, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el-Muvatta,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), Muessesetu Zâyid b. Sultân, Ebû Dabî 2004.

MÂMKÂTÎ, Abdullah **Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye,** Muhammed Rızâ el-Mâmkâtî (Thk.), Menşûrâtu Delili Mâ, Kum 1428.

MANSÛR ZÂDE, 'İsmet, "**Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, Ahvaz hş. 1392.

MA'RİFET**,** Muhamed Hadi, **et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân,** Dârü't-Ta'âruf, Beyrût 2011.

……."İsrâîliyât" **Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî,** İntişarâtu Defteru'l-Kur'ânî, Kum h.1423. s. 220-234.

……..**et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,** el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, Meşhed h.1433.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, **Te'vîlâtu Ehli's-sünne,** Mucdî Bâ Sellûm (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2005.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **en-Nuketu ve'l-'uyûn,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty.

MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, **Murûcü'z-zeheb ve Me'âdînu'l-Cevher,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 2005.

MÎR DAMAD, Muhammmed Bâkır, **er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye**, Dârü'l-Hilâfe, Kum h.1313.

MUBARKEFÛRÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetu'l-ahvezî şerhu Câmi'u't-Tirmizî,** Dârü'l-fayha, Dimeşk 2011.

MUHAMMED ŞAKİR, Ahmed, **'Umdetu't-tefsîr,** Dârü'l-Vefâ, byy.2005.

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasan b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **et-Tefsîr,** Ahmed Ferîd (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2003.

MURTAZA, Şerîf Ali b. Hüseyn b. Mûsâ el-Musevî, **Ez-Zerî'e ilâ usûlü'ş-şerî'e,** el-Lecnetu'l-'İlmiyye (Thk.), Muessesetu'l-İmam es-Sadık, Kum bty.

MURTAZÂ, Şerîf, **Tenzîhu'l-enbiyâ,** Şebeketu el-Fikr, Tahran 1961.

MÛSEVÎ, Seyyid İ'câz, "**Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, Merdresei 'Âliyi Fıkıh ve Ma'ârifi İslâmî, Kum h.1358.

MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, **Feydu'l-Kedîr şerhu Câmi'u's-sağîr,** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1972.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-sahîh,** Dârü'l-Âfâku'l-'Arabî, Kahire 2005.

……..**Kitâbu't-temyîz,** Muhammed Mustafa el-A'zamî (Thk.), Şirketu Tibâ'etu'l-'Arabiyyetu's-Suûdiyye, Riyâd, 1982.

NÂSİRÎ, Muhammed Ali, "**İsrâîliyât der tefâsiri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)", (**Yayımlanımamış Yüksek Lisans Tezi), Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü, İslâmî İlimler ve Yüksek Fıkıh Okulu, Kum hş. 1385.

NEBHÂ, Hıdır Muhammed, "**Tefsîru'l-İmam Ca'fer es-Sâdık",** Dârü'l-Hâdî, Beyrût 2007.

NECEFÎ, Mujgan, "**Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsiri ed-Durru'l-Mensûr ve Nûru's-sakaleyn",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tahran Üniversitesi. Tahran Usuliddîn Fakültesi, Kur'an ve Hadis İlimleri Bölümü, Tahrân, hş.1385.

NEJÂD, Seyid Haydar 'Alavî, **Âferîneş zen der Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât**, Pejuheşhâyi Kur'ânî, hş. 1380, sayı.27-28, s. 176-193.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî,,**es-Sünen,** Mektebetu'l-Me'ârif, Riyâd, Bty.

…….es-**Sünenu'l-Kübra**, Hasan Abdu'l-Mun'im eş-Şilbî (Thk.), Muessesetu'r-Risâle, 2001.

NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullāh b. Ahmed b. Mahmûd, **el-Medârik,** Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2017.

NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ b. el-Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî, **Firaku'ş-Şîa,** Dâru'r-Reşâd, Kahire 1992.

NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek,** Mustafa Abdulkadir 'Atâ (Thk.), Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2002.

NURSİ**,** Saîd, **Muhâkemat,** Rnk Neşriyat, İstanbul 2005.

ÖNKAL, Ahmet, "Beytülmidrâs", **DİA,** İstanbul 1992, c. 6, s. 95.

ÖZAFŞAR, Mehmet -DEMİR, Emin Mahmut, "Vehb b. Münebbih", **DİA,** İstabul 2012, c. 42, s. 608-610.

ÖZDEMİR, İsmail, **Kur'an-ı Kerim'de Göklerin ve Yerin Yaratılışı ve "Altı Gün" Problemi, "**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

ÖZEL, Ahmet, "Kıble", **DİA,** Ankara 2002, c. 25, s. 365-369.

ÖZKAN, Halit, "Temîm ed-Dârî", **DİA,** İstanbul 2011, c. 40, s. 419-421.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyat meselesine farklı bir yaklaşım", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmi İlimler Dergisi,** 2014, Sayı 1, s. 11-68

ÖZTÜRK, Zehra, "Züleyha", **DİA,** İstanbul 2013, c. 44, s. 552-553.

PEHLEVÂN, Mansûr- İKBÂL, İbrâhim- TEVHÎDLÛ, Ekber **Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât,** Mutale'âti Kur'ânî, hş.1391, sayı. 12, s. 7-19.

PEYRUZFER, Suheyla, "**İsrâîliyât der tefâsîr",** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, byy, hş. 1373.

POLATER, Kadir, "Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası" **Din Bilimleri Akademik Arastırma Dergisi,** 2007, c. 7, s. 133-161.

RÂZÎ, Fahreddin, **Mefâtîhu'l-ğayb,** Dârü'l-Fikr, Beyrût 2005.

……**'İsmetu'l-Enbiyâ**, Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût 1988.

RÂZÎ, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali, **Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân,** Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, Meşhed hş.1408, c. 1.

RENCBER**,** Sedîke, **İsrâîliyât ez dîdegâhe 'Allame 'Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz,** Mecellei Peyam, hş.1391. sayı 112, s. 102-111.

RIZÂ, Reşîd, **Tefsîru'l-menâr**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2011.

SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr el-Buhârî, **el-Kîfâye fi'l-hidâye,** Muhammed Artûşî (Thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2014.

SADIKÎ, Seyyid Ca‘fer - ME‘ÂRİF, Mecîd, **Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî,** Mecelleyi ‘Ulûmi Kur’an ve Hadîs, hş.1397, Sayı 16, s. 24-49.

SADÎKÎ, Ebû Abdurrahman Şerefu’l-hak Muhammed Eşref el-’Azîm Âbâdî, **‘Avnu’l-ma’bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd,** Dârü’l-Fayha, Dımaşk, 2013.

SÂDİKÎ, Muhammed, **el-Furkân fî tefsîri’l-Kur’ân bi’l-Kur’an ve’s-Sünnetî,** Ferhengi İslâmî, Kum hş. 1406.

SEFFÂR, Muhammed Hüseyin, **Besâiru’d-derecât, fî Fedâili âli Muhammed**, Hüseyn b. Abbâs Ali (Thk.), Mektebetu Ayetullah el-Mer‘eşî, Kum h.1404.

SERAHSÎ, Ebû Bekir Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, **el-Mebsût,** Dârü’l-Ma‘rife, Beyrût bty. c. 24.

SEYYÎD Muhsin el-Emîn, **A‘yânu’ş-Şîa,** Dârü’t-Ta‘ârifi li’l-Metbû‘ât, Beyrût 1983.

SEYYİD MURTAZA, **Tenzîhu’l-enbiyâ,** İntişaratu Medreseti ‘Alî Şehîd Mutahharî, Tahran hş. 1380.

SUBHÂNÎ, Ca‘fer, **‘İsmetu’l-enbiyâ, fi’l-Kur’ân,** Muessesetu’l-İmam es-Sâdık, Kum h.1425.

SÜHEYLÎ, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî el-Mâlekî, **Ravdu’l-unûf,** Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût Bty.

SÜYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Cami‘u’l-ahâdîs,** Dârü’l-Fikr, Beyrût 1994.

……**Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takrîbu’n-Nevevî,** Muessesetu’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrût 2014.

…….. **ed’Durru’l-mensûr fî tefsîri’l-mesûr**, Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 2015.

……**el-Hâvî li’l-fetâvâ**, Abdullatîf Hasan Abdurrahman (Thk.), Dârü’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrût 2000.

…… **el-Leâliu’l-mesnû‘e fi’l-ahâdîsi’l-mevdû‘a,** Dârü’l-Ma’rife, Beyrût Bty. c. I, s. 55-57.

……**Tahzîru’l-havâs min ekâzîbi’l-kussâs,** Muhammed Sabbâğ (Thk.), el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrût 1974.

ŞA’RÂVÎ, Muhammed Mutevellî, **Tefsîru’ş-Şa’râvî,** Mutâbi‘u Ahbâri’l-Yevm, byy. 1997, c. II, s. 905.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, **el-Milel ve’n-nihel,** Muessesetu’r-Risâle, Beyrût 2015.

ŞEHRİSTÂNÎ, Seyyid Ali, **Men‘u tedvîni’l-hadîs,** Muessesetu’r-Râfid, Kum 1958.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, **el-Fevâidu'l-mecmû'e fi'l-ahâdîsi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a,** thk Rıdvân Câmi' Rıdvân, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, Riyâd, Bty.

ŞEYH MÜFİD, **Evâilu'l-makâlât,** İbrâhim el-Ensârî (Thk.), el-Mutemeru'l-'Âlemî, byy, h.1413.

ŞEYH SADÛK, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, **Kitâbu'l-i'tikâdât,** Muessesetu'l-İmâm el-Hâdî, Kum h. 1435.

……..**Me'âni'l-Ahbâr**, Dârü'l-Ma'rifet, Beyrût 1979.

TABÂTABÂÎ, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Muessesetu'l-A'lemî, Beyrût hş.1390.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, **Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** Ahmed Muhammed Şâkir (Thk.), Muessesetu'r-Risâle, byy. 2000.

……..**Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân,** Dâru İbn Hazm, Beyrût 2013.

……..**Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2012.

TABERSÎ, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasan b. el-Fazl, **Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** Dârü'l-Murtadâ, Beyrût 2006.

TAHRÂNÎ, Âgâ Büzürg-i, **ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şi'â,** Dârü'l-Edvâ, Beyrût bty.

TÂRIK B. MUHAMMED Âl b. Nâci, **et-Tezyîl 'ala kütübi'l-cerhi ve't-ta'dîl,** Mektebetu'l-Musennâ, byy, 2004.

TAYYÎB, Abdulhüseyn, **EtyEbü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,** el-İslâm, Tahran h. 1410.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, **Şerhu'l-'Akâidi'n-Nesefiyye,** Ali Kemâl (Thk.), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût2014.

……..**Şerhu'l-Mekâsıd,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, **Keşşâfu istilâhâti'l-funûn**, Mektebetu Beyrût Beyrût 1996.

TÎBÎ, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed **Şerhu't-Tîbî 'ala mişkâti'l-mesâbih,** Abdulhamit Hindâvî (Thk.), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, Riyâd, 1997.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), **es-Sünen,** İbrâhim 'Atva (Thk.), Şirketu Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Beyrût 1975, Kitâbu'l-Kiraât 3/2934 (c. V, s. 188)

TOTTOLİ, Roberto, "**İslâmi: Literatürde İsrâîliyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı",** Çev. Mesut Kaya, Marife, Konya, 2010, c. X, sy. 2, s. 201-215

TOMAR, Cengiz, "Yemen", **DİA,** İstanbul 2013, c. 43, s. 401-406.

TÛFÎ, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî, **el-İksîr,** Abdulkâdir Hüseyin (Thk.), Mektebetu'l-edeb, Kahire 1977.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, **et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân,** Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût Bty.

……. **el-'Udde fî usuli'l-fıkh,** Muhammed Rızâ el-Ensârî (Thk.), Sitâre, Kum h.1413.

…….. **İhtiyâru ma'rifeti'ricâl (Ricâlu'l-Keşşî)**, Cevâd Kayyûmî (Thk.), Muessesetu Neşri'l-İslâmî, Kum hş. 1384.

…….. **Risâletun fî kavâidi'l-'akâid**, Dâru'l-Ğarbe, Beyrût 1992.

UKBERÎ, Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî, **en-Nüketu'l-i'tikâdiyye,** Rızâ el-Muhtârî (Thk.), el-Mutemeru'l-'Âlemî, byy, h.1413.

UZUN, Nihat, "Sahâbenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015. c. 2, sayı.1, s. 7-39.

VEKÎ' B. CERRÂH, **Kitâbu'z-zühd,** Abdurrahman Abdülcebbâr (Thk.), el-Firîvâî, Dârü's-Semî'î, byy, bty, c. I, s. 280-281;

YA'KŪBÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh, **et-Târîh,** Şirketu'l-İ'lâmî li'l-metbû'ât, Abdulemir (Thk.), Mehennâ, Beyrût 2010.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Âşûrâ", **DİA,** İstanbul 1991, c. 4, s. 24-26.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Arabistan", **DİA,** İstanbul 1991, c. 3, s. 252-258.

YİĞİT, İsmail, "Sebe", **DİA,** İstanbul 2009, c. 36, s. 241-243.

YÜCEL, Ahmet, **Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi,** M. Ü. İlahiyat Fakültesi sayı 16-17, s. 91-118.

YÜKSEL, Ahmet Turan, **İslâm'ın ilk Döneminde Ticarî Hayat**, Beyan Yayınları, İstanbul, Bty.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Siyeru a'lâmi'n-nubelâ,** Şu'ayb Ârnavût (Thk.), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1982.

……..**Tezkiretu'l-huffâz,** Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût Bty.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, **Buhûsun fî 'ulûmi't-tefsîr,** Dârü'l-Hadîs, Kahire 2005.

……..**et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn,** Mektebetu Vehbe, Kahire 2000.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf 'an hakâiki't Tenzîl ve 'uyunu'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl, (Tefsîru'l-keşşâf),** Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 2009.

ZİRİKLÎ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, **el-A'lâm,** Dârü'l-'İlm, Beyrût 2002.